

A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

94

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

WYDZIAŁ BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO
KATEDRA STRATEGII I GEOSTRATEGII
ZAKŁAD GEOSTRATEGII I GEOGRAFII

OCENA ZAGROZEŃ BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWA-

ZASADY TEORETYCZNE

II.1.15.1.0.

WARSZAWA

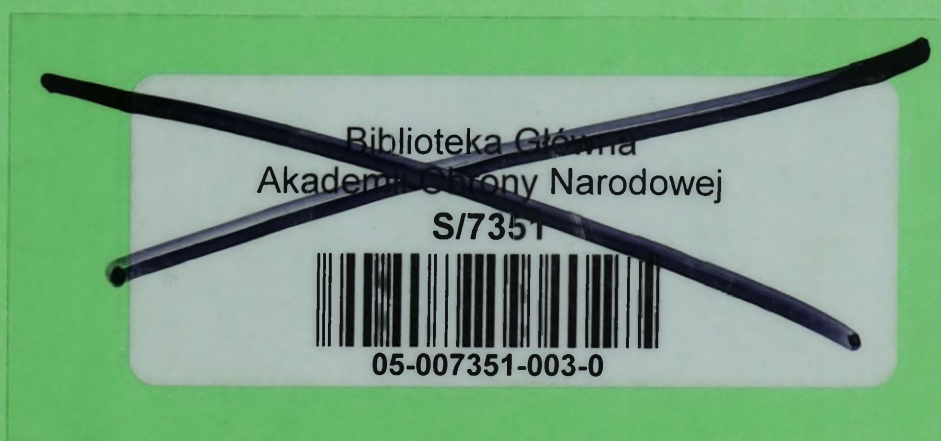
74689

94
AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

**WYDZIAŁ BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO
KATEDRA STRATEGII I GEOSTRATEGII
ZAKŁAD GEOSTRATEGII I GEOGRAFII**

**OCENA ZAGROŻEŃ
BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWA-
ZASADY TEORETYCZNE**

II.1.15.1.0.

WARSZAWA

74689

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

WYDZIAŁ BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO
KATEDRA STRATEGII I GEOSTRATEGII
ZAKŁAD GEOSTRATEGII I GEOGRAFII

OCENA
ZAGROŻEŃ BEZPIECZEŃSTWA
PAŃSTWA -
- ZASADY TEORETYCZNE

II.1.15.1.0.

Zbigniew LACH
Julian SKRZYP
Andrzej ŁASZCZUK

1

2

3

A

.: Ocena zagrożeń bezpieczeństwa państwa - zasady teoretyczne.

(Cz. 1. pracy badawczej pt. „Określenie potencjału zagrożeń bezpieczeństwa państwa i identyfikacja regionów kryzysowych w świecie”)

Rozpoczęto: 20.06.2007

Zakończono: 06.11.2008

6 kart: 204

7

9

Dyrektor Biblioteki Głównej AON

dr. inż. Jerzy KOZIOŁ

Kierownik pracy: płk dr inż. Zbigniew LACH

Zespół autorski:

zakres opracowania

płk dr inż. Zbigniew LACH	Wstęp, Rozdz.: 1.2, 2.1, 2.2, 2.5, 3.3, 3.4, 3.6, Zakończenie, Załączniki, Rysunki
prof. dr hab. Julian SKRZYP	Rozdz.: 1.3.1, 1.3.2, 2.3, 3.1
ppłk dr Andrzej ŁASZCZUK	Rozdz.: 1.1, 1.3.3, 1.3.4, 2.4, 3.2, 3.5, Bibliografia, Załączniki

Skład komputerowy:

Zbigniew LACH
Andrzej ŁASZCZUK

Spis treści

WPROWADZENIE	5
1. BADANIA PROBLEMATYKI BEZPIECZEŃSTWA I DZIAŁALNOŚĆ W SFERZE ZAPOBIEGANIA KRYZYSOM WE WSPÓŁCZESNYM ŚWIECIE	10
1.1. Środowisko bezpieczeństwa – jego wyzwania i zagrożenia oraz konflik- ty i kryzysy	14
1.2. Rodzaje i klasyfikacja zagrożeń bezpieczeństwa	27
1.3. Badania problematyki bezpieczeństwa oraz działalność praktyczna w sferze wczesnego ostrzegania i zapobiegania konfliktom zbrojnym	35
1.3.1. Wczesne ostrzegania i zapobiegania konfliktom zbrojnym przez NATO	43
1.3.2. Wczesne ostrzeganie i zapobieganie konfliktom w działalności Unii Europejskiej	50
1.3.3. Wybrane struktury prowadzące działalność praktyczną i badawczą w zakresie bezpieczeństwa międzynarodowego i narodowego w Pol- sce	56
1.3.4. Działalność praktyczna w zakresie monitorowania problematyki kryzysowej prowadzona w Siłach Zbrojnych RP	66
2. CHARAKTERYSTYKA ZAGROŻEŃ BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWA ORAZ WSKAŹNIKI ICH IDENTYFIKACJI	70
2.1. Zagrożenia polityczne i wskaźniki ich identyfikacji oraz kryteria oceny.	71
2.1.1. Położenie geopolityczne (ang. <i>geopolitical position</i>)	71
2.1.2. System władzy (ang. <i>forms of government, government type</i>)	73
2.1.3. Granice / spory terytorialne (ang. <i>boundaries / considerable territo- rial, claims territorial</i>)	74
2.1.4. Eksklawy / enklawy (ang. <i>exclave / enclave</i>)	77
2.1.5. Separatyzm (ang. <i>separatism</i>)	79
2.1.6. Nacjonalizm / ekstremizm (ang. <i>nationalism / extremism</i>)	80
2.1.7. Stosunki z sąsiednimi państwami (ang. <i>relations from neighbouring states</i>)	82
2.2. Zagrożenia środowiskowe (naturalne) i wskaźniki ich identyfikacji oraz zasady oceny	83

2.2.1. Zagrożenia hydrometeorologiczne (ang. <i>hydrometeorological disasters</i>)	88
2.2.2. Zagrożenia geologiczne (ang. <i>geophysical disasters</i>)	89
2.2.3. Zagrożenia endemiczne	91
2.2.4. Podstawy do samowystarczalności żywnościowej	93
2.2.5. Zasoby wody	94
2.2.6. Zasoby surowców strategicznych	94
2.3. Zagrożenia społeczno-kulturowe i wskaźniki ich identyfikacji oraz zasady oceny	96
2.3.1. Konflikty społeczne	97
2.3.2. Struktura wieku ludności	98
2.3.3. Przyrost naturalny	99
2.3.4. Koncentracja ludności	99
2.3.5. Migracje ludności i uchodźcy	100
2.3.6. Mniejszości narodowe / grupy etniczne / plemiona / klany	103
2.3.7. Zdrowotność / epidemie / pandemie	104
2.3.8. Zróżnicowanie religijne	105
2.3.9. Fundamentalizm religijny	106
2.3.10. Terroryzm (ang. <i>terrorism</i>)	107
2.3.11. Przestępczość zorganizowana i korupcja	110
2.3.12. HDI – wskaźnik rozwoju społecznego	110
2.4. Zagrożenia ekonomiczne i wskaźniki ich identyfikacji oraz zasady oceny	112
2.4.1. PKB na mieszkańca (ang. <i>GDP per capita</i>)	114
2.4.2. Poziom inflacji	116
2.4.3. Dług zewnętrzny	117
2.4.4. Skala ubóstwa	118
2.4.5. Bezrobocie	118
2.4.6. Tempo wzrostu produkcji	121
2.4.7. Poziom bezpieczeństwa energetycznego	122
2.4.8. Poziom bezpieczeństwa żywnościowego	123
2.4.9. Narkotyki (uprawa / handel)	125
2.4.10. Problemy ekologiczne	127
2.4.11. Struktura handlu	129

2.4.11. Struktura handlu	129
2.4.12. Zagrożenia technologiczne – ryzyko katastrof	129
2.5. Zagrożenia militarne i wskaźniki ich identyfikacji oraz zasady oceny	131
2.5.1. Potencjał militarny	131
2.5.2. Posiadanie i proliferacja BMR	132
2.5.3. Wydatki militarne na mieszkańca	134
2.5.4. Aktywność militarna	135
2.5.5. Procentowy udział wydatków militarnych w PKB (ang. <i>Military expenditures - percent of GDP</i>)	135
2.5.6. Cywilna kontrola nad armią	137
3. KONCEPCJA OKREŚLANIA POTENCJAŁU KRYZYSOWEGO PAŃSTW METODĄ ANALIZY WIELOZMIENNEJ	139
3.1. Ogólne założenia modelu badań potencjału kryzysowego – ujęcie strukturalne	139
3.2. Zastosowanie analizy wielozmiennej do określania potencjału zagrożeń bezpieczeństwa i identyfikacja obszarów kryzysowych w świecie.....	143
3.3. Dobór przestrzeni badań, kategorii zagrożeń bezpieczeństwa i wskaźników ich identyfikacji.....	146
3.4. Kryteria oceny wskaźników zagrożeń oraz ocena potencjału kryzysowego („zapalności”) państwa.....	153
3.5. Matryce pojedyncze i zbiorowe oceny potencjału kryzysowego („zapalności”) państw i regionów oraz prezentacja graficzna wyników...	156
3.6. Weryfikacja wyników analizy wielozmiennej potencjału kryzysowego...	159
ZAKOŃCZENIE	162
Definicje i pojęcia	164
Bibliografia	169
Załączniki	175

WPROWADZENIE

Jedną z naczelných egzystencjalnych potrzeb człowieka, społeczeństwa, państwa i ich struktur jest **bezpieczeństwo**. Nadrzędna wartość bezpieczeństwa wynika z konieczności zaspokojenia fundamentalnych potrzeb – istnienia, przetrwania i rozwoju ludzkości. Stan bezpieczeństwa stanowiony jest przez szereg różnorodnych czynników i uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych oraz zależy od wielu relacji i elementów kształtujących środowisko działalności człowieka. Bezpieczeństwo najczęściej jest postrzegane poprzez różnorodne formy zagrożeń oddziałujących na niemal wszystkie sfery działalności człowieka. Z uwagi na rangę, jest ono przedmiotem badań na gruncie wielu dyscyplin naukowych jak i przede wszystkim stanowi proces działań człowieka i jego struktur na gruncie praktyki, której celem jest utrzymanie stanu braku zagrożenia, przeciwdziałanie wystąpieniu zagrożeń lub ograniczanie skutków kataklizmów, klęsk, katastrof i innych negatywnych zdarzeń doprowadzających do sytuacji kryzysowych.

Współcześnie, w procesach rozwiązywania konfliktów obserwuje się dążność do pokojowych rozstrzygnięć wszelkich kwestii spornych. Stąd dużego znaczenia nabierają operacje zapobiegania konfliktom; operacje przywracania pokoju oraz operacje budowania pokoju. Działania związane z zapobieganiem i rozwiązywaniem sytuacji kryzysowych stają się zasadniczym zadaniem sił zbrojnych państw Sojuszu Północnoatlantyckiego. Kierowane przez NATO, wspierane przez cywilne organizacje rządowe i pozarządowe, różnego rodzaju działania militarne i niemilitarne, prowadzone są w celu zapobiegania i pokonywania sytuacji kryzysowych, zagrażających stabilizacji międzynarodowej. Stąd zadaniem priorytetowym staje się rozpoznawanie zawczasu problematyki mogącej stanowić tło przyszłych konfliktów i kryzysów.

Badania nad problematyką bezpieczeństwa realizowane są różnymi metodami i technikami w ramach problemów badawczych, które są w zakresie zainteresowania poszczególnych nauk i dyscyplin, stąd realizowane są najczęściej w formie wycinkowej. Badania stanu bezpieczeństwa realizowane są również poprzez ocenę zagrożeń oraz identyfikację przestrzenną występowania zjawisk powodujących kataklizmy i katastrofy, wojny i konflikty oraz inne formy negatywnych zdarzeń i zjawisk zagrażających ludzkości. Ponadto dotyczą one również określenia skali ich oddziaływania w kontekście zaistniałych lub potencjalnych sytuacji kryzysowych, prawdopodobieństwa wystąpienia, wyzwań i ryzyka. Istotne znaczenie ma

tu również holistyczne podejście jakie dominuje na gruncie geopolityki, a w odniesieniu do szeregu problemów badawczych, również na gruncie geografii bezpieczeństwa, rozwijanej w naszej uczelni i zdobywającej uznanie nauki i praktyki, nie tylko wojskowej. Z racji złożoności problematyki i braku szerszych badań w zakresie podejmowanych dociekań, szczególnie na gruncie dorobku nauki polskiej, a coraz szerszym zainteresowaniem i badaniami prowadzonymi poza naszymi granicami, istniała pilna potrzeba uzupełnienia tej luki badawczej. W tym kontekście podjęta została niniejsza praca naukowo-badawcza, której zadanie badawcze brzmi: „**Określanie potencjału zagrożeń bezpieczeństwa państwa i identyfikacja regionów kryzysowych w świecie**”. W jego ramach zrealizowano niniejsze opracowanie stanowiące efekt realizacji pierwszego etapu procesu badawczego, na temat: „Ocena zagrożeń bezpieczeństwa państwa – zasady teoretyczne”.

Cel podjętych badań został określony następująco:

Uwzględniając realne zagrożenia dla szeroko pojmowanego bezpieczeństwa naszego państwa jak i pozostałych państw świata, wypracować naukowe kryteria klasyfikacji zagrożeń i określania symptomów (wskaźników) ich wystąpienia oraz na podstawie według przyjętej metodologii dokonać oceny potencjału kryzysowego wybranych państw świata. Ponadto upowszechnić wyniki badań poprzez zorganizowanie konferencji i wydanie publikacji dla celów dydaktycznych AON oraz zdobyte doświadczenia przenieść na grunt praktycznej działalności realizowanej w naszych siłach zbrojnych, szczególnie w kontekście działalności Wojskowego Centrum Geograficznego oraz Zarządu Analiz Wywiadowczych i Rozpoznawczych P-2.

Wobec tak przedstawionego celu głównego, podjęto się w toku realizacji pracy badawczej rozwiązania problemów badawczych, co powinno zapewnić osiągnięcia celu głównego. Problemami badawczymi są następujące pytania:

1. Jak rozumieć i klasyfikować problemy bezpieczeństwa, szczególnie zagrożenia dla państw współczesnego świata?
2. Według jakich symptomów i wskaźników można będzie dokonywać rozpoznania zagrożenia bezpieczeństwa państwa?
3. Jakie kryteria i metody zastosować dla prowadzenia badań i działalności praktycznej zmierzającej do określenia potencjału zagrożeń bezpieczeństwa państw i regionów?
4. Jaki system geoinformacyjny i monitorujący, należy budować aby sprostać możliwością określenia potencjału zagrożeń w sposób obiektywny, bieżący i spełniający inne kryteria jakości?

Rozwiązanie problemów badawczych realizowano na gruncie systemowym i przy podejściu interdyscyplinarnym, gdyż tylko w taki sposób możliwe było całościowe ujęcie problematyki bezpieczeństwa i jego zagrożeń. Na podstawie szczegółowych rozważań kwestii bezpieczeństwa państwa, wypracowano gamę wskaźników i kryteriów oceny zagrożeń rozpatrywanych w pięciu grupach: polityczne, środowiskowe, społeczno-kulturowe, ekonomiczne i militarne. Rozpatrywane problemy i wyniki rozważań oraz wnioski dla dalszego procesu badań zawarto w trzech rozdziałach stanowiących rozwiązanie problematyki potencjału kryzysowego państw i regionów, metod monitorowania zjawisk kryzysowych i zasad ich oceny.

W związku z powyższym w **rozdziale pierwszym** przedstawiono problematykę badań nad bezpieczeństwem w świecie oraz działalność NATO i UE w sferze zapobiegania kryzysom we współczesnym świecie. Dokonano przeglądu zagrożeń bezpieczeństwa oraz przedstawiono ich klasyfikację. Szczególna rola przypada działaniom określanym mianem wczesnego ostrzegania i zapobiegania konfliktom, które realizowane są przez wymienione wyżej struktury. Przedstawiono tu również działalność praktyczną realizowaną w zakresie monitorowania problematyki kryzysowej, która prowadzona jest w Siłach Zbrojnych RP. Tym samym rozdział ten stanowi rozwiązanie pierwszego problemu badawczego.

W **rozdziale drugim** zawarto charakterystykę zagrożeń bezpieczeństwa państwa oraz przedstawiono wskaźniki, które je identyfikują oraz kryteria ich oceny.

Wskaźniki przedstawiono w pięciu grupach reprezentatywnych dla zagrożeń: politycznych, środowiskowych, społeczno-kulturowych, ekonomicznych i militarnych.

W tym rozdziale znajduje się więc rozwiązanie drugiego problemu badawczego. Do dalszych rozważań rekomendowano metodę analizy wielozmiennej, która pozwoli na określanie potencjału kryzysowego państw świata.

Rozdział trzeci poświęcono problematyce przedstawienia koncepcji określania potencjału kryzysowego metodą analizy wielozmiennej. Po ogólnych założeniach autorzy przeszli do szczegółowych rozważań, których celem było wskazanie przestrzeni badań, określenie wskaźników identyfikacji zagrożeń i przedstawienie zaproponowanej metody badawczej. Przedstawiono propozycje realizacji procesu badań i prezentacji wyników potencjału kryzysowego („potencjalnej zapalności”) w specjalnych matrycach pojedynczych i zbiorowych oraz w formie prezentacji graficznej. Tym samym stanowi to rozwiązanie trzeciego problemu badawczego. Na koniec zaprezentowano również możliwość weryfikacji wyników badań poprzez porównanie ich z wynikami otrzymywanymi w procesie realizacji podobnej problematyki badawczej przez inne ośrodki i innymi metodami.

Praca obejmuje 204 strony maszynopisowe, w tym 35 rysunków, 1 tabelę i 23 załączniki w różnych formach. Ponadto przedstawiono pozycje literatury z której korzystali autorzy, a która obejmuje 78 tytułów opracowań zwartych, dotyczących problematyki badawczej. W treści pracy odwołano się do 136 przypisów zawierających tytuły głównych pozycji literatury, w której znajdują się rozwinięcia treści prowadzonych rozważań lub własne myśli uzupełniające przedstawione treści.

1. BADANIA PROBLEMATYKI BEZPIECZEŃSTWA I DZIAŁALNOŚĆ W SFERZE ZAPOBIEGANIA KRYZYSOM WE WSPÓŁCZESNYM ŚWIECIE

Dążenie do zaspokojenia potrzeby bezpieczeństwa jest jednym z fundamentalnych czynników określających postępowanie państw w wymiarze narodowym, jak i międzynarodowym, poprzez działalność w ramach kontaktów międzypaństwowych bilateralnych, jak i kontaktach wielonarodowych na szczeblu regionalnym (Trójkąt Weimarski, Grupa Wyszehradzka, Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, Rada Europejska, Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju) czy wreszcie działalność w ramach przynależności do Unii Europejskiej. W wymiarze ponadregionalnym i globalnym w kwestiach bezpieczeństwa podstawowe znaczenie posiada Sojusz Północnoatlantycki oraz działalność Organizacji Narodów Zjednoczonych. Koniec epoki „zimnej wojny” utrzymał dominującą pozycję USA jako głównej siły militarnej. Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa przez społeczności większości państw świata, obejmuje zarówno ujęcie tradycyjne – rozpatrywane głównie przez pryzmat zagrożeń polityczno-militarnych, ale dotyczy również kontekstu uznanej już powszechnie percepcji bezpieczeństwa - obejmującej sfery: ekonomiczną, kulturową, społeczną, naukowo-techniczną, ekologiczną i inne. Człowiekowi w jego rozwoju zawsze towarzyszyły różnorodne zagrożenia. W miarę rozwoju cywilizacji oraz postępu naukowo-technicznego zmienia się tylko charakter i skala zagrożeń. Wszelkie sfery życia, podlegające istotnym, dynamicznym przeobrażeniom wynikającym z rozwoju cywilizacyjnego, podlegają ciągłym perturbacjom, jak i wpływają na potencjalne zagrożenia dla działalności i normalnego w miarę niezakłóconego funkcjonowania zorganizowanych społeczeństw. O ile zagrożenia naturalne (przyrodnicze) towarzyszyły człowiekowi od samego początku egzystencji, o tyle zagrożenia techniczne zmieniały swój charakter i zasięg w miarę rozwoju techniki, zagospodarowywania terenów, wykorzystywania coraz nowszych rozwiązań technologicznych. Zastosowanie nowych technologii, rozwój infrastruktury, uzależnienie od nowoczesnych rozwiązań technicznych i organizacyjnych, ułatwiających codzienne funkcjonowanie w zurbanizowanych cywilizacjach kultury Zachodu, rodzą również uzasadnione obawy celowej lub losowej destabilizacji naruszającej poczucie bezpieczeństwa na tle sytuacji wewnętrznej jak i zewnętrznej.

Stan bezpieczeństwa dotyczy również świadomości społeczności państwa, co do poziomu i wielkości zagrożeń wpływających na jego poczucie. Być może w większym stopniu

dotyczy to społeczeństw wysokorozwiniętych o większej uświadomionej percepcji zagrożeń i występujących problemach współczesnego świata.

Urzeczywistnianie idei bezpieczeństwa stanowi kompromis, pomiędzy identyfikacją i oceną zjawisk kształtujących ten stan, a możliwościami zapewnienia i przeciwdziałania sytuacjom i działaniom potencjalnie je kreującym, na poziomie akceptowanym przez społeczeństwo, a wynikającym z jego możliwości.

Bezpieczeństwo może być rozpatrywane jako wewnętrzne oraz zewnętrzne. W aktualnych relacjach - przenikania wzajemnych zależności i uwarunkowań pomiędzy różnymi czynnikami środowiska działalności człowieka, zauważalne jest wzajemne oddziaływanie tych stanów oraz możliwość zmiany ich klasyfikacji, przy jednoczesnym braku jednoznacznie identyfikowalnej granicy tej klasyfikacji. Zagrożenie bezpieczeństwa o charakterze wewnętrznym bardzo szybko może ulec eskalacji do stanu zagrożenia bezpieczeństwa regionalnego czy wręcz globalnego. Wszechogarniające procesy globalizacji umożliwiają i potęgują przemieszczanie i rozszerzanie zagrożeń. Co więcej, czynniki generujące czy wpływające na rodzenie i rozprzestrzenianie zagrożeń, jak i skutków wtórnych zaistniałych zdarzeń, mogą być lokalizowane w znacznych odległościach od potencjalnej strefy oddziaływania. Dlatego bardzo istotne jest poznawanie charakteru zagrożeń, jego wpływu i zasięgu oddziaływania, a w konsekwencji opracowanie działań zapobiegających zdarzeniu lub minimalizujących jego skutki. Całość działań związanych z ochroną przed zagrożeniami dzieli się najczęściej na cztery podstawowe etapy:

- **zapobieganie** – jest to etap związany zarówno z działaniami w sferze technicznej, jeżeli wynikają one z zagrożeń naturalnych i technicznych, również dotyczą sfery politycznej, w tym dyplomatycznej, a również ekonomicznej, jeżeli wynikają z zagrożeń innej natury. Podstawowym celem jest tu niedopuszczenie do wystąpienia zagrożenia, a jeśli jest to niemożliwe, do ograniczenia jego skutków. Działania te dotyczą zarówno uodpornienia infrastruktury technicznej, poszczególnych obiektów oraz realizacji inwestycji zwiększających bezpieczeństwo, jak i monitorowania rozwoju sytuacji i przebiegu zdarzeń, prowadzenia badań i studiów kompleksowych lub wycinkowych (problemowych), których efektem jest wczesne podejmowanie stosownych działań uprzedzających (dyplomatycznych, rozpoznawczych i wywiadowczych, ekonomicznych – embargo, subwencja, itp.);

- **przygotowanie** – jest to etap oceny potencjalnych zagrożeń, ich analizy oraz określenia stopnia prawdopodobieństwa wystąpienia danego zagrożenia. Na tym etapie prowadzone są zadania planistyczne, opracowywane plany działania w sytuacjach niebezpiecznych (kry-

zysowych) i procedury działania, rozpoznanie własnych sił i środków niezbędnych do podjęcia i prowadzenia działań (operacji);

- **reagowanie** – są to działania ratownicze, operacje i misje kryzysowe i pokojowe, reagowania i przeciwdziałania, prowadzenie ewakuacji, tworzenie stref buforowych, zapewnienie zastępczych miejsc dla poszkodowanych, tworzenie i ochrona ośrodków dla uchodźców, wstępne szacowanie strat i inne;

- **odbudowa** – jest to etap, którego głównym celem jest przywrócenie w możliwie krótkim czasie minimum warunków bytowania ludności oraz funkcjonowania systemów infrastruktury i struktur państwa (administracyjnych) na danych obszarze. W długofalowym działaniu odbudowa albo częściej budowa jest realizowana w ten sposób, aby obszar dotknięty katastrofą, kataklizmem, kryzysem, wojną lub inną tragiczną sytuacją został na nią w przyszłości bardziej uodporniony. Jest to okres szacowania szkód, usuwania gruzowisk, prowadzenia działań dezynfekcyjnych, przeciwepidemiologicznych w zdarzeniach w skali lokalnej, a odbudowy obszaru (prowincji, regionu), kraju w sytuacji konfliktu i wojny.

Etapy powyższe są związane z zarządzaniem kryzysowym (ang. *crisis management*), tj. działaniami mającymi na celu realizację takich przedsięwzięć, które zmniejszają prawdopodobieństwo wystąpienia określonych zagrożeń i minimalizują ich ewentualne skutki. W wielu krajach pojęcie zarządzania kryzysowego używane jest zamiennie z określeniami przeciwdziałania i reagowania na kataklizmy naturalne (klęski żywiołowe) tzw. zarządzaniem katastrofami (ang. *disaster management*) lub zarządzaniem w sytuacjach nadzwyczajnych (ang. *emergancy management*).

Podstawowe znaczenie w kontekście minimalizowania skutków potencjalnych sytuacji kryzysowych i wojen w państwach i regionach świata mają działania realizowane w pierwszym i drugim etapie – **zapobieganie i przygotowanie**. Systematyczna działalność analityczna, której celem będzie wskazanie punktów i rejonów zapalnych ma ogromne znaczenie dla prowadzenia dalszych szczegółowych prac zmierzających do pełnego przygotowania geoinformacyjnego, monitorowania konkretnych miejsc oraz opracowania zawczasu odpowiednich produktów geoinformacyjnych, które mogą być niezbędne w momencie, gdy dochodzi do rozwoju sytuacji kryzysowej. Szczególnie kiedy podjęte zostaną decyzje o ewentualnym planowaniu opcji militarnej zaangażowania lub rozpoczęciu działań, bez pełnej gamy produktów geoinformacyjnych, w tym map w wymaganych standardach, zadania te nie byłyby możliwe do skutecznej realizacji. We współczesnej konfiguracji międzynarodowej, w dobie wzrostu niekonwencjonalnych zagrożeń takich jak terroryzm, zorganizowana przestępczość czy proliferacja broni masowego rażenia każde państwo chcące zapewnić sobie bezpieczeństwo

musi być świadome wydarzeń w swoim bliższym i dalszym otoczeniu i zdolne do efektywnego działania. Dziś nie jest już to możliwe bez szerokiego wykorzystania technik satelitarnych, poczynając od obserwacji satelitarnej, monitorowania granic i wydarzeń międzynarodowych, wczesnego ostrzegania o nietypowych zjawiskach, a kończąc na technikach operacyjnych wspomagających realizację misji zagranicznych, usprawniających dowodzenie, ułatwiających zbierania i analizę danych i w ostatecznym rachunku zwiększających szanse powodzenia misji i ograniczenia liczby potencjalnych ofiar. Skuteczne użycie dostępnej technologii kosmicznej przy ograniczonych środkach finansowych, którymi się dysponuje, również wymaga skupienia wysiłku na konkretnych obszarach wskazanych dzięki wcześniejszym działaniom i badaniom przestrzeni zainteresowania w celu dysponowania wiedzą o wielkościach potencjałów kryzysowych państw świata, zmianach potencjalnej „zapalności” państw oraz innych uwarunkowaniach, prowadzących w konsekwencji do wybuchu konfliktu czy wojny.

W niniejszej pracy naukowo-badawczej podjęta więc została przez autorów przede wszystkim problematyka oceny potencjałów kryzysowych państw, czyli problem określania tzw. potencjalnej „zapalności”, które to zagadnienia są ważniejsze niż kwestie potęgi i siły państw. Ważniejszym pytaniem we współczesnym świecie jest pytanie - jaki jest potencjał kryzysowy państwa?, niż pytanie - jaka jest potęga, siła państwa? Destabilizacja sytuacji w wymiarze lokalnym (narodowym), regionalnym a nawet globalnym doprowadzająca do kryzysu czy nawet wojny, może wystąpić na skutek rozwoju sytuacji, która zawczasu może być zdiagnozowana i wskazana jako potencjalnie „zapalna”, Na tej podstawie powinny być zawczasu podjęte stosowne działania zapobiegawcze. Taka filozofia jest obecnie dominująca w świecie, gdyż przyczynia się do przede wszystkim zapobiegania konfliktom i ograniczania do minimum ewentualnych strat ludzkich i materialnych w sytuacjach, gdy pomimo wszystko do sytuacji kryzysowej dojdzie, na skutek zaistniałych zdarzeń, skomplikowanego ich splotu lub niemożności przewidzenia rozwoju wypadków.

Bezpieczeństwo, jako nadrzędny cel egzystencji człowieka, podlega stałym badaniom oraz monitorowaniu przez wyspecjalizowane struktury i agendy państw oraz organizacji międzynarodowych. Ta złożona działalność badawcza posiada bardzo znaczący wymiar dla rozwoju państw, postępu i rozwoju cywilizacji.

1.1. Środowisko bezpieczeństwa - jego wyzwania i zagrożenia oraz konflikty i kryzysy

Środowisko bezpieczeństwa po okresie „zimnej wojny” i pierwszych tragicznych doświadczeniach „gorącego” pokoju stało się szczególnie szerokim obszarem, w którym zarówno zewnętrzne jak i wewnętrzne aspekty bezpieczeństwa stały się ze sobą nierozdzielnie powiązane. Pozytywne zmiany powodowane globalizacją doprowadziły do rozwoju technologii i rozkwitu demokracji i wolności, wielu społeczności przyniosły wolność i dobrobyt, nastąpiła intensyfikacja handlu i przepływ inwestycji. Tym niemniej jednak również wspomniane czynniki przyczyniły się do wzrostu znaczenia pozapaństwowych grup i organizacji w stosunkach międzynarodowych. Od 1990 roku prawie pięć milionów ludzi poniosło śmierć w wojnach i konfliktach zbrojnych, z czego 90% stanowią osoby cywilne, a ponad 20 milionów ludzi na świecie opuściło swe domy w wyniku wymienionych sytuacji. Również w wielu częściach świata sytuacje konfliktowe rodzą się na gruncie ubóstwa, niskiej zdrowotności, chorób i epidemii. Ponad 3 miliardy ludzi – blisko połowa populacji – żyje za mniej niż 2 EURO dziennie.

Bezpieczeństwo związane jest z określoną sytuacją społeczno-ekonomiczną, polityczną, militarną, ekologiczną danych społeczności od pojedynczego człowieka, poprzez zbiorowości ludzkie w wymiarze lokalnym, regionalnym i globalnym. Ma więc wymiar przestrzenny i środowiskowy, czyli geograficzny. Dotyczy społeczności ludzkich w określonym przestrzennie miejscu i czasie. Ze względu na wymiar przestrzenny może obejmować więc cały świat, kontynent, grupę państw - bloków, pojedyncze państwo lub jego część. W zależności od jego wymiaru mówimy o bezpieczeństwie globalnym, regionalnym, państwowym (narodowym). Przedmiotem badań na gruncie bezpieczeństwa są zagrożenia, ryzyka, wyzwania mające charakter wielowymiarowy.

Większość politologów i ekonomistów uważa, że pierwsze 50 lat XXI w. będzie najbardziej rewolucyjne w historii stosunków międzynarodowych. Dotychczasowa obfitość surowców energetycznych, gleb, wód i innych bogactw naturalnych zapewniała zarówno wysoki poziom rozwoju, jak i konsumpcji. Kryzys energetyczny, niedobory żywności i chaos ekonomiczny w połowie lat siedemdziesiątych uzmysłowił światu, że nadmierny przyrost naturalny i rozwój technologiczny w skali światowej są poważnym obciążeniem dla środowiska przyrodniczego oraz zagrożeniem dla życia na Ziemi. Pojawiło się wiele dramatycznych raportów (np. Raport Klubu Rzymskiego) i koncepcji zmierzających do mimo wszystko zachowania

wania życia na Ziemi. Wiele surowców naturalnych, występujących, jak sądzono, w nadmiarze w stosunku do potrzeb jest na wyczerpaniu. Okazało się, że w postindustrialnym okresie nieograniczone zdawało by się zasoby surowcowe kurczą się, a wiele norm, wartości i sposobów zachowań społecznych będzie musiało ulec zmianie. Współczesny obraz świata jest niezwykle zróżnicowany pod wieloma względami. Ludzie coraz częściej zaczynają zdawać sobie sprawę z tego, że świat jako całość stoi w obliczu wielu zagrożeń i problemów do niedawna nie dostrzeganych lub nie istniejących. Umiędzynarodowiło się nie tylko życie gospodarcze, lecz także problemy z nim związane.

W kontekście powyższego podjęto rozważania w różnych strukturach i gremiach międzynarodowych nad problemami globalnymi rozwoju świata. Postawionych zostało w związku z tym szereg zasadniczych pytań m.in.: Co należy rozumieć pod pojęciem „globalne problemy”? Jakie zagadnienia współczesnego świata można uznać za „globalne”? Pierwsze skojarzenie – to zagrożenia środowiska naturalnego (przyrodniczego, geograficznego). Stanowią one istotną część składową problemów globalnych, ale wiadomo – nie są jedyne, na równie wielką skalę mogą pojawić się problemy różnej innej natury, które najogólniej można by określić jako antropogeniczne, związane z bytem polityczno-militarnym, społeczno-ekonomicznym czy kulturowym ludzkości.

Bezpieczeństwo oznacza brak zagrożeń, czyli sytuacji będącej sygnałem czegoś, co może nastąpić złego, niepożądanego lub niebezpiecznego¹. Definicja ta jednak daleko odbiega od współczesnego pojęcia bezpieczeństwa, które postrzegane jest bardziej jako proces i ciągła działalność człowieka i jego struktur w celu przeciwdziałania zagrożeniom, obniżania prawdopodobieństwa ich wystąpienia i redukcji potencjalnych skutków występujących zjawisk, kataklizmów, katastrof, kryzysów, konfliktów i wojen oraz innych negatywnych skutków działań przyrody i człowieka w jego środowisku. Zagrożenia są więc immanentnie związane z życiem i działalnością człowieka (społeczności, ogółu ludzkości), stąd nie można ich całkowicie wyeliminować trzeba jednak dążyć do sytuacji optymalnej, zarówno jeśli chodzi o skutki jak i koszty przeciwdziałania i na tym skupia się dzisiaj bezpieczeństwo. Zagrożenie może dotyczyć nie tylko bytu ludności, lecz także porządku (ładu) publicznego oraz dóbr publicznych. Występuje zarówno na poziomie lokalnym (krajowym), regionalnym (kilka państw), jak i na poziomie globalnym. Zagrożenia występują we wszystkich sferach życia i mogą mieć różną intensywność. W przypadku dużej ich intensywności mogą doprowadzić do powstania sytuacji kryzysowej.

¹ *Słownik poprawnej polszczyzny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 1277.

Do niedawna podejście do bezpieczeństwa było wyłącznie państwocentryczne, to znaczy państwo było jedynym obiektem, któremu bezpieczeństwo miało być zapewnione. Taka była logika dominującej realistycznej wizji postrzegania świata. Obecnie dostrzega się, że obok państwa podmiotem bezpieczeństwa może być system międzynarodowy, jako całość, grupa społeczna lub nawet jednostka.

Państwo posiadające odpowiednią siłę polityczną zapewnia bezpieczeństwo i skuteczną ochronę interesów gospodarczych i politycznych własnych obywateli. Obecnie coraz częściej chodzi o szeroko rozumiane bezpieczeństwo, odnoszące się niemal do wszystkich przejawów funkcjonowania państwa, również w ujęciu regionalnym i ludności. Pojęcie to określane jest więc w różny sposób i można by przytaczać wiele definicji bezpieczeństwa, odwołam się tu jednak do rozumowania byłego ministra spraw zagranicznych Władysława Bartoszewskiego, który uważa, że: *współczesna definicja bezpieczeństwa powinna mieścić w sobie szerokie spektrum zagadnień: od bezpieczeństwa państwa w tradycyjnym sensie do bezpieczeństwa człowieka w różnych aspektach jego bytowania. Myśląc o bezpieczeństwie musimy mieć zatem na uwadze politykę obronną, siły zbrojne, kwestie ekonomiczne i społeczne, stabilność polityczną, bezpieczeństwo demokracji, której legitymizm może być zagrożony przez korupcję czy ubóstwo szerokich grup społecznych, ochronę środowiska naturalnego, zagrożenia płynące z katastrof technologicznych w rodzaju czarnobylskiej awarii, masowe naruszenia praw człowieka, w tym praw mniejszości narodowych, napięcia etniczne wewnątrz poszczególnych państw i na ich granicach, żywiołowe migracje na dużą skalę, czy przestępczość zorganizowaną.*

Po rozpadzie układu dwubiegunowego („zimnowojennego”) na świecie, okazuje się, że „gorący pokój po zimnej wojnie” nie przyniósł wcale ze sobą czasów stabilniejszych². Rozpad ZSRR i Układu Warszawskiego oraz upadek systemu bipolarnego przyczyniły się do wzrostu aktywności etnicznych i nacjonalistycznych ruchów społecznych, które wyrażając swoje dążenia narodowościowe i separatystyczne sięgnęły po brutalną przemoc (region kaukaski, region bałkański, Bliski Wschód, Azja Centralna). Sytuacje te spowodowały gwałtowny wzrost przestępczości zorganizowanej oraz przerodzenie się konfliktów w wojny domowe, które oprócz ogromnych strat wśród ludności cywilnej powodują masowe migracje ludności.

Środowisko bezpieczeństwa po okresie „zimnej wojny” stało się szczególnie szerokim obszarem, w którym wewnętrzne i zewnętrzne aspekty bezpieczeństwa są ze sobą nierozdzielnie powiązane. Globalizacja, której rozwój następuje poprzez przepływ handlu i inwesty-

² Góralczyk B., *W jakim świecie będziemy żyli według raportu UNESCO, Polska 2000 Plus - nr 2/200, Elipsa, Warszawa 2000, s. 27.*

cji, rozwój technologii i unifikacji na tym polu, a także rozkwit demokracji przyniosły wolność i dobrobyt wielu społeczeństwom, tym niemniej przez wielu ludzi upatrywane są jako źródło frustracji i niesprawiedliwości³.

Według koncepcji amerykańskich nowy porządek opierać się miał na następujących elementach⁴: upowszechniający się wzrost gospodarczy będzie w stanie przewyciężyć bariery narodowe i zbliżyć świat; siła wojskowa, jeśli w ogóle miałaby być użyta, powinna zostać uruchomiona przez międzynarodowe koalicje zawiązywane dla przeprowadzania interwencji humanitarnych, wolnych od egoistycznych interesów narodowych oraz unikalne amerykańskie możliwości militarne, zwłaszcza precyzyjne lotnictwo, mogące osiągać oddalone miejsca bez ryzyka wysłania wojsk lub olbrzymich strat. W ten sposób Stany Zjednoczone będą mogły prowadzić „etyczną” politykę zagraniczną, która w zupełności odzwierciedlałaby amerykańskie pragnienie czynienia dobra, tak jak to zresztą starali się Amerykanie dotychczas czynić. Jak pokazał czas późniejszy idee te posiadając wiele zalet, miały jedną poważną wadę: nie działały. Tymczasem wzrost konfliktów i napięć na tle etnicznym, religijnym, ideologicznym bądź społecznym sprawił, że terroryzm zaczął przybierać nowe formy i stał się sposobem na rozwiązanie zaistniałych problemów na skalę globalną⁵. Nieustającym ciągle problemem są zagrożenia o różnorodnym zasięgu, charakterze i specyficznej naturze. Coraz bardziej wzrastają tragiczne skutki wśród ludności i straty materialne występujących kataklizmów⁶ - rys.1.1., katastrof i konfliktów. Wszystko, zwłaszcza duża liczba konfliktów na świecie⁷, wskazuje na to, że świat nie stanie się w bieżącej dekadzie XXI wieku bezpieczniejszy.

We wszystkich konfliktach i „nowych wojnach” ostatniej dekady XX i początku XXI wieku wystąpiły akty ludobójstwa; przymusowe wysiedlenia ludności na dużą skalę i czystki etniczne; pustoszenie terytoriów, niszczenie infrastruktury, minowania terenu na wielką skalę.

Nadal trwa okres przejściowy, a ostatecznego kształtu porządku światowego jeszcze nie widać, chociaż na początku lat 90-tych ubiegłego wieku wydawało się, że bezpieczeństwo oswobodzone z kolein geopolityki, może być zagwarantowane dzięki ONZ. Rada Bezpieczeństwa, nie paralizowana już sowieckim wetem, chciała angażować się w konflikty na ca-

³ *Europejska Strategia Bezpieczeństwa*, przyjęta na spotkaniu szefów rządów w Brukseli, 12 grudnia 2003 r., [w:] Pajórek L., Szkodzińska M., *Polityka bezpieczeństwa i obrony Unii Europejskiej*, MON, Warszawa 2004, s. 120.

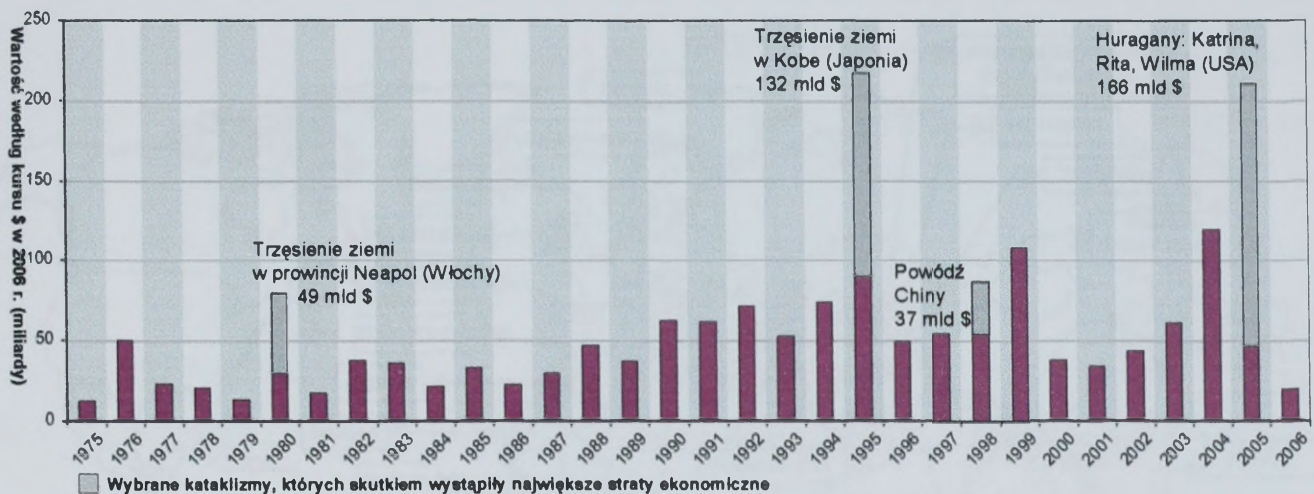
⁴ Sichertman H., *Odnowa geopolityki*, [w:] *Nowe Sprawy Polityczne* – kwartalnik, numer 1/2004, s. 9 i 10.

⁵ Ataki terrorystyczne z 11 września 2001 roku na wieżowce World Trade Center oraz budynek Pentagonu, spowodowały cywilizacyjne przewartościowanie postrzegania zagrożenia terroryzmem i walki z nim w wymiarze ogólnoświatowym.

⁶ W trzęsieniu ziemi z 20.06.1990 r., w północno-zachodnim Iranie zostało zabitych 50 tys., rannych ponad 60 tys., a 400 tys. straciło dach nad głową; z 26 grudnia 2003 r., w południowo-wschodnim Iranie (m. Bam) zostało zabitych 35 tys. mieszkańców, rannych ponad 30 tys. i ponad 50 tys. straciło dach nad głową.

⁷ dwadzieścia pięć w latach 1990 – 1996.

łym świecie i rozwiązywać je we wspólnym interesie. Ta potężna idea potrzebowała uzupełnienia w postaci międzynarodowych sił zbrojnych.

[Źródło: EM-DAT: The OFDA/CRED International Disaster Database; www.em-dat.net]

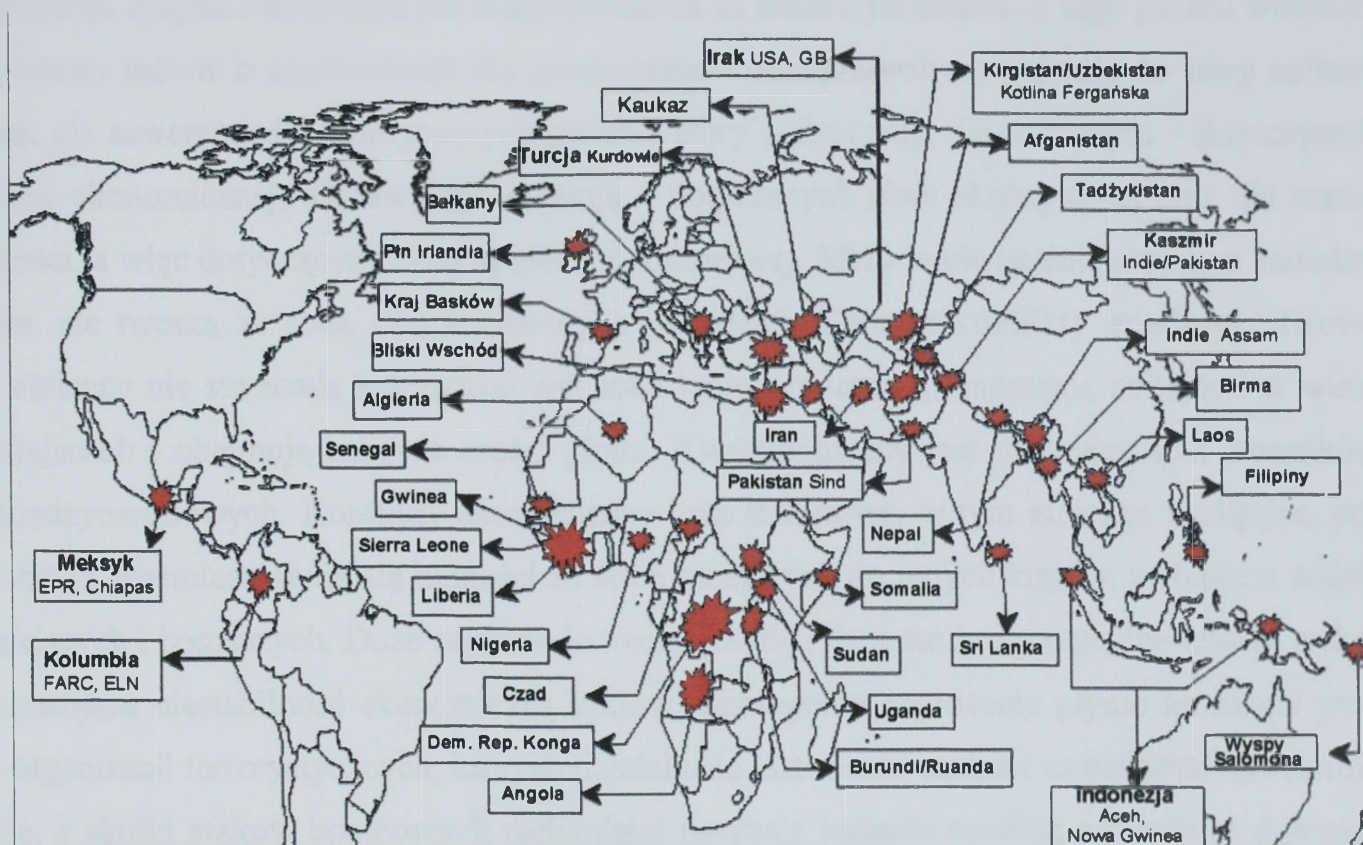
Rys. 1.1. Straty ekonomiczne na skutek kataklizmów naturalnych w świecie według raportów rocznych w latach 1975 – 2006

W latach 1992-1993 ONZ rozmieściło pod swoim dowództwem blisko 100 tysięcy żołnierzy od Kambodży po Bałkany i Somalię. W entuzjastycznych raportach dla Rady Bezpieczeństwa Sekretarz generalny ONZ Butros Ghali przedstawiał Narody Zjednoczone jako najważniejszego międzynarodowego „twórcę pokoju”, a nie tylko organizację pokój utrzymującą. W kilka lat później po niepowodzeniach w Somalii i sytuacji na Bałkanach oraz kampanii propagandowej w Stanach Zjednoczonych wymierzonej w ONZ pomysły stałych sił zbrojnych jak i decydującej roli Rady Bezpieczeństwa legły w gruzach.

Wydarzeniem przełomowym, które dramatycznie zakończyło postzimnowojenny, pokojowy sposób widzenia polityki zagranicznej przez Stany Zjednoczone były uderzenia w budynki WTC i Pentagon w dn. 11 września 2001 roku. Liczba wojen i konfliktów militarnych nadal pozostała bardzo znacząca sięgając w 2001 roku ponad trzydziestu i obejmując znaczną część globu – rys. 1.2.

Rozpoczęta walka z międzynarodowym terroryzmem nazywanym „ponadnarodową groźbą” nabrała realnych kształtów wraz z wyznaczeniem przez prezydenta Busha państw wspomagających terrorystów. Pierwsza faza wojny przeciwko Talibom w Afganistanie potwierdziła te strategię. Obecnie tylko Stany Zjednoczone najbardziej oddane są idei utworzenia lub przewodzenia nowemu międzynarodowemu systemowi politycznemu. W najbliższym

czasie dominować więc będą regionalne konflikty rozgrywane pod egidą Stanów Zjednoczonych, a nie ONZ⁸.

[Źródło: http://cms.isn.ch/public/docs/doc_10463_290_de.pdf]

Rys. 1.2. Miejsca wojen i konfliktów militarnych w 2001 r.

Również Europa nadal staje w obliczu zagrożeń i wyzwań bezpieczeństwa. Stany Zjednoczone odgrywają istotną rolę w procesie integracji europejskiej i bezpieczeństwa europejskiego⁹, głównie za pośrednictwem Sojuszu Północnoatlantyckiego. W wymiarze globalnym bezpieczeństwa, należy zauważyć, że w ostatniej dekadzie nie było na świecie regionu w którym nie występowałyby konflikty zbrojne. Od 1990 roku do początku XXI wieku prawie 4 miliony ludzi poniosło śmierć w wojnach, z czego 90 % stanowią osoby cywilne, a ponad 18 milionów ludzi na świecie opuściło swe domy w wyniku konfliktów zbrojnych¹⁰.

Niezależnie od powyższego należy mieć na względzie, że bezpieczeństwo początku XXI wieku zależy również w dużej mierze od stanu gospodarki, środowiska naturalnego, czynników społecznych i kulturowych. Według powszechnie przyjętej klasyfikacji Barry'ego

⁸ Sicherman H., *Odnowa geopolityki*, [w:] *Nowe Sprawy Polityczne* – kwartalnik, numer 1/2004, s. 15.

⁹ Europejska Strategia Bezpieczeństwa, przyjęta na spotkaniu szefów rządów w Brukseli, 12 grudnia 2003 r., wprowadzenie, s. 1.

¹⁰ Europejska Strategia Bezpieczeństwa, przyjęta na spotkaniu szefów rządów w Brukseli, 12 grudnia 2003 r., [w:] Pajórek L., Szkodzińska M., *Polityka bezpieczeństwa i obrony Unii Europejskiej*, MON, Warszawa 2004, s. 120.

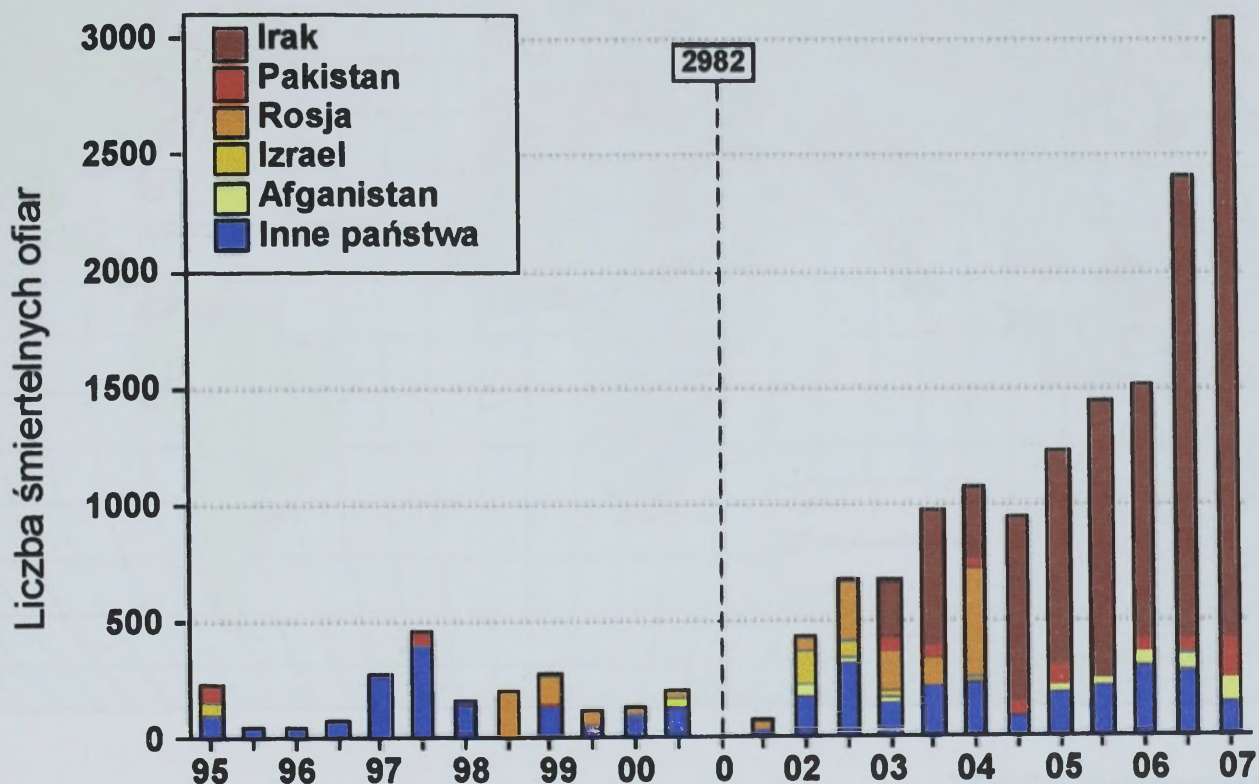
Buzana, można wyróżnić pięć sektorów bezpieczeństwa¹¹: tradycyjne **bezpieczeństwo militarne, bezpieczeństwo polityczne, ekonomiczne, ekologiczne i społeczno-kulturowe**. Zagrożenia, ryzyka i wyzwania dla bezpieczeństwa są wielowymiarowe. Z tego punktu widzenia możemy mówić o zagrożeniach dla przetrwania – odnoszących się głównie do sfery militarnej; dla suwerenności – dotyczących głównie sfery politycznej; dla dobrobytu – dotyczących sfery ekonomicznej; dla trwałego rozwoju – dotyczących sfery ekologicznej oraz dla tożsamości, a więc dotyczących sfery społeczno-kulturowej. Sfery te nie istnieją przy tym samoistnie, ale tworzą ze sobą sieć wzajemnych powiązań. Chociaż konflikty międzypaństwowe i etniczne nie stwarzają już groźby wybuchu wojny światowej, zagrażają pokojowi w wielu miejscach i obejmują znaczne części globu. Kwestionowany jest istniejący stan stosunków międzynarodowych. Konflikty ekonomiczne oraz kulturowe, w tym etniczne i religijne, powodują przemieszczanie się ludności ze stron ojczystych do innych krajów, zwłaszcza stabilniejszych i bogatszych. Duże zagrożenie tworzą mafie i inne struktury ponadnarodowe wykorzystujące niestabilność ekonomiczną krajów. Szczególne zagrożenie płynie ze strony grup i organizacji terrorystycznych, których działalność jest nieobliczalna i nastawiona na destrukcję, a skutki ataków bombowych najbardziej dotyczą ludność cywilną powodując ogromną liczbę ofiar śmiertelnych – rys. 1.3.

W takiej sytuacji również bezpieczeństwo Polski i Sojuszu Północnoatlantyckiego jest uzależnione od szerokiej gamy militarnych i pozamilitarnych zagrożeń, które mogą wystąpić z wielu kierunków i są trudne do przewidzenia. Zagrożenia te wynikają z niestabilności wewnątrz i wokół przestrzeni euroatlantyckiej, stąd ciągle istnieje możliwość wystąpienia, gwałtownie rozwijających się, regionalnych kryzysów na peryferiach terytorium państw Sojuszu.

W niektórych krajach na obszarze i wokół terytorium Sojuszu występują problemy o charakterze ekonomicznym, społecznym i politycznym. Rywalizacja na tle religijnym lub etnicznym, konflikty terytorialne, nieodpowiednie lub zaniechane reformy, naruszanie praw człowieka oraz państwa prowadzić może do zagrożenia lokalnej lub nawet regionalnej stabilności. Sojusz bierze pod uwagę również globalny kontekst bezpieczeństwa.

Interesy Sojuszu w dziedzinie bezpieczeństwa mogą być zagrożone również przez inne działania o bardziej powszechnym charakterze, wliczając w to akty terrorystyczne (rys. 1.4.), sabotaż, przestępczość zorganizowaną oraz zniszczenie bądź odcięcie od dopływu ważnych surowców.

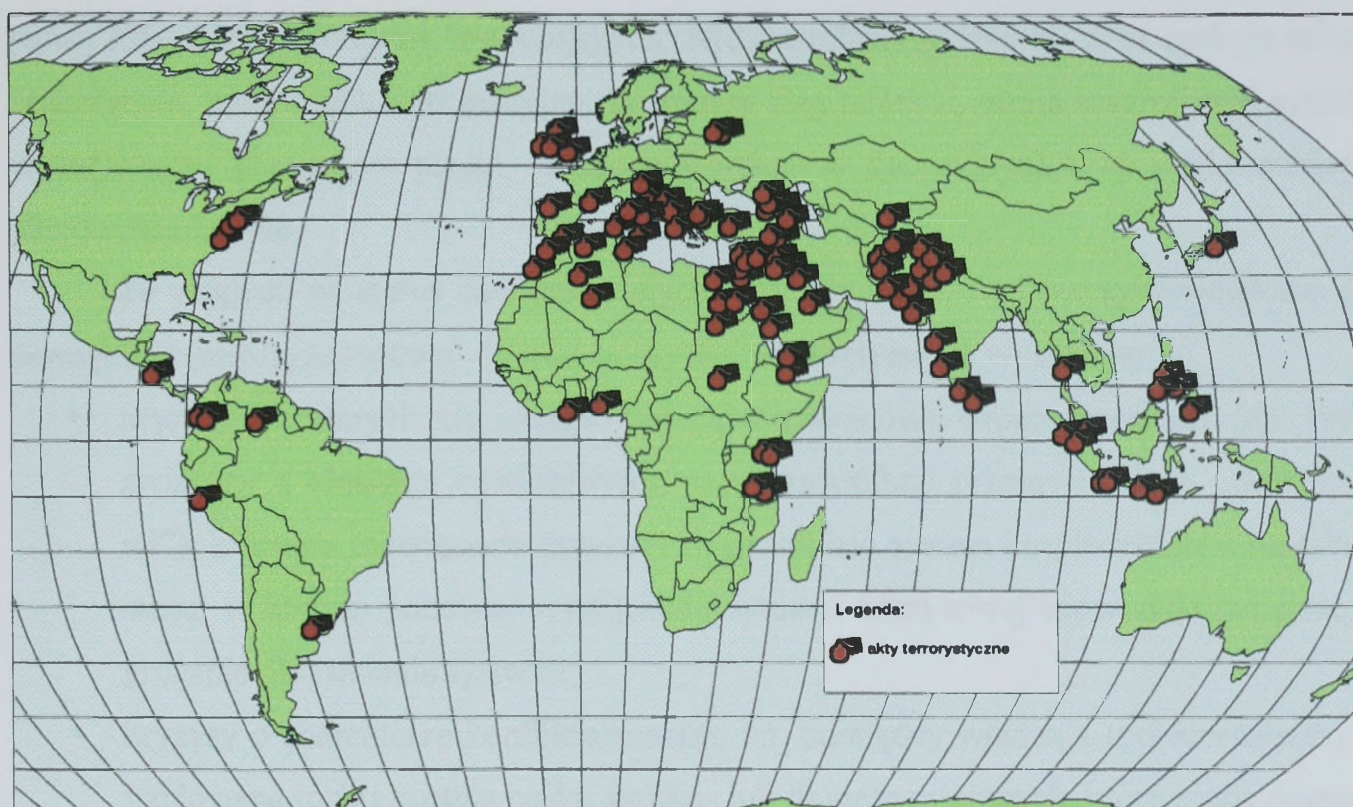
¹¹ Czaputowicz J., *System czy nieład?*, PWN, Warszawa 1998, s. 24.

[Źródło: <http://members.aol.com/cspm/gm/conflict.htm>]

Rys. 1.3. Wzrost liczby ofiar terrorystycznych ataków „bombowych” w okresach sześciomiesięcznych przed i po 11 września 2001 roku od 11.09.1995 roku do 10.10. 2007 roku

Przy czym dotychczasowe doświadczenia, a szczególnie wydarzenia z 11 września 2001 roku i późniejsze, wskazują, że wiele kataklizmów, katastrof czy aktów terrorystycznych dotyka niemal wszystkie państwa i mogą się takie zagrożenia pojawić w dowolnych częściach kuli ziemskiej (rys. 1.5.). Terroryzm stał się współcześnie jednym z najistotniejszych i największych zagrożeń zarówno w wymiarze globalnym, szczególnie terroryzm międzynarodowy, jak i w wymiarze narodowym w wielu państwach świata, na gruncie separatyzmu, nierówności politycznych, ekonomicznych czy społecznych.,

[Źródło: opracowanie własne]

Rys. 1.4. Skupiska działań organizacji terrorystycznych w świecie i największe akty terrorystyczne zaistniałe w ostatniej dekadzie XX i na początku XXI wieku

W 2003 r. na świecie toczyło się 25 wojen i 16 konfliktów zbrojnych, z tego większość w Afryce i Azji. Prawie zawsze chodziło o władzę, surowce naturalne (konflikty ekonomiczne), podział terytorialny, sprzeczne ideologie, separatyzm, różnice religijne i etniczne czy nawet polityczne ambicje niektórych przywódców. Natomiast w 2005 r. było 21 wojen, z tego: na Bliskim Wschodzie – 5 (Afganistan, Irak, Palestyna, Jemen, Kurdowie – Turcja); w Azji – 8 (Indie, Indonezja, Laos, Birma, Nepal, Filipiny, Tajlandia, Czeczenia – Rosja); w Afryce – 7 (Algieria, Burundi, Wybrzeże Kości Słoniowej, Dem. Rep. Konga, Somalia, Sudan, Uganda); w Ameryce Południowej – (Kolumbia).

Z punktu widzenia dziedziny **wczesnego ostrzegania i zapobiegania konfliktom zbrojnym (EWCP)**, najbardziej słuszne wydaje się definiowanie **kryzysu** jako zmian sytuacji pomiędzy dwoma lub więcej przeciwstawnymi stronami, charakteryzującymi się wzrostem intensywności negatywnych oddziaływań z dużym prawdopodobieństwem przekształcenia się w konflikt zbrojny. Obecnie głównym zagrożeniem dla bezpieczeństwa międzynarodowego stały się kryzysy polityczno-militarne, których **źródła** mogą mieć **podłoże polityczne, społeczne, ekonomiczne, etniczne lub religijne**, przy czym najczęściej występuje nie

jeden, lecz kilka czynników wywołujących. Niekontrolowany stan kryzysu cechują m.in.¹²: zaskoczenie, niedostatek informacyjny, lawinowy ciąg zdarzeń, utrata kontroli nad sytuacją, występowanie przejawów paniki, zakłócenie procesów decyzyjnych oraz krótkoterminowe planowanie działań.

Ze względu na status zaangażowanych stron wyróżnia się kryzysy wewnętrzne oraz zewnętrzne (międzynarodowe). Wśród **kryzysów wewnętrznych** występują:

- kryzysy, w których nie istnieje wewnątrz-systemowa strona przeciwna (np. kryzys związany z klęskami żywiołowymi, czy katastrofami przemysłowymi, „technicznymi”), które po rozwiązaniu powinny doprowadzić system bezpieczeństwa do takiego stanu, w którym ponowne wystąpienie sytuacji kryzysowej spowoduje mniejsze zagrożenie dla istnienia systemu;
- kryzysy o charakterze konfliktogennym, np. pomiędzy władzą a społeczeństwem powodowane rozbieżnością celów krótko- lub długoterminowych, które mogą doprowadzić do całkowitej zmiany struktury i działania systemu.

Kryzysy zewnętrzne wynikają z narastającego napięcia w stosunkach międzynarodowych i mogą doprowadzić do konfliktów na różnych polach stosunków międzypaństwowych, np.: wojna celna, embargo na dostawy, zbrojne starcia graniczne itp. Kryzys nie zażegnany (sterowany, kierowany) w odpowiednim czasie może się przerodzić w konflikt zbrojny.

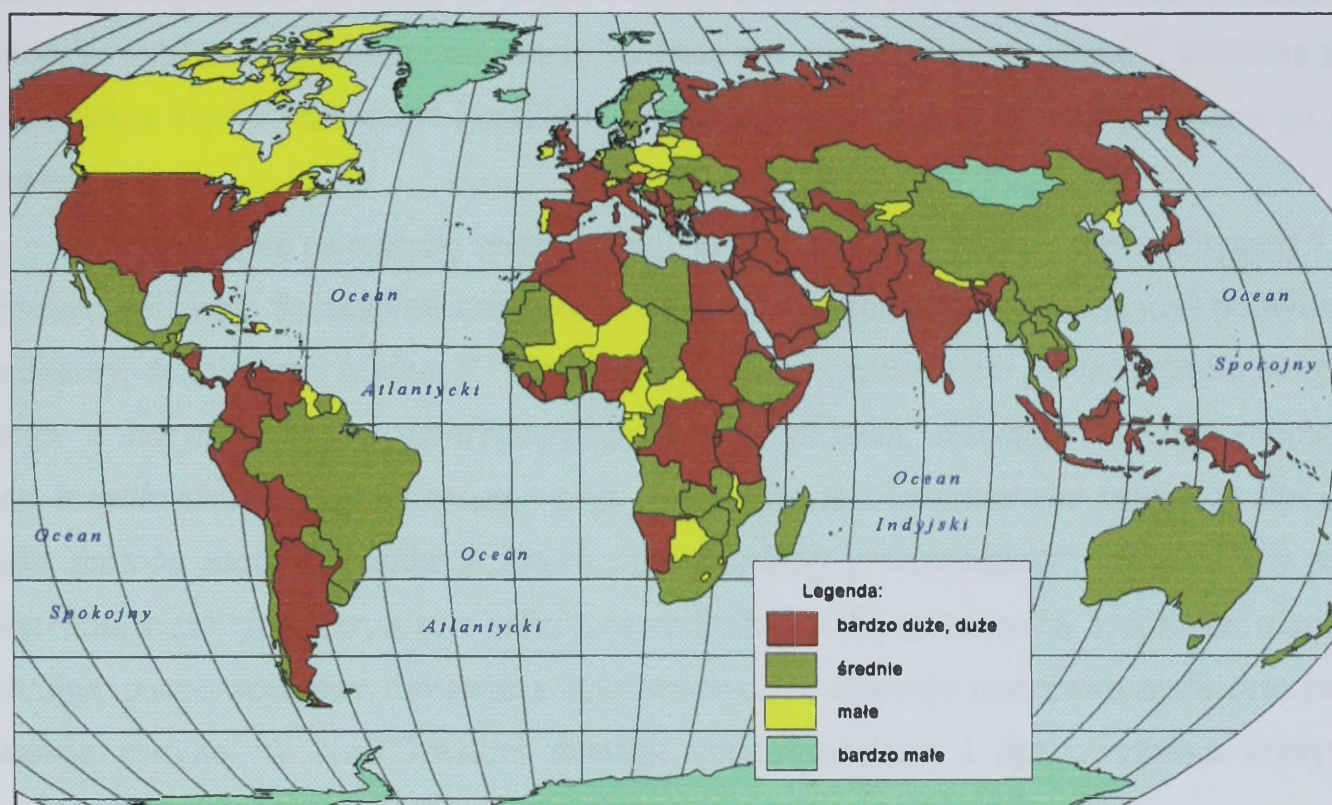
W ostatnich latach na gruncie szeroko pojmowanego bezpieczeństwa, wobec zmniejszenia się prawdopodobieństwa wystąpienia wojny, szczególnie w wymiarze globalnym – „kryzys” stał się jedną z kluczowych kategorii nie tylko w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych, ale w wielu dziedzinach nauki i praktyki: strategii bezpieczeństwa, teorii organizacji i zarządzania, bezpieczeństwie narodowym i wielu innych.

Słowo **kryzys** oznacza punkt zwrotny, przełomowy, moment rozstrzygający, jakościową zmianę układu lub w układzie¹³. Pojęcie kryzysu można także zdefiniować jako moment przełomu, np. w odniesieniu do przeżyć, poglądów, rozwoju kultury, załamania gospodarki itd. Można go również uznać za formę (fazę) konfliktu, w wyniku którego dochodzi do gwałtownego wzrostu napięcia między stronami w wyniku czego może nastąpić konflikt

¹² Ciupiński A., Białoskórski R., *Wczesne ostrzeżenie i zapobieganie konfliktom zbrojnym w strategii Sojuszu Północnoatlantyckiego*, AON, Warszawa 2002, s. 11.

¹³ *Słownik wyrazów obcych*, PWN, Warszawa 1980, s. 404.

zbrojny¹⁴. Można także przyjąć, że kryzys jest zjawiskiem, które w sensie przedmiotowym oznacza „zerwanie” istniejącego układu, polegające na zmianie jego struktury lub funkcji¹⁵.

[Źródło: opracowanie własne]

Rys. 1.5. Zagrożenie terrorystyczne państw na początku XXI wieku

W relacjach zachodzących między państwami pojawiła się więc obok stanu pokoju i wojny kategoria pośrednia, określana stanem kryzysu. Pojawiły się pojęcia reagowania kryzysowego, zarządzania kryzysami i zarządzania kryzysowego stanowiące istotę działań w sferze bezpieczeństwa. Współcześnie uznaje się, że kryzys jest stanem przejściowym, stanem niestabilności, w ujęciu ogólnym – definiowany jako faza funkcjonowania danego podmiotu (układu, organizmu, systemu), której atrybutowa cechą jest niestabilność. Istotą kryzysu jest brak stabilności podmiotu, który powoduje zmianę jego funkcji (a nawet całkowite ich ustanie)¹⁶.

Chcąc identyfikować obszary, rejony, czy tzw. „gorące punkty” kryzysowe na globie ziemskim, należy najpierw zdefiniować rozumienie samego zjawiska (stanu) kryzysu i dopiero na tym tle przejść do przedmiotowych rozważań dotyczących aspektów przestrzennych.

¹⁴ Słownik podstawowych terminów dotyczących bezpieczeństwa, Wyd. AON, Warszawa.

¹⁵ Wróblewski R., *Zarys teorii kryzysu, zagadnienia prewencji i zarządzania kryzysami*, Wyd. AON, Warszawa 1996, s. 9.

¹⁶ Wróblewski R., *Państwo w kryzysie*, AON, Warszawa 2001, s. 11-19.

W naukach politycznych **stan kryzysu** (kryzys) oznacza sytuację wewnętrzną lub międzynarodową, która niesie w sobie **zagrożenie** dla podstawowych wartości, interesów lub celów strategicznych uwikłanych stron. Towarzyszą temu trudności w porozumiewaniu się stron, w wyniku czego mogą one stracić kontrolę nad przebiegiem wydarzeń¹⁷. Niektóre źródła traktują kryzys jako część konfliktu zbrojnego, inne zaś jako stan bezpośrednio go poprzedzający.

Wyróżnia się najczęściej cztery rodzaje kryzysów: ogólny, społeczny, polityczny i polityczno-militarny. Szczególne znaczenie w kontekście bezpieczeństwa ma kryzys polityczno-militarny, definiowany według R. Wróblewskiego jako „specyficzna postać kryzysu politycznego, w którym przyczyną destabilizacji politycznej państwa, stosunków międzynarodowych jest konflikt zbrojny poniżej progu wojny. Jego istotą jest zastosowanie przemocy zbrojnej, jako sposobu realizacji celów w formie agresji lub jej groźby użycia”. Wspomniany autor wyróżnia sześć typów kryzysów polityczno-militarnych. Są to: rozruchy społeczne, rozruchy zbrojne, pucze wojskowe, operacje antyterrorystyczne, operacje przeciwko mafii oraz interwencje zbrojne. W NATO-wskiej strategii przeciwdziałania i opanowywania kryzysów przyjmuje się dziesięć sytuacji traktowanych jako kategorie kryzysu¹⁸.

Powstawanie kryzysów społecznych zdeterminowane jest trzema warunkami¹⁹:

- musi zaistnieć zjawisko niezadowolenia społecznego, zrodzone na bazie braku możliwości zaspokojenia oczekiwań danej grupy²⁰;
- zgromadzenie odpowiedniej liczby niezadowolonych na określonym obszarze;
- musi pojawić się przywódca grupy niezadowolonych, który cieszy się poparciem.

Przedmiotem badań realizowanych w ramach niniejszej pracy nie jest jednak pojęcie i istota kryzysu, lecz wartościowanie czynników wywołujących kryzys. Z tego powodu głównym zadaniem w pierwszym etapie badań jest określenie tychże czynników a następnie ich wartościowanie. Zabieg ten jest niezbędny, gdyż każdy z czynników ma różną wagę i zasięg oddziaływania a także siłę, z jaką się rozprzestrzenia. Różne jest także prawdopodobieństwo wystąpienia sytuacji kryzysowej spowodowane określonym czynnikiem czy splotem wielu czynników.

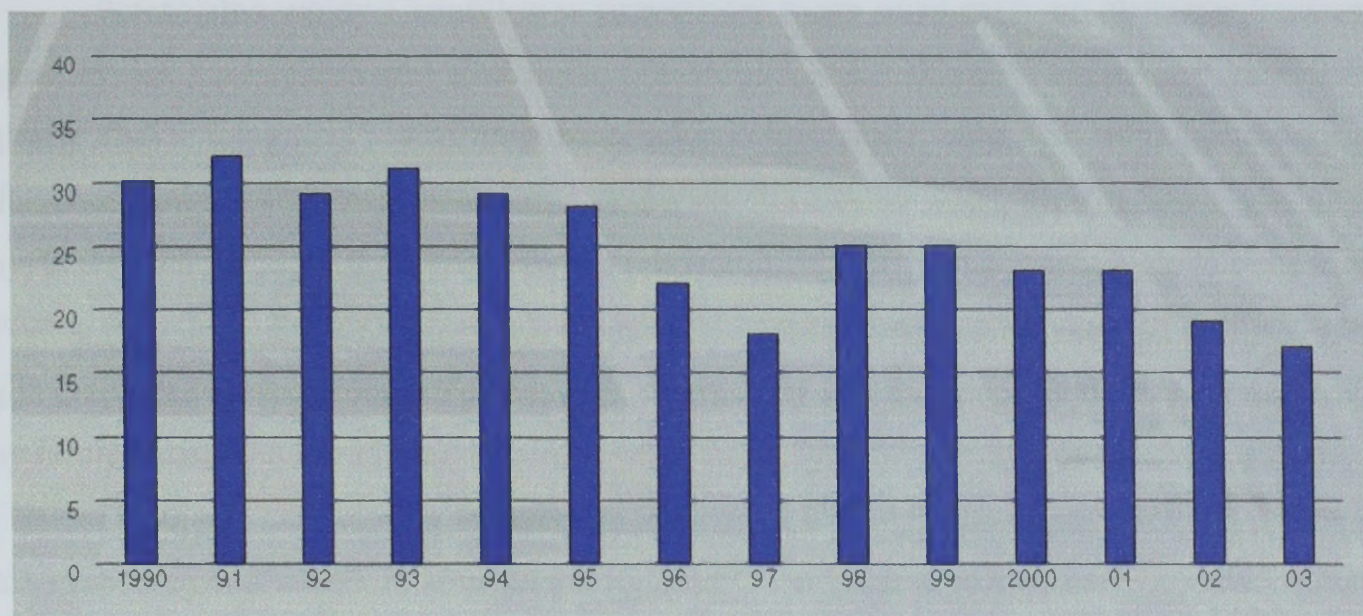
Koniecznym elementem „warunkiem” zaistnienia kryzysu jest **konflikt**. Konflikt według „Słownika języka polskiego” oznacza „...*niezgodność, sprzeczność interesów, spór,*

¹⁷ Michałowska G., *Mały słownik stosunków międzynarodowych*, WSiP, Warszawa 1999, s. 106.

¹⁸ Balcerowicz B., *Siły zbrojne w stanie pokoju, kryzysu, wojny- materiał studyjny*, AON, Warszawa 2007.

¹⁹ James I., Davies C., *Teorie krzywej*, [w:] Wróblewski R., *Zarys teorii kryzysu, zagadnienia prewencji i zarządzania kryzysami*, Wyd. AON, Warszawa 1996, s. 22.

zatarg”. W opracowaniach NATO-wskich dotyczących problematyki konfliktów i zarządzania w sytuacjach kryzysowych **konflikt** definiuje się jako: „....., *sytuację zewnętrzną lub wewnętrzną, w której występuje zagrożenie dla nadrzędnych wartości, interesów lub celów stron uczestniczących*”²¹. Ogólnie na świecie dostrzega się malejący trend, szczególnie w liczbie konfliktów międzynarodowych (rys. 1.6.).

[źródło: Baza danych SIPRI (Stockholm International Peace Research Instytut), rocznik SIPRI 2004]

Rys. 1. 6. Globalny trend występowania konfliktów międzynarodowych w latach 1990-2003

Z punktu widzenia metod, sposobów stosowanej przemocy zbrojnej, skali (zasięgu) konfliktów zbrojnych wyróżnia się²²: wojnę, interwencję zbrojną, incydent wojskowy, przewrót wojskowy, blokadę zbrojną, demonstrację siły i inne.

Obecnie skala wielu wydarzeń wymaga ingerencji międzynarodowej. Zakres i skala pojawiającego się ryzyka (zagrożenia) są bardzo różnorodne (tzn. najczęściej nieprzewidywalne). Czas na przygotowanie może być bardzo zróżnicowany, a potrzeba równoczesnych działań - natychmiastowa. Odpowiedź na zagrożenia niejednokrotnie wymagać będzie zaangażowania sił międzynarodowych²³.

Powyzsze czynniki znacznie utrudniają proces planowania i działania w niemal każdej sferze funkcjonowania państwa. Dla przeciwdziałania nie ma znaczenia, w jakiej skali pojawiają się wyzwania - elementem kluczowym jest stała gotowość²⁴.

²⁰ Teoria mobilizacji społecznej, Wróblewski R., *Zarys teorii kryzysu*, s. 27.

²¹ *Generic Crises Management Handbook*, EAPC (COEC)D(99) 1/99.

²² *Słownik terminów bezpieczeństwa narodowego*, AON, Warszawa 2002, s. 59.

²³ Garvan B., 2000, *Wsparcie geograficzne podczas kryzysu i klęsk żywiołowych*, [w:] *Wiadomości Służby Topograficznej* 1(4) 2000, s. 9.

²⁴ Tamże, s. 9.

Ale jaka będzie natura następnej katastrofy czy kryzysu? Czy pojawią się jakieś ostrzeżenia, czy będzie czas na przygotowania? Co ważniejsze, gdzie będzie miał miejsce następny kryzys? Niestety, nie można na te pytania z reguły trafnie odpowiedzieć. Analitycy i planiści zajmujący się tą problematyką mogą tylko próbować zidentyfikować potencjalne zagrożenia, przeanalizować i oszacować ich skalę, a następnie zaproponować opcje rozwiązań.

Potencjalne wojny i konflikty w przyszłości mogą mieć zarówno charakter konwencjonalny, jak i niewykluczone choć mniej prawdopodobne: nuklearny, chemiczny, czy biologiczny (bakteriologiczny, wirusologiczny, toksykologiczny i inny); ponadto jak wskazują dotychczasowe doświadczenia: terrorystyczny, surowcowy (o wodę, ropę naftową, gaz ziemny, przestrzeń i środowisko); gospodarczy (ekonomiczny), w tym: z powodu głodu i ubóstwa, Północ (bogata) – Południe (biedne), miejskie; demograficzny; narkotykowy i mafijny; religijny; separatystyczny (diaspor); secesyjny, migracyjny (na zróżnicowanym tle); cywilizacyjny (kraje muzułmańskie i inne); informacyjny i mogą być prowadzone również w kosmosie.

Dla ujęcia całościowego niezbędne jest również kompleksowe podejście do ostrzegania i zapobiegania wszelkim konfliktom, również o charakterze pozamilitarnym, gdyż istnieje zawsze ryzyko przekształcenia się niemal każdego kryzysu i konfliktu w konflikt zbrojny. Istotnym jest również wypracowanie metod oceny zagrożeń i identyfikacji obszarów, rejonów czy „ognisk zapalnych”, co pozwoli na znacznie wcześniejsze uchwycenie fazy przedkonfliktowej i monitorowanie zmian, a co najważniejsze przygotowanie z awansu produktów geoinformacyjnych na te obszary oraz racjonalne działania w tym względzie.

1.2. Rodzaje i klasyfikacja zagrożeń bezpieczeństwa

Ogólnie w literaturze przedmiotu przedstawia się różne klasyfikacje zagrożeń, które jak już wcześniej zaznaczono, mogą mieć zróżnicowany zasięg, charakter i specyficzną naturę. Ponadto pewien problem z ich oceną wynika stąd, że w każdym okresie czasu w zależności od rozwoju sytuacji w świecie występuje różna ocena (ranga) tych samych zagrożeń lub wskazywane są jako najważniejsze zupełnie inne z ogólnie zdefiniowanego ich zbioru (katalogu).

I tak na przykład były prezydent USA G. Bush, w opracowaniu pt. *Kto jest wrogiem?*, wymienia zagrożenia polityczne współczesnego świata w następującej kolejności: *rozwój nacjonalizmów; rozprzestrzenianie broni masowego rażenia – jądrowej, chemicznej i biologicznej; terroryzm; narkotyki; rozpad imperium radzieckiego i związane z tym zagrożenia.*

Następuje również rozszerzenie formuły zagrożeń, i tak np. deklaracja państw NATO, dodała do zagrożeń militarnych, zakresu kontroli zbrojeń i środków budowy zaufania nowe elementy: *brak równowagi między siłami zbrojnymi; napięcia występujące wewnątrz państw; napięcia między państwami, zwłaszcza w rejonach przygranicznych; nieprzewidywalność i brak jawności militarnych intencji wielu państw; brak pełnej implementacji porozumień w zakresie kontroli zbrojeń; brak demokratycznej kontroli i kierownictwa przez konstytucyjnie ustanowione władze nad siłami zbrojnymi, paramilitarnymi i bezpieczeństwa; utrzymywanie i rozbudowywanie sił zbrojnych ponad miarę niezbędną do skutecznej obrony; brak wymiany informacji dotyczących rozmiaru, struktury i intencji sił zbrojnych; nie akceptowanie liczebnych limitów sił zbrojnych; trudność weryfikacji otrzymywanych informacji.* Trwałą tendencją staje się obecnie zwiększanie się liczby wyzwań i zagrożeń oraz coraz większe ich rozproszenie. Ponadto pojawienie się tzw. *ryzyka nowego typu*, czyli *skutków niedorozwoju cywilizacyjnego, szczupłości zasobów, różnic kulturowych, państwa „upadłe”* itp., mogących uruchomić *masowe migracje, przestępczość międzynarodową i terroryzm*, a szczególnie *nowe formy terroryzmu*, w tym terroryzm informatyczny i bioterroryzm.

Występujące w gospodarce powiązania i skutki oddziaływań społecznych identyfikują *ciagle nowe zagrożenia*, rozbudowują szczególnie katalog problemów globalnych. Przykładem tego może być *katalog problemów* autorstwa byłego przewodniczącego Klubu Rzymskiego A. Pecciego, który wymienia 29 pozycji. Są to *niekontrolowany przyrost ludności; różnice i podziały społeczne; niesprawiedliwość społeczna; głód i niedożywienie; nędza; bezrobocie; mania wzrostu; inflacja; kryzys energetyczny; obecny lub potencjalny deficyt zasobów; zakłócenia w handlu i płatnościach międzynarodowych; protekcjonizm; analfabetyzm i przestarzały system oświaty; rewolta młodzieży; alienacja; niekontrolowana urbanizacja i upadek miast; przestępstwa i narkotyki; eksplozja gwałtu z jej nowymi formami; brutalność policji; tortury i terroryzm; pogarda wobec prawa i porządku; szaleństwo nuklearne; niekompetencja instytucji; korupcja polityczna; biurokracja; degradacja środowiska; upadek wartości moralnych; utrata wiary; poczucie niestabilności; brak zrozumienia powyższych problemów i ich związków*²⁵. Identyfikując prawdopodobne zagrożenia nie sposób byłoby nie wspomnieć Francisca Fukujamę, według którego głównym źródłem zagrożeń staną się *nacjonalizmy regionalne i fundamentalizmy religijne*.

²⁵ Cesarz Z., Stadtmuller E., *Problemy polityczne współczesnego świata*, Uniwersytet Wrocławski, Warszawa 1998, s. 21.

Samuel P. Huntington natomiast przestrzega, że może dojść do konfrontacji cywilizacji²⁶. Twierdzi on, że w XXI wieku *starcia cywilizacji* będą stanowić największe zagrożenie dla pokoju światowego. Jego zdaniem będzie to międzycywilizacyjne zderzenie kultur i religii, przy czym najgroźniejsze będą *konflikty kulturowe* na stykach granic między cywilizacjami. Widać tego wyraźne symptomy, szczególnie na styku cywilizacji zachodniej z „wojującą” cywilizacją islamską

Z kolei Robert Scales, autor książki „Przyszła wojna”, wymienia pięć źródeł zagrożeń w XXI wieku, są to: *podział na biednych i bogatych; problemy etniczne; walka o dominację; interesy ekonomiczne; walka o zasoby surowców naturalnych i strefy wpływów.*

W zestawieniu opracowanym przez analityków z NATO wyróżniono jedenaście źródeł zagrożeń: *masowe migracje Wschód-Zachód; duże trudności gospodarcze; rozprzestrzenianie broni jądrowej; nacjonalizmy; wielkie klęski ekologiczne; konflikty etniczne; spory terytorialne; konflikty bliskowschodnie; terroryzm; wielkie migracje Południe-Północ; eks-terminizm religijny.* W świetle powyższego głównymi wyzwaniem dla NATO są więc: konflikty etniczne; rozprzestrzenianie się broni masowego rażenia; konflikty między państwami nie będącymi członkami NATO mające wpływ na żywotne interesy Sojuszu; terroryzm; masowe migracje ludności spowodowane konfliktami lub klęskami żywiołowymi.

W większości sporządzanych list zagrożeń współczesnego świata na pierwszym miejscu wymieniane są kwestie pokoju i bezpieczeństwa, a zwłaszcza zapobieżenia wojnie nuklearnej i wyścigowi zbrojeń. Na końcu zaś listy znajdowały się zagadnienia związane z rozwojem człowieka i jego prawami.

Obecnie zaś, a szczególnie po wydarzeniach z 11 września 2001 r., przyjmuje się *terroryzm* jako główne zagrożenie pokoju. Przy czym należy zdać sobie sprawę z ogromnego zróżnicowania przyczyn jakie leżą u podstaw (są źródłem) terroryzmu, który staje się zewnętrzną oznaką wyrażania niezadowolenia rodzącego się na różnym gruncie. Często jest to grunt patologiczny, opierający się na dochodach mafii narkotykowych, jak np. w Kolumbii (FARC, ELN). Czasami stanowi też, oburzenie i bezsilny gniew nędzarzy, znajdujący ujście w terroryźmie²⁷. *W stanie permanentnego niedożywienia wegetuje już 1 mld 200 mln ludzi. Bogactwo 358 miliardów dolarowych jest równe zasobom 2,5 miliarda ludzi Południa*²⁸. Równie często podłożem terroryzmu są względy odmienności religijnych, narodowych i et-

²⁶ Patrz: Huntington S., *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, WWL Muza S.A., Warszawa 1999, s. 21; autor wyróżnia dziewięć cywilizacji: zachodnią, latynoamerykańską, prawosławną, afrykańską, islamską, hinduską, buddyjską, chińską, japońską.

²⁷ Albinowski S., *Dylematy XXI wieku: Bogactwo i nędza narodów*, Polska 2000 Plus - nr 2/2000, Elipsa, Warszawa 2000, s. 25.

nicznych, a także przyczyny narodowo-wyzwoleńcze. Żadne jednak względy nie są w stanie usprawiedliwić aktów terroryzmu i terroru, szczególnie wobec ludności cywilnej często niestety będącej ofiarą takiej działalności. Stąd coraz szersze kręgi zatacza w świecie podjęta z nim walka.

Uogólniając powyższe rozważania należy stwierdzić, że najczęściej *plaszczynami* na których identyfikuje się zagrożenia są: *plaszczyna polityczna, ekonomiczna, kulturowa, naturalna, środowiskowa (ekologiczna)*. Do problemów związanych z *plaszczyna polityczna* zaliczyć można przede wszystkim takie kwestie jak: *utrzymanie pokoju; problem wojen i konfliktów zbrojnych; wyścigu zbrojeń; kwestie suwerenności i integralności terytorialnej państw; separatyzm etniczny oraz walki narodowyzwoleńcze; polityczne ambicje niektórych przywódców; państwa „upadle”*.

Do problemów *plaszczyny ekonomicznej* zaliczyć należy sprawę *gwałtownego wzrostu liczby ludności, szczególnie w państwach biednego „Południa”; dysproporcji rozwojowych (ubóstwo) i rozwarstwienia; kryzysu żywnościowego, surowcowego i walutowego oraz zagrożeń ekologicznych*, jeżeli nie są wyodrębnione w oddzielnej grupie.

Z kolei do problemów związanych z szeroko pojętą *plaszczyna kulturowa* należą: *problemy ideologii i religii; komunikowania się i informacji; ochrony praw człowieka, ludobójstwa i „czystek etnicznych” oraz terroryzmu międzynarodowego* na tym gruncie.

Natomiast *problemy ekologiczne (naturalne: geologiczne, klimatyczne i inne oraz antropogeniczne)* dotyczą zagrożeń związanych ze zmianami klimatu (*ocieplenie klimatu – efekt cieplarniany; zanik warstwy ozonowej; huragany, tajfuny, tornada i powodzie; ekstremalne temperatury, susze, pustynnienie i stepowienie wielu obszarów; pożary wieloprzestrzenne lasów*), zjawiskami geologicznymi, szczególnie występującymi na wielką skalę: *trzęsienia ziemi; erupcje wulkanów; „tsunami”- wielkie fale; osuwiska, lawiny;* oraz inne klęski żywiołowe: *deficyt wody²⁹, niszczenie lasów i erozja gleb, czy degradacja dotychczas urodzajnych obszarów, wyczerpywanie zasobów naturalnych (nieodnawialnych), zanieczyszczenie i degradacja środowiska naturalnego*. Według danych Komisji ONZ ds. Zrównoważonego Rozwoju, ponad 40 procent państw leży na obszarach, gdzie występują stałe niedobory wody (*water stress zones*) – co oznacza, że ilość wody zużywanej co roku przekracza o 20 % całkowite krajowe odnawialne zasoby wody pitnej.

²⁸ Tamże, s. 25.

²⁹ Na przykład w syntetycznym raporcie (*Synthesis Report*) IPCC (Międzyrządowy Panel ONZ ds. Zmian Klimatycznych) ocenia się, że w samej Afryce od 75 do 250 milionów ludzi będzie cierpieć z powodu rosnących niedoborów wody, co może być przyczyną dużych przemieszczeń ludności i konfliktów pomiędzy społecznościami o ograniczone zasoby wody, treść w wywiadzie umieszczonym w Przeglądzie NATO – zima 2007.

Do problemów współczesnego i przyszłego świata, które powinny być rozwiązywane na gruncie globalizowania się więzi i zależności społecznych nawiązuje wielu autorów i na rodzimym gruncie³⁰. Do największych problemów zaliczają oni m.in.: *potęgowanie się nierówności ekonomiczno-cywilizacyjnych między państwami i społeczeństwami pierwszego, drugiego i kolejnych „światów”*; *wzrastające zadłużenie zewnętrzne większości państw świata*; *kryzys nadprodukcji dóbr i usług w jednych państwach oraz kryzys niedoboru w innych*; *fundamentalizm religijny i terroryzm międzynarodowy*; *masowe ubóstwo, głód, bezdomność i ich implikacje*; *rozwój wielu znanych i nowych form patologii społecznych, alkoholizmu, narkomanii, bezrobocia, patologii życia rodzinnego, uzależnień informatyczno-sieciowych*; *pierwotny i wtórny analfabetyzm*; *zagrożenia bezpieczeństwa ekologicznego świata oraz wyczerpywanie się zasobów bogactw naturalnych*.

Jak widać więc lista zagrożeń i problemów może być długa, przy czym jak bardzo by ją nie rozszerzać, trudno i tak byłoby ją uznać za skończoną. Wydaje się w tym miejscu, że problematyka zagrożeń została wystarczająco jak na ograniczone ramy pracy naświetlona i nie ma potrzeby rozszerzać dalej „palety” nieszczęść ludzkości. Z tej krótkiej prezentacji jawi się ogromna skala możliwości dla badań realizowanych na gruncie geografii, gdyż niemal wszystkie zagrożenia posiadają wymiar przestrzenny, czasowy i dotyczą środowiska człowieka.

Pojęcie bezpieczeństwa³¹ w ostatnich latach coraz częściej dotyczy więc wszystkich przejawów życia. Dotyczy ono nie tylko bezpieczeństwa militarnego, lecz także bezpieczeństwa w różnych sferach życia gospodarczego, społecznego, kulturowego, politycznego, ekologicznego, przy czym w okresie globalizacji odnosić się ono może do dowolnego obszaru kuli ziemskiej i dotyczyć na równi pojedynczego człowieka jak i państwa, organizacji regionalnych bezpieczeństwa – sojuszy (NATO), Europy (OBWE), czy wreszcie całego świata (ONZ). Immanentnie więc z bezpieczeństwem związane są jego zagrożenia, które mogą mieć wymiar międzynarodowy i wewnętrzny na polu polityki; charakter naturalny i antropogeniczny na polu środowiskowym (ekologicznym) itd. oraz wyływające stąd i rodzące się wyzwania. Istotnym jest więc rozpatrywanie zarówno zagrożeń, jak i wyzwań oraz szans³². Spośród kilkunastu globalnych trendów, które będą kształtowały w najbliższej przyszłości sytuację geopolityczną i geostrategiczną w świecie, należy wyróżnić następujące:

³⁰ Borkowski J., *Proces globalizacji*, [w:] *Myśl Wojskowa* 2/2003, Warszawa, s. 190.

³¹ Wybrane definicje bezpieczeństwa zawarto w dalszej części opracowania.

³² Dawidczyk A., *Nowe wyzwania, zagrożenia i szanse dla bezpieczeństwa Polski u progu XXI wieku*, AON, Warszawa 2001, s. 38.

- postępująca dyfuzja cywilizacyjno-kulturowa i towarzysząca jej globalizacja zjawisk i procesów społecznych;
- nabierająca tempa dynamika państwowo-narodowej struktury świata;
- kształtowanie się nowego ładu polityczno-gospodarczo-militarnego;
- gwałtowny postęp naukowo-techniczny i technologiczny;
- osiąganie przez cywilizację granic biosfery a przez technologię nanosfery;
- przechodzenie od mechanistycznej do systemowej wizji świata;
- megatrend integracji lub zbieżności technicznej (standaryzacji).

Wyodrębnione trendy dotyczą poszczególnych podmiotów struktury międzynarodowej (wspólnot, państw, narodów), ale także pojedynczych osób. Określone zjawisko bądź proces, pojawiające się w otoczeniu wielu podmiotów, może nieść dla jednego szansę, dla innego przekształcić się w zagrożenie, dla jeszcze innego stanowić twór o charakterze obojętnym. Stąd odnosząc się do powyższego należy zawsze mieć na względzie to, iż trudno zachować obiektywność i jednoznaczność ocen zagrożeń i szans, zwłaszcza w kontekście nie ekspozycji interesu narodowego. Wyzwania oraz zagrożenia i szanse określone na ich podstawie w zakresie kształtujących się megatrendów, przedstawione są obszernie w opracowaniu „*Nowe wyzwania, zagrożenia i szanse dla bezpieczeństwa Polski u progu XXI wieku*”, stąd nie będziemy ich w tym miejscu szerzej przytaczać.

W tym kontekście warto przytoczyć postrzeżenie obecnej sytuacji w wymiarze globalnym, określone również przez prof. Zbigniewa Brzezińskiego, jako *zasadnicze realia geopolityczne obecnego świata*³³. Według tego autora, zasadnicza transformacja w obecnym politycznym układzie świata, spowodowana jest przez sześć dynamicznych czynników, które w sposób skrócony przedstawiono poniżej:

- 1) *żyjemy w okresie bezprecedensowego przebudzenia politycznego, właściwie już teraz prawie całej ludzkości, proces politycznej aktywizacji społecznej, rozpoczęty podczas rewolucji francuskiej, rozpowszechniony podczas XIX wieku w Europie, w XX wieku w Azji, dziś jest rzeczywistością globalną. Ideologiczne ostrze owej nowej globalnej świadomości jest politycznie antyimperialne, historycznie antyzachodnie, a emocjonalnie coraz bardziej antyamerykańskie;*
- 2) *siłą napędową powyższego zjawiska jest młodzież, a w szczególności 100 kilkadziesiąt milionów studentów tzw. szkół wyższych, w różnych częściach Azji, Bliskiego Wschodu, Afryki i Ameryki Łacińskiej, często o bardzo niskim poziomie naukowym. Traktowane jako*

³³ Brzeziński Z., *Prognoza dla świata*, wystąpienie w dn. 01.10. 2007 r. w trakcie gdańskiego AREOPAG-u.

wszędzie dostępny instrument pobudzenia, podniecenia i mobilizacji do walki z obecnym systemem, łącznie z udziałem w różnych organizacjach terrorystycznych;

- 3) szeroko rozpowszechniona świadomość niesprawiedliwości istniejących układów gospodarczych, jest obecnie wyjątkowo konkretna i bezpośrednia również dzięki wszechobecnym mediom i globalnej informacji. Stąd nie tylko wzrost nielegalnej i legalnej migracji biednych, ale również rosnąca niecierpliwość polityczna i atrakcja populistycznych ruchów politycznych, opartych często w krajach islamskich na skrajnym fanatyzmie religijnym;*
- 4) powyższym przemianom w politycznym profilu ludzkości, towarzyszy zasadnicze przesuwanie się centrum potęgi gospodarczej, a z czasem również politycznej od zachodu do dalekiego wschodu, jest już jasne, że w ciągu następnych 2 dekad Chiny, Indie i Japonia zajmą czołowe miejsca w hierarchii światowej, w której Ameryka nadal będzie nr 1, ale ze zmniejszającą się przewagą. Geopolityczne ambicje Chin szczególnie i Indii nie są jeszcze jasne;*
- 5) w międzyczasie nasuwa się niebezpieczeństwo, że Ameryka tocząca niejasno określoną wojnę z terroryzmem, może się wdrążyć w długo trwający konflikt z politycznie pobudzoną ludnością Iraku, Iranu, Afganistanu i Pakistanu. Konflikt tego rodzaju i na tak szerokim froncie uniemożliwiłby odgrywanie poprzez Amerykę koniecznej roli stabilizatora systemu międzynarodowego, co mogłoby przyczynić się do groźnego zaognienia istniejących i bardziej tradycyjnych konfliktów międzynarodowych;*
- 6) rodzą się ważne znaki zapytania odnośnie Europy i Rosji komplikując powyższy polityczny scenariusz światowy:*
 - czy Unia Europejska pozostanie na dłuższy czas wielką i ważną strukturą gospodarczą, której system wartości i zrozumienie konieczności kompromisu zamyka 200 letni okres europejskiej wojny domowej, ale bez politycznej jedności i ambicji do odgrywania czołowej roli geostrategicznej w wymiarze światowym?*
 - czy Rosja, która cechuje odwrotna rzeczywistość, to jest wyraźna i przesadna ambicja geopolityczna, która bardzo przerasta jej aktualne możliwości gospodarcze i demograficzne, czy Rosja z czasem przyłączy się do budowy jeszcze większej Europy idąc śladem Ukrainy? Czy też starać się będzie o niezależną i czołową rolę światową, ale w cieniu rosnącej i dla Rosji groźnej potęgi Chin?*

Należy również zwrócić uwagę, że przez ostatnie 200 lat konflikt o dominację nad światem toczył się głównie na terenie Europy. Dziś zaś główną areną konfliktów o przyszłość

świata, jest podbrzusze Eurazji, od Suez do granicy chińskiej, od południowej granicy obecnej Rosji do Morza Arabskiego i Oceanu Indyjskiego. W tym nowym wyzwaniu jak wnioskuje prof. Z. Brzeziński, biorąc pod uwagę nową rzeczywistość światową nakreśloną wcześniej, a w szczególności nowy fakt aktywizacji politycznej ludzkości świata, samotna hegemonia Ameryki nie wystarczy na wyłonienie nowego, stabilnego i bardziej sprawiedliwego układu światowego.

Zmniejszenie się groźby wybuchu konfliktu na dużą skalę nadało bezpieczeństwu charakter procesu, co również wpływa na inne spojrzenie na problematykę bezpieczeństwa w ogóle i doprowadziło do odejścia od postrzegania go wyłącznie jako stanu, a postrzegania go bardziej jako procesu. Następująca w związku z tym redefinicja zagrożeń, przesunęła środek ciężkości w sposobie ich postrzegania z militarnego na pozamilitarne, dodając do wartości będących tradycyjnie przedmiotem ochrony także te, związane z jakością i sposobem życia obywateli, dobrobytem państwa, czy też funkcjonowaniem tegoż na określonym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego. Z. Berent usystematyzował owe wartości, zawierające się współcześnie w formule **narodowego bezpieczeństwa**, dzieląc je na następujące kategorie:

- *polityczne*;
- *gospodarcze* (niezależność decyzyjna w sprawach gospodarczych, możliwość optymalnego rozwoju społeczno-gospodarczego, prowadzenie korzystnej wymiany handlowej);
- *społeczne* (pokój społeczny, poszanowanie praw ludzkich i obywatelskich, wolność i demokracja życia społeczno-politycznego, kontrolne mechanizmy poczynań władzy);
- *kulturalno-cywilizacyjne* (zapewnienie swobodnego rozwoju duchowego i tożsamości narodowej, brak indokrynacji politycznej i ideologicznej wpajającej społeczeństwu wartości obce dla kręgu kulturowego, do którego ono należy, możliwości społecznej, politycznej i kulturalnej samorealizacji jednostki).

Jak zauważa R. Zięba: „*Niegdyś niemal absolutyzowana wojskowo-polityczna płaszczyzna bezpieczeństwa, została poszerzona o rozbudowaną o sprawy humanitarne, sferę oddziaływań politycznych, a także o nowe płaszczyzny: ekonomiczną, naukowo-techniczną, ideologiczną, kulturową oraz ekologiczną*”.

1.3. Badania problematyki bezpieczeństwa oraz działalność praktyczna w sferze wczesnego ostrzegania i zapobiegania konfliktom zbrojnym³⁴

Badania w zakresie bezpieczeństwa przyjmują w niektórych państwach formę złożonych studiów i badań, obejmujących na etapie pozyskania danych i informacji np. monitoring (czasem z komponentami technologii kosmicznej – teledetekcyjne), z kolei w procesie realizacji zasadniczych badań (na podstawie zgromadzonego materiału analitycznego) stosuje się różnorodne metody, przy tym również analizę wieloczynnikową (wielozmienną) zjawisk kształtujących lub oddziałujących na bezpieczeństwo oraz istniejące i potencjalne relacje pomiędzy nimi, jak też prognozy wystąpienia i rozwoju zjawisk (zdarzeń, stanów) kształtujących bezpieczeństwo. Z racji złożoności problematyki badawczej dotyczącej sfery bezpieczeństwa, wymagają one działań o charakterze ciągłym związanym z monitorowaniem wielu czynników i zjawisk obejmujących wszystkie komponenty bezpieczeństwa, dotyczące: środowiska geograficznego (warunków fizycznogeograficznych, środowiskowych); warunków społeczno-gospodarczych, również warstwy kulturowej; warunków politycznych; a również militarnych i ekologicznych. Gromadzenie i weryfikacja pozyskiwanych informacji (w tym geoinformacji³⁵), ich przetwarzanie i analiza w konfrontacji z przyjętym modelem postrzegania (percepcją), stanowią podstawę działalności badawczej i studyjnej w zakresie bezpieczeństwa.

Celem prowadzenia prac studyjnych nad bezpieczeństwem, jest realizacja tzw. zarządzania strategicznego dla potrzeb państwa (społeczności zorganizowanej)³⁶, na rzecz którego są realizowane te badania. Ich celem jest poznanie stanu (charakterystyk) składowych otoczenia, istotnych dla bezpieczeństwa. Zarządzanie strategiczne jest procesem informacyjno-decyzyjnym (wspomagany funkcjami planowania, organizacji, motywacji i kontroli), którego celem jest rozstrzygnięcie o kluczowych problemach działalności państwa, o jego przetrwaniu i rozwoju, ze szczególnym uwzględnieniem oddziaływań otoczenia i węzłowych czynników własnego potencjału.³⁷ Podlegające badaniu problemy kluczowe dotyczą podstawowych dziedzin aktywności oraz wyodrębnionych w niej funkcji o znaczeniu strategicznym. Stąd też

³⁴ Wczesne ostrzeganie i zapobieganie konfliktom zbrojnym - ang. *Early Warning and Conflict Prevention* – EWCP.

³⁵ geoinformacja – (ang. *geoinformation*) – informacja uzyskiwana na drodze interpretacji danych geoprzestrzennych; synonim i często używany skrót informacji geograficznej, stosowany również dla podkreślenia interdyscyplinarnego charakteru tego terminu nie ograniczającego się do geografii jako nauki – patrz: Gaździcki J., *Leksykon geomatyczny*, Polskie Towarzystwo Informacji Przestrzennej, wydanie drugie, Warszawa 2001, s. 32.

³⁶ najczęściej dla struktury organizacyjnej państwa.

³⁷ Patrz: Stabryła A., *Zarządzanie strategiczne w teorii i praktyce firmy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Kraków 2000.

zarządzanie strategiczne zorientowane jest zarówno na działalność na forum zewnętrznym – współcześnie postrzeganą jako globalną³⁸, jak też na szczególnie newralgiczne sfery działalności wewnętrznej, które mają zasadnicze znaczenie dla funkcjonowania i stabilności państwa. W tym kontekście realizacja procesu badań nad bezpieczeństwem może przebiegać według na przykład niżej przedstawionej koncepcji.

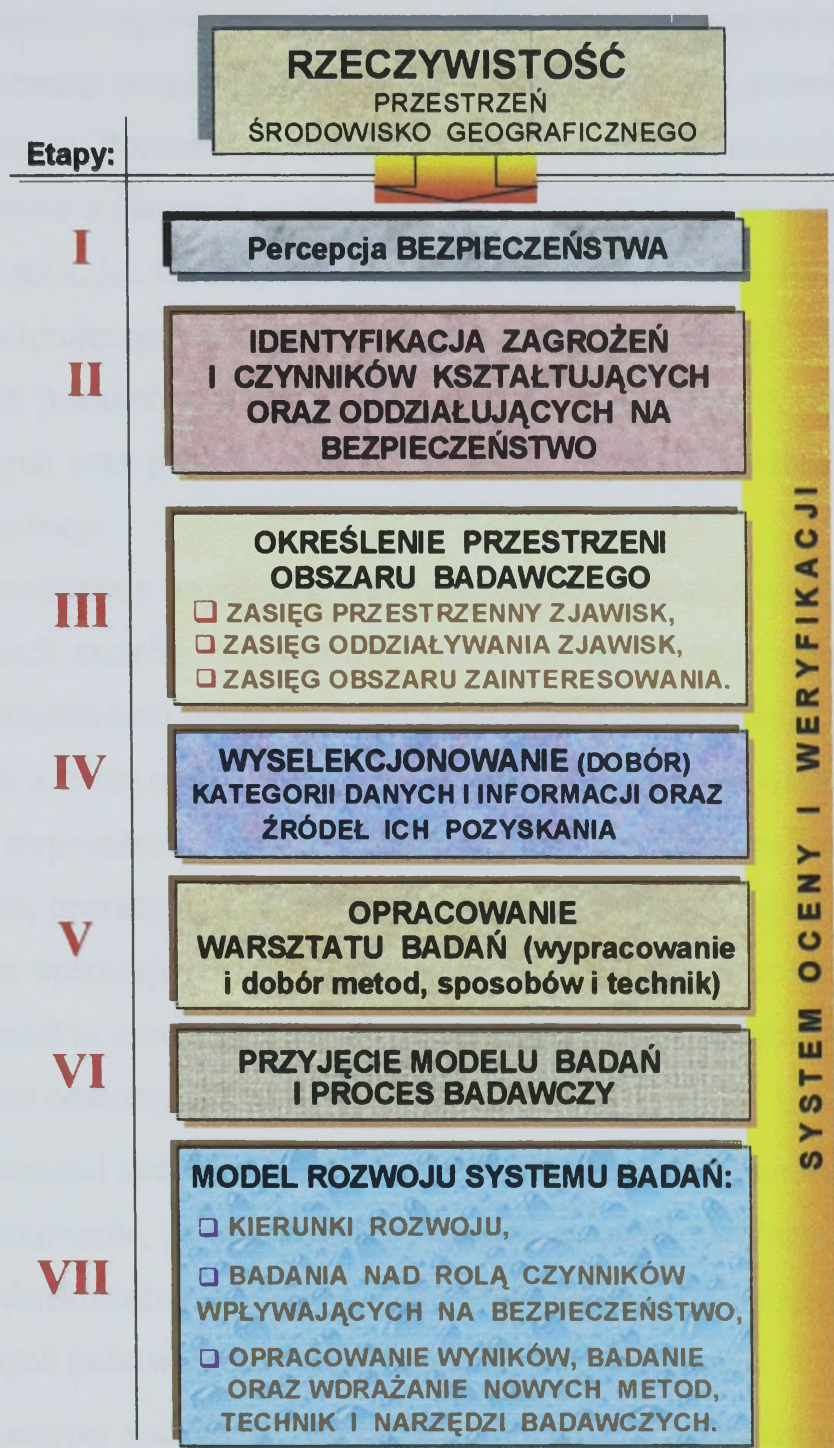
Rozważania podjęte w niniejszej pracy dotyczą przede wszystkim wypracowania metody badawczej, która mogłaby być użyteczna dla praktyki działalności państwa w sferze bezpieczeństwa, również dla sił zbrojnych, w kontekście przygotowywania zawczasu odpowiedniego zasobu geoinformacyjnego (produktów geoinformacyjnych) dla efektywniejszego ich użycia w operacjach i misjach poza obszarem naszego kraju. Stąd należałoby widzieć również szerszy kontekst pracy, co z kolei wymaga modelowego ujęcia całości procesu, który powinien w konsekwencji doprowadzić do wypracowania konkretnej metody pozwalającej na „określanie potencjału zagrożeń bezpieczeństwa państwa i identyfikacji regionów kryzysowych w świecie”. Na podstawie przeprowadzonych rozważań autorzy pracy zaprezentowali wstępną koncepcję rozwiązania tego bardzo złożonego problemu - rys. 1.7.

Prezentowana koncepcja określa ramy wieloetapowego procesu badawczego, który dotyczy zarówno wypracowania systemu badań nad bezpieczeństwem w ujęciu całościowym, jak również proponowany proces w sensie węższym być powinien zastosowany do określenia metody stanowiącej istotę rozwiązania zasadniczego problemu i całości pracy, która ma wymiar cząstkowy i dotyczy głównie badań zagrożeń i identyfikacji obszarów potencjalnie kryzysowych w świecie i w tym kontekście przygotowania się do ewentualnego naszego udziału w operacjach i misjach pokojowych, stabilizacyjnych i innych.

Oczywistym jest, że holistycznie postrzegane problemy badawcze dotyczą wypracowania modelu funkcjonowania systemu studiów i badań, co jednak znacznie wykraczałoby poza możliwości tego opracowania, które należy raczej postrzegać jako inicjujące rozważania nad całościowym systemem i ukierunkowane na potrzeby sił zbrojnych RP w zakresie realizowanych operacji i misji.

Jedną z głównych zasad zarządzania strategicznego jest zasada podejścia systemowego. Stąd też przedmiotem badań są zarówno problemy rangi ogólnej (strategiczej) w percepcji państwa, jak również problemy cząstkowe o znaczeniu podstawowym (krytycznym) dla działalności państwa w ramach otoczenia (środowiska).

³⁸ Patrz: Friedman T.L., *Lexus i drzewo oliwne. Zrozumieć globalizację*, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań 2001.

[Źródło: opracowanie własne]

Rys. 1.7. Schemat modelu organizacji procesu badań bezpieczeństwa

Działalność w wymiarze globalnym oraz znacząca ranga problemów częściowych, o znaczeniu strategicznym, stanowią kryteria oddzielające zarządzanie strategiczne od zarządzania operacyjnego, które zajmuje się problemami natury rutynowej i bieżącej.

Jednak współczesne rozróżnianie i klasyfikacja poziomów prowadzonych prac studyjnych w zakresie bezpieczeństwa, w tym w zakresie obronności, stwarza znaczące problemy badawcze. Wynikają one z faktu, że proces wsparcia informacyjnego działalności na rzecz

bezpieczeństwa w XXI wieku, w obliczu dynamicznych przemian i złożoności występujących relacji pomiędzy czynnikami podprzestrzeni środowiska geograficznego oraz skomplikowanej natury informacji (w tym geodanych³⁹ i geoinformacji) jest procesem bardzo złożonym i niejednoznacznym. Potrzeba posiadania i analizy zasobu informacyjnego oraz jego właściwego doboru wynika z percepcji systemu (ustaleń doktrynalnych w zakresie postrzegania zjawiska bezpieczeństwa, jak też indywidualnego postrzegania i oceny zjawisk przez operatora / analityka) monitorującego lub analizującego daną przestrzeń lub zjawisko. Ponadto wzajemne przenikanie poziomów prowadzonych analiz i wynikających stąd potrzeb co do zakresów tematycznych oraz poziomów szczegółowości zasobu informacyjnego, wprowadzają dodatkowe perturbacje.

Prowadzenie współczesnych, połączonych działań wojskowych widziane jest w kontekście trzech szczebli: strategicznego, operacyjnego i taktycznego. Brak jest przy tym wyraźnych rozgraniczeń pomiędzy tymi trzema poziomami działań połączonych. Nie wiążą się one jednak z żadnym konkretnym poziomem dowodzenia, wielkością jednostki wojskowej, rodzajem wyposażenia, czy rodzajem wojsk lub ich składem. Działania definiowane są jako strategiczne, operacyjne i taktyczne w oparciu o ich skutek lub udział w osiąganiu celów strategicznych, operacyjnych czy taktycznych. Koncepcja ta stosowana jest nie tylko w odniesieniu do konfliktu zbrojnego, ale także w odniesieniu do działań innych niż konflikt zbrojny. Wyróżnione poziomy charakteryzują:

- a. Szczebel strategiczny. Na szczeblu strategicznym zamierzonym efektem jest zagwarantowanie, że cele Sojuszu i koalicji są jasno określone z zachowaniem globalnych i dalekosiężnych celów państw uczestniczących i składają się z możliwości wojskowych państw, które przejawiają wolę zaangażowania.
- b. Szczebel operacyjny. Na szczeblu operacyjnym zamierzonym efektem jest zagwarantowanie, że taktyczne użycie wojsk jest zharmonizowane tak, by osiągnąć cele strategiczne. Wojska na tym szczeblu osiągają cele strategiczne poprzez zaplanowanie, zorganizowanie i przeprowadzenie kampanii i operacji.
- c. Szczebel taktyczny. Na szczeblu taktycznym zamierzony efekt związany jest z planowaniem, walką i zwycięskimi bitwami oraz z zaangażowaniem w synchronizację manewru i siły ognia. Pomyślność i porażka na szczeblu taktycznym tworzą warunki do działań na szczeblu operacyjnym.

³⁹ geodane – (ang. *geodata*) – dane geoprzestrzenne – patrz: Gaździcki J., *Leksykon geomatyczny*, Polskie Towarzystwo Informatyki Przestrzennej, wydanie drugie, Warszawa 2001, s. 31.

W skomplikowanej współczesnej rzeczywistości nie jest możliwym przewidzenie gdzie, jak i w jakich okolicznościach będą zaangażowane siły zbrojne Sojuszu. Dlatego, funkcjonować będzie wiele różnych poziomów dowodzenia realizujących rozwinięcie różnych Teatrów Działań i wypełnianie wielu funkcji. W kontekście takich uwarunkowań, wymagana będzie wyjątkowa elastyczność myślenia, określania zamiaru, identyfikowaniu Obszaru Zainteresowania Rozpoznawczego (AOI) i Odpowiedzialności (AOR).

Obecnie istnieje na świecie, bądź jest tworzonych wiele rozwiązań systemów wczesnego ostrzegania i zapobiegania konfliktom (EWCP⁴⁰). Ich autorami są poszczególne państwa (systemy narodowe) oraz organizacje międzynarodowe (systemy narodowe) oraz organizacje międzynarodowe (systemy ponadnarodowe – regionalne). Należą do nich między innymi takie systemy, jak: CPN – Sieć Zapobiegania Konfliktom Unii Europejskiej⁴¹, FAST – działający przy ministrze spraw zagranicznych Szwajcarii, FEWER⁴² – system ponadnarodowy zrzeszający szereg organizacji rządowych i pozarządowych, NEWMEC – system wczesnego ostrzegania i monitorowania konfliktu etnicznego przy Międzynarodowym Centrum ds. Konfliktów i Negocjacji w Gruzji. Ponad 80 organizacji pozarządowych z całego świata, zajmujących się problematyką EWCP zrzesza obecnie Europejska Platforma Zapobiegania i Transformacji Konfliktów (EPCPT)⁴³.

W ostatnich latach wiele organizacji międzynarodowych starało się zdobyć lub udoskonalić zdolności w dziedzinie wczesnego ostrzegania. Na przykład Organizacja Narodów Zjednoczonych, stworzyła swój własny (ang.) *Humanitarian Early Warning System* – HEWS (Humanitarny System Wczesnego Ostrzegania), a Unia Europejska sponsoruje (ang.) *Conflict Prevention Network* – CPN (Sieć do Zapobiegania Konfliktom). Ponadto, liczne instytucje akademickie, grupy eksperckie i organizacje pozarządowe również zebrały przez te lata użyteczną wiedzę ekspercką i doświadczenie. Jednak ze względu na to, że Sojusz dysponuje unikalnymi zdolnościami w zakresie zarządzania kryzysowego, szczególnie ważne dla niego jest wzmacnianie tego wymiaru działalności.

Obecnie w problematyce bezpieczeństwa międzynarodowego szczególnego więc znaczenia nabiera dziedzina wczesnego ostrzegania i zapobiegania konfliktom zbrojnym (EWCP). Pomimo, iż jest to stosunkowo nowa działalność, która zaczęła się dopiero znacząco rozwijać, wpisała się już w architekturę wielu narodowych i ponadnarodowych przedsięwzięć

⁴⁰ EWCP – (ang.) *early warning and conflict prevention*.

⁴¹ (ang.) *The Conflict Prevention Network (CPN)* – utworzona na mocy rezolucji Parlamentu Europejskiego z 1997 r. rozpoczęła pracę w 2001 r.

⁴² (ang.) *Forum on Early Warning and Early Response*, <http://www.fewer.org>.

w dziedzinie bezpieczeństwa, w tym szczególnie w system bezpieczeństwa kooperacyjnego, którego filarami są: Sojusz Północnoatlantycki (NATO), Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE) oraz Unia Europejska (UE). Problematyka EWCP dość szybko stała się priorytetowym zadaniem NATO, szczególnie z założeniami przyjętej przez Sojusz w 1999 roku „Nowej Koncepcji Strategicznej”, która stwierdza, że zgodnie z art.7 Traktatu Waszyngtońskiego, NATO jest uprawnione do podejmowania działań na rzecz EWCP, w tym operacji pokojowych, prowadzonych w odpowiedzi na zaistniałą sytuację kryzysową. Działania te mogą być podejmowane również w ramach operacji prowadzonych poza art. 5 Traktatu Waszyngtońskiego, w sytuacji, gdy zaistniały poza obszarem traktatowym konflikt zbrojny może swoim zasięgiem zagrozić bezpieczeństwu państw członkowskich Sojuszu. Jednocześnie potwierdzona została gotowość Sojuszu do współpracy w zakresie omawianej problematyki z ONZ, OBWE i UE, uzależniona jednak od decyzji wszystkich państw członkowskich, podejmowanej w oparciu o wcześniejszą analizę zaistniałej sytuacji (wczesne ostrzeżenie).

Jak każdą dziedzinę praktycznych działań oraz nauki, tak i problematykę EWCP cechują swoista terminologia, instytucje oraz metody badawcze⁴⁴.

Korzyści płynące z wczesnego ostrzegania o nowo powstających konfliktach są oczywiste. Dzięki wczesnemu ostrzeganiu można zyskać więcej czasu na przygotowanie, analizę i planowanie reakcji, a w przypadku interwencji - można znacznie zwiększyć szansę jej powodzenia. Wczesne ostrzeżenie może także przyczynić się do określenia celów, opracowania taktyk działania i porównania ich ze sobą, co prowadzi do wdrożenia wybranych opcji, a w końcu do przeprowadzenia analizy reakcji zaangażowanych stron i przeanalizowania możliwych scenariuszy wydarzeń. Ze względu na znaczenie wczesnego ostrzegania, procedury zarządzania kryzysowego i zapobiegania konfliktom koncentrują się we wczesnych etapach na pozyskaniu informacji, ocenie i analizie danych i informacji.

W pragmatyce EWCP faza przedkonfliktowa odgrywa szczególnie ważną rolę. Podjęcie działań zapobiegawczych w trakcie jej trwania stwarza warunki do stłumienia konfliktu zbrojnego na długo przed jego wybuchem. Pozwoli to również uniknąć olbrzymich nakładów finansowych, które należy w przyszłości ponieść na rozwiązanie konfliktu⁴⁵.

⁴³ (ang.) *European Platform for Conflict Prevention and Transformation*, <<http://www.oneworld.org/euconflict>>.

⁴⁴ Ciupiński A., Białoskórski R., *Wczesne ostrzeżenie i zapobieganie konfliktom zbrojnym w strategii Sojuszu Północnoatlantyckiego*, AON, Warszawa 2002, s. 24.

⁴⁵ Patrz: *Preventing violent conflict: Opportunities for the Swedish and Belgian Presidencies of the European Union in 2001*, Saferworld/International Alert, December 2000, s. 6; poniesione przez społeczność międzynaro-

Wczesne ostrzeżenie i zapobieganie konfliktom zbrojnym (EWCP) jest więc procesem polegającym na gromadzeniu i analizowaniu danych pochodzących z regionu kryzysu lub konfliktu zbrojnego, dla określenia i przedstawienia kompetentnym podmiotom decyzyjnym możliwych wariantów rozwoju panującej tam sytuacji, w celu wypracowania i podejmowania skutecznych działań zmierzających do zapobiegania potencjalnym konfliktom zbrojnym i rozprzestrzeniania się już istniejących konfliktów lub nawrotu wcześniej zakończonych konfliktów zbrojnych.

EWCP, w strategii Sojuszu Północnoatlantyckiego, jako proces jest elementem systemu, którego model funkcjonalny przedstawiono na rys. 1.8. Dane na temat sytuacji w regionie kryzysu (konfliktu) uzyskiwane w trakcie jego monitorowania są dostarczane do modułu wczesnego ostrzeżenia przed konfliktami⁴⁶, gdzie ulegają przetworzeniu i analizie, w celu:

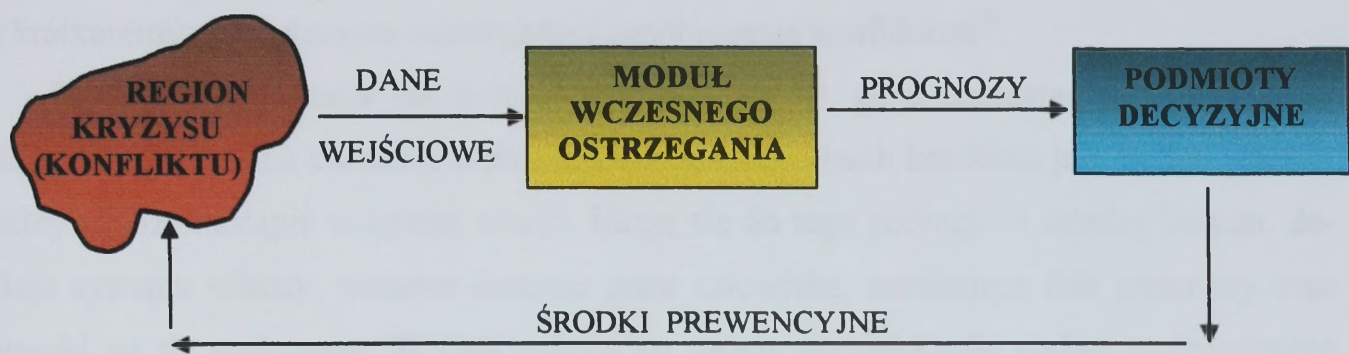
- prognozowania możliwości przekształcenia się kryzysu w konflikt zbrojny, śledzenia kierunków rozwoju już trwającego konfliktu oraz możliwości nawrotu konfliktu wcześniej zażegnanego (*prognozy*), oraz
- przedstawiania prognoz kompetentnym podmiotom decyzyjnym, takim jak: rządy zaangażowanych państw i organizacje międzynarodowe, dla umożliwienia im podjęcia skutecznych środków zapobiegawczych (*prewencja*).

Na szczególną uwagę zasługuje fakt, iż system EWCP, poza wspomaganie procesu decyzyjnego pozwala na **bieżące kontrolowanie skuteczności oraz korygowanie zastosowanych środków prewencyjnych**⁴⁷. Przedstawiony model funkcjonalny jest typowym układem ze sprzężeniem zwrotnym, w którym wyeliminowanie lub naruszenie funkcjonowania jednego z elementów składowych czyni całą strukturę nieefektywną. Trudno byłoby sobie wyobrazić podejmowanie przez podmioty decyzyjne właściwych środków prewencyjnych, bez uprzedniej znajomości możliwych prognoz rozwoju sytuacji w regionie. Z drugiej strony należy pamiętać, że samo prognozowanie, choćby najbardziej trafne, będzie zupełnie bezcelowe – bez skutecznych działań zapobiegawczych. Takie rozumowanie prowadzi do wniosku, iż właściwie funkcjonujący system wczesnego ostrzeżenia i zapobiegania konfliktom zbrojnym, czy konfliktom w ogóle, jest koniecznym warunkiem skuteczności całego procesu EWCP.

dową wydatki, związane z siedmioma najważniejszymi konfliktami zbrojnymi, jakie miały miejsce w ostatnim dziesięcioleciu XX w. (za wyjątkiem Kosowa) szacowane są na kwotę 199 bilionów dolarów.

⁴⁶ Białoskórski R., *Modelowanie empiryczne w procesie wczesnego ostrzeżenia i zapobiegania współczesnym konfliktom zbrojnym*, Zeszyty Naukowe AON nr 1 (46), Warszawa 2002.

⁴⁷ *Wczesne ostrzeżenie i zapobieganie konfliktom zbrojnym w strategii Sojuszu Północnoatlantyckiego*, AON, Warszawa 2002, s. 19.

[Źródło: *Wczesne ostrzeganie i zapobieganie konfliktom zbrojnym w strategii Sojuszu Północnoatlantyckiego*, 2002, AON, Warszawa, s. 19.]

Rys. 1.8. Model funkcjonalny systemu wczesnego ostrzegania i zapobiegania konfliktom zbrojnym (EWCP)

Sprawny w działaniu system EWCP musi spełniać określone wymagania, do których należą:

- **wymaganie czasu** – aby wczesne ostrzeganie było skuteczne, musi być zastosowane wówczas, gdy sytuacja nadal znajduje się pod kontrolą i można ją rozładować przy pomocy mechanizmów skutecznego przeciwdziałania;
- **wymaganie globalności** – system powinien być kompatybilny z innymi systemami tego typu;
- **wymagania techniczne** – ogromna ilość i złożoność informacji wymaga elektronicznego przetwarzania i opracowania danych;
- **wymagania wyływające ze specyfiki regionu** – system musi uwzględniać specyficzne uwarunkowania regionu kryzysu, aby uniknąć zbyt daleko idących uogólnień;
- **wymagania tematyczno-naukowe** – kompleksowość, tj. wielopłaszczyznowość całości problematyki wymaga szerokiej otwartości. Po pierwsze musi istnieć możliwość włączenia nowych grup problemów, po drugie należy zachować przynajmniej minimum możliwości innowacyjnych, pozwalających na doskonalenie przyjętych rozwiązań;
- **wymagania finansowe** – już w momencie formułowania problemu potrzeby finansowe narzucają konieczność szukania możliwości współpracy międzynarodowej;
- **wymagania organizacyjne** – system wczesnego ostrzegania powinien funkcjonować w bezpośredniej bliskości kompetentnych podmiotów decyzyjnych.

Ze względu na czas trwania okresu przedkonfliktowego wyróżnia się długoterminowe oraz krótkoterminowe wczesne ostrzeżenie i zapobieganie konfliktom⁴⁸.

Szczególne znaczenie ma krótkoterminowe EWCP, gdyż charakteryzuje się na tyle krótkim czasem trwania okresu przedkonfliktowego, iż wybuch konfliktu jest trudno przewidywalny i może nastąpić w każdej chwili. Mogą się do tego przyczynić między innymi: destrukcja systemu władzy, masowe łamanie praw człowieka, narastająca fala przemocy oraz zamieszki na tle etnicznym. W tym przypadku należy niezwłocznie podjąć nadzwyczajne środki zapobiegawcze, takie jak: dyplomatyczne; ekonomiczne i wojskowe. Środki wojskowe to: **prewencyjne rozmieszczenie wojsk (operacje pokojowe), odstraszenie, tworzenie stref zdemilitaryzowanych**, embargo na dostawy broni i wyposażenia oraz **blokady**, promowanie i wprowadzanie w życie porozumień dotyczących kontroli zbrojeń i proliferacji broni masowego rażenia, **ograniczona interwencja zbrojna**. Oczywiście większość z tych działań wymaga szczegółowych geoinformacji i produktów geoinformacyjnych, stąd niezbędna jest w tej działalności znacząca rola struktur, które mogą to zapewnić.

1.3.1. Wczesne ostrzeżenie i zapobieganie konfliktom zbrojnym przez NATO

Podczas zimnej wojny NATO stosowało system wskazywania i ostrzeżenia, który mógł zapewnić wczesne ostrzeżenie przed atakiem strategicznym oraz był zdolny do śledzenia rozwoju wydarzeń. W tamtym okresie, „wskazówki” oznaczały zasadniczo kroki, które przeciwnik musiałby wykonać, aby przygotować akcję wojskową, a które zgodnie z oczekiwaniami miałyby być w pewnym momencie widoczne dla zewnętrznych obserwatorów. „Ostrzeżenie” oznaczało formalne zaalarmowanie decydentów politycznych i wojskowych oraz dowódców o możliwości kryzysu lub ataku. Systemy wskazywania i ostrzeżenia stosowane podczas zimnej wojny koncentrowały się przede wszystkim, ale nie wyłącznie na wskazaniach wojskowych i przekazywały przede wszystkim dane liczbowe.

Zmiany w sytuacji międzynarodowej, które nastąpiły w ostatniej dekadzie XX wieku, spowodowały wzrost zagrożenia wybuchem lokalnych oraz regionalnych konfliktów, w tym również zbrojnych. W ocenie analityków z NATO powstałe napięcia oraz rejony zapalne, są tak samo groźne dla bezpieczeństwa międzynarodowego, jak proliferacja broni masowego rażenia, terroryzm czy zjawisko zorganizowanej przestępczości.

Zapobieganie konfliktom zbrojnym (ang. *conflict prevention*) to zespół działań mających na celu niedopuszczenie do:

⁴⁸ Tamże, s. 21.

- przekształcenia się kryzysu w konflikt zbrojny;
- rozprzestrzenienia się istniejącego konfliktu zbrojnego;
- nawrotu zakończonego konfliktu zbrojnego⁴⁹.

Napięcia w stosunkach międzynarodowych, a przede wszystkim związane z nimi nowe zagrożenia dla pokoju i bezpieczeństwa sprawiły, iż wśród głównych obszarów aktywności Sojuszu znalazła się także problematyka EWCP, w tym reagowanie w sytuacjach kryzysowych (ang. *crisis management*). Zadanie to uznane zostało za tak samo ważne jak wspólna obrona (ang. *collective defence*) obszaru traktatowego.

Prace nad nowymi zadaniami NATO były kontynuowane, co doprowadziło do opracowania w 1999 roku tzw. „Nowej Koncepcji Strategicznej”. W dokumencie tym stwierdza się między innymi, iż NATO, zgodnie z art. 7 Traktatu Waszyngtońskiego jest uprawniona do podejmowania działań na rzecz EWCP, w tym operacji prowadzonych w odpowiedzi na zaistniałą sytuację kryzysową tzw. (ang.) *crisis response operations (CRO)*. Oznacza to utrzymywanie potencjału i zdolności operacyjnych wojsk, zarówno w celu wspólnej obrony, jak i działań na rzecz EWCP. Działania te będą mogły być podejmowane również w ramach operacji prowadzonych poza art.5 (ang. *non-Article 5 crisis response operations*), gdy zaistniały poza obszarem traktatowym konflikt może swoim zasięgiem zagrozić bezpieczeństwu państw członkowskich.

Zmiany w środowisku obronnym pod koniec zimnej wojny zmusiły NATO do zrewidowania swojej metodologii wskazywania i ostrzegania. W wyniku zmniejszonego ryzyka konfliktu zbrojnego między państwami, a zwiększonej groźby konfliktów wewnętrznych, Sojusz w wieloraki sposób poszerzył swoje podejście do wczesnego ostrzegania. Po pierwsze, zasięg potencjalnych zagrożeń został rozszerzony daleko poza groźbę bezpośredniej agresji na terytorium Sojuszu i obejmuje obecnie **zagrożenia pozamilitarne**, a nawet niekonwencjonalne - takie jak **terroryzm**. Po drugie, zwiększone współdziałanie z członkami Rady Partnerstwa Euroatlantyckiego (EAPC) jeszcze bardziej wzmacnia szansę wczesnego ostrzegania. Po trzecie, NATO stworzyło **Nowy Wywiadowczy System Ostrzegania (NIWS)**.

Ogólnie ujmując, NATO stara się utrzymywać system wczesnego ostrzegania poprzez wykorzystanie szeregu wzajemnie wzmacniających się mechanizmów. Do nich należą spotkania Rady Północnoatlantyckiej, Grupy Koordynowania Polityki (PCG), Komitet Polityczny i Komitet Wojskowy, a także inne komitety, w ramach których członkowie Sojuszu dzielą się danymi wywiadowczymi i informacjami o potencjalnych i już trwających kryzysach. Poza

⁴⁹ SIPRI, *Zapobieganie konfliktom*, Bellona, Warszawa 2000, s. 48.

tym, posiedzenia EAPC oraz spotkania komitetów w formacie EACP są dla Sojuszników i Partnerów forum do dzielenia się informacjami, które mogą przyczynić się do wczesnego ostrzegania, a także są okazją do prowadzenia konsultacji na temat toczących się kryzysów. Regionalne grupy robocze, które spotykają się pod auspicjami Komitetu Politycznego, raz lub dwa razy do roku gromadzą ekspertów z poszczególnych państw - zwykle także partnerskich - w celu przeanalizowania trendów w różnych regionach geograficznych.

Od zakończenia zimnej wojny NATO przeszło bardzo szybki proces, którego celem było wypracowanie procedur zmierzających do faktycznego reagowania na sytuacje kryzysowe. Podjęcie skutecznej reakcji trwało w przeszłości zbyt długo zanim Sojusz podjął działania zmierzające do zakończenia sytuacji kryzysowych, przykładem wojna domowa w Bośni i Hercegowinie. W przypadku kryzysu w Kosowie, NATO zareagowało szybciej, ale wciąż zbyt późno, aby zapobiec czystkom etnicznym i drastycznym przypadkom łamania praw człowieka. Ostatnio Sojusz interweniował w południowej Serbii i w byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii zanim napięcia przekształciły się w otwarty konflikt - rezultatem było powstrzymanie masowego rozlewu krwi i zachowanie pokoju stosunkowo niewielkim kosztem. Doświadczenia minionej dekady na Bałkanach i w innych regionach wskazały jasno, że wczesne ostrzeganie o zbliżającym się kryzysie ma kluczowe znaczenie. Wczesne - i prawidłowe - działanie jest bezcenne. Jednak wiedza o tym, jak i kiedy najlepiej zaangażować się w nowo powstający kryzys, jest niezwykle trudna do zdobycia. Wymaga to szybkiego pozyskania maksymalnie jasnego obrazu sytuacji i przyjęcia kursu działania wyznaczonego tak, aby osiągnąć najlepszy wynik.

Kontakty z poszczególnymi Partnerami, podczas których mają oni możliwość omówienia potencjalnych kryzysów, które ich dotyczą, stwarzają kolejną możliwość do zbierania informacji o zbliżających się konfliktach. Sojusznicy również dzielą się danymi wywiadowczymi zarówno z innymi Sojusznikami, jak i z Partnerami, w kontekście trwających operacji kryzysowych oraz działań Partnerstwa dla Pokoju. Centrum Sytuacyjne NATO 24 godziny na dobę monitoruje nadchodzące komunikaty oraz informacje pochodzące z otwartych źródeł. Natomiast Departament Wywiadowczy Międzynarodowego Sztabu Wojskowego NATO monitoruje wydarzenia - na podstawie raportów wywiadowczych przesyłanych przez państwa członkowskie Sojuszu - w szczególności za pośrednictwem Zarządu Bieżącego Wywiadu i Ostrzegania.

NIWS z założenia miał być znacznie bardziej wszechstronnym system wywiadowczym niż jego poprzednik i miał uwzględniać zagrożenia zidentyfikowane w Koncepcji Strategicznej Sojuszu z roku 1999. Aby osiągnąć to zadanie, NIWS opiera się na opinii dobrze

poinformowanych analityków. Zgodnie z tą tendencją i przeciwnie do swojego poprzednika, NIWS opiera się na procesach analizy jakościowej, a nie na bardziej mechanicznych pomiarach wielokrotnych, precyzyjnie określonych i konkretnych wydarzeń. Jako taki, NIWS uwzględnia nie tylko zagrożenia dla NATO, ale także szeroki zakres wojskowych i poza-wojskowych wskaźników ryzyka, włączając niepewność i brak stabilności w obszarze euroatlantyckim oraz ich sąsiedztwie, a także możliwość regionalnych konfliktów na peryferiach Sojuszu. Co więcej, system zarówno ostrzega o wszelkich rozwijających się zakłóceniach stabilności, kryzysach, zagrożeniach, ryzykach, lub niepokojących sygnałach, które mogą wpłynąć na bezpieczeństwo interesów Sojuszników, ale także monitoruje deeskalację kryzysu. Trzeba przy tym dodać, że „ostrzeżenie” nie oznacza jednostkowego zdarzenia, ale cykliczny proces, w ramach którego jakiś niemożliwy do zidentyfikowania kryzys, ryzyko lub zagrożenie są oceniane, definiowany jest problem, o którym ostrzegamy, a następnie tworzona jest **lista krytycznych wskaźników**. Naturalnie jest to trudniejsze we współczesnym bardziej złożonym i zróżnicowanym środowisku bezpieczeństwa. Następnie kluczowe wskaźniki są nieustannie monitorowane i matryca przedstawiająca ocenę jest uaktualniana w miarę potrzeb. Ostrzeżenie jest wydawane i cykl zaczyna się od początku. Podstawowym podtekstem tej procedury jest uznanie, że efektywność ostrzeżenia zależy od stopnia zintegrowania tej procedury z zarządzaniem kryzysowym oraz sposobami reagowania dostępnymi dla decydentów

Kwestią kluczową dla systemu wczesnego ostrzegania jest jednak określenie czynników, które prawidłowo przewidzą, kiedy napięcia polityczne przekształcą się w kryzys. Niezbędne jest także udzielenie wskazówki co do kształtowania reakcji na kryzys, a doradztwo takie musi być w dużej mierze oparte na subiektywnej ocenie analityków.

Metodologia NIWS wymaga od analityków podjęcia decyzji z dużym wyprzedzeniem, które wydarzenia lub krytyczne wskaźniki mogą służyć jako wskazówki do decyzji dotyczących danego problemu, o którym ostrzegamy. Te wydarzenia muszą być tak znaczące, że ich wystąpienie oznaczać będzie istotną zmianę biegu wydarzeń, a zatem spowoduje konieczność równie wielkiej zmiany poglądów co do prawdopodobnego finału rodzącej się sytuacji. Koncentrując się na tych krytycznych wskaźnikach, analitycy nie opierają już swoich opinii na matematycznym, mechanicznym i ilościowym podejściu do wskazań i ostrzeżeń. W zamian za to, mogą przedstawić jakościowe, wybiegające w przyszłość i przewidujące oceny tego, jak zakończy się jakaś jasno zdefiniowana sytuacja.

Z definicji, krytyczny wskaźnik ma być znaczącą wskazówką odnośnie do bieżącej sytuacji oraz tego, jak zakończy się dana seria wydarzeń. Aby krytyczne wskaźniki spełniały swoje zamierzone funkcje muszą być definiowane w taki sposób, aby pojawiały się we wcze-

snych fazach rozwoju kryzysu tak, żeby - gdy zostaną rozpoznane - decydenci mieli czas na reakcję. Muszą także być wiarygodne na tyle aby twórcy polityki chcieli podejmować na ich podstawie decyzje. Ogólnie mówiąc, wskaźniki muszą być możliwe do wychwycenia i rozpoznania, tak aby realnie można było oczekiwać, że zostaną dostrzeżone, jeśli się pojawią⁵⁰.

Bez względu na to, jak dobrze skonstruowany byłby system wczesnego ostrzegania, jego sukces zależy przede wszystkim od zdolności do przeprowadzania ocen oraz od wyobraźni władz politycznych. Ostatecznie, polityczna wola działania indywidualnie i zbiorowo oraz, jeśli trzeba - interweniowania - jest ważniejsza niż jakiegokolwiek narzędzia wczesnego ostrzegania. Jednak wola polityczna zależy od czegoś więcej niż od analizy prawdopodobnej ewolucji konfliktu, a często jest kształtowana przez inne kwestie, takie jak cykle wyborcze, konkurencyjne priorytety polityki wewnętrznej oraz opinię publiczną. Szczególnie trudno jest mobilizować środki we wczesnych stadiach kryzysu, kiedy parametry i zaangażowane stawki mogą jeszcze nie być jasne i długo jeszcze może tak pozostać.

Dzięki istnieniu NIWS (ang. *New Intelligence Warning System*), NATO ma rygorystyczny i wiarygodny mechanizm przewidywania kryzysów i - jeśli trzeba - podejmowania działań, które mogą zapobiec wybuchowi kryzysu i konfliktu. Jednocześnie Sojusz przygotowuje polityczne i wojskowe narzędzia niezbędne do działania zgodnie z ostrzegawczymi wskaźnikami. Wśród tych narzędzi jest wysoka gotowość oraz struktury dowodzenia i siły zdolne do bardzo szybkiego przemieszczenia, również w wymiarze globalnym. W tym ostatnim względzie dotyczy to przede wszystkim sił amerykańskich. Wspólnie, te uzupełniające się zdolności powinny pomóc w utrzymaniu skutecznej roli Sojuszu w zarządzaniu kryzysowym.

Priorytetowe potraktowanie przez NATO zadań z dziedziny EWCP wymusiło konieczność dostosowania struktur Sojuszu, w celu ich skutecznej realizacji. Zaangażowane do tego zostały praktycznie wszystkie najważniejsze polityczne i wojskowe instytucje NATO. Niemal każda z nich ma obecnie do wypełnienia zadania z omawianej problematyki, co zostało przedstawione niżej. Niezbędne jest w tym względzie rozszerzenie i usprawnienie mechanizmów konsultacyjnych pomiędzy poszczególnymi strukturami NATO. Temu celowi służą również ćwiczenia z zakresu zarządzania w sytuacjach kryzysowych (CMX), które mają za zadanie sprawdzenie i doskonalenie współdziałania pomiędzy instytucjami odpowiedzialnymi w państwach NATO za działania w dziedzinie EWCP.

⁵⁰ Kriendler J., *Przewidzieć kryzys - Zarządzanie kryzysowe*, [w:] *Przegląd NATO* wyd. Zima 2002; <http://www.nato.int/docu/review/2002/issue4/>.

Do podstawowych struktur Sojuszu wspierających działania Rady Północnoatlantycznej (NAC) w obszarze wczesnego ostrzegania i zapobiegania konfliktom (EWCP – (ang.) *Early Warning and Conflict Prevention*) należą:

- Komitet Wojskowy (MC), który jako najwyższy organ wojskowy NATO odpowiada m. in. za monitorowanie rozwoju sytuacji w rejonie pełnienia misji (wczesnego ostrzegania);
- Grupa Koordynowania Polityki (PCG) jako jeden z najważniejszych polityczno-wojskowych organów konsultacyjnych Sojuszu odpowiada za przygotowanie dla NAC dokumentów i ocen polityczno-wojskowych dotyczących EWCP;
- Komitet Rady ds. Ćwiczeń i Operacji (COEC), stanowi najważniejsze forum Sojuszu zajmujące się problematyką reagowania w sytuacjach kryzysowych. Do jego głównych zadań należy przygotowywanie i prowadzenie ćwiczeń reagowania kryzysowego (CMX), których celem jest sprawdzenie zdolności państw NATO do reagowania w sytuacjach kryzysowych. Ponadto zbiera doświadczenia i przygotowuje wnioski z prowadzonych przez Sojusz operacji oraz doradza NAC w zakresie możliwości i środków dostępnych do wykorzystania w sytuacjach kryzysowych.

Prace Rady Północnoatlantycznej oraz podległych jej komitetów wspiera Sekretariat Międzynarodowy (IS), w skład którego wchodzi pięć departamentów operacyjnych. Najważniejszą rolę w tej części struktury Sojuszu odgrywa Departament Polityczny. W jego skład wchodzi z kolei Zarząd Polityczny i Zarząd Ekonomiczny.

Zarząd Polityczny realizuje bieżące zadania w oparciu o pięć sekcji, z których trzy są bezpośrednio zaangażowane w problematykę EWCP, są to: Sekcja Spraw Wielostronnych i Regionalnych; Sekcja Planowania Polityki i Przygotowywania Wystąpień; Sekcja Partnerstwa i Współpracy. Do podstawowych obszarów zainteresowania Zarządu Politycznego należy:

- rozwój stosunków NATO z europejskimi instytucjami bezpieczeństwa;
- rozwój „Dialogu Śródziemnomorskiego” oraz ogólny nadzór nad rozwojem stosunków NATO-Rosja i NATO-Ukraina.

Zarząd Ekonomiczny, odpowiada m.in. za kontakty i konsultacje z udziałem państw NATO i państw partnerskich w dziedzinie ekonomicznych aspektów bezpieczeństwa, w tym ekonomicznego podłoża konfliktów zbrojnych. Prowadzi studia nad tendencjami rozwoju ekonomicznego i przygotowuje oceny gospodarczego rozwoju państw NATO.

Ważną rolę w obszarze poruszanej problematyki (EWCP) odgrywa Departament Planowania Obrony i Operacji w skład którego wchodzi cztery Zarządy, z których trzy zajmują się problematyką EWCP. W tym:

- Zarząd Polityki Obronnej i Planowania Sił Zbrojnych, który zajmując się problematyką planowania obronnego i kierunkami polityki obronnej, odpowiada za utrzymanie numerycznej bazy danych o siłach zbrojnych NATO oraz za organizację i zarządzanie danymi statystycznymi wykorzystywanymi do oceny wysiłków obronnych NATO.
- Zarząd Rozwiązywania Sytuacji Kryzysowych i Operacji, wspiera NAC i Komitet Planowania Obrony w czasie występowania poważnych sytuacji kryzysowych i konfliktów zbrojnych. Ponadto zajmuje się udoskonalaniem procedur i struktur organizacyjnych służących rozwiązywaniu sytuacji kryzysowych oraz utrzymywaniem kontaktów NATO z innymi strukturami bezpieczeństwa międzynarodowego, w czasie występowania sytuacji kryzysowej i konfliktu zbrojnego. Integralną częścią tej struktury jest Centrum Sytuacyjne NATO (SITCEN), które stanowi centralny ośrodek zbierania, przetwarzania, wymiany i rozpowszechniania politycznych, wojskowych i gospodarczych informacji oraz materiałów nt. sytuacji w regionie kryzysu/konfliktu (wczesne ostrzeżenie).

Organem wykonawczym wojskowych struktur jest Międzynarodowy Sztab Wojskowy (IMS). Spośród pięciu departamentów tej struktury największy udział w dziedzinie EWCP mają: Departament Operacyjny; Departament Wywiadu oraz Departament Współpracy i Bezpieczeństwa Regionalnego.

Szczególne role spoczywa na Departamencie Wywiadu, którego głównym zadaniem jest koordynowanie działalności służb wywiadowczych państw członkowskich, w celu właściwego monitorowania rozwoju sytuacji międzynarodowej oraz oceny jej wpływu na bezpieczeństwo Sojuszu. W ramach jego działalności dokonywana jest również ocena potencjalnych zagrożeń, związanych z istniejącymi źródłami konfliktów. W tym kontekście Departament ten stanowi bardzo ważny element modułu wczesnego ostrzeżenia.

Bezpośrednim elementem wykonawczym struktury wojskowej są dowództwa NATO. Odpowiadają one za planowanie oraz realizację działań w ramach EWCP. O ogromne znaczenie dla zdolności operacyjnych NATO ma utworzenie sił odpowiedzi NATO (ang. *NATO Response Force* – NRF). Siły odpowiedzi NATO będą skutecznym narzędziem odstraszania potencjalnego agresora albo reagowania w sytuacjach kryzysowych, a także przeciwdziałania zagrożeniu terrorystycznemu. Jest to efekt reformy zdolności wojskowych Sojuszu, której ważnym elementem jest adaptacja całej struktury dowodzenia NATO. Nastąpiło zredukowa-

nie nadmiernej liczby dotychczasowych dowództw oraz nadanie całej strukturze większej mobilności i efektywności operacyjnej⁵¹.

NATO posiada ponadto system wczesnego ostrzegania i powiadamiania AWACS, zaawansowane i sprawdzone procedury wymiany informacji wywiadowczych oraz opracowane zasady postępowania na wypadek sytuacji kryzysowych. W tym więc zakresie należy stwierdzić, że Sojusz Północnoatlantycki, w porównaniu do innych organizacji międzynarodowych dysponuje obecnie najbardziej realnymi możliwościami w zakresie EWPC (wczesne ostrzeganie i zapobieganie konfliktom). W NATO zachodzi więc we wszystkich państwach transformacja coraz bardziej przestarzałych sił zbrojnych w technicznie nowoczesne i zaawansowane formacje. Transformacja zmierza do modelu łatwych do rozlokowania i samodzielnego utrzymania się w terenie, elastycznych i zwinnych sił zbrojnych, działających na obrzeżu lub poza granicami NATO⁵².

1.3.2. Wczesne ostrzeganie i zapobieganie konfliktom w działalności Unii Europejskiej

Jednym z podstawowych zadań każdego państwa jest zapewnienie bezpieczeństwa swoich obywateli. Taki sam cel stawia przed sobą również Unia Europejska, która kwestie bezpieczeństwa realizuje poprzez takie instrumenty jak: Polityka Zagraniczna i Bezpieczeństwa oraz Europejska Polityka Bezpieczeństwa i Obrony.

W ciągu ostatnich pięćdziesięciu lat proces integracji europejskiej i rozszerzenia UE przyczynił się do zapobiegania konfliktom w Europie. Unia wniosła istotny wkład w szerzenie demokracji oraz upowszechnianie dobrobytu, bezpieczeństwa i stabilności prawie na całym terytorium kontynentu europejskiego⁵³. W latach 90. XX w. projekt na rzecz pokoju stał się zasadniczą częścią polityki zewnętrznej UE w ramach Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa (WPZiB). Decyzja o utworzeniu odrębnej polityki zapobiegania konfliktom została podjęta na szczycie Rady Europejskiej w Nicei w 2000 r., kiedy to Sekretarz Generalny/Wysoki Przedstawiciel (SG/WP) ds. WPZiB oraz Komisja przedstawili wspólne sprawozdanie zawierające konkretne zalecenia dotyczące rozwoju roli Unii w zakresie zapobiegania konfliktom.

⁵¹ Szmajdziński J., *Szczyt w Pradze - NATO u progu XXI wieku*, Myśl Wojskowa 3/2003. Warszawa, s. 11.

⁵² Gen. Lance L. Smith – Naczelny Sojusznicy Dowódca Transformacji (SACT), *Wywiad*, [w:] *Przegląd NATO – jesień 2006*, <http://www.nato.int/docu/review/2006/issue3/polish/interview.html>.

⁵³ Posiedzenie parlamentarne *Przyszłość Europy: od refleksji do działania 4-5 grudnia 2006 r.*, Bruksela; *Rola UE w zapobieganiu konfliktom*.

Autonomia Unii Europejskiej w zakresie podejmowania decyzji w dziedzinie wczesnego ostrzegania i zapobiegania konfliktom zbrojnym została potwierdzona w podpisanym 14 lutego 2001 r. Traktacie o Unii Europejskiej z Nicei. Realizacja przez Unię Europejską zadań militarnych w dziedzinie EWCP opiera się na strukturach politycznych oraz polityczno-wojskowych⁵⁴.

Rada Europejska 12 grudnia 2003 r. przyjęła Europejską Strategię Bezpieczeństwa: „Bezpieczna Europa w lepszym świecie”. Dokument ten przewiduje konieczność opracowania rozszerzonej strategii bezpieczeństwa obejmującej zarówno środki bezpieczeństwa cywilnego, jak i związane z obroną. Unia Europejska uznała również, że badania w zakresie bezpieczeństwa stanowią ważną część składową w kwestii wspierania wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, jak również osiągnięcia wysokiego poziomu bezpieczeństwa w europejskiej przestrzeni sprawiedliwości, wolności i bezpieczeństwa, którego podstawą jest Program Haski. Główne zagrożenia w obliczu których staje obecnie Europa są mniej wyraźne i trudniejsze do przewidzenia, niż to miało miejsce w przeszłości. Tym niemniej do ważniejszych z nich należy zaliczyć: terroryzm; rozprzestrzenianie się broni masowego rażenia; konflikty regionalne; upadek państwowości oraz przestępczość zorganizowana⁵⁵.

W ramach podjętych działań wyróżniono pięć obszarów badawczych: **informacja i ocena sytuacji**; ochrona systemów sieciowych, ochrona przed terroryzmem; **zarządzanie kryzysowe**; interoperacyjność i kontrola systemów łączności. Zadaniem powołanej Rady Doradczej ds. Badań nad Bezpieczeństwem, tzw. ESRAB (ang. *European Security Research Advisory Board*) jest m.in. przedstawianie zaleceń odnośnie strategicznych celów i priorytetów przyszłych badań nad bezpieczeństwem. Zgodnie z propozycją Komisji z połowy 2007 roku **badania nad bezpieczeństwem** mają się koncentrować na następujących obszarach:

- ochrona przed terroryzmem i przestępczością, w tym dostarczanie rozwiązań technologicznych dla ochrony cywilnej, w tym zapewnienie bezpieczeństwa biologicznego oraz ochronę przed skutkami ataków terrorystycznych i przestępczością;
- bezpieczeństwo infrastruktury krytycznej;
- bezpieczeństwo granic, w tym skupianie się na technologiach i zdolnościach mających na celu wzmocnienie skuteczności i sprawności wszystkich systemów, wyposażenia, narzędzi

⁵⁴ Białoskórski R., *Wczesne ostrzegania i zapobieganie konfliktom zbrojnym w procesie integracji europejskiej – czynnik militarny (część I)*, Myśl Wojskowa 1/2003, Warszawa 2003.

⁵⁵ *Europejska Strategia Bezpieczeństwa*, przyjęta na spotkaniu szefów rządów w Brukseli, 12 grudnia 2003 r., [w:] Pajórek L., Szkodzińska M., *Polityka bezpieczeństwa i obrony Unii Europejskiej*, MON, Warszawa 2004, s. 121-124.

dzi, procesów i metod szybkiej identyfikacji koniecznych do poprawy bezpieczeństwa europejskich granic lądowych i morskich, łącznie z kwestiami kontroli i obserwacji granic;

- przywracanie bezpieczeństwa w stanie kryzysu, w tym skupianie się na technologiach zapewniających przegląd i wsparcie różnych operacji zarządzania w sytuacjach kryzysowych (takich jak ochrona ludności, pomoc humanitarna, katastrofy naturalne i zadania ratownicze, wspieranie wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa) oraz na kwestiach takich jak koordynacja i komunikacja między organizacjami, rozproszona architektura i czynnik ludzki.

Powyższe cztery dziedziny zostaną wsparte przez następujące tematy o bardziej przekrojowym charakterze:

- integracja i interoperacyjność systemów bezpieczeństwa, w tym koncentrowanie się na technologiach mających na celu wzmocnienie interoperacyjności systemów, wyposażenia, usług i procesów, łącznie z infrastrukturami informacyjnymi służącymi egzekwowaniu prawa, jak również na niezawodności, aspektach organizacyjnych, ochronie niejawności i integralności informacji oraz śledzenia wszystkich transakcji i procesów przetwarzania;
- bezpieczeństwo i społeczeństwo, w tym badania ukierunkowane na zadania, które skupiają się na analizach społeczno-ekonomicznych, tworzenia scenariuszy i działaniach związanych z przestępczością, poczuciem bezpieczeństwa obywateli, etyką, ochroną prywatności i społecznym prognozowaniem. Badania dotyczyć będą również technologii, które w lepszy sposób chronią prywatność i wolność, jak również podatności i nowych zagrożeń oraz zarządzania i oceny możliwych skutków;
- koordynacja i kształtowanie badań nad bezpieczeństwem, w tym koordynowanie europejskich i międzynarodowych wysiłków badawczych w zakresie bezpieczeństwa oraz rozwój synergii pomiędzy badaniami nad bezpieczeństwem i obroną, poprawa warunków prawnych i zachęcanie do optymalnego wykorzystywania istniejących infrastruktur.

Działalność Unii Europejskiej w dziedzinie wczesnego ostrzegania i zapobiegania konfliktom (ang. *Early Warning and Conflict Prevention* – EWCP) stanowi integralną część rozwoju i formowania wspólnej polityki bezpieczeństwa i obrony z wyraźnym rozróżnieniem wspólnej polityki bezpieczeństwa, obejmującej misje petersberskie oraz wspólnej polityki obronnej. Działalność ta jest więc rozwijana w dwóch wymiarach: militarnym i niemilitarnym. Podstawę wymiaru militarnego EWCP stanowią tworzone przez UE siły reagowania

kryzysowego, natomiast wymiar niemilitarny dotyczy wykorzystania struktur cywilnych Unii Europejskiej. Wspólnym obszarem działalności UE w obu wymiarach jest realizacja misji (zadań) petersburskich: operacji humanitarnych i ratowniczych; operacji pokojowych i zadań bojowych przy opanowaniu sytuacji kryzysowych, w tym przywracaniu pokoju⁵⁶

Militarny aspekt EWCP jest realizowany na szczeblu międzyrządowym w ramach Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa. Istotną funkcję spełnia Komitet Polityczny (ang. *Political Committee* – PC), którego zadaniem jest obserwowanie sytuacji międzynarodowej i przedstawianie Radzie UE opinii w tej sprawie. W ramach PC powoływane są także specjalne grupy robocze, zajmujące się wybranym problemem lub regionem geograficznym (grupy robocze ds. Afryki i Azji, grupa ds. terroryzmu międzynarodowego itp.).

W ostatnim czasie nastąpił przełom w negocjacjach na temat stałej współpracy wojskowej między NATO a Unią Europejską. Przewiduje się udostępnianie UE zasobów planowania operacyjnego, sił i wspólnych zasobów NATO oraz adaptację natowskiego systemu planowania w celu uwzględnienia sił na potrzeby UE (podpisano porozumienie w sprawie wymiany informacji niejawnych). Podpisane porozumienia umożliwiły na przejęcie przez Unię Europejską w końcu marca 2003 roku operacji stabilizacyjnej NATO w Macedonii. Tym samym stała się ona pierwszą operacją wojskową UE w ramach ESDP (Europejskiej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony). Świadczy to również o coraz większym zaangażowaniu się UE w dziedzinie EWCP.

W ramach działalności UE realizowany jest również program niesienia pomocy humanitarnej, znany jako rozporządzenie ECHO (ang. *European Community Humanitarian Operations*), który jest adresowany do państw trzecich i zakłada niesienie przez Unię pomocy ofiarom kataklizmów naturalnych i katastrof antropogenicznych (wywołanych działalnością człowieka). Program ten zakłada również cały szereg działań profilaktycznych, które mają ograniczać lub nawet nie dopuszczać do powstawania takich zjawisk. Zakres rzeczowy działań obejmuje między innymi pomoc medyczną, żywnościową, ochronę ludności oraz odbudowę infrastruktury.

Głównym zadaniem Unii Europejskiej w ramach EWCP jest także *rozpoznawanie potencjalnych sytuacji kryzysowych oraz wypracowanie skutecznych środków zapobiegawczych*. Już w początku 1997 r. Komisja Europejska podjęła decyzję o utworzeniu sieci zapobiegania konfliktom (ang. *Conflict Prevention Network* – CPN). W efekcie podjętych działań zbudowano zintegrowaną i zarządzaną informatycznie sieć zapobiegania konfliktom, której

⁵⁶ Deklaracja petersburska przyjęta przez Radę Ministrów UZE 19 czerwca 1992 r. oraz w postanowieniach znowelizowanego Traktatu o Unii Europejskiej z Amsterdamu z 2 października 1997 r.

ogniwa stanowią rządowe i pozarządowe ośrodki oraz niezależni, specjalizujący się w problematyce EWCP eksperci. Strukturę organizacyjną CPN tworzą: komitet doradczy (ang. *Advisory Committee – AC*); sieć (ang. *Network*), która stanowi zasadniczą część CPN i składa się z powiązanych infrastrukturą teleinformatyczną elementów – instytucji rządowych i pozarządowych oraz niezależnych ekspertów; komórka zarządzająca (ang. *Management Unit – MU*) oraz baza danych (ang. *Database*) służąca do gromadzenia, przechowywania oraz przetwarzania informacji źródłowych CPN do celów analitycznych. Produktami finalnymi CPN są analizy długoterminowe (ang. *In-Depth Studies*), raporty roczne (ang. *CPN's Yearbooks*) oraz raporty doraźne *ad hoc* (ang. *Briefing Papers*).

Skuteczność działania UE w dziedzinie EWCP jest ściśle uzależniona od współpracy Unii z ONZ, OBWE oraz przede wszystkim z NATO. Znacznie usprawniono współpracę w dziedzinie uzyskiwania, gromadzenia oraz przetwarzania informacji (wczesne ostrzeżenie).

W ramach struktur Unii Europejskiej prowadzi się również cały szereg innych działań dotyczących problematyki szeroko pojętego bezpieczeństwa. W tym kontekście można wspomnieć o działalności **ESPON**⁵⁷, szczególnie w dziedzinie monitorowania i badania zagrożeń naturalnych i antropogenicznych w obszarze państw UE.

Europejska Sieć Obserwatoriów Planowania Przestrzennego (ESPON) działa przy Komisji Europejskiej od 2002 r. Uczestniczy w niej 27 państw członkowskich UE oraz Norwegia i Szwajcaria. ESPON bada rozwój przestrzenny w skali narodowej, regionalnej i lokalnej, rozpatrując jednocześnie rozszerzoną UE jako pojedyncze, całościowe przestrzenie, terytorium. ESPON oparty jest na założeniu, że całe terytorium UE staje wobec **wspólnych możliwości jak i zagrożeń**, nawet jeśli poszczególne regiony mają odrębne, specyficzne wyzwania. Tylko zintegrowane podejście może zagwarantować wyczerpującą identyfikację istniejącego stanu oraz efektywne wykorzystanie wiedzy i doświadczeń ośrodków badawczych z różnych państw.

Dotychczasowy dorobek badawczy ESPON w zakresie problematyki dotyczącej zagrożeń naturalnych i antropogenicznych oraz ryzyka wystąpienia różnorodnych zjawisk i ich skutków w ujęciu regionalnym jest dość obszerny. Jednym z podstawowych kierunków badawczych jest analiza zagrożeń naturalnych i technologicznych – (ang.) *Natural and technological hazards*⁵⁸. Podstawowym programem badawczym w zakresie zagrożeń jest obecnie (ang.) *The Spatial Effects and Management of Natural and Technological Hazards in Europe and in*

⁵⁷ ESPON (ang. *European Spatial Planning Observatory Network*) jest europejską siecią obserwatoriów planowania przestrzennego - www.espon.lu .

⁵⁸ Patrz: (ang.) *ESPON progress and findings: Territorial potentials and variety of assets Challenges ahead*, Gdańsk 2005 – prezentacja, <http://www.mgip.gov.pl/Polityka+regionalna/Espon/>.

relation to climate change - ESPON 1.3.1⁵⁹. Kolejnym programem realizowanym w odniesieniu do państw kandydujących do UE jest (ang.) *Management of Natural and Technological Hazards in Central and Eastern European Candidate Countries (PECO) - EUROPEAN COMMISSION JOINT - RESEARCH CENTRE Institute for the Protection and Security of the Citizen Technological and Economic Risk Management*.

Dużą wagę przykładają się do zastosowania technik satelitarnych w sektorze bezpieczeństwa, w tym: udostępnienia dostępu do danych satelitarnych w sytuacjach wielkoprzestrzennych kataklizmów i katastrof (powodzie, pożary kompleksów leśnych, awarie wielkich zakładów chemicznych i innych), nie tylko na obszarze państw Unii Europejskiej ale również w toku udziału służb ratowniczych i sztabów reagowania kryzysowego w innych częściach świata; utworzenie systemu wymiany informacji o położeniu wszelkich elementów i komponentów systemów ratowniczych; wykorzystanie obrazów satelitarnych do analiz i monitorowania ochrony granic; monitorowanie istotnych instalacji i obszarów; nadzór ruchu statków morskich i powietrznych; monitorowanie transportu materiałów niebezpiecznych przy wykorzystaniu możliwości satelitarnych. W tym celu utworzono w kwietniu 1993 r. Centrum Satelitarne rozwijane w oparciu o francusko-włosko-hiszpański program wywiadowczy HELIOS. Dane i ekspertyzy dostarczane przez to centrum służyły do weryfikacji porozumień rozbrojeniowych i obserwowania rejonów, w których występują kryzysy.

Duży wkład w dziedzinie badań nad problematyką bezpieczeństwa europejskiego ma utworzony w lipcu 1990 roku Instytut Studiów Bezpieczeństwa, powołany w wykonaniu zapowiedzi „Platformy Haskiej” z 1987 roku, w celach wspomaganie rozwoju ESDI i stymulowania debaty na temat przyszłości bezpieczeństwa europejskiego.

W ostatnim czasie dynamicznie rozwija się Europejski Program GMES (KOPERNIKUS)⁶⁰ podjęty przez Unię Europejską i Europejską Agencję Kosmiczną. Jego celem jest stworzenie możliwości wykorzystania technik zdalnej obserwacji Ziemi dla potrzeb ochrony środowiska i szeroko rozumianego sektora bezpieczeństwa. W zakresie zarządzania kryzysowego w ramach GMES (KOPERNIKUS) rozwija się program INSCRIT pozwalający na szybki dostęp do aktualnej informacji o stanie i rozwoju sytuacji kryzysowej (zarówno spowodowanej czynnikami naturalnymi, jak i technologicznymi). System ten ma wspomagać działalność w zakresie przygotowania służb do odpowiedzi na kryzys (ang. *pre-crisis*); reagowanie kryzysowe (ang. *crisis response*), jak i likwidację skutków kryzysu (ang. *post-*

⁵⁹ Szczegółowe wyniki badań przedstawiane są na stronie:

(http://www.espon.eu/mmp/online/website/content/projects/259/655/index_EN.html).

⁶⁰ GMES – (ang. *Global Monitoring for Environment and Security*) – Globalny Monitoring Środowiska i Bezpieczeństwa, od 16 września 2008 r. nazwa została zmieniona na KOPERNIKUS.

crises). Rozwijane są mechanizmy pozwalające na szybki dostęp do informacji o stanie rozwoju sytuacji kryzysowej poprzez dostęp do baz danych, które są integrowane oraz informacji przestrzennych na potrzeby działań we wszystkich etapach kryzysu.

1.3.3. Wybrane struktury prowadzące działalność praktyczną i badawczą w zakresie bezpieczeństwa międzynarodowego i narodowego w Polsce

Z racji istotnego znaczenia szeroko rozumianego bezpieczeństwa⁶¹ dla funkcjonowania państwa, w tym stanu działalności gospodarczej powiązanej mechanizmami globalizacji, badania problematyki bezpieczeństwa realizowane są przez wiele ośrodków międzynarodowych, rządowych, naukowych, dydaktycznych i biznesowych. Poziom tych badań, ich zakres tematyczny i odniesienia do relacji przestrzennych są różne, co wynika z przesłanek kreujących takie badania pod kątem konkretnych zastosowań (praktycznych lub naukowych).

Podstawowym dokumentem, który powinien stanowić wytyczną i być inspiracją dla realizacji działalności praktycznej i badawczej na gruncie bezpieczeństwa i obronności jest Strategia Bezpieczeństwa Narodowego⁶² RP, skorelowana ze strategiami sojuszniczymi – Koncepcją Strategiczną NATO i Europejską Strategią Bezpieczeństwa. SBN RP stanowi jednocześnie podstawę do opracowania wykonawczych dyrektyw strategicznych, a w szczególności Polityczno-Strategicznego Dyrektywy Obronnej RP, strategii poszczególnych dziedzin bezpieczeństwa narodowego, strategicznych planów reagowania obronnego i zarządzania kryzysowego oraz wieloletnich programów transformacji systemu bezpieczeństwa państwa, w tym programów pozamilitarnych przygotowań obronnych i programów rozwoju sił zbrojnych. W myśl postanowień ustawy o zarządzaniu kryzysowym obowiązującej w naszym państwie – przez sytuację kryzysową – rozumie się sytuację będącą następstwem zagrożenia i prowadzącą w konsekwencji do zerwania lub znacznego naruszenia więzów społecznych przy równoczesnym poważnym zakłóceniu w funkcjonowaniu instytucji publicznych, jednak w takim stopniu, że użyte środki niezbędne do zapewnienia lub przywrócenia bezpieczeństwa nie uzasadniają wprowadzenia żadnego ze stanów nadzwyczajnych, o których mowa w art. 228 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Problematykę bezpieczeństwa w Polsce prowadzą: Minister Spraw Zagranicznych, Minister Spraw Wewnętrznych, Minister Obrony Narodowej, Minister Koordynator Służb Specjalnych, ponadto Ministrowie którym podlegają poszczególne działy administracji rządowej, w tym: a) administracja publiczna, b) budownictwo, gospo-

⁶¹ Patrz: *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, 2003; <http://www.msz.gov.pl/start.php>, (stan akt. 09.09.2003)

darka przestrzenna i mieszkaniowa, c) finanse publiczne, d) gospodarka, e) gospodarka morska, f) gospodarka wodna, g) instytucje finansowe, h) informatyzacja, i) kultura i ochrona dziedzictwa narodowego, j) łączność, k) oświata i wychowanie, l) rolnictwo, ł) sprawiedliwość, m) środowisko, n) transport, o) zdrowie, p) praca i zabezpieczenie społeczne.

Ponadto w działaniach tych biorą udział:

- 1) Główny Geodeta Kraju;
- 2) Główny Inspektor Sanitarny;
- 3) Główny Lekarz Weterynarii,
- 4) Komendant Główny Państwowej Straży Pożarnej;
- 5) Komendant Główny Policji;
- 6) Komendant Główny Straży Granicznej;
- 7) Prezes Państwowej Agencji Atomistyki;
- 8) Prezes Urzędu Lotnictwa Cywilnego;
- 9) Szef Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego;
- 10) Szef Agencji Wywiadu;
- 11) Szef Służby Kontrwywiadu Wojskowego;
- 12) Szef Służby Wywiadu Wojskowego;
- 13) Szef Obrony Cywilnej Kraju.

Należy zdać sobie sprawę, że rzeczywiste, kompleksowe, wiarygodne i o znaczącej wartości badania realizowane są w dużych ośrodkach, o istotnym dorobku naukowym (potencjałe wiedzy), posiadających zaplecze naukowe i współpracujące z licznymi ekspertami. Niezmiernie ważnym aspektem jest nadążanie za rozwojem naukowym w zakresie metod i technologii badawczych, obserwowanie i uczestniczenie w dialogu naukowym dotyczącym przedmiotowych kwestii.

Do znaczącej w Polsce struktury, realizującej działania praktyczne i badania w zakresie szeroko rozumianego bezpieczeństwa należy zaliczyć Biuro Bezpieczeństwa Narodowego przy Prezydencie RP.

Biuro Bezpieczeństwa Narodowego (BBN)

Struktura analizująca zagrożenia państwa oraz funkcjonowanie systemu bezpieczeństwa. Stanowi organ doradczy Prezydenta RP. Posiada potencjał ekspercki oraz zleca realizację analiz problemowych w zakresie aspektów bezpieczeństwa dotyczących Polski oraz regionu. Do kompetencji BBN działającego w sferze bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego – należy realizowanie powierzonych przez Prezydenta RP zadań w zakresie bezpieczeństwa narodowego. W jego skład wchodzi m.in.: Departament Systemu Obronnego;

⁶² *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego RP z 2007 r., zatwierdzona przez Prezydenta.*

Departament Bezpieczeństwa Międzynarodowego; Departament Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Szczególne miejsce w działalności BBN zajmuje problematyka zarządzania kryzysowego.

Do zakresu działania Departamentu Bezpieczeństwa Międzynarodowego należy:

- 1) systematyczne monitorowanie sytuacji międzynarodowej i bezpieczeństwa zewnętrznego RP, w tym wskazywanie potencjalnych zagrożeń;
- 2) przygotowywanie średnio i długoterminowych analiz, syntez i prognoz jak również sygnalizowanie długofalowych zjawisk i ich skutków dla państwa;
- 3) przygotowywanie opinii, ocen i wniosków w zakresie założeń doktrynalnych oraz projektów aktów prawnych regulujących problematykę dotyczącą zewnętrznego bezpieczeństwa państwa;
- 4) opiniowanie wniosków o użycie Sił Zbrojnych poza granicami państwa oraz inne w zakresie problematyki bezpieczeństwa międzynarodowego.

Z kolei do zakresu działania Departamentu Bezpieczeństwa Wewnętrznego należy:

- 1) definiowanie zagrożeń dla bezpieczeństwa wewnętrznego oraz opracowywanie propozycji sposobów ich usuwania lub minimalizowania;
- 2) gromadzenie i analizowanie informacji o stanie bezpieczeństwa wewnętrznego;
- 3) prowadzenie analiz i ocen dotyczących zagrożenia terroryzmem;
- 4) opiniowanie zamierzeń w zakresie realizacji inwestycji w obszarze infrastruktury krytycznej;
- 5) opiniowanie projektów aktów prawnych dotyczących bezpieczeństwa wewnętrznego oraz planów i programów przeciwdziałania zagrożeniom;
- 6) monitorowania działań prowadzonych w ramach przyjętych strategii, planów i programów w zakresie bezpieczeństwa wewnętrznego państwa;
- 7) inicjowanie i opiniowanie programów naukowo-badawczych i wdrożeniowych w zakresie bezpieczeństwa wewnętrznego oraz inne dotyczące działalności w tej sferze Policji, ABW, AW, SKW, SWW, Straży Granicznej, Służby Więziennej, Państwowej Straży Pożarnej.

Podstawowe znaczenie w systemie bezpieczeństwa państwa posiadają podsystemy wykonawcze, których zadaniem jest wczesne rozpoznawanie wyzwań i zapobieganie zagrożeniom bezpieczeństwa kraju, a w razie ich wystąpienia – przeciwdziałanie negatywnym na-

stępstwom. W tym kontekście najważniejsze funkcje w dziedzinie zapewnienia bezpieczeństwa spełniają i realizują w tym zakresie zadania następującej struktury:

Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ)

Z racji wzrostu roli czynnika międzynarodowego, wyrażającego się głównie we współpracy międzynarodowej realizowanej poprzez dynamiczne działania polityki zagranicznej państwa (w aspekcie tworzenia systemu bezpieczeństwa), konieczne jest gromadzenie potencjału wiedzy o aktualnym stanie rozwoju zjawisk politycznych w wymiarze globalnym. Gromadzone bazy wiedzy oraz potencjał ekspercki odnoszą się również do systemów geoinformacyjnych.

Do zasadniczych struktur badających kwestie bezpieczeństwa należą: Departament Strategii i Planowania Polityki Zagranicznej; Departament Polityki Wschodniej; Departament Polityki Bezpieczeństwa; Departament Systemu Narodów Zjednoczonych i Problemów Globalnych; Departament Współpracy Rozwojowej oraz Departamenty Europy, Ameryki (współpraca z organizacjami; OPA, NAFTA, MERCOCUR, FTAA), Azji i Pacyfiku (ASEAN, APEC, ASEM, ARF, KNPN, KEDO i innymi), Afryki i Bliskiego Wschodu (LPA, DA, OKI, SADC, RWPZ, UMA, COMESSA, ECOWAS, COMESA).

Departament Strategii i Planowania Polityki Zagranicznej analizuje i bada otoczenie międzynarodowe; stosunki międzynarodowe i główne kierunki aktywności międzynarodowej RP.

Departament Polityki Wschodniej prowadzi sprawy związane z działalnością Wspólnoty Niepodległych Państw, Wspólnoty Demokratycznego Wyboru, Grupy GUAM, Szanghajskiej Organizacji Współpracy, Organizacji Czarnomorskiej Współpracy Gospodarczej, Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej, Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym, Euro-Azjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej, Związku Białorusi i Rosji.

Departament Polityki Bezpieczeństwa analizuje i bada w najszerszym zakresie problematykę bezpieczeństwa i obronności RP.

Departament Współpracy Rozwojowej prowadzi problematykę międzynarodowej współpracy na rzecz rozwoju i narodowy program współpracy rozwojowej, współpracy z instytucjami pomocowymi UE, OECD i Systemu NZ.

Ponadto współpracuje z podległymi strukturami badawczymi: Polskim Instytutem Spraw Międzynarodowych w Warszawie, Instytutem Zachodnim – Instytutem Naukowo - Badawczym im. Zygmunta Wojciechowskiego w Poznaniu.

Ministerstwo Obrony Narodowej (MON)

Minister Obrony Narodowej jest naczelnym organem administracji państwowej, w dziedzinie obronności państwa. Kieruje on resortem obrony narodowej, w tym całokształtem działalności Sił Zbrojnych RP. Przygotowuje projekty założeń obronnych państwa oraz sprawuje ogólne kierownictwo w sprawach wykonywania powszechnego obowiązku obrony.

Zasadniczym elementem obrony narodowej są Siły Zbrojne. Ich podstawowym zadaniem jest zapewnienie zdolności państwa do obrony oraz utrzymywanie gotowości do przeciwstawienia się agresji w ramach zobowiązań sojuszniczych. Siły Zbrojne powinny zapewnić skuteczną obronę i ochronę polskich granic w ramach działań prowadzonych samodzielnie oraz w ramach obrony kolektywnej, na terytorium jak również poza granicami, zgodnie z artykułem V Traktatu Waszyngtońskiego.

Nie mniej ważnym uwarunkowaniem funkcjonowania SZ RP są zadeklarowane siły dla tworzonych Grup Bojowych (GB) UE. Grupy te przewidziane są do prowadzenia misji pokojowych i stabilizacyjnych przez UE jako organizację nie tylko gospodarczą, ale również posiadającą zdolności do zażegnania konfliktów w obszarze odległym o 6 tys kilometrów od Brukseli.

Misje, w których mogą wziąć udział SZ RP obejmują wieloaspektowy (duży) obszar zainteresowania – od kryzysu lokalnego lub regionalnego w granicach państwa, do konfliktu zbrojnego poza granicami Rzeczypospolitej. Podobnie szeroki wachlarz może dotyczyć zastosowania narzędzi wykonawczych – od zwartych jednostek i zadaniowych formacji bojowych do specjalistycznych sił i środków wsparcia akcji ratowniczych i humanitarnych. Skala tego zaangażowania wskazuje na konieczność przygotowania odpowiedniego kontyngentu narodowego – od małej jednostki specjalnej po kilkutyśięczne połączone siły zadaniowe. Wymaga to przede wszystkim dokonywania wszechstronnych analiz znacznie wcześniej, niż zapadną decyzje o udziale wydzielonych sił i naszego zaangażowania oraz jego skali. Na podstawie dokonywanych analiz, należy zawczasu przygotowywać odpowiednie materiały geoinformacyjne stanowiące podstawę podjęcia procesu planowania użycia wojsk, jak i podjęcia samych działań.

Potrzeba szybkiej reakcji na zagrożenia bezpieczeństwa, trudności w rozwiązywaniu sytuacji konfliktowych za pomocą środków dyplomatycznych i politycznych sprawiły, że coraz większego znaczenia nabierają misje pokojowe, postrzegane w kontekście militarnym. Jednak podjęcie decyzji o użyciu sił zbrojnych jest zazwyczaj trudne, długotrwałe i obarczone wieloma uwarunkowaniami. Dlatego również w naszym kraju rozpoczęto proces gromadzenia doświadczeń i opracowywania wymagań niezbędnych do skutecznego wypełnienia złożonych

zadań wojskowych w rejonach objętych kryzysem. Podstawowe znaczenie w tym względzie jak już wspomniano ma przygotowanie zawczasu a właściwym materiałów geoinformacyjnych i analizowanie oraz monitorowanie sytuacji.

Jak wynika z badań misje pokojowe i stabilizacyjne nie ograniczają się jedynie do zadań wojskowych – są to misje kompleksowe, wieloaspektowe, obejmują zarówno działania wojskowe jak i polityczne, ekonomiczne, społeczne oraz kulturowe. Podstawowym założeniem dla tego rodzaju misji jest współpraca cywilno-wojskowa i ścisła koordynacja działań, tak na szczeblu międzynarodowym, jak również na szczeblu narodowym: międzyresortowym i resortowym. Współczesne misje stabilizacyjne wymagają wysoce wykwalifikowanego personelu wojskowego oraz szerokiego zaangażowania ekspertów cywilnych. Wymagają także stworzenia odpowiednich funduszy i wydzielenia środków materiałowych na programy stabilizacyjne i rekonstrukcyjne, takie jak: odbudowa infrastruktury niezbędnej do funkcjonowania dotkniętego kryzysem kraju, bądź regionu (szkoły, drogi, wodociągi), odbudowa struktur służb publicznych – oświaty, służby zdrowia oraz rekonstrukcja systemów finansowych, bankowych i prawnych. Gama niezbędnych materiałów geoinformacyjnych w tym kontekście znacznie się poszerza.

MON wraz z organami podległymi stanowi najważniejszą strukturę państwa, zajmująca się bezpieczeństwem w wymiarze obronności (militarnym). Zarówno departamenty ministerstwa, jak i zarządy Sztabu Generalnego realizują badania w zakresie problematyki bezpieczeństwa państwa oraz jego potencjalnych zagrożeń. Działalność ta ma charakter w dużej mierze niejawną i obejmuje: obserwacje i kontrole przestrzeni powietrznej Polski, wsparcie ochrony granicy lądowej i wód terytorialnych, a także działalność rozpoznawczą i wywiadowczą, monitorowanie skażeń promieniotwórczych, chemicznych i biologicznych na terytorium kraju oraz inne zadania.

Do struktur realizujących badania w zakresie bezpieczeństwa należą, m.in.:

- w ramach MON – Departament Polityki Bezpieczeństwa Międzynarodowego; Departament Strategii i Planowania Obronnego; Departament Transformacji;
- w ramach Sztabu Generalnego WP – Zarząd Analiz Wywiadowczych i Rozpoznawczych; Zarząd Planowania Operacyjnego; Zarząd Planowania Logistyki; Zarząd Planowania Strategicznego; Zarząd Planowania Systemów Dowodzenia i Łączności.

Działalność w Siłach Zbrojnych RP w dziedzinie wczesnego ostrzegania i zapobiegania kryzysom, szczególnie na etapie znacznie kryzysy poprzedzającym, dla stworzenia warunków do działania w momencie wystąpienia kryzysu oraz dysponowania stosownym zasob-

bem geoinformacyjnym do analizowania sytuacji w rejonach zapalnych, dotyczy m.in. powołania *Ośrodka gromadzenia i analiz informacji geograficznej*, który został utworzony w strukturze *Wojskowego Centrum Geograficznego (WCG)*.

Głównymi zadaniami tego ośrodka⁶³ są:

- monitorowanie sytuacji geopolitycznej na świecie w aspekcie potencjalnych zagrożeń;
- prognozowanie rozwoju wydarzeń;
- gromadzenie, weryfikacja, analiza i kompletowanie materiałów geograficznych na rejonny zapalne;
- przetwarzanie materiałów do formy umożliwiającej ich publikowanie w formatach cyfrowych, analogowych i poprzez portal internetowy;
- wydawanie krótkoseryjnych opracowań kartograficznych, map specjalnych i tematycznych;
- wykonywanie różnego rodzaju monografii;
- wykonywanie doraźnych zadań z zakresu analizy geograficznej na rzecz Wojskowej Służby Geograficznej i innych komórek organizacyjnych WP i dowództw NATO.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji (MSWiA)

Instytucja ta odpowiada za politykę i działalność praktyczną w zakresie bezpieczeństwa powszechnego (wewnętrznego, publicznego). W kontekście zagrożenia terrorystycznego oraz zagrożenia kryminalnego ze strony organizacji transnarodowych struktura ta prowadzi prace analityczne w relacjach z agendami policyjnymi państw współpracujących oraz innymi agendami państwa (Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Policja Skarbowa itp.).

Nadrzędnym celem działań państwa w dziedzinie bezpieczeństwa wewnętrznego jest utrzymanie zdolności do reagowania – odpowiednio do zaistniałej sytuacji – w przypadku wystąpienia zagrożeń bezpieczeństwa publicznego oraz bezpieczeństwa powszechnego, związanych z ochroną porządku prawnego, życia i zdrowia obywateli oraz majątku narodowego przed bezprawnymi działaniami oraz skutkami klęsk żywiołowych, katastrof naturalnych i awarii technicznych.

Do zasadniczych struktur analizujących potencjalne zagrożenia bezpieczeństwa należą: Departament Zarządzania Kryzysowego i Spraw Obronnych, Departament Bezpieczeństwa Publicznego, Departament Unii Europejskiej i Współpracy Międzynarodowej, Biuro do Spraw Usuwania Skutków Klęsk Żywiołowych, Główny Urząd Geodezji i Kartografii, Depar-

⁶³ Patrz: *Koncepcja specjalizacji Sił Zbrojnych RP w zakresie geografii, kartografii wojskowej i satelitarnego rozpoznania obrazowego*, wyk. GZRW – ZGW, Warszawa 2002, s. 4.

tament Centralnych Ewidencji Państwowych, Państwowa Straż Pożarna, Policja, Straż Graniczna, itd.).

Służby Specjalne

Wywiadowcze i kontrwywiadowcze zadania służb specjalnych dotyczą rozpoznania i przeciwdziałania zjawiskom zewnętrznym oraz wewnętrznym, które zagrażają interesom kraju. Podstawowa rola służb specjalnych polega na uzyskiwaniu, analizowaniu, przetwarzaniu i przekazywaniu właściwym organom informacji, które mogą mieć istotne znaczenie dla bezpieczeństwa państwa we wszystkich wymiarach, jak również na wyprzedzającym informowaniu o potencjalnych i istniejących zagrożeniach dla kraju. Ważnym obszarem działalności służb specjalnych jest prognozowanie rozwoju sytuacji międzynarodowej pod kątem występowania wszelkiego rodzaju zagrożeń bezpieczeństwa Polski i jej obywateli, w tym również osłona wojsk na misjach poza granicami kraju. Wśród wyzwań, które stoją przed służbami specjalnymi znajduje się rozpoznanie i zapobieganie proliferacji BMR i środków jej przenoszenia.

Agencja Wywiadu (AW)

Struktura wywiadowcza, której zadanie polega na pozyskiwaniu informacji poza granicami kraju, które mogą mieć znaczenie dla bezpieczeństwa i żywotnych interesów kraju. Prowadzi szerokie analizy potencjalnych i rzeczywistych zagrożeń oraz bada ponadto potencjalne i rzeczywiste zagrożenia bezpieczeństwa w wymiarze międzynarodowym.. SzeF AW jest centralnym organem administracji rządowej, działającym przy pomocy AW, która jest urzędem administracji rządowej.

Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego (ABW)

Agencja zajmująca się wewnętrznym bezpieczeństwem państwa polskiego, prowadzi działalność kontrwywiadowczą, realizującą również funkcje policyjne w stosunku do działalności kryminalnej o zasięgu międzynarodowym. Realizuje szerokie badania w zakresie zagrożeń państwa, w tym zwalczaniem terroryzmu na terenie kraju.

Służba Wywiadu Wojskowego (SWW)

Prowadzi wszelkie działania w sprawach ochrony przed zagrożeniami zewnętrznymi dla obronności państwa oraz bezpieczeństwa i zdolności bojowej SZ RP. W strukturze posiada trzy departamenty i Biuro Zagrożeń Globalnych.

Służba Kontrwywiadu Wojskowego (SKW)

Służba specjalna zajmująca się problematyką ochrony przed zagrożeniami wewnętrznymi dla obronności państwa oraz bezpieczeństwa i zdolności SZ RP.

Kolejną wyodrębnioną strukturą wojskową jest *Żandarmeria Wojskowa*, prowadząca cały szereg zadań na terytorium kraju oraz poza terytorium Polski w ramach misji pokojowych.

Centralne Biuro Antykorupcyjne (CBA)

Poza sprawami dotyczącymi zwalczania korupcji w życiu publicznym i gospodarczym, zwalcza działalność godzącą w interesy ekonomiczne państwa .

Ministerstwo Gospodarki

Struktura koordynująca sferę zasilania energetycznego, funkcjonowania gospodarki oraz przemysłowego potencjału obronnego. Szczególne znaczenie posiada kwestia bezpieczeństwa energetycznego.

Do ważnych struktur podejmujących problematykę bezpieczeństwa należą: Departament Analiz i Prognoz, Departament Dywersyfikacji Nośników Energii, Departament Energetyki, Departament Ropy i Gazu, Departament Rozwoju Gospodarki, Departament Spraw Europejskich oraz Ośrodek Studiów Wschodnich.

Departament Analiz i Prognoz zajmuje się przygotowaniem analiz, diagnoz, ocen, prognoz i informacji, m.in. sporządzaniem analiz i opracowań dot. sytuacji gospodarczej Polski, w zakresie trendów makroekonomicznych, handlu zagranicznego, reform strukturalnych, wybranych zagadnień problemowych oraz monitorowaniem procesów gospodarczych.

Departament Energetyki realizuje zadania związane z kształtowaniem polityki energetycznej, bezpieczeństwem funkcjonowania krajowego systemu elektroenergetycznego i ciepłownictwa.

Departament Ropy i Gazu zajmuje się kształtowaniem polityki energetycznej w zakresie sektora gazowego i sektora naftowego oraz realizuje zadania związane z zapewnieniem bezpieczeństwa funkcjonowania sektora naftowego i gazowego, tworzeniem systemów zapasów obowiązkowych paliw i planowaniem działań w sytuacjach kryzysowych, a także przygotowaniem analiz i ocen dotyczących funkcjonowania sektorów.

Departament Rozwoju Gospodarki realizuje zadania związane z przygotowaniem i monitorowaniem średniookresowych strategii i programów rozwoju gospodarczego, w

szczególności w zakresie konkurencyjności, innowacyjności oraz przedsiębiorczości. Departament koordynuje również prace związane z realizacją Strategii Lizbońskiej w Polsce. Realizuje również zadania związane z funkcjonowaniem przemysłu oraz działania w zakresie prawa technicznego, bhp oraz ochrony środowiska w obszarze działalności ministerstwa.

Departament Spraw Europejskich odpowiada za sprawy związane z organizacją i koordynacją bilateralnej współpracy gospodarczej z krajami Europejskiego Obszaru Gospodarczego, Szwajcarią, i krajami mającymi status krajów kandydujących do UE i krajami mającymi status potencjalnych kandydatów do UE.

Ośrodek Studiów Wschodnich powstały w 1990 r. jest związany od początku z ministerstwem ale pracuje również na korzyść Kancelarii Prezesa Rady Ministrów, Kancelarii Prezydenta i Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Poza instytucjami państwowymi, Ośrodek współpracuje z polskimi i zagranicznymi ośrodkami analitycznymi i naukowymi zajmującymi się tematyką wschodnią. Celem Ośrodka jest monitorowanie oraz analiza politycznej, ekonomicznej i społecznej sytuacji w państwach Europy Środkowej i Wschodniej, na Bałkanach oraz Kaukazie i Azji Centralnej.

Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej

W jego skład wchodzi m.in. Departament Analiz Ekonomicznych i Prognoz, który odpowiada za gromadzenie wiedzy z zakresu działów administracji rządowej: praca, zabezpieczenie społeczne i sprawy rodziny oraz za przygotowanie na tej podstawie analiz, diagnoz, ocen, prognoz i informacji. Ponadto opracowuje we współpracy z innymi departamentami diagnozy i oceny, a także strategie i programy, w szczególności informacji dla potrzeb Unii Europejskiej, Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), Banku Światowego, Międzynarodowego Funduszu Walutowego, Rady Europy i ONZ. Kolejną strukturą jest Departament Dialogu i Partnerstwa Społecznego odpowiadający za promocję i realizację dialogu społecznego, w tym za monitorowanie konfliktów społecznych. Istotne funkcje spełnia Departament Koordynacji Systemów Zabezpieczenia Społecznego, który prowadzi badania i działalność zmierzającą do koordynacji zabezpieczenia społecznego z państwami UE oraz EOG, a także z innymi państwami spoza UE.

Ponadto do znaczących struktur państwa, realizujących badania nad sektorowymi aspektami szeroko postrzeganego bezpieczeństwa państwa należą:

- Ministerstwo Infrastruktury – w zakresie zagrożeń funkcjonowania elementów infrastruktury. Problematyka analizy zagrożenia infrastruktury jest bardzo ważna w kon-

tekście oddziaływania terrorystycznego oraz z racji niezwykle istotnej rangi systemów infrastruktury dla funkcjonowania państwa i społeczeństwa.

- Ministerstwo Środowiska – w zakresie zagrożeń naturalnych (powodzie, pożary lasów, trzęsienia ziemi, huraganowe wiatry, osuwiska i inne kataklizmy naturalne oraz kwestie bezpieczeństwa ekologicznego);
- Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi – w zakresie zagrożeń w sferze gospodarki żywnościowej państwa.

Działalność naukowo-badawczą w zakresie bezpieczeństwa międzynarodowego i narodowego prowadzą ponadto, m.in.:

- Polski Instytut Spraw Międzynarodowych;
- Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk;
- Instytut Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego;
- Ośrodek Studiów Międzynarodowych przy Fundacji im. Roberta Schumana;
- Instytut Studiów Strategicznych w Krakowie;
- Centrum Stosunków Międzynarodowych;
- Akademia Obrony Narodowej, a szczególnie Wydział Bezpieczeństwa Narodowego.

1.3.4. Działalność praktyczna w zakresie monitorowania problematyki kryzysowej prowadzona w Siłach Zbrojnych RP

W Siłach Zbrojnych RP w dziedzinie wczesnego ostrzegania i zapobiegania kryzysom, szczególnie na etapie znacznie kryzysy poprzedzającym, dla stworzenia warunków do działania w momencie wystąpienia kryzysu oraz przygotowania zawczasu zasobów geoinformacyjnych do analizowania sytuacji w rejonach zapalnych, jak wspomniano wyżej, został powołany w strukturze Wojskowego Centrum Geograficznego (WCG) - Ośrodek gromadzenia i analiz informacji geograficznej⁶⁴. Struktura ta składa się z trzech sekcji: gromadzenia informacji geograficznej, przetwarzania i analiz informacji geograficznej oraz sekcji eksploatacji.

Sekcja gromadzenia informacji geograficznych odpowiada za szeroko rozumiane zbieranie danych z wszelkich dostępnych źródeł jakimi są na co dzień: dzienniki, telewizja (w tym programy informacyjne), radio i Internet. W tym celu sekcja utrzymuje stałe kontakty z inny-

⁶⁴ Ośrodek Gromadzenia i Analiz Informacji Geograficznych został powołany Rozkazem nr 6/P2 Szefa Generalnego Zarządu Rozpoznania Wojskowego – P2 z dnia 14 grudnia 2004 r. Projekt utworzenia OGAIG wynika również z „Planu rozwoju systemu rozpoznania wojskowego Sił Zbrojnych RP w latach 2005-2010”.

mi służbami, instytucjami czy ośrodkami posiadającymi odpowiednie materiały i zbiory danych, informacji i produktów geoinformacyjnych. Zebrane informacje zostają wstępnie przetworzone przez sekcję. Zadaniem sekcji jest również sortowanie informacji, utrzymywanie jej w gotowości do wykorzystania (w tym bazy danych o zebranych informacjach - metadane), opracowanie informacji oraz wydawanie na jej podstawie różnego rodzaju monografii. Zasadniczym zadaniem sekcji pozostaje monitorowanie sytuacji geopolitycznej. W praktyce odbywa się to na podstawie zebranych informacji, ocen i analiz zdarzeń bieżących, łączenie ich w logiczne ciągi, zestawiania chronologiczne zdarzeń oraz wyciąganie wniosków z przygotowanych zestawień. Działania takie pozwalają na rozpoznanie rejonów zapalnych oraz prognozowanie rozwoju wydarzeń na ich obszarze.

Sekcja przetwarzania i analiz informacji geograficznych ma za zadanie przetwarzanie danych i wykonywanie produktów oraz innych opracowań na potrzeby realizacji zadań Ośrodka. Podstawowymi wytwarzanymi produktami są przede wszystkim ortofotomapy ze zdjęć lotniczych oraz ze zobrażeń satelitarnych, specjalne opracowania kartograficzne na bazie danych GIS. Sekcja dokonuje również fotointerpretacji zdjęć lotniczych i satelitarnych i analiz obrazowych użytecznych przy prognozowaniu rozprzestrzeniania się zagrożeń powodziowych, pożarowych itp. Kolejnym zadaniem komórki jest szeroko pojęta obróbka i przetwarzanie danych GIS oraz ich weryfikacja i aktualizacja. Na ich podstawie oraz pozostałych zobrażeń sekcja dokonuje analiz terenowych.

Sekcja eksploatacji odpowiada za udostępnianie produktów i opracowań wykonanych przez Sekcję Gromadzenia Informacji Geograficznych i Sekcję Przetwarzania i Analiz Informacji Geograficznych oraz za prawidłowe funkcjonowanie Geoserwera (w tym jego zasilanie danymi), archiwizowanie opracowań i danych na Geoserwerze oraz udostępnianie danych poprzez portal internetowy. Ponadto sekcja prowadzi ewidencję opracowań i przekazuje je do archiwum WCG oraz prowadzi bazę danych o opracowaniach wykonanych przez Służbę Geograficzną WP.

Polskie rozwiązanie systemowe przewiduje dostarczanie wyników badań oraz produktów użytecznych do dalszych analiz. W celu realizacji powyższego podjęte działania systemowe zakładają wytwarzanie informacji geograficznej na określone państwa (rzadziej innych jednostek administracyjnych), które wytypowane zostały na podstawie przeglądu aktualnej sytuacji i oceny politycznej, geograficznej itp. oraz utrzymywanie bazy danych zagrożeń obszarów kryzysowych świata (rys. 1.9.) wraz z matrycami potencjalnych kryzysów (załącznik 1).

Matryce te to zestaw obiektywnych ocen cząstkowych dotyczących wszystkich określonych kategorii (wraz z ich składnikami) podana na podstawie odnotowanych faktów i wydarzeń wraz z wyróżnioną oceną końcową regionu. Produkty takie wykonywane są w formie tekstowo-graficznej dostarczają aktualnych informacji geograficznej, fizycznej, gospodarczej itp. Z uwagi na to, że w skali globalnej potencjalne kryzysy i obszary napięć zdarzają się z różną intensywnością i przebiegają z różnymi konsekwencjami częstość aktualizacji danych na określone obszary będzie różna i będzie zależna od potrzeb i zmieniającej się sytuacji geopolitycznej.

[Źródło: Wilczyński T., *Doskonalenie działalności Wojskowego Centrum Geograficznego w sferze geografii bezpieczeństwa*]

Rys. 1.9. Strona tytułowa bazy danych obszarów zagrożeń kryzysowych w świecie

Ocenie takiej poddane są wszystkie państwa świata. Nie mniej jednak niektóre czynniki potencjału kryzysowego mogą mieć różne konsekwencje w różnych krajach i muszą być rozpatrywane we własnym, specyficznym kontekście. Przeprowadzona analiza każdego z

przedstawionych czynników zostaje zapisana w 10 stopniowej skali siły i mocy występowania tego zjawiska na opracowywanym obszarze. Przyjęty podział skali siły występowania zjawiska wydaje się zbyt rozbudowany i należałoby się raczej skłaniać do podziału co najwyżej w skali punktowej od 5 do 1. W skali takiej maksymalna liczba punktów to bardzo wysoka zapalność, minimalna 1 stosowana w wypadku braku symptomów zagrożenia lub wystąpienia sytuacji kryzysowej.

Częstkowe oceny składają się na ocenę jednej z 8 kategorii, a te z kolei na ocenę główną reprezentującą stopień zagrożenia opracowanego obszaru. Kategorie te zostały dobrane na podstawie znanych koncepcji (NATO, A. Pecciego, F. Fukujamy, S. P. Huntingtona, R. Scalesa, J. Borkowskiego, Z. Lacha i A. Łaszczuka, T. Leszczyńskiego) oraz w oparciu o prace własne sekcji analiz WCG i przeprowadzone przez nią ankietowanie. Podział czynników kryzysowych został dokonany na następujące kategorie: polityka zagraniczna państwa, polityka wewnętrzna państwa, ekonomia i gospodarka państwa, położenie geograficzne, czynniki militarne, czynniki społeczne, czynniki zewnętrzne oraz aktualne wydarzenia kryzysowe. Szczegółowe czynniki wchodzące w skład każdej z kategorii podane są na wspomnianych wcześniej matrycach zagrożenia kryzysowego.

Na obecnym etapie prac przygotowywana jest baza państw świata wraz z ich podstawowym podziałem na jednostki administracyjne I rzędu. W celu osiągnięcia gotowości tego opracowania uzupełniane są wymagane pola matryc aktualnymi informacjami. Praca zostanie wykonana na podstawie posiadanych informacji własnych centrum i opracowań służby geograficznej oraz w oparciu o inne dostępne i użyteczne materiały⁶⁵.

⁶⁵ Wilczyński T., *Doskonalenia działalności Wojskowego Centrum Geograficznego w sferze geografii bezpieczeństwa – praca końcowa*, wykonana pod kierownictwem dr. Z. Lacha, AON, Warszawa 2006.

2. CHARAKTERYSTYKA ZAGROŻEŃ BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWA ORAZ WSKAŹNIKI ICH IDENTYFIKACJI

Zagrożenia bezpieczeństwa państwa mają różną naturę i tylko całościowe podejście do problematyki szeroko rozumianego „bezpieczeństwa”⁶⁶ na które składa się zarówno wpływ kwestii polityczno-demokratycznych (np. pogwałcenie praw człowieka, świadoma dyskryminacja określonych grup obywateli, istnienie represyjnych reżimów, istniejące konflikty regionalne, upadające państwa i powstawanie sieci przestępczych i terrorystycznych), jak i szerokie spektrum czynników społecznych, gospodarczych i środowiskowych (np. bieda, problem głodu, choroby, analfabetyzm, niedostatek zasobów naturalnych, degradacja środowiska, niesprawiedliwość w międzynarodowych stosunkach handlowych), pozwala właściwie wyspecyfikować zasadnicze zagrożenia, które prowadzą do sytuacji kryzysowych w państwach świata.

W kontekście przedstawionych wyżej treści i dokonanej w rozdziale 1 analizy, zagrożenia bezpieczeństwa państwa ogólnie można podzielić na pięć grup, wśród których wyróżnić można również pięć grup wskaźników adekwatnych do tych zagrożeń. Wskaźniki te powinny być tak dobrane aby ich identyfikacja była w miarę jednoznaczna i aby pozwalały one w sposób obiektywny określić ich stan (wartości) na podstawie których można będzie dokonać oceny poziomu (potencjału) zagrożeń kryzysowych, a tym samym określić poziom bezpieczeństwa państw. Wyróżniamy więc następujące grupy wskaźników potencjału zagrożeń bezpieczeństwa, czy może lepiej należałoby powiedzieć potencjału „niebezpieczeństwa” (zagrożeń bezpieczeństwa), czyli poziomu zapalności – potencjału kryzysowego:

- Zagrożenia polityczne;
- Zagrożenia środowiskowe (naturalne);
- Zagrożenia społeczno-kulturowe;
- Zagrożenia ekonomiczne;
- Zagrożenia militarne.

W każdej z wymienionych grup zagrożeń wyróżniamy reprezentatywne wskaźniki, które są przedstawione poniżej. Wartości poszczególnych wskaźników określane będą na podstawie wielu informacji pozyskiwanych z baz danych, które sprecyzowane są w podanych

⁶⁶ Patrz: *Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie Europejskiej Strategii Bezpieczeństwa* (2004/2167 (INI)), <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P6-TA-2005-0133+0+DOC+WORD+V0//PL>.

źródłach informacji. Bezpieczeństwo określane jest więc poprzez analizę dobranych wskaźników, które powinny być jednoznaczne z punktu widzenia możliwości wystąpienia zagrożeń i w konsekwencji sytuacji kryzysowej czy konfliktowej.

2.1. Zagrożenia polityczne i wskaźniki ich identyfikacji oraz zasady oceny

Wskaźniki polityczne powinny być reprezentatywne dla potencjalnego zaistnienia sytuacji konfliktowej i kryzysowej w państwach⁶⁷ świata, której tłem są problemy polityczne. Wskaźniki te powinny więc dotyczyć zagrożeń o naturze politycznej. Stąd proponuje się następujące wskaźniki w grupie czynników politycznych:

- położenie geopolityczne;
- system władzy;
- spory graniczne / terytorialne;
- eksklawy/enklawy;
- separatyzm;
- nacjonalizm/ekstremizm;
- stosunki z sąsiednimi państwami.

Ta grupa wskaźników jest trudna do oceny z uwagi na konieczną znajomość sytuacji geopolitycznej państwa, co jest wypadkową wielu kwestii o charakterze interdyscyplinarnym. Wymaga ponadto analizowania wielu informacji opisowych o charakterze trudno wymiernym lub nawet niewymiernym. Wskaźniki dotyczą nie tylko systemu władzy ale także formy jej sprawowania przez konkretnych przywódców. Często zdarza się że w tym samym systemie władza sprawowana jest odmiennie z uwagi na indywidualne predyspozycje rządzących, stąd i potencjalna zapalność z tych powodów może być zupełnie różna.

2.1.1. Położenie geopolityczne (ang. *geopolitical position*)

Położenie geopolityczne państwa oceniane jest względem sąsiadów w kontekście ich zróżnicowania politycznego, tzn. należy określić, czy państwa sąsiednie są w tych samych systemach politycznych, polityczno-militarnych czy nawet należą do tego samego „świata” np. polityczno-kulturowego? W związku z tym za pozytywne położenie geopolityczne pań-

⁶⁷ Państwo jest polityczną organizacją społeczeństwa, wyposażoną w suwerenną władzę, jest też organizacją terytorialną i przymusową. Państwo jest organizacją polityczną, gdyż koncentruje swoją aktywność wokół zarządzania. Patrz: *Społeczeństwo i polityka – podstawy nauk politycznych*, red. K. Wojtaszek, W. Jakubowski, Oficyna Wydawnicza ASPRA – JR, Warszawa 2003, s.196.

stwa, należy uznać sytuację, kiedy wszystkie państwa sąsiednie, należą do tych samych struktur politycznych, co państwo oceniane. Natomiast niekorzystne położenie geopolityczne, mogące być źródłem potencjalnych sytuacji konfliktowych, kryzysowych lub wojny, dotyczy sytuacji przeciwnej tzn., jeżeli dane państwo jest otoczone „morzem” odmienności politycznych, czy polityczno - kulturowych, a nawet polityczno – ekonomicznych. Przykładem niekorzystnego położenia geopolitycznego ocenianego na najwyższym poziomie zapalności jest Izrael, stanowiący „enklawę” w „świecie arabskim” (rys. 2.1.).

Oceny pośrednie wynikają z sytuacji, kiedy nie występują skrajności położenia geopolitycznego a więc dotyczą sytuacji, kiedy tylko niektóre państwa sąsiedzkie należą do innych bloków politycznych, w stosunku do państwa ocenianego. Położenie geopolityczne wynika również z ważności regionu, czy miejsca położenia państwa, z uwagi np. na jego newralgiczność (ang. *chokepoints*) np. Dżibuti w miejscu „wyjścia” z Morza Czerwonego na Ocean Indyjski. (cieśnina Bab el-Mandeb).

[Źródło: www.buffalo-israel-link.org/Joel3.htm]

Rys. 2.1. Położenie geopolityczne Izraela

Ocena położenia geopolitycznego państwa, w kontekście określenia potencjalnej zapalności (potencjału kryzysowego), dokonana być powinna na podstawie wszechstronnej analizy strategicznej uwarunkowań geograficznych, ekonomicznych, historycznych, kulturowych, rozpatrywanych w ujęciu regionalnym i globalnym pod kątem tworzenia sytuacji kryzysowej.

Źródłem informacji są atlasy⁶⁸, encyklopedie⁶⁹, leksykony i opisy wojskowo - geograficzne i monografie państw⁷⁰, które są ogólnodostępne w wersji zarówno analogowej jak i numerycznej. Informacje na powyższy temat zawarte są z reguły we wprowadzeniach, syntezach, ogólnych charakterystykach lub specjalnie przedstawianych opisach położenia geopolitycznego lub geostrategicznego państwa. Ponadto źródłami informacji mogą być roczniki strategiczne i geopolityczne (<http://www.globalissues.org/Geopolitics/>) oraz bazy danych w wersji numerycznej (<http://www.povertyprogram.com/sources.html>).

2.1.2. System władzy (ang. *forms of government, government type*)

We współczesnych państwach wykształciły się różne modele sprawowania władzy, będące wynikiem zastosowania w praktyce rozmaitych koncepcji wysuwanych przez przedstawicieli nauki o państwie i prawie. Najbardziej rozpowszechniona jest monteskiuszowska koncepcja trójpodziału władzy na władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. System władzy państwa (ustawodawczy, wykonawczy i sądowniczy) podporządkowuje interesy jednostki interesom ogółu, stosując ogólnie przyjęte zasady (konstytucję) wydaje ustawy i rozporządzenia.

Systemy władzy i sposoby jej sprawowania mogą więc przyczyniać się lub wręcz być bezpośrednią przyczyną występujących kryzysów i konfliktów. Ze względu na charakter władzy państwo może być republiką, monarchią, może być państwem demokratycznym bądź totalitarnym, scentralizowanym lub zdecentralizowanym. W ujęciu ustrojowym, istnieją państwa unitarne oraz w różnym stopniu federalne (federacja lub konfederacja – dobrowolne zrzeszenie niezależnych państw). Ocena systemu władzy z punktu widzenia określenia potencjału kryzysowego (potencjalnej „zapalności”) nie jest zapewne w pełni wymierna i trudno byłoby tu zastosować konkretne wartości wskaźników na podstawie których można by dokonać jednoznacznej oceny, tym niemniej na podstawie analizy danych opisujących system w odniesieniu do konkretnego państwa i przedstawionych wyjaśnień powinno to być możliwe.

W państwach niedemokratycznych władzą obdarza się jedną grupę (tzw. nomenklaturę, oligarchię, władza może też podtrzymywać segregację rasową, jak np. do niedawna apartheid w RPA). Oczywiście jest, że tego typu systemy władzy powodują, że potencjał „zapalności” jest w tych państwach na wysokim poziomie i prędzej czy później dochodzi do sytuacji kryzysowej i konfliktów na tle sprawowania władzy. Istotny jest też styl sprawowania wła-

⁶⁸ Np. <http://world.euratlas.net/countries.html> lub www.world-atlas.us/ ; <http://reference.aol.com/atlas> ;

⁶⁹ Np. *Popularna encyklopedia powszechna – kontynenty i państwa*, wyd. Bertelsmann, Warszawa 2000.

dzy, przy tym najogólniej rozróżnia się trzy jego typy: autokratyczny, demokratyczny i liberalny. Przykładem pierwszego typu jest autorytaryzm – system rządów bezpartyjnych, opartych na autorytecie charyzmatycznego przywódcy, a często także na armii. System ten często, pomimo pozorów stabilności opierającej się na sile i aparacie przymusu, prędzej czy później z reguły ulega rozpadowi, najczęściej w momencie odsunięcia dotychczasowego przywódcy od władzy, na skutek przewrotu w państwie lub z powodu śmierci przywódcy. Należy więc oceniać taki system władzy, jako wyjątkowo zapalny. Autorytarny system rządów często zachowuje pewne cechy i instytucje demokracji jak na przykład wybory, które jednak - podobnie jak w totalitaryzmie - nie mają większego znaczenia prawnego i politycznego. Obecnie oprócz Federacji Rosyjskiej zalicza się również do rządów autorytarnych szereg dyktatur w Azji, Afryce i Ameryce Łacińskiej. Z drugiej strony brak tu charakterystycznej dla totalitaryzmu ścisłej kontroli państwa nad wszystkimi aspektami życia społecznego, kulturalnego i gospodarczego obywateli. Stąd systemem o największej zapalności jest totalitaryzm, którego istota polega na jak wspomniano pełnej kontroli państwa nad obywatelem, co ma miejsce np. na Białorusi.

Źródłem informacji są dane charakteryzujące system władzy w państwie (ang. *government type*), charakterystyki partii politycznych i przywódców (ang. *political parties and leaders*), patrz – (ang.) *The World Factbook*:

<https://www.cia.gov/library/publications/the-worldfactbook/geos/xx.html#Govt.>, oraz wskaźniki polityki bezpieczeństwa państw (ang. *Country Indicators for Foreign Policy*): <http://www.carlton.ca/cifp/rank.htm>.

2.1.3. Granice / spory terytorialne (ang. *boundaries / considerable territorial, claims territorial*)

Podstawowym warunkiem istnienia państwa jest posiadanie własnego terytorium. Granice były dotychczas i są koniecznym atrybutem państwowej suwerenności i stanowią poważną barierę dla swobodnych przemieszczeń ludności oraz międzynarodowej wymiany handlowej. W ostatnim okresie, wraz z liberalizacją handlu międzynarodowego, rozwojem procesów demokratyzacji życia społecznego i integracji państw, funkcje granic ulegają zmianie. W skład terytorium państwa wchodzi: ląd wraz z wodami śródlądowymi (jeziora, rzeki),

⁷⁰ Np. *Opis wojskowo-geograficzny Irak, Turcja, Arabia Saudyjska, Kuwejt itd.*, Sztab Generalny WP, Zarząd Geografii Wojskowej, Warszawa 2003.

morze przybrzeżne(morskie wody wewnętrzne i morze terytorialne), przestrzeń powietrzna nad lądem i morzem przybrzeżnym oraz podziemie położone pod nimi.

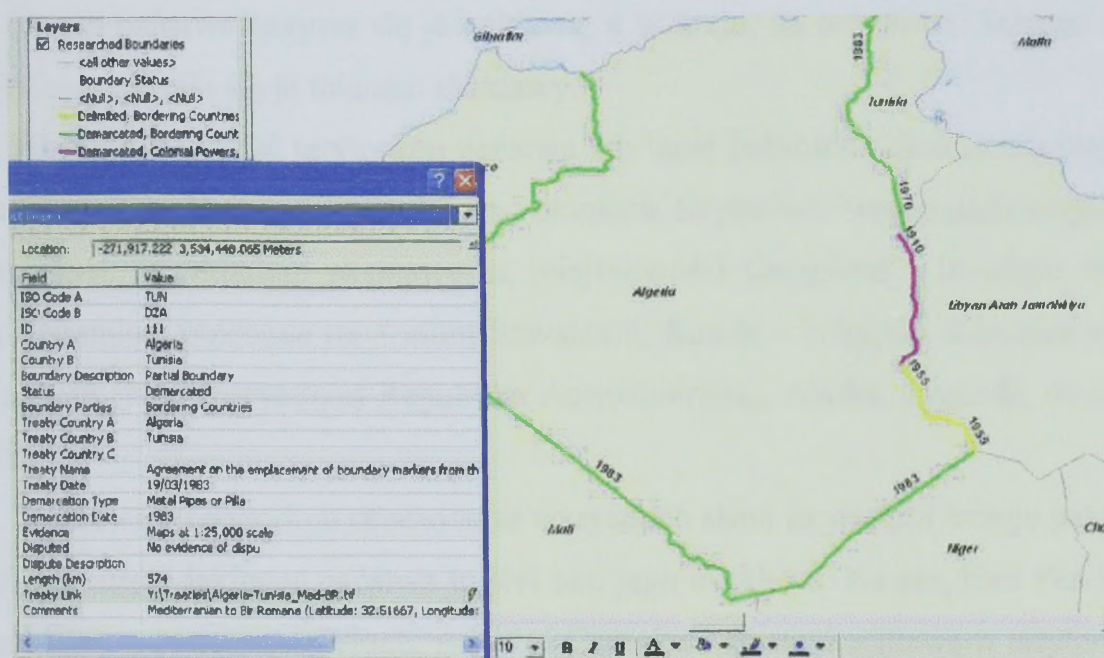
Zasięg terytorium państwa wyznaczają granice. Istota każdej granicy polega na rozdzieleniu dwóch różnych obszarów; istota granicy państwowej polega na określeniu zasięgu terytorialnej zwierzchności poszczególnych państw i niedopuszczeniu do działań na własnym suwerennym terytorium władzy i praw innego państwa. **Granice państwa** w pojęciu prawnym to powierzchnia prostopadła do powierzchni ziemi, oddzielająca terytorium jednego państwa od terytorium innych państw lub od obszarów nie mających niczyjej suwerenności (np. pełnego morza). Granica państwa oddziela także strefy: podziemną i powietrzną. Są granice lądowe i wodne. Podstawą prawną granic jest z reguły umowa międzynarodowa. Ustalenia granic państwowych dokonuje się przez ich opis i wyznaczenie ogólnego przekroju linii granicznej. Następnymi czynnościami są skonkretyzowanie jej przebiegu na mapach w dużych skalach tzw.: delimitacja oraz demarkacja, czyli szczegółowe określenie, wytyczenie i oznakowanie granicy w terenie.

Granice są niezbędnym komponentem suwerennego państwa. Świat złożony z suwerennych państw jest światem podzielonym granicami. Sam proces kształtowania się granic jest bardzo zróżnicowany, zarówno historycznie, jak i geograficznie. Znaczenie granicy ulega również ewolucji. Jak wynika z definicji, pojęcie granicy ma aspekt geograficzny, prawny, polityczny, ekonomiczny i militarny. Problem granic, pomimo wielu zmian we współczesnym świecie, nie stracił aktualności ani znaczenia teoretycznego i praktycznego. Zmieniają się jednak funkcje granic. Na świecie istnieje bardzo wiele granic spornych, które występują nie tylko na obszarach zamieszkałych, ale także na terenach bezludnych i nieużytecznych gospodarczo. W związku z tym odróżnia się termin granica *de facto* od granicy *de iure*. Pierwsza jest granicą faktyczną, druga natomiast określona została prawem. Na obszarach stabilnych politycznie granica *de iure* jest także granicą *de facto*.

Przyczynami braku stabilności granic mogą być:

- brak naturalnych barier;
- niezgodność granic politycznych z etnicznymi;
- polityczne i ideologiczne konflikty krajów sąsiadujących;
- znaczne różnice w poziomie rozwoju cywilizacyjnego, społeczno-ekonomicznego i wojskowo-technicznego krajów sąsiadujących;
- „słabość” jednego lub kilku państw sąsiadujących, nie będących w stanie bronić efektywnie swoich granic.

Problemem istotnym przy analizowaniu granic są spory graniczne między sąsiadującymi państwami. Z punktu widzenia prawa międzynarodowego wyróżnia się spory graniczne i spory terytorialne. Spór graniczny dotyczy różnic stanowiska stron co do interpretacji przebiegu linii granicznej ustalonej traktatem; spór terytorialny następuje wtedy, gdy jedna ze stron kwestionuje ważność samego traktatu ustanawiającego granicę. We współczesnym świecie nie ma państwa, które nie miałyby problemów spornych związanych z granicą polityczną⁷¹. Najwięcej tego rodzaju sporów istnieje na terenach byłych kolonii, gdzie granice dzieliły Azję, Afrykę (rys. 2.2.) i Amerykę Łacińską według potrzeb kolonistów, a nie według interesów państw podbitych.

[Źródło: http://www.ungiwg.org/docs/8th_meeting/Presentations/UNGIWG_TG1_Progress_Report_PPT.pdf]

Rys. 2.2. Przykład kształtowania się granic (Algieria) i baza danych o granicach

Spory i roszczenia terytorialne dotyczą więc wielu państw świata na wszystkich kontynentach. Przy ocenie zapalności należy dokonać analizy kwestii prawnych, politycznych i innych w aspektach graniczno-terytorialnych, dotyczących stosunków danego państwa z państwami i obszarami sąsiednimi.

Źródłem informacji mogą być opisy i charakterystyki terytorialno-graniczne, szczególnie dotyczące wszelkich aspektów prawnych dotyczących stosunków i układów między państwem analizowanym a sąsiadami. Kwestie te przedstawiane są w materiałach ogólnogeograficznych (rocznikach, atlasach, mapach, leksykonach itd.). Ponadto prowadzone są przez

⁷¹ Otok S., *Geografia polityczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. 79.

agendy ONZ i inne struktury, bazy informacyjne dotyczące problematyki granicznej: <http://boundaries.ungis.org/> ; http://www.who.int/whosis/database/gis/salb/salb_home.htm.

2.1.4. Eksklawy / enklawy (ang. *exclave / enclave*)

Enklawa to najczęściej niewielkie terytorium umiejscowione wewnątrz innego państwa i równocześnie nie podlegające jego jurysdykcji. Eksklawa jest częścią terytorium innego państwa położoną wewnątrz terytorium danego kraju. Terminy eksklawa i enklawa odnoszą się do tego samego terytorium spełniającego tak samo zdefiniowane kryteria. Ich stosowanie zależy jedynie od kontekstu – w państwie, które ma część własnego terytorium na obszarze innego państwa nazywa się je enklawą, a w kraju, na terytorium którego ta enklawa jest położona, określa się ją mianem eksklawy.

Eksklawa – część terytorium państwa lub innej jednostki administracyjnej, położona w oddzieleniu od głównego jego obszaru, otoczona terytorium innego państwa/jednostki administracyjnej. Przykładem eksklawy są miejscowości Campione i Büsingen należące do Włoch i Niemiec, otoczone terytorium Szwajcarii, Baarle – belgijska eksklawa w Holandii, Nachiczewan (Nachiczewańska Republika Autonomiczna), Alaska, Kabinda, obwód kaliningradzki.

Enklawa – terytorium otoczone ze wszystkich stron terytorium innego państwa. Jeżeli stanowi ono część jakiegoś państwa to jest ono jego eksklawą. Na przykład San Marino stanowi enklawę w terytorium Włoch, zaś wieś Campione stanowi enklawę w terytorium Szwajcarii i eksklawę Włoch. Kolejne minipaństwa otoczone terytorium innego kraju to np. Singapur, Monako, Lesotho. Terminów "enklawa/eksklawa" używa się także dla określenia tego typu terytoriów w skali subnarodowej.

Życie w enklawach może być niewygodne, czy utrudnione z racji oderwania od terytorium macierzystego. Stąd też zainteresowane państwa starają się podpisać umowy regulujące takie kwestie jak dostawy energii, przepływ osób, usługi publiczne dla ludności itp. Najlepiej zdefiniowana jest sytuacja enklaw w Europie, zwłaszcza w epoce swobodnego przepływu osób w Unii Europejskiej. Natomiast w Azji enklawy nadal stanowią nierzadko przedmiot sporów terytorialnych. Terytorium Armenii zawiera 3 eksklawy Azerbejdżanu, dwie z nich to wsie w północno-wschodniej Armenii, a trzecia znajduje się w regionie Nachiczewan (Nachiczewańska Republika Autonomiczna, położona między Armenią, Turcją i Iranem); istnieje też jedna eksklawa Armenii (Nagornyj Karabach) w terytorium Azerbejdżanu. Kotlina Fergańska podzielona między Kirgistan, Tadżykistan i Uzbekistan daje liczne przykłady enklaw,

m.in. kirgiska wioska Barak w terytorium Uzbekistanu, tadżycka wioska Sarwan także otoczona przez Uzbekistan, tadżycki Kajragasz wewnątrz Kirgistanu, uzbeckie miasta Soch i Szachimardan oraz terytoria Kalasza i Chalmion stanowią enklawy w terytorium kirgiskim.

Szczególne przypadki enklaw stanowią wyspy otoczone wodami terytorialnymi innego państwa. Są to:

- należące do Malawi wyspy Chisamula i Likoma położone na jeziorze Niasa na wodach terytorialnych Mozambiku,
- argentyńska wyspa Isla Martin Garcia otoczona przez urugwajskie wody terytorialne przy ujściu Rio de la Plata.

Do niektórych terytoriów oderwanych od zasadniczego obszaru kraju można dotrzeć przez wody międzynarodowe. Zazwyczaj w stosunku do nich nie używa się określenia enklawa⁷², tym niemniej należy je tak traktować. Kilka przykładów takich terytoriów to:

- hiszpańskie miasta Ceuta i Melilla na północnym wybrzeżu Maroka,
- brytyjska kolonia Gibraltar na południu Hiszpanii,
- Oecussi-Ambeno, część Timoru Wschodniego położona na wybrzeżu indonezyjskim,
- Kabinda położona na północ od głównego terytorium Angoli, wciśnięte między Demokratyczną Republiką Kongo i Kongo,
- rosyjski obwód kaliningradzki, między Polską a Litwą; przed II wojną światową terytorium to oraz sąsiednie obszary stanowiły niemiecką eksklawę Prusy Wschodnie.
- Alaska oddzielona od pozostałej części Stanów Zjednoczonych przez Kanadę,
- południowa Dalmacja - część Chorwacji oddzielona przez terytorium Bośni i Hercegowiny.

Problemy dotyczące funkcjonowania enklaw i eksklaw są różnej natury: ekonomiczne, transportowe, ekologiczne, społeczne itd., ponadto mogą być wyolbrzymiane dla uzyskania efektu medialnego, stanowiącego uzasadnienie do innych działań na gruncie politycznym, czy militarnym. Dotyczyć to może np. kwestii tworzenia eksterytorialnych korytarzy dla połączenia eksklaw z zasadniczym terytorium państwa lub wielu innych celów.

Źródłem informacji są atlasy⁷³, encyklopedie⁷⁴, leksykony oraz opisy wojskowo-geograficzne i monografie państw⁷⁵, które są ogólnodostępne w wersji zarówno analogowej

⁷² <http://pl.wikipedia.org/wiki/Enklawa> .

⁷³ Np. <http://world.euratlas.net/countries.html> ; www.world-atlas.us/ ; <http://www.sitesatlas.com/Atlas/PolAtlas/>

⁷⁴ Np. *Popularna encyklopedia powszechna – kontynenty i państwa*, wyd. Bertelsmann, Warszawa 2000.

⁷⁵ Np. *Opis wojskowo-geograficzny Irak, Turcja, Arabia Saudyjska, Kuwejt* itd., Sztab Generalny WP, Zarząd Geografii Wojskowej, Warszawa 2003.

jak i numerycznej. Informacje na powyższy temat zawarte są z reguły we wprowadzeniach, syntezach, ogólnych charakterystykach lub opisach geograficznych.

2.1.5. Separatyzm (ang. *separatism*)

Separatyzm⁷⁶ (łac. *separatio* – oddzielenie) – dążenie do wyodrębnienia się z jakiejś grupy, całości. Najbardziej typowym jest separatyzm narodowościowy, a jednym z jego przejawów secesja narodowa. Dążenie do odrębności pod względem narodowym, politycznym, etnicznym, religijnym; działalność mająca na celu wyodrębnienie mniejszości narodowych. Separatyzm (tabela 1) jest dążeniem do oderwania się określonego terytorium od jakiegoś państwa i utworzenia odrębnej struktury państwowej (np. Kosowo) lub przyłączenia się tego terytorium do sąsiedniego kraju.

Narodowe ruchy separatystyczne są przykładem partykularyzmu i działalności antysystemowej, gdyż dążą one do rozpadu istniejącej organizacji państwowej i uzyskania pełnej autonomii lub niepodległości.

Tabela 1

Tendencje separatystyczne w państwach świata

Narody aspirujące do utworzenia własnego państwa		Dążenia do połączenia z państwem macierzystym		
Naród	Zamieszkiwane terytorium	Region	Oficjalna przynależność	Chce się przyłączyć do:
Abchazowie	Gruzja	Górski Karabach	Azerbejdżan	Armenia
Baskowie	Hiszpania, Francja	Irlandia Północna	Wielka Brytania	Irlandia
Czeczeni	Rosja	Cypr Północny	Cypr	Turcja
Gagauzi	Mołdawia	Ogaden	Etiopia	Somalia
Katalończycy	Hiszpania	Inne separatyzmy: Aceh; Anjouan (Komory); Bougainville; Caprivi; Casamance; Celebes; Hawar; Jubaland; Kabinda; Kaszmir; Moheli (Komory); Nevis; Ormia; Papua; Południowy Kamerun; Quebec; Riau; Rotuma; Sahara Zachodnia; Sealandia; Sudan Południowy		
Kurdowie	Turcja, Iran, Irak, Syria			
Osetyjczycy	Rosja, Gruzja			
Palestyńczycy	Izrael			
Szkoci	Wielka Brytania			
Tamilowie	Sri Lanka			
Tybetańczycy	Chińska Rep. Lud.			
Ujgurzy	Chińska Rep. Lud.			

[Źródło: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Separatyzm>]

Terminem zbliżonym do separatyzmu jest secesja (łac. *secessio* – oddzielenie się) – czyli podział państwa poprzez odłączenie się części jego terytorium, której mieszkańcy chcą suwerenności. Secesji może towarzyszyć przemoc, choć nie jest to regułą. Ponadto secesja jest stanem i działaniem, które rodzą się w państwie na skutek separatyzmu. Stąd ważniejszą kwestią w kontekście oceny potencjału zapalności jest analiza państwa w aspekcie występującego separatyzmu.

Separatyzm wiąże się często z działalnością organizacji terrorystycznych: ETA (Kraj Basków i Wolność), Organizacja Wyzwolenia Tamilskiego Islamu, FLNC (Front Wyzwolenia Narodowego Korsyki), IRA (Irlandzka Armia Republikańska) i inne.

Źródłem informacji są encyklopedie⁷⁷, leksykony oraz opisy wojskowo-geograficzne i monografie państw⁷⁸, roczniki strategiczne, podręczniki, które są ogólnodostępne w wersji zarówno analogowej jak i numerycznej. Informacje na powyższy temat zawarte są z reguły w wprowadzeniach, syntezach, ogólnych charakterystykach politycznych państw.

1.6. Nacjonalizm / ekstremizm (ang. *nationalism / extremism*)

Nacjonalizm (łac. *natio* – naród) - postawa społeczno-polityczna uznająca naród za najwyższe dobro. Nacjonalizm uważa interes własnego narodu za nadrzędny wobec interesu jednostki, grup społecznych, czy społeczności regionalnych. Przyjmuje on, że najwyższym interesem państwa jest naród. Nacjonalizm przedkłada interesy własnego narodu nad interesami innych narodów, zarówno wewnątrz kraju (mniejszości narodowe lub etniczne) jak i na zewnątrz (narody sąsiednie). Ideologia ta uznaje państwo narodowe za najwłaściwszą formę organizacji społeczności związanej wspólnotą pochodzenia, języka, historii i kultury. W literaturze polskiej istnieje wyraźne rozróżnienie między nacjonalizmem a patriotyzmem, który w odróżnieniu od nacjonalizmu częściej postrzegany jest pozytywnie. Za skrajną, agresywną formę nacjonalizmu uważany jest szowinizm.

Nacjonalizm był jednym z elementów faszyzmu. Skrajny nacjonalizm (szowinizm) przeobraził się w kolejno: narodowy socjalizm, obecnie neonazizm. Nurtami nacjonalizmu⁷⁹ są: narodowy katolicyzm, narodowy bolszewizm, narodowy radykalizm, narodowy syndykalizm, narodowy konserwatyzm, narodowy socjalizm, lewica narodowa, syjonizm. Pojęcie nacjona-

⁷⁷ Źródło: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Separatyzm>.

⁷⁸ Np. *Popularna encyklopedia powszechna – kontynenty i państwa*, wyd. Bertelsmann, Warszawa 2000.

⁷⁹ Np. *Opis wojskowo-geograficzny Irak, Turcja, Arabia Saudyjska, Kuwejt* itd., Sztab Generalny WP, Zarząd Geografii Wojskowej, Warszawa 2003.

⁸⁰ <http://pl.wikipedia.org/wiki/Nacjonalizm>.

lizmu w Polsce różni się od definicji w wielu innych językach. Np w krajach anglosaskich pojęcie to ma szerszy zakres niż w polskiej i na ogół nie ma charakteru wartościującego. Nacjonalizm może oznaczać poczucie przynależności narodowej, świadomość narodową, ideę narodową itp.

Ekstremizm (łac. *extremus* – krańcowy), propagowanie i realizowanie skrajnych ideologii i poglądów politycznych, ekonomicznych, społecznych i religijnych, wprowadzanych w życie za pomocą radykalnych środków (np. przemoc, terror, pucz itp.). Ze względu na głoszone poglądy polityczne wyróżnia się ekstremizm lewicowy i prawicowy. Ujawnił się m.in. w ideologii komunistycznej, faszystowskiej, neofaszystowskiej, także w anarchizmie i anarchosyndykalizmie. Za formacje ekstremistyczne uważa się IRA, ETA, Czerwone Brygady, Frakcję Czerwonej Armii, Zbrojne Zjednoczenie Islamskie, Muzułmański Front Ocalenia w Algierii, Hamas, Hezbollah.

Polityka ekstremizmu w pewnych wypadkach realizowana jest przez niektóre państwa, np. przez Kambodżę pod rządami Czerwonych Khmerów czy przez Iran pod rządami fundamentalistów islamskich.

Ekstremizm polityczny⁸⁰ (łac. *extremus* – najdalszy, ostatni), wyznawanie skrajnych idei, koncepcji, poglądów przez osoby, partie polityczne i inne organizacje, stosowanie radykalnych środków dla osiągnięcia zakładanych celów politycznych, ideowych czy ekonomicznych. Skrajne reakcje na istniejącą sytuację polityczną, dążenie do radykalnej zmiany systemu.

Ekstremiści mogą zarówno reprezentować poglądy lewicowe (ekstremizm lewicowy, np. anarchizm, trockizm, maoizm), jak i prawicowe (ekstremizm prawicowy, np. nacjonalizm, faszyzm, neonazizm, islamizm). Ekstremizm cechuje terror indywidualny i zbiorowy (zabójstwa, podkładanie bomb, podpalenia itp.), przemoc, zamachy wojskowe (pucze), mające na celu zastraszenie, sparaliżowanie bądź wyeliminowanie przeciwników politycznych. Ugrupowania ekstremistyczne zazwyczaj stanowią margines sceny politycznej danego kraju, ugrupowania czy organizacji.

Działalność organizacji ekstremistycznych jest z reguły negatywnie postrzegana i źle oceniana, ze względu na posuwanie się do terroryzmu jako narzędzia dochodzenia do wyznaczonych celów. Należy więc dokonać przeglądu wszelkich źródeł informacji pod kątem określenia czy tego typu organizacje występują i prowadzą działalność w danym państwie, gdyż wówczas wskaźnik ten jest oceniany na wysokim czy nawet bardzo wysokim poziomie zapalności.

Źródłem informacji są encyklopedie⁸¹, leksykony oraz opisy wojskowo-geograficzne i monografie państw⁸², roczniki strategiczne, podręczniki dotyczące polityki państw, które są ogólnodostępne w wersji zarówno analogowej jak i numerycznej. Informacje na powyższy temat zawarte są z reguły we wprowadzeniach, syntezach, ogólnych charakterystykach politycznych państw, opisach organizacji politycznych i ich działalności.

2.1.7. Stosunki z sąsiednimi państwami (ang. *relations from neighbouring states*)

Organy państwa występujące w stosunkach międzynarodowych, realizujące politykę zagraniczną można podzielić na wewnętrzne – mające swoją siedzibę na terytorium państwa, którego są urzędnikami oraz zewnętrzne – mające siedzibę poza jego granicami. Do konstytucyjnych organów wewnętrznych występujących w stosunkach międzynarodowych należą głowa państwa, rząd i szef rządu oraz minister spraw zagranicznych. Do organów zewnętrznych należą: stałe przedstawicielstwa dyplomatyczne; urzędy konsularne i misje specjalne. Państwa ustanawiają stosunki dyplomatyczne na podstawie wzajemnego porozumienia oraz wyznaczają szefów misji dyplomatycznych, którzy mogą należeć do którejś z trzech klas: ambasadorów; posłów nadzwyczajnych lub ministrów pełnomocnych; (ang.) *charges d'affaires*.

Ustanowienie stosunków konsularnych następuje, tak jak w przypadku dyplomatycznych, na podstawie wzajemnego porozumienia państw. Funkcje misji konsularnych dotyczą ochrony obywateli państwa wysyłającego i udzielanie im pomocy.

W celu załatwiania określonych spraw państwa wysyłają również doraźnych przedstawicieli bądź delegacje, określane misjami specjalnymi. Cele misji mogą być polityczne (np. prowadzenie rokowań), ceremonialne lub techniczne.

Brak działalności między państwami na którymkolwiek z wymienionych poziomów stanowi istotne utrudnienie we wzajemnych kontaktach realizowanych na poziomie dyplomatycznym między państwami. Działania dyplomatyczne mogą być czasem wystarczającą formą łagodzenia i rozwiązywania problemów między sąsiednimi państwami. Stąd istotną kwestią jest dokonanie analizy tej działalności w kontekście wspólnego sąsiedztwa. Należy przede wszystkim określić czy? oraz jaka działalność i jakie stosunki? są ustanowione między danym państwem a jego sąsiadami.

⁸⁰ Źródło: http://portalwiedzy.onet.pl/87387,,,ekstremizm_polityczny,haslo.html.

⁸¹ Np. *Popularna encyklopedia powszechna – kontynenty i państwa*, wyd. Bertelsmann, Warszawa 2000.

⁸² Np. *Opis wojskowo-geograficzny Irak, Turcja, Arabia Saudyjska, Kuwejt* itd., Sztab Generalny WP, Zarząd Geografii Wojskowej, Warszawa 2003.

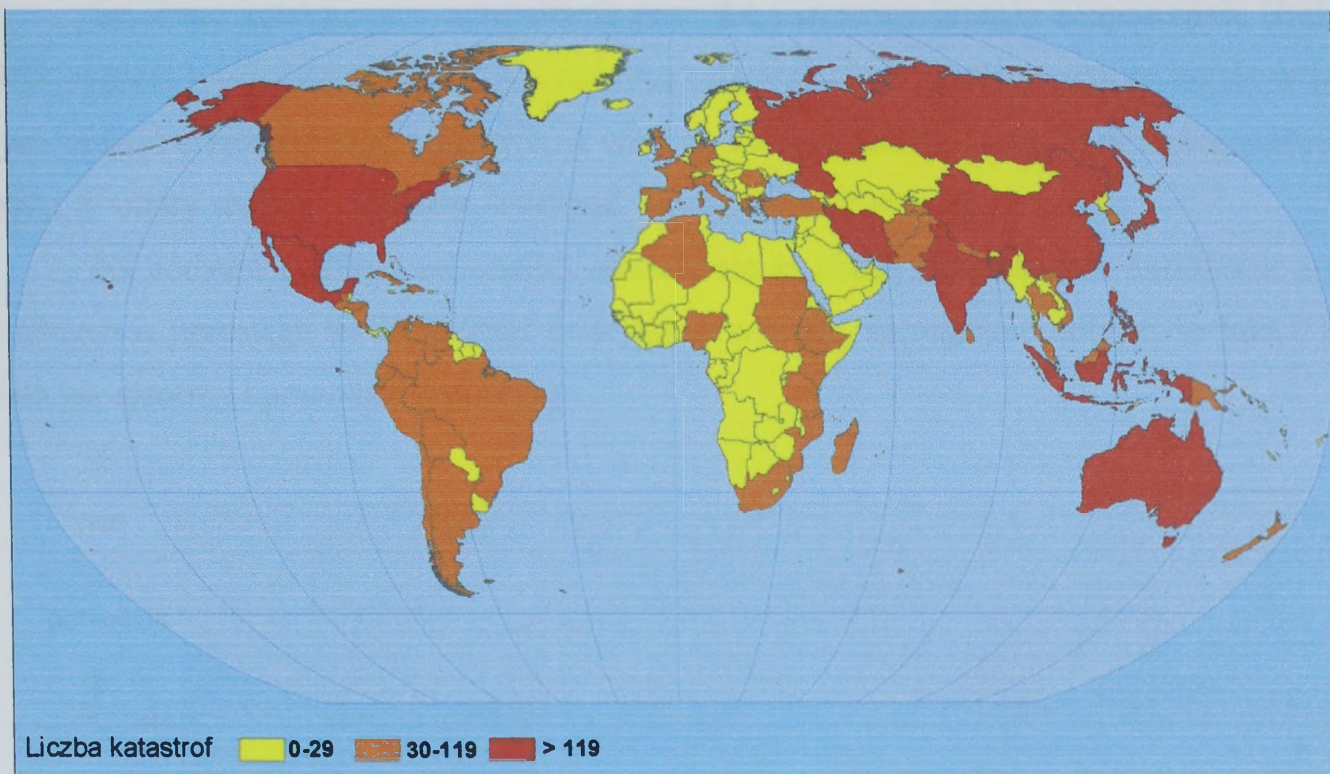
Kolejną kwestią, którą należy rozpatrzyć jest sprawdzenie do jakich struktur politycznych, militarnych oraz ekonomicznych i innych, należy dane państwo, a do jakich państwa będące jego sąsiadami. Oczywiście sytuacja najkorzystniejsza jest wówczas, kiedy dane państwo i wszyscy jego sąsiedzi, należą do tych samych organizacji i struktur politycznych. Sytuację niekorzystną ocenianą wyższym stopniem zapalności jest stan kiedy występują odstępstwa w tym zakresie lub wręcz państwa sąsiednie należą do przeciwstawnych bloków, sojuszy, organizacji i struktur międzynarodowych, niż państwo, które podlega ocenie.

Źródłem informacji są encyklopedie, leksykony oraz opisy wojskowo-geograficzne i monografie państw, roczniki strategiczne, podręczniki dotyczące polityki państw, sprawozdania z działalności dyplomatycznej, które są ogólnodostępne w wersji zarówno analogowej jak i numerycznej (oficjalne strony państw i jego struktur np. ministerstw spraw zagranicznych w Internecie). Informacje na powyższy temat zawarte są z reguły we wprowadzeniach, syntezach, ogólnych charakterystykach politycznych państw, opisach przynależności państw do organizacji politycznych oraz ich działalności.

2.2. Zagrożenia środowiskowe (naturalne) i wskaźniki ich identyfikacji oraz zasady oceny

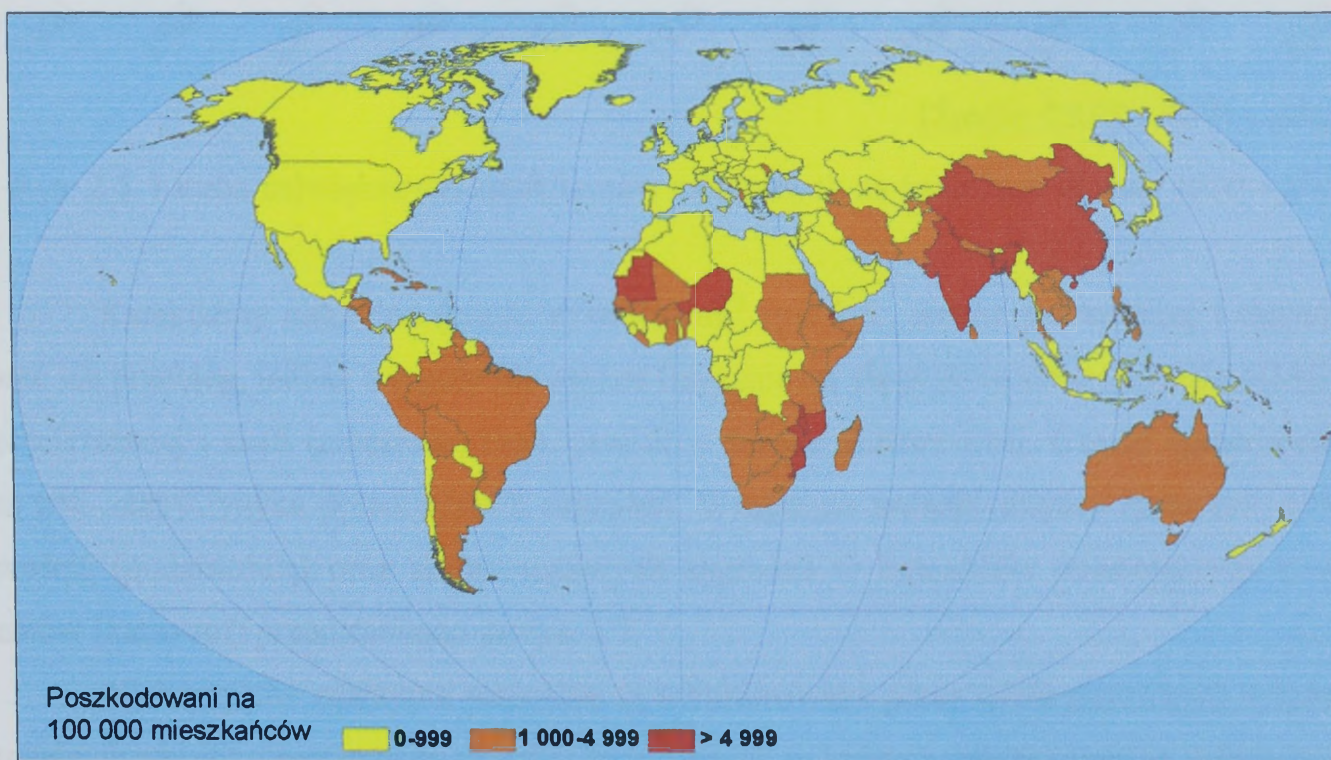
Wskaźniki środowiskowe (naturalne) powinny być reprezentatywne dla potencjalnego zaistnienia sytuacji konfliktowej i kryzysowej w państwach świata, której przyczyną są kataklizmy naturalne (klęski żywiołowe) spowodowane najogólniej rzecz biorąc przez siły przyrody (natury). Wskaźniki te powinny więc dotyczyć zagrożeń wynikających z możliwości (ryzyka) występowania ekstremalnych zjawisk przyrodniczych, a więc naturalnych na które człowiek i środowisko są narażone.

Kataklizmy naturalne (klęski żywiołowe, katastrofy naturalne) - rys. 2.3., to częste zjawiska na naszej planecie i wynikają z naturalnych zjawisk i procesów na Ziemi i w kosmosie. Są przyczyną ogromnych zniszczeń, strat materialnych oraz śmierci ludzi w skali większej niż straty i zniszczenia poniesione w wielu wojnach. Zalicza się do nich: trzęsienia ziemi; wybuchy wulkanów; uderzenia ciał niebieskich (planetoid i meteorytów); pożary; powodzie i zalania; tsunami, huragany i tornada (trąby powietrzne); sztormy; ekstremalne temperatury skutkiem których występują: w lecie upały i nawet długotrwałe susze, w zimie silne mrozy; śnieżyce; lawiny; ulewne deszcze; burze i pożary wieloprzestrzenne lasów; osuwiska i lawiny; choroby endemiczne i epidemie na tym tle oraz inne zjawiska, które człowiek współczesny umie już przewidywać lecz nie potrafi stawić im czoła.

[Źródło: CRED – OFDA 2006]

Rys. 2.3. Liczba katastrof naturalnych w państwach świata w latach 1976 – 2005

[Źródło: CRED – OFDA 2006]

Rys. 2.4. Liczba poszkodowanych w katastrofach naturalnych na 100 000 mieszkańców w latach 1976 – 2005

Skutkiem kataklizmów naturalnych (rys. 2.4.) są straty ludzkie bezpośrednio (śmierć osób, czasem wielu tysięcy ludzi) ale również ofiarami klęsk żywiołowych są ludzie w różnym wieku i o różnym stanie zdrowia, a więc ci, których śmierć klęski żywiołowe przyspieszyły, tj. ofiary szoków, zawałów, epidemii, głodu, wyczerpania itp.

Na podstawie dokonanej analizy okazało się że liczba największych kataklizmów naturalnych w przeciągu lat 1950-2001 drastycznie wzrosła, szczególnie dotyczy to takich zjawisk jak sztormy i powodzie (rys. 2.5.).

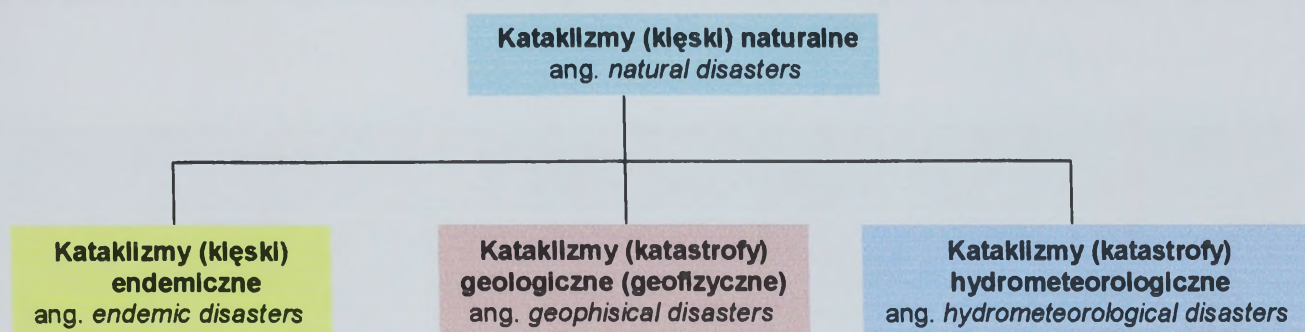
[Źródło: CRED – OFDA 2002]

Rys. 2.5. Liczba największych kataklizmów naturalnych na świecie w okresie 1950 – 2001

Kataklizmy naturalne (klęski żywiołowe)⁸³ rys. 2.6., można przewidzieć i monitorować ich przebieg, jednak z reguły nie można fizycznie im się przeciwstawić z racji rozległości przestrzennej i skali (natężenia) tych zjawisk w formie ekstremalnej. Często opracowywane są tzw. mapy ryzyka potencjalnych zagrożeń. Wzajemne związki między ryzykiem, wrażliwością (podatnością) oraz skalą możliwych zagrożeń w kontekście potencjalnych kataklizmów (katastrof) przedstawiono na rys. 2.7.

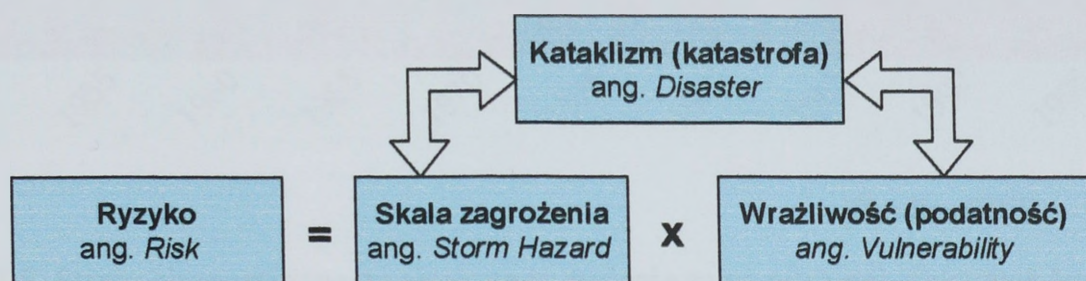
Niekorzystne zdarzenia naturalne są monitorowane przez wiele globalnych systemów teledetekcyjnych, tworzone są również bazy danych w których gromadzone są informacje na temat incydentów, katastrof czy kataklizmów. Gromadzone dane dotyczą najczęściej liczby osób zabitych i poszkodowanych (rannych), kwoty oszacowanych strat materialnych w infrastrukturze, istoty i przebiegu samego zdarzenia oraz wiele innych. Czasem dane te są szczegółowo analizowane i prezentowane w różnych formach graficznych lub wartościach liczbo-

wych, przykładem może być określany współczynnik zagrożeń naturalnych NDI ⁸⁴(ang. *Natural Disasters Index*).

[Źródło: opracowanie własne]

Rys. 2.6. Podział kataklizmów naturalnych

[Źródło: opracowanie własne]

Rys. 2.7. Zasady określania ryzyka zagrożeń

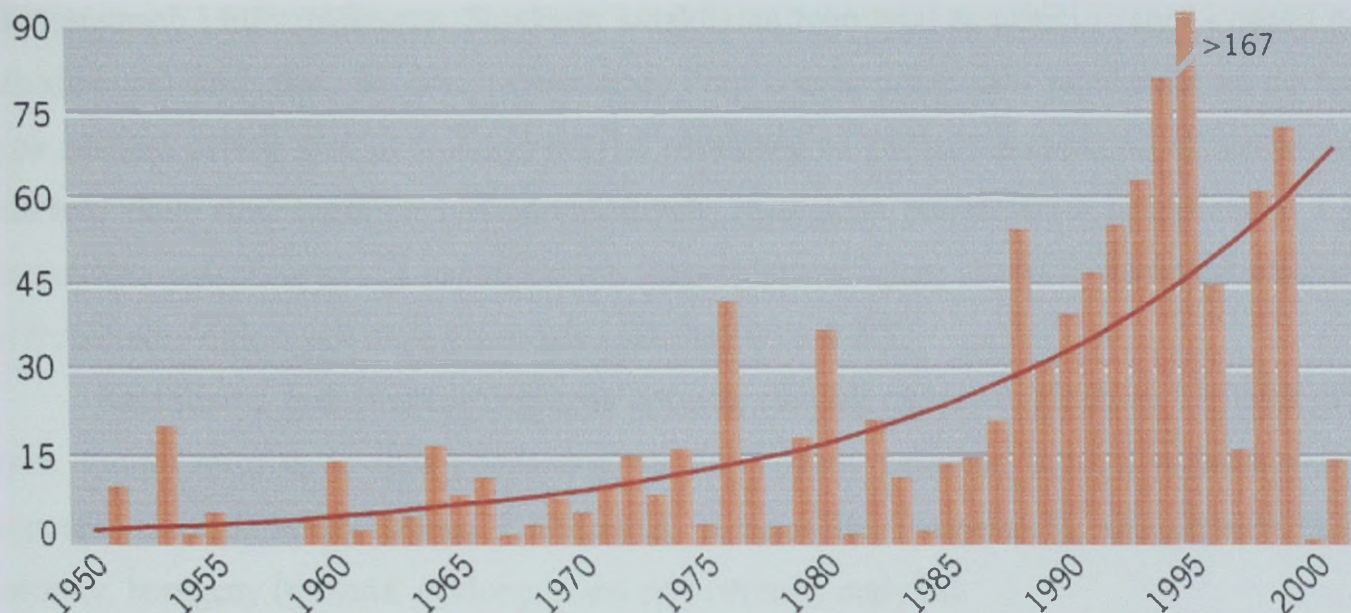
Należy przy tym mieć na uwadze, że w większości przypadków, kataklizmy naturalne są przyczyną wielu powiązanych ze sobą katastrof, to znaczy, że jedna katastrofa może towarzyszyć innej. Na przykład, erupcja wulkanu może spowodować trzęsienie ziemi o znacznej sile lub też tsunami, które z kolei mogą wywołać ogień, powódź lub osuwanie terenu, to z kolei zburzenie obiektów (budynków i budowli) i inne. W wyniku kataklizmów naturalnych ponoszone są na świecie coraz większe straty materialne oceniane na setki miliardów dolarów (rys. 2.8.).

Kolejna grupa zagrożeń to zagrożenia endemiczne, które wynikają ze specyfiki warunków naturalnych (przede wszystkim związanych z klimatem), jakie panują w różnych miejscach świata, skutkiem czego wykształciły się i występują tam specyficzne formy fauny i flory, mogące przenosić różne czynniki zagrożeń epidemicznych (muchy tse-tse, komary, kleszcze, pasożyty np. ameba, mikroby – bakterie, wirusy, grzyby, których skutkiem mogą

⁸³ Patrz: <http://earthobservatory.nasa.gov/NaturalHazards/> .

⁸⁴ <http://forummaps.maplecroft.com/loadmap?template=min> .

być choroby endemiczne i epidemie – cholera, gorączka krwotoczna - Ebola, malaria, żółta febra, żółtaczkę itd.). Dla przykładu można podać, że malaria występuje w ponad stu krajach strefy tropikalnej i subtropikalnej; narażonych na zachorowanie jest około 1 miliard ludzi.

[Źródło: CRED – OFDA 2002]

Rys. 2.8. Straty ekonomiczne poniesione w świecie w wyniku największych kataklizmów naturalnych w latach 1950-2001 (w mld \$)

Wzrost demograficzny, niezrównoważony rozwój i urbanizacja, a także niszczenie środowiska naturalnego i zmiany klimatyczne sprawiają, że „w sposób widoczny wzrosła w ciągu ostatnich dwudziestu lat liczba ludzi dotkniętych skutkami klęsk żywiołowych”. Pod koniec lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku ofiarami katastrof naturalnych padało rocznie około 177 milionów ludzi (tyle, ile wynosi liczba mieszkańców Indonezji). Jednak od 2001 roku średnia liczba ofiar wynosi około 270 milionów rocznie, co oznacza wzrost o 50 procent. Taki obraz sytuacji wyłania się ze „*Stanu Świata na rok 2007*”, opracowywanego co roku przez *Worldwatch Institute* z Waszyngtonu raportu dotyczącego stanu zdrowia naszej planety.

Do analizy potencjału kryzysowego proponuje się następujące wskaźniki w grupie czynników środowiskowych (naturalnych): 2.1. – zagrożenia hydrometeorologiczne; 2.2. – zagrożenia geologiczne; 2.3. – zagrożenia endemiczne; 2.4. – podstawy do samowystarczalności żywnościowej; 2.5. – zasoby wody; 2.6. – zasoby surowców strategicznych.

2.2.1. Zagrożenia hydrometeorologiczne (ang. *hydrometeorological disasters*)

Kataklizmy hydrometeorologiczne są zdarzeniami wynikłymi z rozwoju sytuacji hydrologiczno-meteorologicznej w dużej skali przestrzennej, powodującymi straty ekonomiczne i poza ekonomiczne w tym utratę zdrowia, życia, przepadek mienia ludności czy szkody w ekosystemach i infrastrukturze. Skutkiem kataklizmu tego typu są zabici i ranni - osoby poszkodowane) oraz znaczne straty materialne. Przy ocenie potencjału zapalności na tle tego typu zdarzeń należy brać pod uwagę ryzyko określone na podstawie częstości występowania zdarzeń, skali strat ludzkich i ekonomicznych, rozległość przestrzenną kataklizmów i in. Szczególne znaczenie z racji największych (najtragiczniejszych) skutków wśród kataklizmów hydrometeorologicznych mają powodzie i sztormy (rys. 2.5.).

Kataklizmy hydrometeorologiczne dotyczą zjawisk meteorologicznych i hydrologicznych, które często są ze sobą powiązane, są nimi: opady nawalne, burze z wyładowaniami atmosferycznymi, opady śniegu i zlodzenie, ekstremalne temperatury, długotrwałe susze, sztormy, huragany (tornado, cyklony, trąby powietrzne), mgły itd.

Dane o zaistniałych kataklizmach hydrometeorologicznych są gromadzone w wielu różnych bazach informacyjnych prowadzonych w wymiarze lokalnym (narodowym), regionalnym i globalnym. Zdarzenia te są również monitorowane przez wiele systemów teledetekcyjnych w zasięgu globalnym.

Źródłem informacji są ogólnodostępne bazy danych w wersji numerycznej (oficjalnych struktur naukowo-badawczych i różnych organizacji państwowych). Informacje te występują w formie danych liczbowych zestawianych w przyjętych systemach baz i arkuszach kalkulacyjnych (Excel, Access i innych) i zawierających dane a zdarzeniach według przyjętej metodologii i z wyszczególnieniem takich informacji jak: miejsce i data zdarzenia, liczby osób, które zginęły lub zostały ranne wyniku katastrofy czy kataklizmu, straty materialne poniesione w wyniku zdarzenia i inne. Ponadto jak wspomniano przedstawiane są liczne materiały graficzne, które obrazują wszystkie zdarzenia naturalne w państwach świata, według przyjętych kategorii lub w postaci syntetycznej. Źródłem informacji o zdarzeniach hydrometeorologicznych może więc być globalna baza danych⁸⁵, dotycząca kataklizmów naturalnych i technologicznych. Zestawione są tam zdarzenia o podłożu naturalnym, które miały miejsce we wszystkich państwach świata w określonym przedziale czasowym. Dane prezentowane są w formie tabelarycznej, a także graficznej na podkładzie mapy świata. Kolejnym źródłem informacji dla oceny potencjału zapalności są określone wartości odpowiednich wskaźników

⁸⁵ <http://www.emdat.be/Database/terms.html> .

prezentowane w Internecie, np. HNDI. Po dostosowaniu do przyjętej metodologii oceny potencjału zapalności mogą być one niemal wprost wykorzystane. W odniesieniu do kataklizmów hydrometeorologicznych może to być wskaźnik HNDI⁸⁶ – Wskaźnik naturalnych zagrożeń hydrometeorologicznych (ang. *Hydro-meteorological Natural Disasters Index* - HNDI) - załącznik 2. Innym źródłem informacji może być baza danych o kataklizmach, katastrofach i nagłych zdarzeniach – (ang.) *Emergency Events Database* - <http://www.emdat.be/> .

2.2.2. Zagrożenia geologiczne (ang. *geophysical disasters*)

Kataklizmy geologiczne są zdarzeniami wynikłymi z rozwoju sytuacji geologicznej w znacznej skali przestrzennej, powodującymi straty ekonomiczne i poza ekonomiczne w tym utratę zdrowia, życia, przepadek mienia ludności czy szkody w ekosystemach i infrastrukturze. Skutkiem kataklizmu tego typu są zabici i ranni (osoby poszkodowane) oraz znaczne straty materialne. Przy ocenie potencjału zapalności na tle tego typu zdarzeń należy brać pod uwagę ryzyko określone na podstawie częstości występowania zdarzeń, skali strat ludzkich i ekonomicznych, rozległość przestrzenną kataklizmów i in. Największe przestrzennie i najtragiczniejsze skutki spośród kataklizmów geologicznych powodują trzęsienia ziemi (rys. 2.5.).

Innymi zdarzeniami o takim charakterze są ponadto: wybuchy (erupcje) wulkanów, osunięcia gruntu (osuwiska) i lawiny (błotne, kamienne, śnieżne i in.). Zmiany geomorfologiczne mogą następować również pod wpływem powodzi i nagłych przepływów wody na skutek czasowego wstrzymanie jej odpływu np. w wyniku osunięcia gruntu w dolinie rzecznej. Przyczyny i skutki zdarzeń geomorfologicznych dotyczą też tsunami na obszarach potencjalnego występowania tego zjawiska, które może nastąpić na skutek podwodnych trzęsień ziemi, erupcji wulkanu lub osunięcia się podmorskiego zbocza na uskokach tektonicznych lub w innych miejscach, szczególnie tam, gdzie są duże nachylenia stoków.

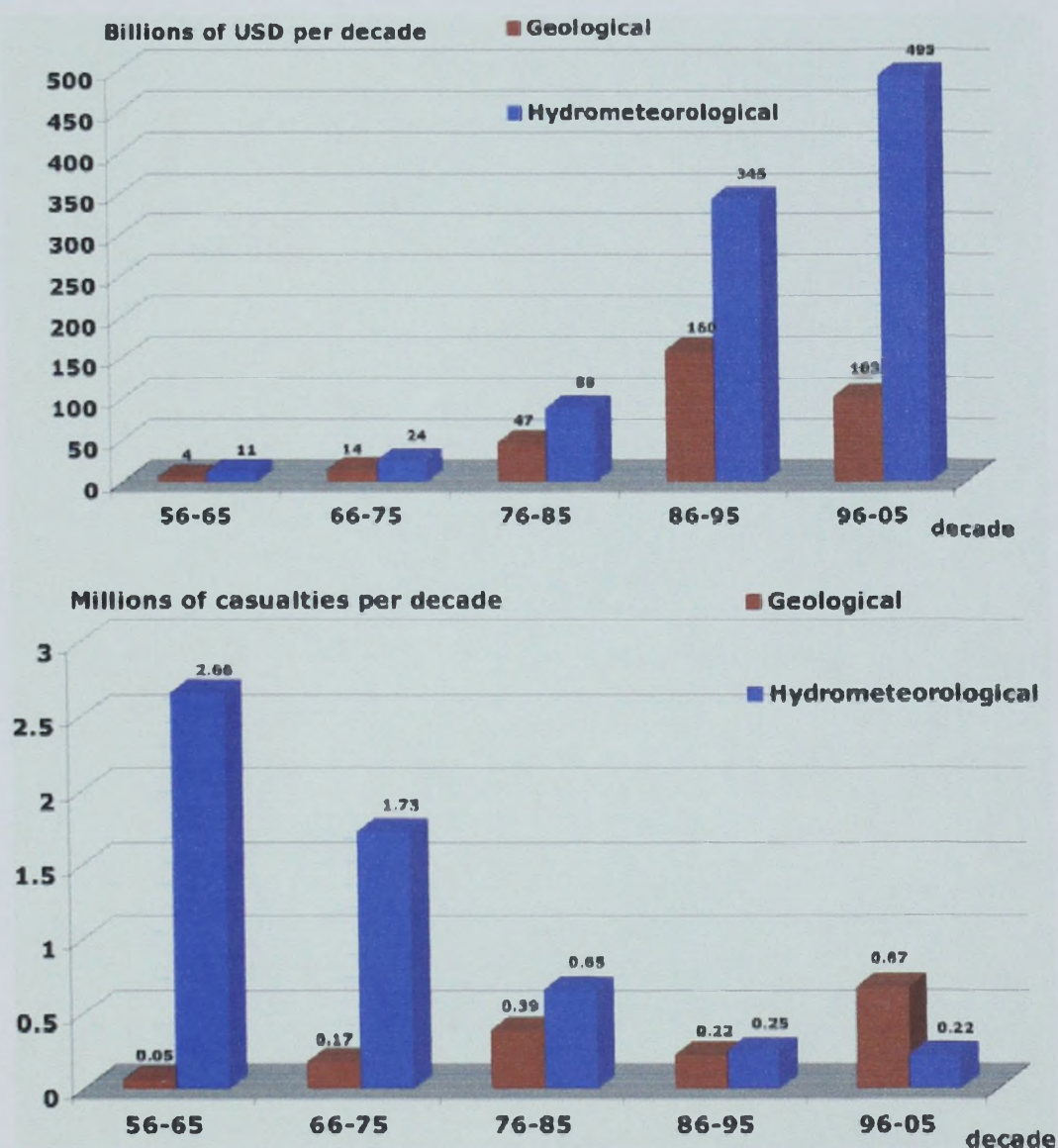
Zagrożenie geologiczne mogą przekształcić się w kataklizm (katastrofę) naturalny, jeśli jego siła niszczy własność i dobytek człowieka i/lub zagraża jego zdrowiu i życiu. Szczególnie dotkliwe skutki kataklizmów geologicznych dotyczą również infrastruktury państwa, co pociąga za sobą duże straty ekonomiczne (rys. 2.9.).

Źródłem informacji są ogólnodostępne bazy danych w wersji numerycznej (oficjalnych struktur naukowo-badawczych i różnych organizacji państwowych). Informacje te występują w formie danych liczbowych zestawianych w przyjętych systemach baz i arkuszach

⁸⁶ <http://forummaps.maplecroft.com/loadmap?template=min> .

kalkulacyjnych (Excel, Access i innych) i zawierających dane a zdarzeniach według przyjętej metodologii i z wyszczególnieniem takich informacji jak: miejsce i data zdarzenia, liczby osób, które zginęły lub zostały ranne wyniku katastrofy czy kataklizmu, straty materialne poniesione w wyniku zdarzenia i inne.

Ponadto jak wspomniano przedstawiane są liczne materiały graficzne, które obrazują wszystkie większe zdarzenia naturalne w państwach świata, według przyjętych kategorii lub w postaci syntetycznej⁸⁷.

[Źródło: *Decadal loss of life and economic losses related to geological versus hydrometeorological hazards* ([w:] EM-DAT: The OFDA/CRED International Disaster Database)]

Rys. 2.9. Straty materialne (w mld \$) i osobowe (liczba ofiar w mln) na skutek kataklizmów hydrometeorologicznych i geologicznych na świecie

Źródłem informacji o zdarzeniach geologicznych może więc być globalna baza danych⁸⁸, dotycząca kataklizmów naturalnych i technologicznych. Zestawione są tam zdarzenia

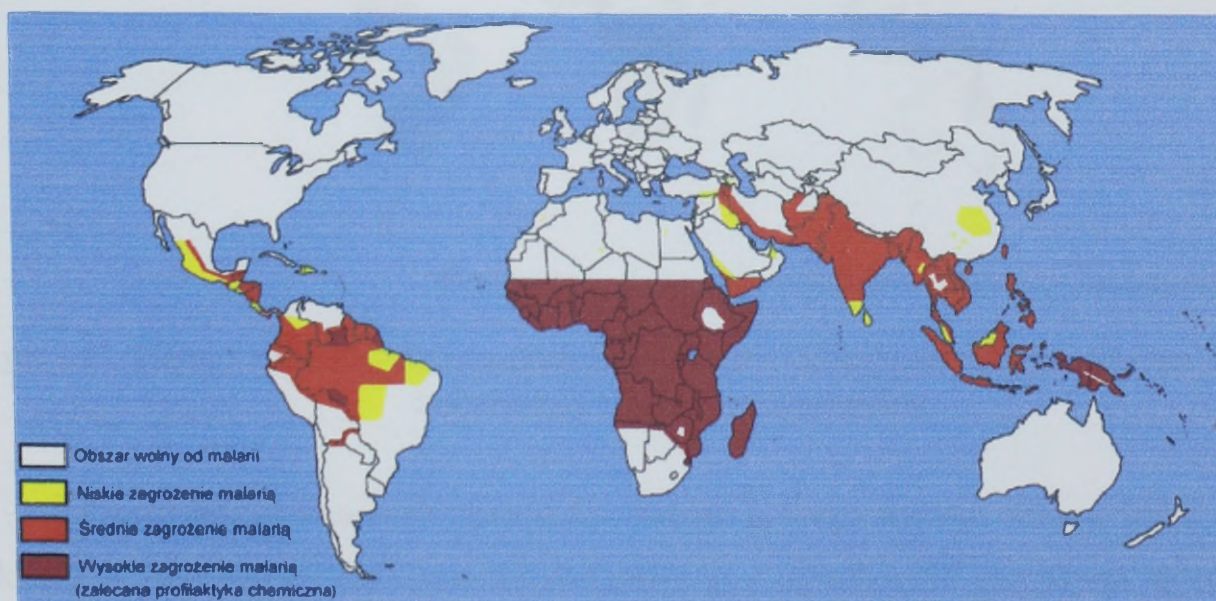
⁸⁷ <http://www.emdat.be/Database/terms.html> lub <http://earthobservatory.nasa.gov/NaturalHazards/>.

o podłożu naturalnym, które miały miejsce we wszystkich państwach świata w określonym przedziale czasowym. Dane prezentowane są w formie tabelarycznej, a także graficznej na podkładzie mapy świata.

Kolejnym źródłem informacji dla oceny potencjału zapalności są określone wartości odpowiednich wskaźników prezentowane w Internecie, np. HNDI – wskaźnik naturalnych zagrożeń geologicznych. Po dostosowaniu do przyjętej metodologii oceny potencjału zapalności mogą być one niemal wprost wykorzystane. W odniesieniu do kataklizmów hydrometeorologicznych może to być wskaźnik GNDI⁸⁹ – wskaźnik naturalnych zagrożeń geologicznych (ang. *Geological Natural Disasters Index - GNDI*) – załącznik 3. Kolejnym źródłem informacji może być baza danych o kataklizmach, katastrofach i nagłych zdarzeniach – (ang.) *Emergency Events Database* - <http://www.emdat.be/> .

2.2.3. Zagrożenia endemiczne

Zagrożenia endemiczne to głównie choroby utrzymujące się przez długi czas wśród ludności na określonym obszarze. Należą do nich przede wszystkim choroby zakaźne takie jak dżuma, cholera, malaria. Przykładowo cholera jest chorobą endemiczną występującą w Bangladeszu. Największe obszary zagrożenia malarycznego występują w obszarach tropikalnych, głównie w Afryce.

[Źródło: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Malaria>]

Rys. 2.10. Obszary zagrożenia malarycznego

⁸⁸ <http://www.emdat.be/Database/terms.html> .

⁸⁹ <http://forummaps.maplecroft.com/loadmap?template=min> .

Malaria (rys. 2.10.) występuje w ponad stu krajach strefy tropikalnej i subtropikalnej, narażonych na zachorowanie jest około 1 miliarda ludzi na świecie. Malaria jest najczęstszą na świecie chorobą zakaźną na którą co roku zachorowuje ponad 200 mln osób, a umiera 1-3 mln, głównie dzieci w państwach afrykańskich.

Kolejną chorobą endemiczną jest żółta gorączka (żółta febra) – rys. 2.11., występująca w strefie tropikalnej i subtropikalnej, w Ameryce Południowej oraz środkowej i zachodniej Afryce.

Do państw w których szczególnie ta choroba występuje należą : Angola, Burundi, Benin, Burkina Faso, Czad, Demokratyczna Republika Kongo, Gabon, Ghana, Gujana Francuska, Kenia, Kamerun, Kongo, Liberia, Mali, Mauretania, Niger, Nigeria, Republika Środkowoafrykańska, Ruanda, Senegal, Somalia, Togo, Wyspy Św. Tomasza i Książęca, Wybrzeże Kości Słoniowej, Zimbabwe. Szacuje się, że w 2005 r. tylko w 12 krajach afrykańskich zachorowało na nią ponad 200 tys. osób, z czego ponad 50 tys. zmarło.

Występowanie komara *Aedes aegypti*

[Źródło: http://www.wiw.pl/biblioteka/wirusy_oldstone/09.asp]

Rys. 2.11. Rejony występowania wektora żółtej febrы (żółtej gorączki) określające strefę potencjalnego zagrożenia tą chorobą

Zagrożenia endemiczne powodują również różnego rodzaju wirusy, które występują lokalnie w określonych rejonach lub związane są z określonymi gatunkami występujących tam zwierząt. Przykładem wirus Ebola, wywołujący gorączkę krwotoczną. Inne wirusy przenoszone przez gryzonie powodują gorączkę Lassa. Rejonem endemicznym jest dla tej choroby Afryka Zachodnia, gdzie notuje się około 300 tys. zachorowań i 5 tys. zgonów. Kolejną chorobą endemiczną jest gorączka Denga wywoływana przez cztery typy wirusów. Choroba

występuje endemicznie, rzadziej w postaci epidemii w krajach strefy tropikalnej i subtropikalnej (płd. Azja, płd. Pacyfik i Afryka).

Źródłem informacji są liczne bazy danych dotyczące występowania i rejestrowania przypadków chorób endemicznych, których wyniki są prezentowane na mapach np. (ang.) *Global map of malaria* - źródło: <http://forummaps.maplecroft.com/loadmap?template=min> – załącznik 4.

2.2.4. Podstawy do samowystarczalności żywnościowej

Samowystarczalność żywnościowa stanowi duży atut dla każdego państwa i jest wymiernym wskaźnikiem dostatku społeczeństwa i zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego. Niedostatki żywności, okresowe braki w dostawach produktów żywnościowych, klęski nieurodzaju stanowią istotne zarzewie wybuchu kryzysów i doprowadzenia do konfliktów. Istotne znaczenie dla tworzenia podstaw samowystarczalności żywnościowej państwa mają warunki klimatyczne, gleby, zasoby wody, a także inne czynniki naturalne. Oczywiście istotna jest przy tym liczba mieszkańców, gdyż każde terytorium ma określoną pojemność zasobów ludzkich przy ograniczonej również warunkami naturalnymi produkcji żywności. Podstawy do samowystarczalności żywnościowej (ocena poziomu) mogą być więc istotnym wskaźnikiem potencjalnego wystąpienia sytuacji kryzysowej spowodowanej brakiem żywności i niedostatecznym poziomem produkcji rolnej.

Źródłem informacji dla wykonania oceny mogą być dane dotyczące produkcji żywności na mieszkańca, opracowywane również w formie syntetycznej jako np. indeks produkcji żywności na mieszkańca. Dane te prezentowane są w różnej formie również graficznej.

Źródła danych:

- indeks produkcji żywności na mieszkańca – (ang.) *Agricultural Production Indices: Food production per capita index*:
http://earthtrends.wri.org/searchable_db/index.php?theme=8&variable_ID=180&action=select_countries;
- (ang.) *Agriculture and Food — Agricultural Production Indices: Food production index Units: Percent (%) of 1999-2001 average food production*:
http://earthtrends.wri.org/searchable_db/index.php?theme=8;
- wskaźniki dotyczące problematyki produkcji żywności, (ang.) *Food and Water*,
http://pdf.wri.org/world_resources_2008_roots_of_resilience_tables.pdf.

2.2.5. Zasoby wody

Woda jest jednym z najbardziej uniwersalnych surowców, niezbędnych w procesie metabolicznym organizmów żywych, w tym człowieka. Ogromne ilości wody pochłaniają procesy przemysłowe. Jest niezbędna w procesach produkcji rolnej, leśnej. Ważnym źródłem wody są tzw. wody głębinowe (główne zbiorniki wód podziemnych – GZWP), stanowiące rezerwuary wody pitnej. Brak wody stanowi istotny czynnik sprzyjający wybuchowi sytuacji kryzysowych, doprowadza do konfliktów a nawet wojny (Bliski Wschód). Woda to poważny problem polityczny w wielu krajach, a zasoby dyspozycyjne wód są jednym z najistotniejszych zasobów surowcowych każdego państwa. W wielu państwach świata występują ograniczone zasoby wody, a wręcz występuje jej deficyt.

Źródłem danych są liczne bazy prezentowane w Internecie, które dotyczą oceny zasobów wody w państwach świata, często syntetyczne informacje publikowane są w formie graficznej na mapach np. (ang.) *Global map of water security*⁹⁰. Źródła danych i forma informacji: Indeks niedostatku (braku wody) – (ang.) *Freshwater Indices: Water Poverty Index*: http://earthtrends.wri.org/searchable_db/index.php?theme=2&variable_ID=1299&action=select_countries; faktyczne odnawialne zasoby wody na mieszkańca – (ang.) *Actual Renewable Water Resources: Per capita* - http://earthtrends.wri.org/searchable_db/index.php?theme=2; całkowite odnawialne zasoby wody na mieszkańca w m³/rok, (ang.) *Internal Renewable Water Resources (IRWR): Per capita*: http://earthtrends.wri.org/searchable_db/index.php?step=countries&ccID%5B%5D=0&allcountries=checkbox&theme=2&variable_ID=689&action=select_years; zasoby wody na mieszkańca http://earthtrends.wri.org/searchable_db/index.php?theme=2. Zasoby wody w m³/na mieszkańca, (ang.) *Water Resources m³ per Person*, http://pdf.wri.org/world_resources_2008_roots_of_resilience_tables.pdf.

2.2.6. Zasoby surowców strategicznych

Zasoby surowcowe⁹¹, zwłaszcza surowce strategiczne, w tym szczególnie surowce energetyczne są podstawą funkcjonowania energetyki i rozwoju przemysłowego państw. Szczególne znaczenie posiadają nieodnawialne surowce energetyczne: ropa naftowa, gaz ziemny, węgiel kamienny i brunatny, rudy uranu; nieodnawialne surowce metaliczne: rudy żelaza, miedzi, złota i srebra, platyna, miedzi, cynku, cyny i ołowiu, boksyty, kobalt i inne.

⁹⁰ Patrz: <http://forummaps.maplecroft.com/loadmap?template=min> ;

⁹¹ http://earthtrends.wri.org/searchable_db/index.php?theme=6 .

Kolejnym źródłem informacji może być (ang.) *Statistical Review of World Energy 2008* - <http://www.bp.com/multipleimagesection.do?categoryId=9023755&contentId=7044552> . W roczniku tym zawarte są dane o zasobach strategicznych surowców energetycznych w państwach świata: ropa naftowa, gaz ziemny, węgiel kamienny i brunatny, rudy uranu.

2.3. Zagrożenia społeczno-kulturowe i wskaźniki ich identyfikacji oraz zasady oceny

Zagrożenia społeczne i kulturowe stanowią istotną grupę zagrożeń, które mogą doprowadzić do sytuacji kryzysowej, a nawet wojny. Źródłem tych zagrożeń są problemy demograficzne, religijne i wyznaniowe, rozwarstwienie społeczne, niekontrolowane migracje ludności i wiele innych. Dla określenia potencjalnej zapalności na tym tle przyjęto następujące wskaźniki:

- konflikty społeczne;
- struktura wieku ludności;
- przyrost naturalny;
- koncentracja ludności;
- migracje ludności i uchodźcy;
- mniejszości narodowe / grupy etniczne / plemiona / klany;
- zdrowotność / epidemie / pandemie;
- zróżnicowanie religijne;
- fundamentalizm religijny;
- terroryzm;
- przestępczość zorganizowana i korupcja;
- HDI – wskaźnik rozwoju społecznego.

Przedstawione wskaźniki podlegać będą ocenie, której wynikiem będzie określenia poziomu zapalności kryzysowej (poziomu niestabilności, potencjału zapalności kryzysowej) spowodowanej przez zagrożenie reprezentowane przez dany wskaźnik. Dla przybliżenia tych kwestii oraz jednoznacznej interpretacji wskaźników zostały one niżej opisane ze wskazaniem potencjalnych źródeł informacji i danych niezbędnych dla wykonania oceny.

2.3.1. Konflikty społeczne

W ujęciu społecznym konflikty mogą być rozumiane jako międzyludzkie antagonizmy zarówno wewnętrzne, psychiczne, jak i społeczne (np. konflikty klasowe).

Można wyróżnić:

- a) konflikt interesów dotyczących zmiany lub utrzymania istniejącego systemu dystrybucji dóbr społecznych, czyli zmiany lub utrzymania istniejącej formacji społeczno-ekonomicznej,
- b) konflikt interesów dotyczących redystrybucji dóbr w ramach istniejącej formacji.

Ogólnie można przyjąć, że konflikty i podziały społeczne występują na bazie sprzeczności interesów, które powodują zatargi (antagonizmy) międzyludzkie.

Miarą tych konfliktów jako zagrożenia dla państwa mogą być:

- a) intensywność i masowość występowania oraz skutki dla państwa,
- b) zasięg przestrzenny,
- c) wpływ konfliktów na społeczeństwo.

Źródłem danych może być również Maplecroft⁹² gdzie prezentowane są m.in. tzw. mapy intensywności konfliktów i potencjalnych skutków dla państwa – ryzyka (ang. *Global map of conflict intensity and risk*) – załącznik 5. Mapy te przedstawiają złożony (syntetyczny) wskaźnik określany na podstawie oceny (ilościowej i jakościowej) aktualnego poziomu występujących konfliktów i innych danych dotyczących liczby zabójstw i śmierci w danym państwie. Kolejnym źródłem informacji może być tzw. mapa wpływu konfliktów na społeczeństwo (ang. *Global map of impact of conflict on society index*) – załącznik 6. Prezentowane na tej mapie wskaźniki określone są na podstawie kilku danych⁹³ dotyczących uchodźców i migracji wewnętrznych, przemocy i użycia dzieci w konfliktach i inne (ang. *Refugees and internally displaced persons (IDPs); The use of child soldiers; Sexual violence in conflict; A country's reliance on aid*). Podstawową bazą danych dotyczących wielu aspektów społecznych jest globalna baza danych demograficznych – (ang.) *Population Database* - <http://esa.un.org/unpp/>.

⁹² Źródło: <http://www.maplecroft.com/>.

⁹³ Źródło: http://forummaps.maplecroft.com/showtext?issue=201&topic=interpreting_the_map#2_1_0_.

2.3.2. Struktura wieku ludności

Przy badaniu struktury ludności zasadnicze znaczenie ma ustalenie przedziałów klasowych. Wiek bowiem, jako zmienna ciągła, może teoretycznie przyjmować nieskończenie wiele wartości. Problem sprowadza się do przyjęcia odpowiedniego grupowania. Stosuje się:

1. Układ jednostek technicznych;
2. Układ grup pięcioletnich (0 – 4, 5 – 9, ...),
3. Urbanistyczny układ grup 0 – 2, 3 – 6, 7 – 15 związany z okresami rozwoju dzieci i młodzieży oraz ich kształceniem,
4. Syntetyczny podział na grupy: przedprodukcyjne, produkcyjne i poprodukcyjne.

Z punktu widzenia zagrożeń celowe wydaje się stosowanie tzw. wskaźnika obciążenia ekonomicznego, który wyraża relacje ludności grup nieprodukcyjnych do ludności w wieku produkcyjnym. Można to ująć wzorem:

$$W = \frac{L_{0-17} + L_{60(65)}}{L_{18-59(64)}} \times 100,$$

w którym:

- L_{0-17} - liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym,
- $L_{60(65)}$ - liczba ludności w wieku poprodukcyjnym,
- $L_{18-59(64)}$ - liczba ludności w wieku produkcyjnym.

Można także stosować inny wskaźnik, np. iloraz liczby ludności czynnej zawodowo do ogólnej liczby ludności. Współczynnik ten charakteryzuje stopień aktywności zawodowej. Istotnym problemem jest ustalenie końcowych wartości tych współczynników dla przydzielenia określonej punktacji od 1 do 4 (5).

Biorąc pod uwagę, że w wielu państwach wiek produkcyjny ludności rozpoczyna się nie od 18 roku życia, lecz wcześniej, bardziej miarodajnym wskaźnikiem jest stopień aktywności zawodowej podawany w rocznikach statystycznych. Dla państw Unii Europejskiej wskaźnik ten wynosi średnio 0.

Źródłem informacji może być baza danych dotyczących ludności państw świata, w której przedstawione są również dane dotyczące struktury wiekowej - globalna baza danych demograficznych – (ang.) *Population Database* - <http://esa.un.org/unpp/> oraz wskaźniki polityki bezpieczeństwa państw (ang. *Country Indicators for Foreign Policy*):

<http://www.carlton.ca/cifp/rank.htm> .

2.3.3. Przyrost naturalny

Przyrost naturalny jest różnicą między liczbą urodzeń a liczbą zgonów. Ten niby prosty sposób określania przyrostu naturalnego nie w pełni odzwierciedla istotę problemu. Chodzi bowiem o to, że w państwach słabo rozwiniętych występuje duży odsetek urodzeń ale jednocześnie duży odsetek zgonów. W państwach wysoko rozwiniętych wskaźniki wzrostowe są mniejsze, gdyż istnieje mały odsetek urodzeń oraz mały odsetek zgonów (wydłużony okres życia). Różnica między liczbą urodzeń a liczbą zgonów czyli przyrost naturalny w państwie słabo rozwiniętym i w państwie wysoko rozwiniętym może przyjmować tę samą wartość mimo że współczynniki cząstkowe czyli liczba urodzeń i liczba zgonów są całkowicie odmienne.

W powyższej sytuacji dla określenia potencjalnego zagrożenia wynikającego z przyrostu naturalnego niezbędne są informacje uzupełniające, np. śmiertelność dzieci do pierwszego roku życia i śmiertelność kobiet przy porodzie.

Źródłem informacji może być baza danych dotyczących ludności państw świata, w której przedstawione są również dane dotyczące przyrostu naturalnego - globalna baza danych demograficznych – (ang.) *Population Database* - <http://esa.un.org/unpp/> .

2.3.4. Koncentracja ludności

Koncentracja ludności – rozmieszczenie ludności - z zasady nie jest równomierne. Istnieją obszary o dużej koncentracji ludności i obszary słabo zaludnione. Występują także wielkie skupiska ludności – są to wielkie aglomeracje, gdzie gęstość zaludnienia wynosi kilka tysięcy osób/km².

Od początku lat siedemdziesiątych uwidocznił się proces nadmiernej koncentracji w zurbanizowanych centrach i wyludniania się regionów peryferyjnych. Miasta Południa podlegają na dodatek presji demograficznej, które nie są zdolne do stworzenia miejsc pracy ani zapewnienia niezbędnego zaopatrzenia czy mieszkań socjalnych. Z ekonomicznego punktu widzenia przepływ ludności do miast „osusza” resztę kraju. Przykładem może być Meksyk, gdzie na jednej tysięcznej terytorium kraju skupia się 30 % przemysłu, 50 % usług i 70 % depozytów bankowych⁹⁴.

Ze społecznego punktu widzenia jest to zjawisko niekorzystne, gdyż we wspomnianych obszarach koncentracji ludności następuje wielkie zróżnicowanie; ogromne bogactwo zderza się ze skrajną nędzą. Wskaźnik populacji miejskiej w Ameryce Łacińskiej wynosi 70

⁹⁴ Barnier M., *Atlas Wielkich Zagrożeń*, Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Warszawa 1995, s. 49.

%, w krajach Arabskich 50 % a w Afryce przekroczył już 42 %⁹⁵. Ten niekorzystny proces koncentracji ludności postępuje nadal, co stwarza zagrożenie różnego rodzaju. Miaram zagrożenia w tych obszarach koncentracji ludności mogą być: liczba przestępstw pospolitych, przestępczość zorganizowana a także ruchy społeczne będące następstwem istnienia obszarów nędzy i bogactwa (szczególnym przypadkiem takich ruchów był Paryż w 2007 r.).

Źródłem danych mogą być wskaźniki polityki bezpieczeństwa państw (ang. *Country Indicators for Foreign Policy*): <http://www.carlton.ca/cifp/rank.htm>.

2.3.5. Migracje ludności i uchodźcy

Migracje ludności to zmiana miejsca zamieszkania na stałe lub na pewien okres. Jednym z głównych powodów jest dążenie do poprawy warunków bytu. Wyróżnia się migracje zewnętrzne (emigracja, imigracja oraz reemigracja lub repatriacja) oraz wewnętrzne.

Migracje mogą występować na różnym podłożu, w tym: zarobkowym, politycznym i religijnym. Mogą też być: ucieczka z obszarów objętych konfliktem wojennym, przymusowe wysiedlenia, ucieczka przed linią frontu.

Szczególną grupę ludzi w procesach migracyjnych stanowią uchodźcy, przy czym trudno wymienić wszystkie przyczyny, które wypędzają całe społeczności z ich siedzib. Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców, czyli UNHCR (ang. *United Nations High Commissioner for Refugees*) - agenda Organizacji Narodów Zjednoczonych. UNHCR chroni obecnie 22,3 miliona osób w ponad 120 krajach.

Uchodźca jest to osoba, która na skutek uzasadnionej obawy przed prześladowaniem z powodu swojej rasy, religii, narodowości, grupy społecznej, przekonań politycznych, znajduje się poza granicami kraju, którego jest obywatelem i nie może lub nie chce z powodu tych obaw korzystać z ochrony państwa, którego jest obywatelem.

Ocenia się, że 12 milionów osób to uchodźcy „ekologiczni”, uciekający przed jakąś katastrofą naturalną (np. pustynnieniem dużych obszarów) a 15 milionów osób to uchodźcy polityczni. Azja jest regionem świata, w którym na niespotykaną gdzie indziej skalę występuje problem uchodźstwa, a jego źródłem są konflikty na tle politycznym, religijnym i etnicznym.

Azylu w Europie Zachodniej poszukiwało od początku lat osiemdziesiątych około 5 mln osób. Około 3,2 mln osób zarejestrowanych jest w międzynarodowej organizacji odpowiedzialnej za uchodźców palestyńskich. Przez blisko cztery lata wojny w byłej Jugosławii

⁹⁵ Tamże, s. 49.

ponad 3,5 mln ludzi otrzymało pomoc od UNHCR, w tym 2,7 miliona w samej tylko Bośni i Hercegowinie. W regionie kaukaskim w ostatnich latach nastąpiło ponad 2 mln wysiedleń. Kryzysy w Ruandzie i Burundi wywołały jedną z największych na świecie fal uchodźstwa. ONZ nadal wspiera ponad 1 mln uchodźców w Somali i Etiopii. Ponad 800 tys. ludzi uciekło ze swoich krajów w rezultacie konfliktów w Liberii i Sierra Leone, a setki tysięcy zostało uchodźcami wewnętrznymi. Jednym z największych problemów jest duża liczba uchodźców w Sudanie i to zarówno na wschodzie jak i zachodzie kraju. W roku 2001 we wschodniej części tego kraju koczowało w obozach ponad 400 tys. uchodźców z Erytrei. Nierozwiązanym problemem pozostaje kwestia 100 tysięcy uchodźców (w ponad 90 % Bhutańczyków i liczna grupa Tybetańczyków) rozmieszczonych w siedmiu obozach w Nepalu. W ostatnich latach liczba uchodźców drastycznie wzrosła w wyniku nowych kryzysów.

Największy problem uchodźczy na świecie to ponad 2,6 mln afgańskich uchodźców, znajdujących się głównie w krajach sąsiadujących z Afganistanem (m.in. Pakistan i Iran). Porównywalna liczba ludzi uciekła z Palestyny. Większość uchodźców, zwłaszcza w przypadku masowych kryzysów, szuka schronienia w najbliższej bezpiecznej okolicy - wewnątrz granic własnego kraju lub w krajach sąsiednich. Często zatem duże grupy uchodźców, wielotysięczne czy milionowe, trafiają do krajów w swoim regionie, nierzadko pogrążonych we własnych kłopotach lub po prostu biednych, które nie są w stanie samodzielnie pomóc przyszłym. Od wielu lat, „czołówka” państw przyjmujących uchodźców pozostaje ta sama: Pakistan (2 mln uchodźców wg danych z 31 grudnia 2000 r.), Iran (1,9 mln), Niemcy (900 tys.), Tanzania (681 tys.). W roku 2000, zaledwie 10 państw gościło około 65 procent wszystkich uchodźców na świecie. Granica własnego państwa to często jedyna granica, jaką uchodźcy udaje się przekroczyć. Tak było również w przypadku Afganistanu. Spośród milionów uciekinierów większość zatrzymała się w sąsiednich krajach, głównie Iranie i Pakistanie. Na terytorium Iranu w szczytowym okresie znalazło się 1,4 miliona afgańskich i 600 tysięcy irackich uchodźców. Tylko niewielka część z nich - 25 000 osób - przebywała w obozach; większość zintegrowała się z irańskim społeczeństwem.

Obecnie największymi „dostarczycielami” uchodźców są państwa Ameryki Środkowej, Afryki, Azji Mniejszej i Azji Południowo-Wschodniej (rys. 2.13.).

Emigracja ludności gdy przyjmie charakter masowy stanowi zagrożenie, gdyż z zasady emigrują osoby najbardziej aktywne zawodowo i najczęściej wykształcone, co osłabia potencjał rozwojowy państwa. Tym samym państwo biedne staje się coraz biedniejsze.

W przypadku uchodźców sytuacja jest nieco inna, gdyż państwo przyjmujące zostaje obciążone kosztami utrzymania tej ludności, co może spowodować problemy związane z za-

pewnieniem odpowiednich warunków życia tej grupie ludzi. Nielegalne migracje stanowią duży problem dla wielu państw w tym również bogatych. Presja migracyjna destabilizuje sytuację w wielu regionach świata, również na południu Europy (rys. 2.14.).

[Źródło: <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/home/opendoc.pdf?id=478ce0532&tbl=STATISTICS>]

Rys. 2.13. Główne kraje - źródła uchodźców - na koniec 2006 roku

[Źródło: <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/asylum?page=europe>]

Rys. 2.14. Nielegalne migracje do Europy

Źródłem danych może być mapa migracji (ang. *Global map of displacement*) na której przedstawiono syntetyczne wskaźniki (ang. *Displacement/IDP Index – DI*)⁹⁶, które określone są dla każdego państwa na podstawie kilku danych dotyczących problematyki migracji (przemieszczeń), w tym: uchodźców przymusowych, ogólnej liczby uchodźców i inne (załącznik 7). Kolejnym źródłem danych może być mapa migracji wewnętrznych i uchodźców (ang. *Global map of internal displacement and refugees*) – załącznik 8. Źródłem danych mogą być opracowania Agencji ds. Uchodźców ONZ (ang. *The UN Refugee Agency*) – <http://www.unhcr.org/statistics.html>, np. rocznik statystyczny – (ang.) *UNHCR Statistical Yearbook 2006*⁹⁷ lub zestawione w tabelach dane o uchodźcach - <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/home/opendoc.pdf?id=478ce34a2&tbl=STATISTICS>; ponadto wskaźniki polityki bezpieczeństwa państw (ang. *Country Indicators for Foreign Policy*) - <http://www.carlton.ca/cifp/rank.htm>.

2.3.6. Mniejszości narodowe / grupy etniczne / plemiona / klany

Mniejszość narodowa w ujęciu socjologicznym oznacza grupę ludności danego państwa różniącą się od większości jego obywateli swą przynależnością narodową, rasową, językową lub wyznaniową. W węższym znaczeniu mniejszość narodowa to grupa ludności zamieszkująca w państwie mającym inną większość etniczną i nie zajmująca terytorium wyodrębnionego politycznie i administracyjnie w ramach federacji.

Mniejszość narodowa pozostaje w związku z masową migracją, zmianą granic państwa, warunkami historyczno-politycznymi prowadzącymi do ukształtowania się państw wieloetnicznych.

Grupy etniczne żyjące w wielu państwach świata ulegają zanikowi. Proces ten rozpoczął się z chwilą wielkich odkryć geograficznych i trwa do dziś mimo prób powstrzymania tego procesu przez społeczność międzynarodową. Przykładem mogą być Indianie, których liczba od 1500 roku do dziś zmniejszyła się z 10 do 2 milionów⁹⁸.

Państwa wielonarodowe w sytuacji wysokiego standardu życia funkcjonują bezkonfliktowo, gdyż wówczas działania dezintegracyjne nie mają większych szans powodzenia. Jednak w państwach słabo rozwiniętych w sytuacji nierównego ich traktowania mniejszości narodowe mogą inicjować konflikty wewnętrzne, które niejednokrotnie są wspierane z zewnątrz, co może w skrajnym przypadku doprowadzić nawet do wojny domowej.

⁹⁶ Źródło: <http://forummaps.maplecroft.com/loadmap?template=min>.

⁹⁷ Źródło: <http://www.unhcr.org/statistics/STATISTICS/478cda572.html>.

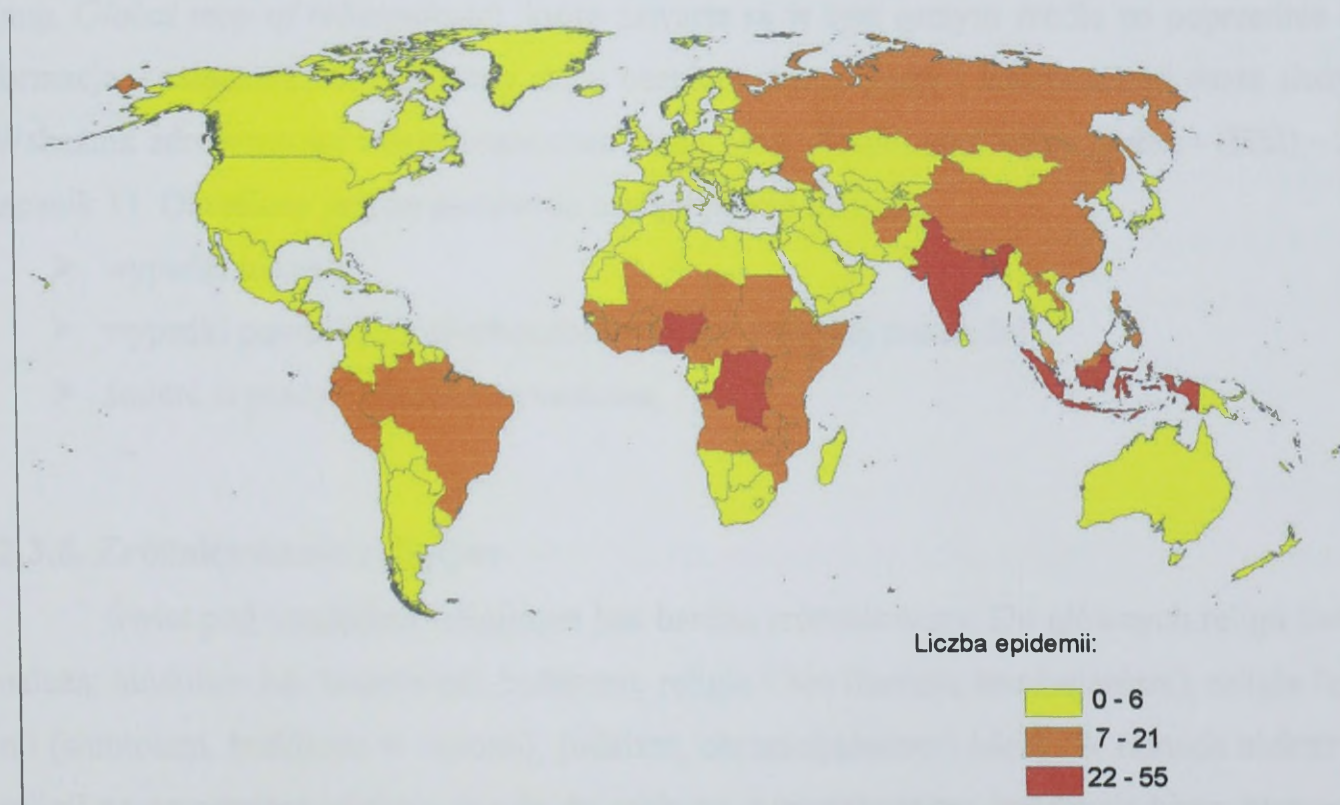
⁹⁸ Barnier M., *Atlas Wielkich Zagrożeń*, Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Warszawa 1995, s. 102.

Oceniając więc zróżnicowanie etniczne z punktu widzenia potencjalnych zagrożeń uwzględnić należy nie tylko sam fakt występowania mniejszości narodowych w danym państwie, lecz także związki tych grup mniejszościowych z państwami sąsiednimi.

Źródłem informacji może być baza danych o państwach świata w której zawarte są również dane o mniejszościach narodowych i etnicznych – (ang.) *Ethnic groups* - <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html> , następnie bazy danych o ludności świata opracowane przez ONZ - <http://www.who.int/globalatlas/default.asp> .

2.3.7. Zdrowotność / epidemie / pandemie

Zdrowotność społeczeństwa jest otoczona troską przez każde państwo, a mimo to współczesny świat nie jest wolny od chorób. Dzięki wynalezieniu szczepionek i systematycznemu ich stosowaniu epidemie uważano za zwalczone. Niestety, pojawiają się na nowo (rys. 2.15.). Przykładem może być cholera, która nieobecna w Ameryce Łacińskiej od ponad 100 lat, pojawiła się nagle obejmując cały kontynent. Również malaria szerzy się na wszystkich kontynentach, zwłaszcza w Ameryce Łacińskiej, Afryce i Azji Południowej.

[Źródło: CRED – OFDA]

Rys. 2.15. Zdarzenia epidemii w państwach świata w latach 1974 – 2003

Nowym zjawiskiem stwarzającym istotne zagrożenie jest rozpowszechnianie się wirusa HIV-1 i HIV-2 oraz nowotworów. W przypadku wirusa HIV największa populacja chorych występuje w Brazylii i w Afryce Środkowej oraz w Stanach Zjednoczonych, natomiast najwięcej chorób nowotworowych występuje na Północy, przy czym następuje ich wzrost także na Południu.

Na zdrowotność społeczeństwa wpływ wywiera wiele czynników, w tym funkcjonowanie służby zdrowia, poziom życia mieszkańców a także stan środowiska naturalnego. Ocena zagrożenia państwa w kontekście zdrowotności jego społeczeństwa jest bardzo złożona. Można ją wykonać pośrednio poprzez uwzględnienie takich składników, jak: liczba ludności przypadająca na jednego lekarza, liczba łóżek szpitalnych, średni wiek życia.

Źródłem danych może być wskaźnik HAI (HIV/AIDS), który określony jest na podstawie kilku danych dotyczących: poziomu % HIV/AIDS wśród populacji dorosłego społeczeństwa, całkowitej liczby dorosłych żyjących z HIV/AIDS, pojemności kraju i możliwości rozprzestrzeniania się HIV/AIDS. Wartości wskaźnika HAI dla poszczególnych państw przedstawione są na mapach⁹⁹ ryzyka HIV/AIDS (ang. *Global map of HIV/AIDS*) - załącznik 9. Pomocne do oceny zdrowotności mogą też być dane na temat zachorowalności na gruźlicę (ang. *Global map of tuberculosis*), które zawarte są w tym samym źródle co poprzednie informacje – załącznik 10. Do oceny stanu bezpieczeństwa pracy i zdrowotności może służyć: Wskaźnik zdrowotności i bezpieczeństwa pracy, (ang. *Health and Safety Index*) - (HSI) – załącznik 11. Określony jest na podstawie następujących danych:

- wypadki losowe;
- wypadki powodujące nieobecność w pracy powyżej trzech dni;
- śmierć w pracy - choroby zawodowe;

2.3.8. Zróżnicowanie religijne

Świat pod względem religijnym jest bardzo zróżnicowany. Do głównych religii świata należą: hinduizm lub braminizm, buddyzm, religie Chin (taoizm, konfucjanizm), religie Japonii (shintoizm, buddyzm w Japonii), judaizm, chrześcijaństwo i islam. W ramach niektórych religii na przestrzeni wieków doszło do rozłamu, powstały różne koncepcje boga. Natomiast ze względu na ruchy migracyjne ludności oraz rozwój terytorialny państw, w tym zmiany ich granic, nastąpiło zróżnicowanie religijne. Prowadzone były wojny religijne, które nie różniły

⁹⁹ Źródło: <http://forummaps.maplecroft.com/loadmap?template=min>.

się od wojen prowadzonych na innym tle. Przykładem wojny, w której wyznania religijne odegrały ważną rolę, była wojna w Jugosławii, gdzie dochodziło do konfliktów między wyznawcami islamu a chrześcijanami.

Z punktu widzenia potencjału zagrożeń istotną jest więc struktura wyznaniowa państwa, np. procentowy udział różnych wyznań w ogólnej liczbie ludności a także historycznie ukształtowane stosunki wzajemne między poszczególnymi społecznościami wyznaniowymi. W przypadku skrajnej wrogości współczynnik ten jest maksymalny (4 punkty).

Źródłem informacji może być baza danych o państwach świata w której zawarte są również dane o religiach – (ang.) *Religions* - <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html> . Ponadto dane te zawarte są wśród „wskaźników polityki bezpieczeństwa państw” (ang. *Country Indicators for Foreign Policy*) – <http://www.carlton.ca/cifp/rank.htm> oraz w większości encyklopedii państw świata.

2.3.9. Fundamentalizm religijny

Fundamentalizm religijny jest postrzegany jako rygorystyczne przestrzeganie zasad i norm wyznaczanych przez doktrynę religijną często w połączeniu z narzucaniem tych zasad innym członkom społeczności (nawet nie będących wyznawcami tej religii) lub przymusowym nawracaniem na tę wiarę¹⁰⁰.

Fundamentalizm występuje niemal we wszystkich istniejących religiach, a zwłaszcza tych o spisanej lub skodyfikowanej tradycji (*religie księgi*). W ostatnich czasach najbardziej widoczny stał się fundamentalizm świata muzułmańskiego. W niektórych religiach o charakterze narodowym, fundamentalizm religijny jest najczęściej powiązany także z polityczną ideologią nacjonalizmu.

Źródłem fundamentalizmu religijnego, czyli tzw. „powrotu do źródeł” można upatrywać w procesach modernizacyjnych właściwych nowoczesności, prowadzących do relatywizacji wszelkich wizji świata¹⁰¹. W sytuacji kiedy religia nie stanowi już niepodważalnej legitymizacji panującego światopoglądu, pojawia się potrzeba powrotu do prawd objawionych, redukcji możliwych znaczeń uniwersum symbolicznego, w którym jednostka się porusza. Stąd dosłowne odczytywanie tekstów świętych. Jednocześnie pojawia się potrzeba zaprowadzenia

¹⁰⁰ Patrz: http://pl.wikipedia.org/wiki/Fundamentalizm_religijny; (stan akt. 20.06.2008 r.).

¹⁰¹ Teza ta została rozwinięta m.in. w książce Motak D., *Nowoczesność i fundamentalizm. Ruchy antymodernistyczne w chrześcijaństwie*, Kraków 2002.

porządku idealnego w skali uniwersalnej, skąd wypływa polityczny aktywizm grup fundamentalistycznych¹⁰².

Fundamentalizm religijny stawia sobie za cel „oczyszczenie” wiary swoich współwyznawców z tego, co określane jest jako skutek wpływu pluralistycznego i liberalnego współczesnego społeczeństwa. Fundamentalistom współczesność jawi się jako zagrożenie, a nowoczesne państwo, otwarte społeczeństwo, indywidualna aktywność jednostek jako wrogowie, których oddziaływanie należy ograniczyć lub wręcz zniszczyć. Fundamentalisci widzą konieczność powrotu do źródeł wyznawanej wiary: Biblii, Koranu, Magisterium Kościoła, tradycji. Nie ma znaczenia, że w przeszłości nigdy nie było stanu idealnego, państwa bożej szczęśliwości — ani w państwie papieskim, ani też w imperium stworzonym przez proroka Mahometa, ani też w jakimkolwiek innym.

Współczesne fundamentalizmy religijne, niezależnie od religii, czy społeczeństw, wśród których funkcjonują mają wiele wspólnych elementów — podstawowym jest wspomniany sprzeciw wobec współczesnej kultury, która ma przede wszystkim euro-amerykańskie źródła. Wspólne jest również dążenie do przywrócenia politycznej roli religii, posługiwanie się narzędziami niereligijnego oddziaływania do doprowadzenia do sukcesu swojej idei, która używa formy religijnej, ale w zasadniczej treści niesie często przesłanie polityczne.

Różnice pomiędzy poszczególnymi ruchami, określanymi jako fundamentalistyczne wynikają z różnic, jakie dzielą społeczeństwa, wśród których działają, ich tradycji kulturowych, struktur społecznych i uwarunkowań cywilizacyjnych: położenia politycznego, klimatu, geografii, poziomu rozwoju gospodarczego itp.

Źródłem danych mogą być „wskaźniki polityki bezpieczeństwa państw” (ang. *Country Indicators for Foreign Policy*) - <http://www.carlton.ca/cifp/rank.htm> .

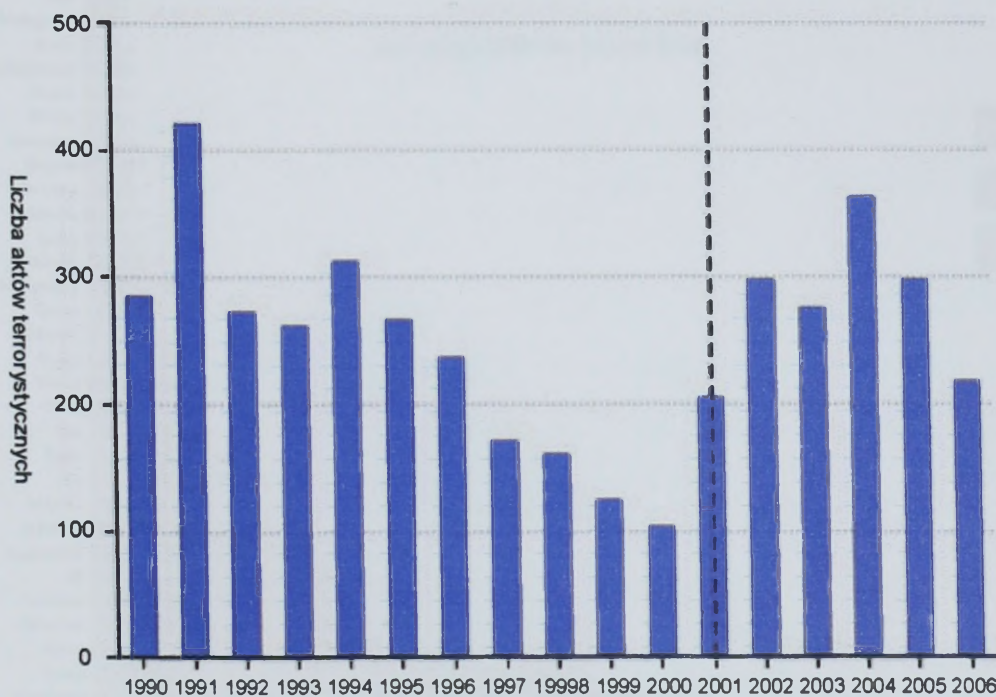
2.3.10. Terroryzm (ang. *terrorism*)

Termin terroryzm (łaciński *terror* – strach, trwoga, przerażenie) określany jest jako stosowanie gwałtu dla osiągnięcia celów politycznych lub ekonomicznych w stosunkach międzynarodowych. Spośród wielu definicji terroryzmu na uwagę zasługuje amerykańska, zgodnie z którą „terroryzm to bezprawne użycie lub groźba użycia przemocy przez grupę osób, pojedyncze osoby albo środowiska w celach politycznych lub społecznych. Zmierzają one do

¹⁰² Patrz: http://pl.wikipedia.org/wiki/Fundamentalizm_religijny; (stan akt. 20.06.2008 r.).

zastraszenia lub zmuszenia władz, grup ludzi lub pojedynczych osób do zmiany polityki lub postępowania”¹⁰³.

Terroryzm może mieć różne podłoża. Z punktu widzenia zagrożenia państwa możemy mieć do czynienia z terroryzmem politycznym, którego celem jest dokonanie zmian w systemie politycznym lub terroryzmem separatystycznym, wynikającym z nie respektowania praw narodów do samoistnienia lub też z terroryzmem religijnym. Pod względem przestrzennym zasięg terroryzmu może być ograniczony do jednego państwa lub mieć charakter międzynarodowy (rys. 2.16.).

[Źródło: <http://members.aol.com/cspmgm/conflict.htm>]

Rys.2.16. Liczba międzynarodowych ataków terrorystycznych na świecie w latach 1990-2006

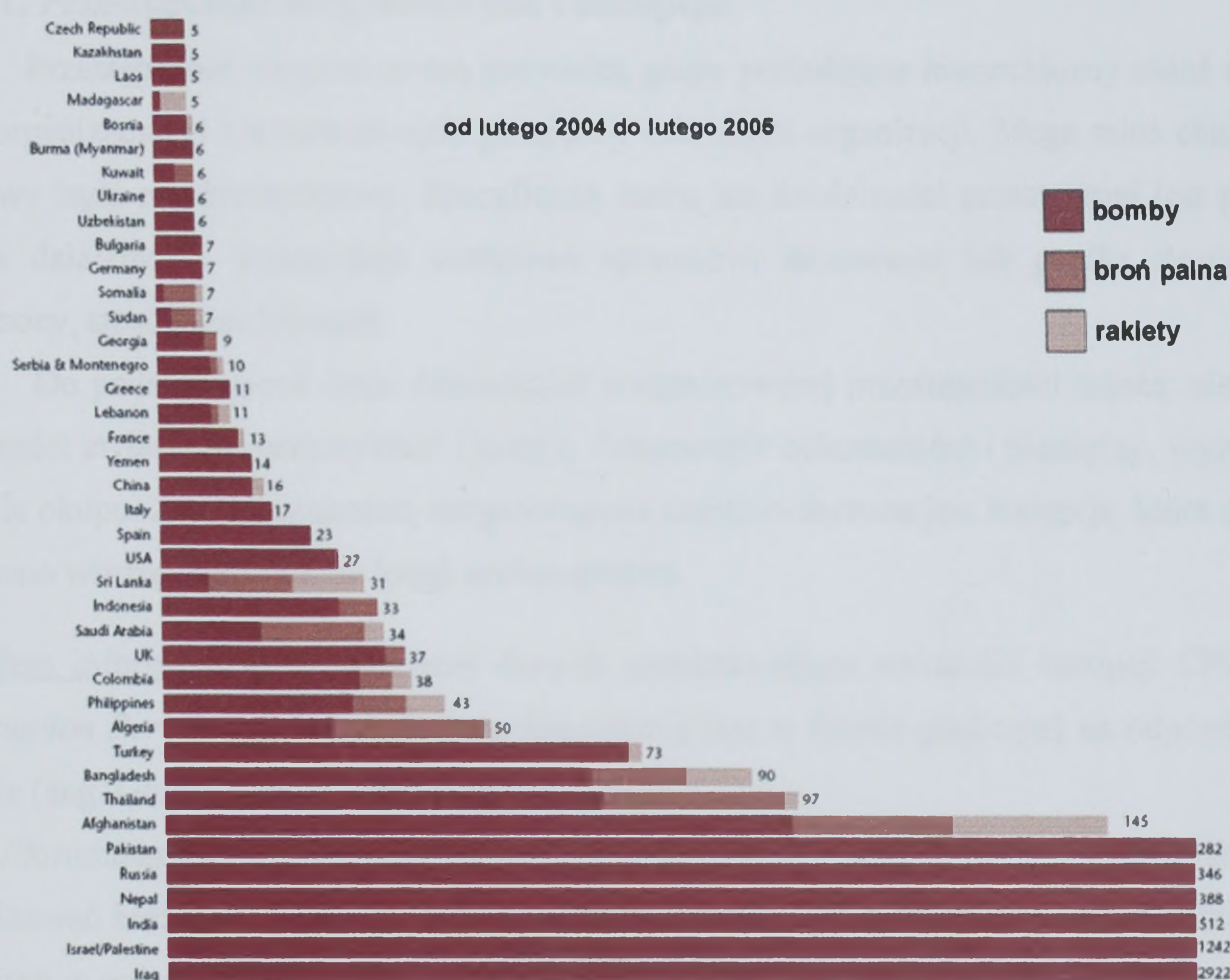
Rozpatrując zjawisko terroryzmu z punktu widzenia zagrożenia istotną sprawą jest określenie możliwości jego wystąpienia na określonych obszarach – rys. 2.17. Biorąc pod uwagę dotychczasowe jego występowanie można przyjąć, że :

- największe prawdopodobieństwo działań terrorystycznych jest w państwach, w których znajdują się siły zbrojne NATO działające w ramach akcji stabilizacyjnych, humanitarnych i innych,
- duże prawdopodobieństwo działań terrorystycznych występuje w państwach odgrywających najważniejszą rolę w świecie.

¹⁰³ Szafranski J., *Współdziałanie jednostek obrony terytorialnej i policji w walce z terroryzmem*, Wyd. Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno 2004, s. 22.

Biorąc pod uwagę powyższe przy ocenie potencjału zagrożenia terrorystycznego państwa, w którym znajdują się wojska sojusznicze, wielkość wskaźnika zagrożeń terrorystycznych można uznać za maksymalny, tj. 4 punkty. W pozostałych obszarach w zależności od sytuacji - poniżej 4 punktów. W toku oceny zjawiska terroryzmu, należy oczywiście uwzględnić również liczbę aktów terrorystycznych, które wystąpiły dotychczas w państwach świata.

Sytuacje w tym zakresie przedstawiono na rys. 2.17.

[Źródło: www.terrorism.co.uk]

Rys. 2.17. Państwa o największej liczbie aktów terrorystycznych

Źródła informacji na temat terroryzmu są publikowane bardzo obszernie, szczególnie w Internecie, należą do nich:

- Mapa zagrożenia terroryzmem – ang. *Global map of terrorism - Terrorism Index (TI)* – załącznik 12 - <http://forummaps.maplecroft.com/loadmap?template=min> ;
- Informacje dotyczące terroryzmu - ang. *Center for Defense Information - Terrorism* - <http://www.cdi.org/program/index.cfm?programid=39> ;

- Globalna baza danych o terroryźmie – (ang.) *Global Terrorism Database* - <http://209.232.239.37/gtd2/Default.aspx> .
- Trendy konfliktów w świecie – (ang.) *Global Conflict Trend* - <http://members.aol.com/cspm/gm/conflict.htm> .
- Znaczące incydenty terrorystyczne na świecie i daty - <http://www.terrorisminfo.mipt.org/incidentcalendar.asp> .

2.3.11. Przestępczość zorganizowana i korupcja

Przestępczość zorganizowaną prowadzą grupy posiadające hierarchiczny układ struktury organizacyjnej i trwałe związki pomiędzy członkami organizacji. Mogą mieć charakter krajowy bądź międzynarodowy. Specyficzną cechą ich działalności przestępczej jest planowanie działalności, konspiracja zachowań sprawców, stosowanie lub groźba stosowania przemocy, stosowanie korupcji.

Do podstawowych form działalności zorganizowanej przestępczości należą: nielegalny handel zwłaszcza narkotykami i bronią, fałszowanie dokumentów i pieniędzy, wymuszenia dla okupu. Z przestępczością zorganizowaną często połączona jest korupcja, która dotyka zarówno władzę, jak i szersze kręgi społeczeństwa.

Źródłem informacji mogą być bazy danych przedstawiające wskaźniki korupcji CPI (ang. *Corruption Perception Index*), który zobrazowany jest w formie graficznej na odpowiedniej mapie (ang. *Global map of corruption and transparency*) – <http://forummaps.maplecroft.com/loadmap?template=min> – załącznik 13. Należy również analizować bieżące informacje prasowe i oceny na temat zorganizowanej działalności przestępczej w państwach.

2.3.12. HDI – wskaźnik rozwoju społecznego

Wskaźnik rozwoju społecznego¹⁰⁴ (ang. *Human Development Index* – HDI) – rys. 2.18.- jest najbardziej znaną metodą udoskonalonej i uzupełnionej analizy PKB. Jest obliczany od 1990 r. dla ponad 170 krajów w ramach Programu Rozwoju Narodów Zjednoczonych (ang. *United Nations Development Programme* – UNDP) i publikowany dorocznie w *Raportach o Rozwoju Ludzkości*¹⁰⁵. Jest to syntetyczny miernik opisujący społeczno-ekonomiczny

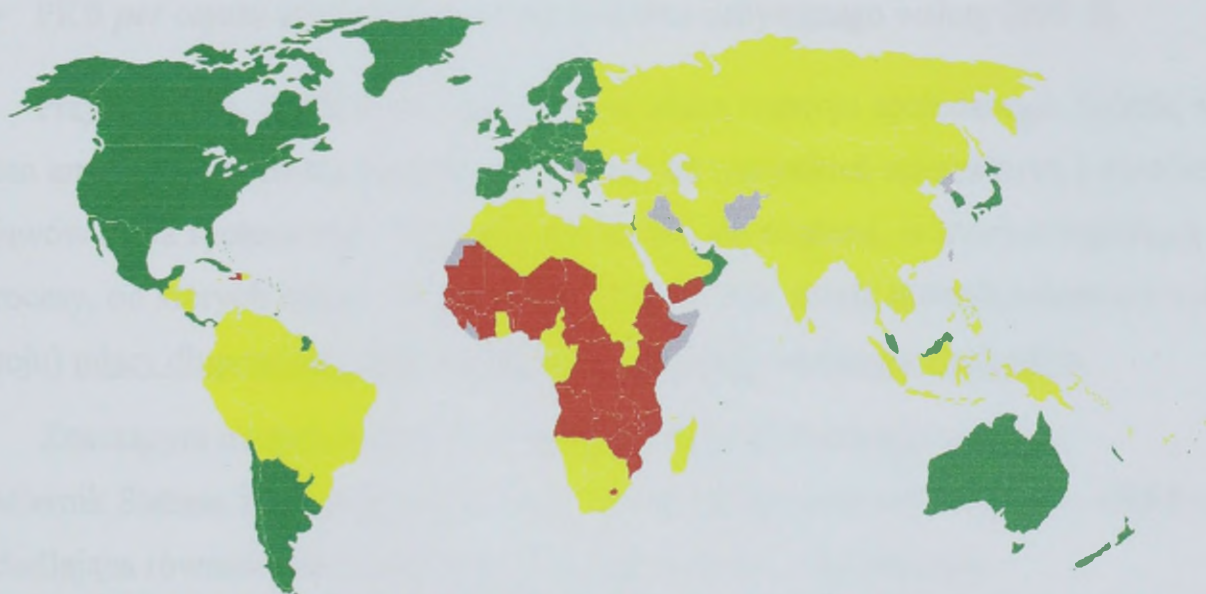
¹⁰⁴ Czasami nazywany jest *Wskaźnikiem Rozwoju Ludzkiego* lub *Społeczno-Ekonomicznego*.

¹⁰⁵ Kuciński K., *Wielka encyklopedia geografii świata. Gospodarka współczesnego świata*, tom XVI, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań 1999, s. 99.

rozwój poszczególnych krajów. Wskaźnik został opracowany w roku 1990 przez pakistańskiego ekonomistę Mahbuba ul Haqa. Pomimo popularności uważa się go za mniej miarodajny aniżeli Wskaźnik Ubóstwa Ludzkiego

Przyjmuje się, że jeśli wskaźnik rozwoju społecznego jest w danym kraju:

- wyższy od wartości 0,800 - to kraj uważa się za wysoko rozwinięty. Krajów takich jest ponad 60;
- mieści się w przedziale wartości od 0,800 do 0,500 - to kraj jest średnio rozwinięty;
- jest mniejszy od wartości 0,500 - to kraj jest słabo rozwinięty.

Kolor	Grupa krajów	HDI	Kolor	Grupa krajów	HDI	Kolor	Grupa krajów	HDI
■	Kraje wysoko rozwinięte	0,9 - 1,0	■	Kraje średnio rozwinięte	0,7 - 0,8	■	Kraje słabo rozwinięte	0,4 - 0,5
■		0,8 - 0,9	■		0,6 - 0,7	■		0,3 - 0,4
■	Brak danych		■	Kraje średnio rozwinięte	0,5 - 0,6	■	Kraje słabo rozwinięte	0,2 - 0,3

[Źródło: http://pl.wikipedia.org/wiki/Wska%C5%BAnik_Rozwoju_Spo%C5%82ecznego]

Rys. 2.18. Wskaźnik HDI w 2006 roku

Powstała klasyfikacja ma charakter dosyć stabilny i nie występują istotne, częste zmiany w rankingu państw klasyfikowanym według tego wskaźnika. Powstały ranking nie odzwierciedla klasyfikacji poziomu PKB *per capita*. Według analizy z 1998 r. przeprowadzonej na 174 krajach okazało się, że 98 zajmowało w rankingu pozycje wyższą, a 73 niższą, niż w rankingu PKB *per capita*¹⁰⁶.

Do obliczenia syntetycznego miernika HDI wykorzystywane są następujące mierniki podstawowe:

- przeciętne dalsze trwanie życia;
- ogólny wskaźnik skolaryzacji brutto dla wszystkich poziomów nauczania;
- wskaźnik umiejętności czytania ze zrozumieniem i pisanie;
- PKB *per capita* w USD liczony wg parytetu nabywczego waluty (PPP \$).

Przyjmuje się, że HDI jest uproszczoną miarą rozwoju społecznego. Jednak, aby rozwój ten zmierzyć, nie trzeba koniecznie analizować wszystkich mierzalnych i niemierzalnych przejawów życia społecznego. Wystarczy posłużyć się miarami, w których ogniskują się różne procesy, od których zależy ich przebieg. Funkcję taką pełnią (uwzględnione we wskaźniku rozwoju) miary długowieczności, dostępu do informacji i poziomu dochodów.

Znaczącym uzupełnieniem wskaźnika rozwoju społecznego są miary:

- ❑ Miernik Statusu Społecznego Płci (ang. *Gender Empowerment Measure* - GEM) odzwierciedlająca równość szans kobiet w życiu politycznym i społecznym;
- ❑ Wskaźnik Rozwoju Uwzględniający Płeć (ang. *Gender related Development Index* – GDI) uwzględniający różnice warunków życia kobiet i mężczyzn.

Źródła informacji:

- ❑ http://hdr.undp.org/xmlsearch/reportSearch?y=*&c=n&t=*&k=
- ❑ http://pl.wikipedia.org/wiki/Wska%C5%BAnik_Rozwoju_Spo%C5%82ecznego
- ❑ <http://forummaps.maplecraft.com/loadmap?template=min> (załącznik 14).

2.4. Zagrożenia ekonomiczne i wskaźniki ich identyfikacji oraz zasady oceny

Czynniki ekonomiczne, podobnie jak polityczne i społeczno-kulturowe, mają istotny związek z zagrożeniami bezpieczeństwa. Różnią się jednak od czynników politycznych i społeczno-kulturowych tym, że w znacznej części są mierzalne i mogą być wyrażane poprzez

¹⁰⁶ Tamże, s. 100.

różnego rodzaju wskaźniki. Czynniki ekonomiczne można wyrazić przybliżonymi a czasem dokładnymi liczbami i porównywać do średnich krajowych, regionalnych czy światowych. Przykładem jest produkt krajowy brutto (PKB), który jest przybliżoną miarą bogactwa danego państwa, a nie miarą stopnia rozwoju gospodarczego. Jednak przy wykorzystaniu wskaźnika PKB/mieszkańca można wyliczyć zróżnicowanie nie tylko między krajami, lecz także w ramach wewnętrznych struktur państwa.

Nie bez znaczenia w powstawaniu potencjalnych zagrożeń jest struktura gospodarki oraz rozwój takich dziedzin jak: energetyka, przemysł, rolnictwo, handel, w tym także handel narkotykami i uzbrojeniem.

Istotnym czynnikiem potencjalnych zagrożeń jest inflacja. Doprowadza ona do upadku wiele przedsiębiorstw, powstania obszarów biedy a tym samym niezadowolenia społecznego.

Wymienione wyżej czynniki potencjalnych zagrożeń w różny sposób oddziałują na bezpieczeństwo państwa. Jedne oddziałują na daną grupę społeczną i powodują jej niezadowolenie, inne zaś mogą być impulsem do wyrażenia niezadowolenia, które w zależności od innych czynników konfliktogennych, może przybrać różną formę nie tylko w skali lokalnej i regionalnej, lecz także krajowej i międzynarodowej.

Uwzględniając więc czynniki ekonomiczne widzieć je trzeba w kontekście warunków politycznych i społecznych, gdyż istnieje między nimi ścisły związek.

Rozpatrując czynniki ekonomiczne widzieć trzeba poziom życia ludności, gdyż destabilizacja często wynika z niedożywienia społeczeństwa. Głód może być wykorzystany jako skuteczna broń, o czym świadczy fakt pokrywania się terenów dotkniętych klęską głodu z regionami konfliktów.

Głód zawsze osłabia państwo poprzez:

- ❑ podważanie zaufania do rządu,
- ❑ odpływ dewiz przeznaczonych na import żywności,
- ❑ uzależnienie polityczne od dostawców, państw trzecich lub prywatnych sieci sprzedaży,
- ❑ migracje ludności, w tym emigracje przez granice kraju.

Przyczyny głodu bywają różne – spowodowane przez warunki naturalne (długotrwałe susze), jak i wywołane sztucznie (np. na Ukrainie w okresie międzywojennym). Mogą również być skutkiem zbyt dużej zależności rolnictwa danego państwa od kapitału zagranicznego, co doprowadza do monokultury.

Grupa czynników ekonomicznych pozwala na dokonanie analizy i oceny stanu badanych państw, w aspekcie uwarunkowań gospodarczo-ekonomicznych. Ocena taka daje możliwość identyfikacji potencjalnych zagrożeń mogących prowadzić do zaistnienia sytuacji kryzysowej lub będących jednym z czynników wspomagających rozwój takiej sytuacji.

Czynniki te możemy m.in. podzielić wg dwóch ujęć badawczych, na:

- globalne – nieprzeliczalne na jednego mieszkańca, ilustrujące wielkość i skalę badanego zjawiska,
- przeliczane na jednego mieszkańca.

W wyniku przeprowadzonych analiz przyjęto do oceny zagrożeń ekonomicznych następujące wskaźniki:

- PKB na mieszkańca;
- poziom inflacji;
- dług zewnętrzny;
- skala ubóstwa;
- bezrobocie;
- tempo wzrostu produkcji;
- poziom bezpieczeństwa energetycznego;
- poziom bezpieczeństwa żywnościowego;
- narkotyki (uprawa / handel);
- problemy ekologiczne;
- struktura handlu;
- zagrożenia technologiczne – ryzyko katastrof.

2.4.1. PKB na mieszkańca (ang. *GDP per capita*)

Produkt krajowy brutto (PKB) (ang. *Gross domestic product*)¹⁰⁷ „Obrazuje końcowy rezultat działalności wszystkich podmiotów gospodarki narodowej. Obliczanie wartości rocznego PKB polega na oszacowaniu trzech równych co do wartości kategorii makroekonomicznych określających PKB poprzez:

- 1) rozmiary działalności produkcyjnej; PKB równa się sumie wartości dodanej wszystkich sektorów instytucjonalnych lub wszystkich sekcji, działów Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD) krajowych jednostek produkcyjnych powiększonej o podatki od produktów i pomniejszonej o dotacje do produktów,

- 2) *końcowy rezultat działalności produkcyjnej; PKB obliczany jest jako suma popytu krajowego, tj. spożycia i akumulacji oraz salda wymiany produktów z zagranicą,*
- 3) *sumę dochodów pierwotnych; PKB obliczany jest jako suma dochodów pierwotnych jednostek krajowych uzyskiwanych przez sektory instytucjonalne działające na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej oraz dochodów pierwotnych netto sektora zagranica.*"

W krytyce PKB jako wskaźnika rozwoju wskazywano, że nie uwzględnia on różnic kosztów utrzymania między różnymi krajami. W związku z tym nie doszacowuje bogactwa krajów w których środki utrzymania stanowią część wytworzonej wartości. Przykładowo w krajach surowcowych o gospodarkach nierynkowych wymierny dostatek mieszkańców może się obniżać pomimo wzrostu PKB. Wynika to z faktu, że zadaniem wskaźnika PKB jest ocena rezerw¹⁰⁸. PKB *per capita* jest miarą aktywności rynkowej i jednym z wielu mierników rozwoju gospodarczego. Wskaźnik ten jest wykorzystywany jako kryterium klasyfikacji krajów według poziomu rozwoju gospodarczego. Na ogół dokonuje się podziału na trzy grupy: kraje o wysokich dochodach (wytworzające ok. 81% światowego PKB), średnich (14%) i niskich (5%). Przedziały wartości PKB *per capita* są dość duże, co powoduje, że zaliczane są do nich kraje znacznie różniące się pod względem osiągniętego poziomu rozwoju gospodarczego. Dotyczy to zwłaszcza najliczniejszej grupy państw wykazujących średni poziom rozwoju gospodarczego, co w konsekwencji prowadzi do wyróżniania w niej kolejnych klas: średni niższym poziomie (poniżej 2 500 dolarów *per capita*) i średnim wyższym. W praktyce występuje wiele typów klasyfikacji różnicujących wartości graniczne wydzielanych grup, jak i różną liczbę grup. Wartości graniczne są także zmieniane w następstwie wzrostu gospodarczego i wzrostu wartości wskaźnika. Stan taki sprawia, że prezentowane klasyfikacje krajów według poziomu PKB *per capita* należy traktować umownie. Bywa też liczony różnymi metodami (np. metodą Atlasu Banku Światowego). Pomimo swoich wad jest on powszechnie stosowany jako syntetyczna miara wzrostu gospodarczego, oraz jako układ odniesienia dla różnych zjawisk ekonomicznych, a zwłaszcza społecznych¹⁰⁹.

Lepszymi do oceny zjawisk rozwoju gospodarczego są wskaźniki:

- dochód krajowy brutto według siły nabywczej walut (DKB SNW; ang. PPP),
- wskaźnik rozwoju człowieka (WRC; ang. HDI),
- wskaźnik fizycznej jakości życia (WFJŻ; ang. PQLI).

¹⁰⁷ http://www.stat.gov.pl/gus/definicje_PLK_HTML.htm?id=POJ-662.htm; (stan akt. 18.06.2008 r.).

¹⁰⁸ Patrz: Rykiel Z., *Podstawy geografii politycznej*, Polskie Wydawnictwa Ekonomiczne, Warszawa 2006, s. 231.

Źródła informacji:

- CIA: *The World Factbook*
(<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>).
- Wskaźniki polityki bezpieczeństwa państw (ang. *Country Indicators for Foreign Policy*) -
<http://www.carlton.ca/cifp/rank.htm>.

2.4.2. Poziom inflacji¹¹⁰

Inflacja jest utrzymującym się przez dłuższy czas procesem wzrostu cen w gospodarce narodowej, połączonym z dużą utratą wartości pieniądza. Występuje wówczas duży wzrost podaży pieniądza i szybkości obiegu pieniądza oraz ucieczki od waluty podlegającej procesom inflacji do innych wartości pieniężnych i rzeczowych. Jeżeli procesom inflacyjnym towarzyszy stagnacja gospodarcza mówi się o stagflacji, natomiast w przypadku wystąpienia recesji gospodarczej o slumpflacji.

W zależności od przyczyn wywołujących zjawiska inflacyjne wyróżnia się:

- **inflację popytową**, w której przyczyną wzrostu cen jest nadmierny popyt w stosunku do istniejącej podaży. Nazywana jest również inflacją pieniężną ze względu na nadmierną ilość pieniądza w obiegu.
- **inflację kosztową**, w której przyczyną wzrostu cen są rosnące koszty produkcji.
- **inflację strukturalną**, której przyczyną jest niedostosowanie struktury produkcyjnej do zmieniających się potrzeb nabywców. Inflacja strukturalna ma charakter inflacji popytowo - kosztowej.

W zależności od natężenia procesów inflacyjnych rozróżnia się:

- **inflację pełzającą**, gdy wzrost cen nie przekracza kilku procent rocznie, nie powodująca zakłóceń w przebiegu procesów gospodarczych, poddająca się kontroli
- **inflację kroczącą**, gdy wzrost cen wynosi kilkanaście procent, wywołująca określone zachowania podmiotów gospodarczych, zaczyna się wymykać spod kontroli
- **inflację galopującą**, gdy procent wzrostu cen wyraża się liczbą dwucyfrową i mogą powstawać napięcia o charakterze społeczno - gospodarczym (np. strajki), osłabienie systemów motywacyjnych, zahamowanie wzrostu gospodarczego.

¹⁰⁹ Patrz: Kuciński K., *Wielka encyklopedia geografii świata. Gospodarka współczesnego świata*, tom XVI, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań 1999, s. 96.

¹¹⁰ Na podstawie: <http://www.money.pl/gospodarka/inflacjabezrobocie/edukacja/inflacja/>; (stan akt. 30.06.2008 r.); patrz też: <http://www.neoinfo.pl/ekonomia/inflacja.html>.

- **hiperinflacja**, gdy następuje szybka (często błyskawiczna) utrata wartości pieniądza i gwałtowny wzrost cen spowodowany na ogół inflacjogennym finansowaniem przez państwo wydatków budżetowych.

Przyczyny inflacji:

- nadmierna - w porównaniu z podażą dóbr - ilość pieniądza w gospodarce,
- kłopoty finansowe państwa i konieczność finansowania deficytu budżetowego,
- nadmierny wzrost płac w gospodarce,
- znaczny wzrost cen surowców energetycznych np. wzrost cen ropy naftowej
- ograniczenie podaży dóbr np. zboża z powodu nieurodzaju, ropy naftowej w związku z ograniczeniami limitów wydobycia przez OPEC,
- wysokie obciążenia podatkowe,
- nadmierna ilość monopolii w gospodarce.

Skutki inflacji:

- spadek wartości niezabezpieczonych oszczędności (pieniądze w tzw. "kieszoni" oraz na nisko oprocentowanych lokatach bankowych - a'vista),
- brak stabilności w prowadzeniu działalności gospodarczej,
- naciski pracowników na wzrost płac,
- spadek wartości i zaufania do pieniądza,
- rozbieżność pomiędzy planowanymi a rzeczywistymi zyskami,
- wyższe dochody nominalne,
- ograniczenie produkcji,
- utrudnienia w rozliczaniu transakcji zagranicznych.

Źródła informacji:

- CIA: *The World Factbook*
(<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>).
- Wskaźniki polityki bezpieczeństwa państw (ang. *Country Indicators for Foreign Policy*) - <http://www.carlton.ca/cifp/rank.htm> .

2.4.3. Dług zewnętrzny

Dług zewnętrzny (lub dług zagraniczny) jest częścią długu rządowego państwa, która jest zaciągnięta u kredytodawców poza granicami państwa. W skład tego długu wchodzi zaciągnięta u kredytodawców poza granicami państwa. W skład tego długu wchodzi zaciągnięta u kredytodawców poza granicami państwa.

bowiązania wobec prywatnych banków komercyjnych, innych rządów bądź międzynarodowych instytucji finansowych, jak np. Międzynarodowy Fundusz Walutowy czy Bank Światowy¹¹¹.

Źródła informacji:

- CIA: *The World Factbook*

(<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>).

2.4.4. Skala ubóstwa

Wskaźnik Ubóstwa Społecznego – HPI (ang. *Human Poverty Index*) – miernik powołany przez ONZ, opisujący w zakresie społecznego rozwoju intelektualno-ekonomicznego. Powszechnie uważa się go za bardziej miarodajny niż Wskaźnik Rozwoju Społecznego, czy nawet PKB – bowiem w przypadku HPI brane są pod uwagę nie tylko zarobki w odniesieniu do struktury demograficznej, ale porównanie ze stopniem ubóstwa, i poziomem rozwoju intelektualnego: analfabetyzmem czy długoterminowym brakiem zatrudnienia.

Wyróżnia się HPI-1 i HPI-2, które stosuje się zależnie od ogólnego poziomu rozwoju badanego państwa lub społeczności.

Źródła informacji:

- CIA: *The World Factbook*

(<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>),

- http://pl.wikipedia.org/wiki/Wska%C5%BAnik_Ub%C3%B3stwa_Ludzkiego.

2.4.5. Bezrobocie

Bezrobocie stanowi jeden z najtrudniejszych problemów społeczno-gospodarczych współczesnej gospodarki. Wstępuje wówczas, gdy liczba osób poszukujących pracy jest większa niż liczba ludzi zdolnych do pracy, chcących pracować i akceptujących proponowany poziom wynagrodzeń.

W badaniach statystycznych wyróżniane są różne wskaźniki określające poziom tego zjawiska. Wskaźniki te są jednak często opracowywane wg zróżnicowanych metod. Według stosowanego w Polsce ujęcia wyróżnia się między innymi:

Bezrobocie ukryte (ang. *Hidden unemployment*)¹¹²

Bezrobocie ukryte według kryterium obiektywnego:

¹¹¹ Patrz: http://pl.wikipedia.org/wiki/D%C5%82ug_zewn%C4%99trzny ;

¹¹² Patrz: http://www.stat.gov.pl/gus/definicje_PLK_HTML.htm?id=POJ-3212.htm; (stan akt. 30.06.2008 r.).

Osoby w wieku produkcyjnym pracujące wyłącznie lub głównie w swoim gospodarstwie rolnym, (działce rolnej), które w ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie pracowały:

- 3 miesiące lub mniej,
- powyżej 3 miesięcy, ale przeciętnie 3 godziny dziennie lub mniej.

Bezrobocie ukryte według kryterium subiektywnego:

Osoby w wieku produkcyjnym pracujące wyłącznie lub głównie w swoim gospodarstwie rolnym, (działce rolnej), które - według opinii użytkownika gospodarstwa rolnego (działki rolnej) - mogłyby podjąć pracę wyłącznie poza gospodarstwem. Praca tych osób w gospodarstwie rolnym (działce rolnej) mogłaby być wykonana przez innego członka gospodarstwa domowego.

Bezrobotni zarejestrowani (ang. *Registered unemployed persons*)

Osoby niezatrudnione i nie wykonujące innej pracy zarobkowej, zdolne i gotowe do podjęcia zatrudnienia w pełnym wymiarze czasu pracy (bądź jeśli są to osoby niepełnosprawne - zdolne i gotowe do podjęcia zatrudnienia co najmniej w połowie tego wymiaru czasu pracy), nieuczące się w szkole z wyjątkiem szkół dla dorosłych lub szkół wyższych w systemie wieczorowym albo zaocznym, zarejestrowane we właściwym dla miejsca zameldowania (stałego lub czasowego) powiatowym urzędzie pracy oraz poszukujące zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej, jeżeli m.in.:

- *ukończyły 18 lat,*
- *nie ukończyły: kobiety- 60 lat, mężczyźni 65 lat,*
- *nie nabyły prawa do emerytury lub renty z tytułu niezdolności do pracy, renty szkoleniowej, renty socjalnej, nie pobierają świadczenia lub zasiłku przedemerytalnego, świadczenia rehabilitacyjnego, zasiłku chorobowego lub macierzyńskiego,*
- *nie są właścicielami lub posiadaczami (samoistnymi lub zależnymi) nieruchomości rolnej o powierzchni użytków rolnych powyżej 2 ha przeliczeniowych, nie podlegają ubezpieczeniu emerytalnemu i rentowemu z tytułu stałej pracy jako współmałżonek lub domownik w gospodarstwie rolnym o powierzchni użytków rolnych przekraczającej 2 ha przeliczeniowe,*
- *nie podjęły pozarolniczej działalności lub nie podlegają -- na podstawie odrębnych przepisów -- obowiązkowi ubezpieczenia społecznego, z wyjątkiem ubezpieczenia społecznego rolników,*

- nie uzyskują miesięcznie przychodu w wysokości przekraczającej połowę minimalnego wynagrodzenia za pracę, z wyłączeniem przychodów od środków pieniężnych zgromadzonych na rachunkach bankowych¹¹³.

Bezrobotni według BAEL¹¹⁴ i NSP 2002 (ang. *Unemployed persons by LFS and Population and Housing Census 2002*)

Osoby w wieku 15-74 lat, które spełniają jednocześnie trzy warunki:

- w okresie badanego tygodnia nie były osobami pracującymi (zgodnie z definicją pojęcia - "Pracujący według BAEL i NSP 2002"),
- aktywnie poszukiwały pracy, tzn. podjęły konkretne działania w ciągu 4 tygodni (wliczając jako ostatni - tydzień badany), aby znaleźć pracę,
- były gotowe (zdolne) podjąć pracę w okresie: wg BAEL- w ciągu dwóch tygodni następujących po tygodniu badanym, wg NSP 2002 - w tygodniu badanym lub następnym.

Do bezrobotnych zostały zaliczone także osoby, które nie poszukiwały pracy, ponieważ miały pracę załatwioną i oczekiwały na jej rozpoczęcie przez okres nie dłuższy niż 3 miesiące oraz - dodatkowy warunek w BAEL - były gotowe ją podjąć.

We współczesnych społecznościach bezrobocie jest problemem kluczowym. Ilekroć jest ono wysokie dochody ludzi ulegają zmniejszeniu. W takich okresach marazm gospodarczy wywiera wpływ także na doznania oraz postawy ludzi i na życie rodzin. Bez względu na to, jak wysokie są ekonomiczne skutki bezrobocia, rachunek strat nie odzwierciedla właściwie i w pełni szkód ludzkich, społecznych i psychicznych, jakie niosą za sobą okresy trwale utrzymującego się bezrobocia przymusowego. Z nowoczesnych badań wynika zaś, że bezrobocie prowadzi do pogorszenia stanu zdrowia zarówno psychicznego, jak i fizycznego: do wyższego poziomu zachorowań na choroby serca, przypadków alkoholizmu, samobójstw. Badania dowodzą, że niedobrowolne pozostawanie bez pracy to dla wielu ludzi sytuacja o wysokim oddziaływaniu traumatycznym. Jednak podejście do problemu bezrobocia jest zróżnicowane sytuacyjnie i kulturowo. Ponadto, poza bezrobociem przymusowym (niedobrowolnym) może występować bezrobocie dobrowolne.

Źródła informacji niejawniej:

- CIA: *The World Factbook* (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>).

¹¹³ http://www.stat.gov.pl/gus/definicje_PLK_HTML.htm?id=POJ-1258.htm; (stan akt. 30.06.2008 r.).

¹¹⁴ BAEL – Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności prowadzone zgodnie z metodyką Międzynarodowej Organizacji Pracy.

2.4.6. Tempo wzrostu produkcji

Wzrost zdolności do wytwarzania dóbr i usług nosi miano wzrostu gospodarczego. Jest ono istotą polityki ekonomicznej większości państw współczesnego świata. Poziom stopy wzrostu gospodarczego, jego podtrzymywanie i zwiększanie stało się wyzwaniem dla poszczególnych państw rywalizujących na arenie międzynarodowej. Tempo wzrostu gospodarczego stanowi podstawową miarę postępu i zarazem wyraz sukcesu prowadzonej przez dane państwo polityki ekonomicznej. Nie sprowadza się ona jednak tylko do wytworzenia większej ilości dóbr i usług, lecz polega na tym, by uzyskiwać rynkową akceptację dla tych produktów. Czyli wytwarzane dobra i usługi muszą zostać sprzedane z przeznaczeniem na konsumpcję gospodarstw domowych, inwestycje, akumulację lub eksport i stać się elementem tworzącym produkt krajowy brutto (PKB).

Utrzymanie stopy wzrostu produkcji w dłuższym czasie jest uzależnione od posiadania odpowiedniej liczby czynników produkcji, a przede wszystkim efektywnego popytu wewnętrznego i zewnętrznego na wytwarzane produkty¹¹⁵.

Ciągle występują mechanizmy podtrzymujące i przyspieszające wzrost produkcji. Napędza je dążenie krajów i regionów do osiągnięcia wysokiego tempa wzrostu gospodarczego, które posiada trzy źródła:

- jest efektem wysokiego poziomu rozwoju osiągniętego przez znaczną grupę państw świata (OECD),
- wynika z pogłębiającego się dystansu rozwojowego między krajami biednymi a bogatymi, wzmaganego globalnym przepływem informacji,
- jest wymuszone wzrostem liczby ludności, coraz bardziej uświadamiającej sobie swoje potrzeby i coraz skuteczniej dążącej do stworzenia możliwości ich zaspokojenia.

Przesłanki te uzasadniają powszechne dążenie do wzrostu masowego wytwarzania dóbr i usług¹¹⁶.

Źródła informacji:

□ CIA: *The World Factbook*

(<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>).

¹¹⁵ K. Kuciński, *Wielka encyklopedia geografii świata. Gospodarka współczesnego świata*, tom XVI, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań 1999, s. 53.

¹¹⁶ Tamże, s. 75.

2.4.7. Poziom bezpieczeństwa energetycznego

Popyt na nośniki energetyczne i zużycie energii uzależnione są głównie od stopnia rozwoju cywilizacyjnego, tempa wzrostu ludności oraz koniunktury gospodarczej. Światowe zapotrzebowanie na energię zwiększa się bardzo dynamicznie. Najważniejszym aktualnie nośnikiem energii, jest ropa naftowa pomimo trendu spadkowego. Spadek popytu tego surowca byłby zapewne szybszy, gdyby nie dynamika rozwoju motoryzacji.

Znacznie wzrosła rola gazu ziemnego jako surowca strategicznego, co wynika z odkrycia nowych złóż. Stosuje się go jako źródło energii w celach grzewczych oraz jako paliwo napędowe w motoryzacji. Światowe zużycie klasycznych źródeł energii pierwotnej, węgla kamiennego i brunatnego wykazuje powolną tendencję spadkową. Największy przyrost udziału wśród źródeł energii pierwotnej notuje się w ostatnich dziesięcioleciach dla energii jądrowej. W grupie energii uzyskiwanej ze źródeł odnawialnych, coraz większą rolę zaczyna odgrywać energia geotermalna i wiatrowa oraz słoneczna. Światowe zużycie energii jest przestrzennie bardzo zróżnicowane. Najbardziej uprzemysłowione regiony Ameryki Północnej i Europy, które stanowią zaledwie 17% zaludnienia kuli ziemskiej pochłaniają $\frac{3}{4}$ zużycia światowej energii¹¹⁷. Bardzo duże zróżnicowanie występuje w zużyciu energii na mieszkańca poszczególnych krajów.

Niewielkie zmiany zużycia energii pierwotnej na mieszkańca Ziemi od dłuższego czasu mają swoje źródło przede wszystkim w:

- programach oszczędnościowych energii, które są wdrażane głównie w krajach wysoko uprzemysłowionych,
- dużym spowolnieniu rozwoju gospodarczego w wielu krajach Azji Południowo-Wschodniej i Ameryki Łacińskiej, wykazującym w wielu wypadkach symptomy kryzysu gospodarczego,
- w trudnościach gospodarczych tzw. surowcowych krajów rozwijających się, które popadły w ogromne zadłużenie dewizowe i związane z tym trudności gospodarcze, co przy znacznym zwiększeniu się przyrostu naturalnego spowodowało zmniejszenie jednostkowego zużycia energii pierwotnej na każdego mieszkańca tych krajów.

Niezależnie od kraju tendencje te zależą również od:

- stanu rozwoju technologicznego,
- poziomu i rodzaju struktury gospodarczej np. udziału tzw. przemysłów energochłonnych,

¹¹⁷ Pawlak, Z., *Geografia ekonomiczna dla biznesu*, INTER-INFORM, Poznań 2003, s. 74.

- stopnia zmotoryzowania społeczeństwa,
- warunków klimatycznych, przede wszystkim długości okresu grzewczego,
- polityki cenowej i fiskalnej w zakresie dystrybucji źródeł energii.

Samowystarczalność energetyczna postrzegana jest dwojako: jako samowystarczalność w zakresie wykorzystania surowców energetycznych oraz jako zaspokojenie własnych potrzeb przez przemysł energetyczny. W obu przypadkach analizie poddaje się relacje pozyskania surowca lub produkcji energii względem zużycia (czy zapotrzebowania). Relacje te wskazują, na ile zasoby własne spełniają oczekiwania. Jeżeli występuje niedobór względem zdefiniowanych potrzeb – mamy do czynienia z deficytem, który wymaga uzupełnienia poprzez import. Powstaje więc zależność istotnego dla bezpieczeństwa sektora od gospodarki innych państw, co daje możliwość negatywnego oddziaływania.

Źródła informacji:

- CIA: *The World Factbook*
(<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>);
- Mapa ryzyka bezpieczeństwa energetycznego państw świata – (ang.) *Global map of energy security risk* (<http://forummaps.maplecroft.com/loadmap?template=min>) – załącznik 15.

2.4.8. Poziom bezpieczeństwa żywnościowego

Żywność jest podstawowym produktem wymaganym do egzystencji człowieka. W wielu miejscach świata występują problemy niedożywienia czy wręcz głodu.

Samowystarczalność żywnościowa może być różnie postrzegana. Jest to m.in. taka podaż żywności, która w sposób optymalny zaspokaja popyt na produkty żywnościowe. Łączy się tu z fizyczną dostępnością - im większe zaspokojenie tym większa samowystarczalność. Szersze podejście uzupełnia podaż surowców o produkty kupione (które analizowane państwo nie produkuje lub produkuje za mało). Samowystarczalność powinna być oceniana w długim okresie czasu co eliminuje np. wpływ przebiegu pogody.

FAO przestrzega państwa, by prowadząc politykę samowystarczalności nie prowadzić jej bez względu na koszty – ale w sposób wyważony adekwatny do możliwości i warunków na światowym rynku żywności.

Z problemami wyżywienia ludności boryka się 80 krajów. Według statystyk, co szósty człowiek na ziemi jest niedożywiony i odczuwa głód. W innych równocześnie występuje zja-

wisko nadprodukcji i problemy ze sprzedażą żywności. Teoretycznie istnieje niebezpieczeństwo załamania się wzrostu produkcji żywności. Problemy żywności coraz częściej pojawiają się w medialnych doniesieniach. Raport o stanie świata z 1993 r. zwracał uwagę na fakt, że Ziemia osiągnęła już granice swoich możliwości i stale maleje przyrost światowych zapasów żywności¹¹⁸. Pojawia się szereg towarzyszących zjawisk niekorzystnych jak obniżenie poziomu wód gruntowych, brak wody, zanieczyszczenie wód gruntowych czy pojawiają się niekorzystne zjawiska hydrometeorologiczne. Wzrastają ceny żywności oraz wzrasta populacja konsumentów. Wiele państw przeznaczają zasoby żywności do produkcji biopaliw lub nakładem znacznych środków ogranicza, a nawet niszczy zbiory, aby utrzymać wysokie ceny żywności.

Istnieje powszechna opinia, że wyzwanie zapewnienia wszystkim ludziom bezpieczeństwa żywnościowego nie jest uzależnione wyłącznie od uwarunkowań ekonomicznych czy technicznych, ale w znacznej mierze od relacji etyczno-duchowych.

Pojawiają się też zjawiska potencjalnie niekorzystne – jak np. żywność genetycznie modyfikowana.

Bardzo znaczącym czynnikiem jest zdolność państwa do przetwarzania i przechowywania zapasów żywności.

W latach zimnej wojny oraz napięć w stosunkach międzynarodowych, zauważono możliwość wykorzystania żywności i zbóż jako ważnej broni. Wielcy producenci zbóż wykorzystywali swoją pozycję zarówno w kontekście dyktowania cen, ale też stawiania warunków o charakterze politycznym. W celu wyeliminowania zjawiska dyktowania cen w sytuacji klęsk żywiołowych czy spadku produkcji na skutek klęsk nieurodzaju, organizacje międzynarodowe postulują tworzenie światowych zapasów (magazynów) powstających w latach urodzajów. Problematyka ta wymaga uregulowania na poziomie światowym i znacznych nakładów finansowych.¹¹⁹

Źródła informacji:

- CIA: *The World Factbook*
(<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>);
- wskaźnik bezpieczeństwa żywnościowego, ang. *Food Security Index* – FSI:
<http://forummaps.maplecroft.com/loadmap?template=min>.

¹¹⁸ Mojsiewicz C., *Leksykon problemów międzynarodowych i konfliktów zbrojnych*, Alta 2, Wrocław 2003, s. 144.

¹¹⁹ Tamże, s. 147.

Wskaźnik bezpieczeństwa żywnościowego (załącznik 16) określony został na podstawie następujących danych:

- zmian wielkości produkcji żywności na mieszkańca – w stosunku do wielkości produkcji w okresie 1999-2001 – baza porównawcza;
- wielkość produkcji zbóż na mieszkańca (w kg/osobę);
- wielkość importu zbóż;
- indeksu handlu żywnością (według wielkości importu i eksportu)
- udział pomocy żywnościowej w całości konsumpcji (w %);
- wielkość transportu pomocy żywnościowej w tysiącach ton/rok.

2.4.9. Narkotyki (uprawa / handel)

Problemy wynikające ze stosowania narkotyków oraz ich uprawy i handlu stwarzają szereg problemów postrzeganych na wielu płaszczyznach życia społecznego, również w kategoriach zagrożeń dla bezpieczeństwa. Destabilizacja wywołana czy to przez stan uzależnionego odurzenia znacznej populacji społeczeństwa, czy zagrożenia wynikające z relacji sprzedaży narkotyków takie jak, walka grup zarządzających dystrybucją czy akcje odwetowe sił państwowych, występujące relacje siły względem mieszkańców stanowią znaczące zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa.

Handel nielegalnymi narkotykami jest problemem globalnym obejmującym wielką liczbę tras przemytu, a próby jego ograniczenia znajdują odbicie w międzynarodowych uregulowaniach prawnych, a szczególnie w konwencji ONZ z 1988 roku.

Pod koniec lat 90. szacunkowa liczba nadużywających nielegalnych narkotyków na świecie (roczne rozpowszechnienie) wynosiła około 180 mln osób, w tym ponad 144 mln nadużywało konopi (marihuana i haszysz), 28,7 mln substancji stymulujących z grupy amfetamin, w tym ecstasy – 4,5 mln Kokainę nadużywało 14 mln osób oraz ok. 13,5 mln opiaty, w tym ponad 9 mln heroine¹²⁰. Liczby te się nie sumują, ponieważ część osób nadużywa dwóch lub więcej narkotyków jednocześnie. Dla oceny rozpowszechnienia używa się najczęściej trzech wskaźników: użycie danego narkotyku w okresie ostatniego miesiąca, roku lub w ciągu dotychczasowego życia. Kolejnym problemem jest określenie, ile osób wśród nadużywających jest uzależnionych.

Konopie są praktycznie uprawiane we wszystkich regionach świata. Amfetaminy są głównie nielegalnie produkowane w USA, Meksyku, Kanadzie, Europie Zachodniej, ale także

¹²⁰ Patrz: Brodniak W.A., *Międzynarodowe raporty i strategie dotyczące kontroli substancji psychoaktywnych*

w Polsce, Australii, Azji Południowo-Wschodniej, RPA, Nigerii i Egipcie. Liście koka są uprawiane tylko w Kolumbii i kilku krajach andyjskich, a mak z dużą zawartością opium w Azji Środkowej, w tym w Afganistanie, Azji Południowo-Wschodniej, w tym w Birmie i Laosie oraz Meksyku i Kolumbii. Najwięcej osób nadużywających nielegalnych narkotyków z czterech wyżej wymienionych grup koncentruje się w Ameryce Północnej, Europie Zachodniej, Australii i niektórych regionach Ameryki Południowej i Afryki, a opiaty także w kilku rejonach Azji.

Handel narkotykami i używanie narkotyków i substancji psychotropowych w Afryce ściśle łączy się z trwającymi na kontynencie konfliktami zbrojnymi. Narkotyki są także nieodłącznym elementem rzeczywistości post-konfliktowej, a ich używanie niepokojąco wzrasta w coraz młodszych grupach wiekowych. Rządy niektórych państw Ameryki Środkowej i Karaibów wykazują daleko posuniętą tolerancję wobec niekontrolowanych operacji bankowych i działalności kasyn, stwarzając w ten sposób korzystne warunki dla prania pieniędzy.

Chociaż w znacznym stopniu ograniczono nielegalne uprawy krzewu koki w Boliwii i Peru w ciągu ostatnich dwóch lat, liczba liści koki zbieranych w Kolumbii wzrosła w takim stopniu, że ilość tego narkotyku pozyskiwana w całym regionie nie zmniejszyła się.

Używanie stymulantów amfetaminowych i handel tymi substancjami w Azji Południowej i Południowo-Wschodniej stale się zwiększa, przy czym największym ich producentem są Chiny.

Zobowiązanie się Talibów w Afganistanie do wprowadzenia całkowitego zakazu upraw makowych i produkcji heroiny wydaje się być obietnicą bez pokrycia, jako że w dalszym ciągu Talibowie czerpią zyski z tego procederu poprzez opodatkowanie upraw i produkcji. Około 75% światowej produkcji opium pochodzi z Afganistanu, a powierzchnia upraw makowych stale się zwiększa. W 1999 roku wyprodukowano tam rekordową ilość tego narkotyku wynoszącą 4 600 ton.

Obserwowany jest gwałtowny wzrost nielegalnych upraw, handlu oraz używania narkotyków, szczególnie heroiny, w Azji Centralnej i na Kaukazie, przy wzrastającej aktywności grup przestępczych w tym regionie.

Zwiększająca się liczba szklarniowych upraw konopi indyjskich w Zachodniej Europie oraz coraz większe powierzchnie upraw w Europie Południowej, szczególnie w Albanii, to przyczyny, dla których przetwory konopi są coraz łatwiej dostępne i coraz powszechniej

używane. Niepokoi też fakt, że te narkotyki nie są postrzegane jako niebezpieczne i ich używanie jest coraz powszechniej tolerowane¹²¹.

Przez wiele pokoleń podejmowano próby zwalczania negatywnych skutków nielegalnego handlu i nadużywania substancji odurzających. Powstały instytucje, które zajmują się tym problemem na szczeblu krajowym i międzynarodowym. Mimo, że poczyniono znaczący postęp w zakresie ograniczenia handlu i nadużywania narkotyków, nadal pozostaje dużo do zrobienia.

Wiele państw staje się celem handlarzy narkotyków, efektem czego są transporty dużych przesyłek zawierających nielegalne substancje odurzające, psychotropowe i prekursory. Duże konfiskaty kokainy i heroiny w obrocie nielegalnym dowodzą istnienia bardzo dobrze zorganizowanych grup przestępczych, które należy powstrzymać przed bezkarnym przetrzuceniem narkotyków na całym świecie. Konfiskaty wskazują również na fakt, iż konieczne jest podniesienie efektywności wymiany informacji wywiadowczych oraz działań uniemożliwiających transport narkotyków¹²².

Źródła informacji:

- Raporty Międzynarodowego Organu Kontroli Środków Odurzających (ang. *International Narcotics Control Board - INCB*); <http://www.unic.un.org.pl/incb/> ;
- Raporty wyspecjalizowanych struktur ONZ - United Nations Office on Drugs and Crime - <http://www.unodc.org/unodc/en/crop-monitoring/index.html> ;
- CIA: *The World Factbook*
(<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>).

2.4.10. Problemy ekologiczne

Współczesne postrzeganie ekologii daleko wykracza poza jej definicję źródłową opracowaną przez Ernst'a Heckel'a z 1866 r. W latach 30. XX wieku wyszła ona poza krąg nauk przyrodniczych i stała się przedmiotem nauk społecznych. Poza dotychczasowym nurtem ekologii biologicznej zaczęły się wyodrębniać ekologia społeczna (ludzka; człowieka). Ten nowy kierunek badań był tworzony przez przedstawicieli nauk humanistycznych. Ekologia stawała się nauką o gospodarce w przyrodzie, ochronie przyrody (sozologia), o problemach

¹²¹ Patrz: <http://www.unic.un.org.pl/incb/99.2.pdf>; (stan akt. 30.06.2008 r.).

¹²² Patrz: <http://www.unic.un.org.pl/incb/2006.1.php>; (stan akt. 30.06.2—8 r.).

środowiska życia człowieka¹²³. Intensyfikacja działań pro-ekologicznych, wzrost świadomości ekologicznej – wynikały po części z dostrzegalnych przejawów degradacji środowiska na skutek niewłaściwej gospodarki przestrzennej i nadmiernej eksploatacji gospodarczej. W drugiej połowie XX w. okazało się, że niezbędne jest systemowe traktowanie środowiska, uwzględniające przyrodę, technikę, gospodarkę, społeczeństwo i stosunki międzynarodowe, czyli zarówno naturalne, jak i cywilizacyjne otoczenie człowieka¹²⁴. Problemy ekologiczne postrzegamy współcześnie przez pryzmat równoczesnego zapewnienia warunków do rozwoju biologicznego i cywilizacyjnego oraz ochrony środowiska naturalnego. Problemy ekologiczne są ściśle powiązane z kategorią ryzyko katastrof – zagrożenia ekologiczne.

Kategorie problemów ekologicznych postrzeganych w relacjach antropogenicznych

- zatrucie zbiorników wodnych (ujęć wody pitnej); dużych powierzchni – niszcząc życie biologiczne; wycieki produktów ropopochodnych;
- koncentracja zanieczyszczonego powietrza (emisja szkodliwych pyłów i gazów - tlenki siarki, węgla i azotu oraz węglowodorów); powodują kwaśne deszcze, efekt cieplarniany, dziurę ozonową;
- erozja i pustynnienie wielkich obszarów Ziemi (karczowanie lasów);
- uwolnienie bakterii, wirusów z laboratoriów badawczych;
- skażenie wód na skutek uwolnienia chemicznych lub biologicznych środków trujących;
- zmiana warunków hydrotechnicznych wywołuje zmianę środowiska, erozję, pustynnienie itp.

Źródła informacji:

- CIA: *The World Factbook*
(<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>).
- Indeks podatności (wrażliwości) na zmiany klimatyczne – (ang.) *Climate Change Vulnerability Index* (CCVI), wyniki prezentowane są na mapie – załącznik 17, (ang.) *Global map of climate change vulnerability*,
<http://forummaps.maplecroft.com/loadmap?template=min> .

¹²³ *Mały słownik stosunków międzynarodowych*, pod red. G. Michałowskiej, wyd. trzecie, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne SA, Warszawa 1999, s. 114.

¹²⁴ Tamże, s. 115.

2.4.11. Struktura handlu

Struktura handlu w ramach wymiany zewnętrznej jest istotnym czynnikiem w badaniach nad stanem gospodarki w kontekście oceny zagrożeń bezpieczeństwa ekonomicznego oraz potencjalnej destabilizacji państwa. W interesie państwa jest zapewnienie dodatniego bilansu wymiany handlowej. Polega on na przewadze eksportu nad importem, a poza tym na oczekiwanym rozkładzie produktów wymiany handlowej. Korzystniejszy jest eksport produktów przetworzonych niż surowców. Handel wielu towarami zwłaszcza rolniczymi i surowcami, a więc produktami nisko przetworzonymi, narażony jest na różne perturbacje spowodowane wahaniami cen na rynku światowym. Może to wynikać z okresowego nadmiernego urodzaju i drastycznego spadku cen artykułów żywnościowych, ale również z klęski nieurodzaju, spowodowanej niekorzystnymi warunkami pogodowymi i klęskami żywiołowymi. Specyfika wymiany handlowej, również z punktu widzenia struktury towarowej, ma duże znaczenie. Towary jednorodne w małej gamie rodzajowej z reguły są mniej korzystne dla stabilności handlu z innymi państwami. Trudności z okresowym zbytem niektórych towarów będących przedmiotem wymiany, natychmiast prowadzą do zachwiania gospodarki państw mających do zaoferowania niewielką gamę towarów przetworzonych i surowców. Odległe rynki zbytu również są mniej korzystne, niż krótkie zasięgi dostaw własnych towarów i surowców. W zakresie importu korzystniejsze jest sprowadzanie surowców strategicznych i rzadkich z ochroną rezerw krajowych. Istotnym czynnikiem jest dywersyfikacja dostaw czyli unikanie uzależnienia się od jednego źródła dostaw, który staje się monopolistą, co potencjalnie zagraża poważnymi perturbacjami w przypadku zakłóceń w dostawach. Analizować więc należy zarówno bilans wymiany handlowej jak i strukturę towarową eksportu i importu w kontekście wielu uwarunkowań i sytuacji na rynku regionalnym i globalnym.

Źródła informacji:

- CIA: *The World Factbook*

(<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>).

2.4.12. Zagrożenia technologiczne – ryzyko katastrof

Od początku dziejów przemysłu, stanowił on równocześnie nowe, nieustające narastające źródło zagrożeń - ryzyko techniczne. Występuje szereg gałęzi przemysłu mogących generować potencjalnie znaczące zagrożenie. Należą do nich m.in. przemysł jądrowy, chemiczny, ale również biotechnologia i inżynieria genetyczna. Do kręgu zagrożeń technologicznych zaliczamy również różnego rodzaju zagrożenia wynikające z działalności człowieka – budow-

le, składy i przewóz substancji niebezpiecznych, zagrożenia komunikacyjne, działalność górnicza itd. Z myślą o tych niebezpiecznych rodzajach działalności podjęto wiele środków zapobiegawczych, ale żaden z nich nie daje gwarancji braku zagrożenia. Żadna instalacja nie jest w pełni chroniona przed błędem człowieka, zawodnością mechanizmów, groźbą uszkodzenia licznych, wzajemnych zależności czy połączonych ze sobą systemów, ani utratą kontroli nad skutkami długofalowymi (jak w przypadku manipulacji genetycznych)¹²⁵.

Jednym z zagadnień rodzących wiele zastrzeżeń jest sposób urbanizacji. Przestrzeń miejska jest bardzo wrażliwa na oddziaływanie tego typu zagrożeń z racji przenikania zabudowy mieszkalnej i przemysłowej oraz koncentracji instalacji przemysłowych w pobliżu centrum miasta.

W krajach rozwijających się niebezpieczeństwa tego typu są zazwyczaj zwielokrotnione, co wynika z mniej restrykcyjnych przepisów bezpieczeństwa. W wielu krajach mieszkańcy nie są powiadamiani o lokalizacji zakładów potencjalnie niebezpiecznych lub nawet występuje korupcja lub niekompetencja władz.

Kategorie problemów:

- katastrofy komunikacyjne (zagrożenie upadkiem samolotu; uwolnienie przewożonych środków toksycznych);
- skażenie promieniotwórcze (awaria elektrowni jądrowej; wybuch bomby atomowej; skażenie wód lub powietrza na skutek rozszczelnienia pojemników lub pożaru instalacji zawierających materiały promieniotwórcze);
- awaria instalacji technicznej lub pojazdu zawierających znaczne ilości środków toksycznych;
- awaria urządzeń hydrotechnicznych;
- wybuch składów z materiałami niebezpiecznymi (substancje chemiczne, TŚP).

Źródła informacji:

- GMES - <http://www.esa.int/esaLP/LPgmes.html> ;
- Baza danych o kataklizmach, katastrofach i nagłych zdarzeniach – (ang.) *Emergency Events Database* - <http://www.emdat.be/Database/terms.html> (załącznik 18);
- Baza danych i mapy zdarzeń technologicznych – EM-DAT: The OFDA/CRED (ang.) *International Disaster Database* (ang. *Technological Disasters*) – <http://www.cred.be> .

¹²⁵ Barnier M., *Wielki atlas zagrożeń. Ekologia, środowisko, przyroda*, Wydawnictwo Naukowo - Techniczne, Warszawa 1995, s. 46.

2.5. Zagrożenia militarne i wskaźniki ich identyfikacji oraz zasady oceny

Całkowite wyeliminowanie zagrożeń w relacjach pomiędzy państwami nie jest możliwe. Jest to przede wszystkim efektem subiektywnego charakteru oceny zarówno samego zagrożenia, jak i możliwości obronnych poszczególnych państw. Ocena poziomu zapalności zagrożeń militarnych jest dość kłopotliwa i trudno znaleźć tu w pełni obiektywne miary (wskaźniki), a problem ten dodatkowo komplikuje brak jawności poczynań wielu państw i niejawność danych na tematy militarne.

Tym niemniej przyjęto do oceny kolejną grupę zagrożeń bezpieczeństwa - wpływająca bezpośrednio na możliwość wystąpienia sytuacji kryzysowej i konfliktowej a nawet prowadzącej do wojny - zagrożenia militarne, aczkolwiek na pierwszy rzut wydaje się to paradoksalne. Gdyż właśnie siły zbrojne każdego państwa są po to aby przeciwdziałać zagrożeniom militarnym i podnosić poziom jego bezpieczeństwa. Tym niemniej jednak nadmierne zbrojenia i wydatki na ten cel, szczególnie do wielkości budżetu państwa wpływają na wzrost potencjału zagrożenia. Wyposażanie sił zbrojnych głównie w środki walki służące natarciu, a nie obronie, również tworzą sytuację zapalną. Czynniki (wskaźnikami) dla oceny poziomu zagrożeń militarnych (poziomu „zapalności”) danego państwa, mogą więc być: potencjał militarny; posiadanie i proliferacja BMR; wydatki militarne na mieszkańca; aktywność militarna; procentowy udział wydatków militarnych w PKB i cywilna kontrola nad armią.

2.5.1. Potencjał militarny

Potencjał militarny można rozpatrywać w kilku wymiarach: ilościowym, technicznym, organizacyjnym, społecznym, doktrynalnym. Oczywiście w rozpatrywanej problematyce nie chodzi o ocenę potencjału militarnego w ogóle, a raczej o ocenę zagrożenia dla wystąpienia sytuacji kryzysowej spowodowanej dysponowaniem potencjałem militarnym. Należy więc rozpatrywać aspekty techniczne, jakościowe, doktrynalne oraz częściowo społeczne i na tej podstawie dokonać oceny poziomu zapalności.

Jak wspomniano wyżej do oceny tego wskaźnika z punktu widzenia potencjalnej zapalności kryzysowej, należy brać przede wszystkim pod uwagę to, czy w danym państwie przeważa wyposażenie sił zbrojnych w systemy i środki walki służące działaniom zaczepnym (czołgi, działa artyleryjskie, wyrzutnie raketowe Z-Z, krążowniki, lotniskowce, niszczyciele, samoloty bombowe i transportowe itd.), co oczywiście podnosi potencjał zapalności, czy przeważają środki i systemy obronne: przeciwpancerne, przeciwlotnicze i OP, przeciwrakietowe itd.? Istotny do oceny jest też ogólny potencjał militarny, w tym również liczebność sił

zbrojnych, szczególnie w kontekście wielkości danego państwa i jego możliwości ekonomicznych. Istotne jest też rozważenie obowiązującej doktryny i strategii militarnej oraz jej charakteru.

Źródłem informacji na temat wyposażenia sił zbrojnych państw świata może być rocznik „*The Military Balance*” - <http://www.routledgereference.com/books/The-Military-Balance-2008-isbn9781857434613>, wydawany przez Międzynarodowy Instytut Studiów Strategicznych (IISS – www.iiss.org). Ponadto dane znajdują się wśród „wskaźników polityki bezpieczeństwa państw” (ang. *Country Indicators for Foreign Policy*), gdzie podano (ang. *Military Expenditure, Total Armed Forces*) - <http://www.carlton.ca/cifp/rank.htm> .

2.5.2. Posiadanie i proliferacja BMR

Proliferacja broni masowego rażenia to rozprzestrzenianie technologii produkcyjnych, wykorzystywanych przy produkcji tego typu broni z państw je posiadających do państw oraz innych aktorów stosunków międzynarodowych, dążących do osiągnięcia takich zdolności.

Zjawisko rozprzestrzeniania broni masowego rażenia oraz komponentów i technologii do jej produkcji postrzegane jest obecnie, obok globalnego terroryzmu, jako jedno z najważniejszych zagrożeń dla bezpieczeństwa regionalnego i światowego.

Posiadanie broni masowego rażenia i jej proliferacja stanowią więc czynnik stwarzający zagrożenia dla bezpieczeństwa. Kwestie te są monitorowane i podlegają ścisłej kontroli, tym niemniej często tradycyjne środki bezpieczeństwa służące nieprolifracji broni jądrowej są niewystarczające w obliczu wzmożonego przenikania zaawansowanych technologii i pojawiania się nieuczciwych podmiotów nie będących państwami. To samo dotyczy proliferacji broni chemicznej i biologicznej. Stąd pomimo zawierania stosownych porozumień kwestie powyższe nie są łatwe do rozpoznania i uchwycenia. Uważa się, że KRLD i Syria są przykładami państw dążących nielegalnie do posiadania BMR. Iran i Indie, a również Pakistan są nadal aktywne na czarnym rynku jądrowym. Kilka innych podmiotów było i jest zaangażowanych w nielegalny transfer technologii, potajemną działalność w celu zdobycia broni jądrowej i innej masowego rażenia. Często pojawiające się informacje o przemycie materiałów rozszczepialnych wskazują na istnienie takiego zjawiska. Informacje na ten temat są istotne z punktu widzenia dokonywania oceny zagrożeń. Także niestabilne państwa, w których łatwo mogą działać nielegalne lub wywrotowe organizacje mogą być źródłem zagrożenia. Dodatkowo wyzwaniem stanowią zaawansowane demokracje, w których przedsiębiorstwa czasem nieumyślnie dostarczają potrzebne technologie i sprzęt sprawcom proliferacji. W kwietniu

2004 r. Rada Bezpieczeństwa ONZ uchwaliła Rezolucję nr 1540, która określiła globalne podstawy odnośnie do środków zapobiegających proliferacji. Rezolucja nakłada na państwa wymóg „kryminalizacji proliferacji, ustanowienia ścisłych kontroli wywozowych i zabezpieczenia wszelkich wrażliwych materiałów na swoim terytorium”. Ponadto rezolucja wymaga od państw: przyjęcia i egzekwowania odpowiednich skutecznych przepisów zakazujących wszelkim podmiotom innym niż państwa wytwarzania, nabywania, posiadania, rozwijania, transportowania, przekazywania lub wykorzystywania broni jądrowej, chemicznej i biologicznej oraz środków jej przenoszenia; opracowywania i utrzymywania „skutecznych fizycznych środków ochrony”; „wysiłki w zakresie kontroli granicznych i egzekwowania prawa” w celu walki z nielegalnym handlem oraz ustanowienie „krajowych kontroli przy wywozie i przeladunku”. Rezolucja nakłada na wszystkie państwa na świecie wymóg stosowania środków zapobiegających proliferacji w zakresie, w jakim mogłyby one być jej źródłem¹²⁶. Obecnie około 20 państw posiada lub produkuje broń masowego rażenia, a kilkanaście z nich dysponuje raketami balistycznymi zdolnymi do przenoszenia ładunków jądrowych i innych masowego rażenia.

Źródłem informacji na temat proliferacji BMR mogą być opracowania SIPRI (ang. *Stockholm International Peace Research Institute*) np.: (ang.) *Countries and Issues of Nuclear Strategic Concern - index*¹²⁷. W zakresie broni chemicznej i biologicznej informacje są zawarte w na stronie: <http://www.sipri.org/contents/expcon/CBWpublications.html>.

2.5.3. Wydatki militarne na mieszkańca

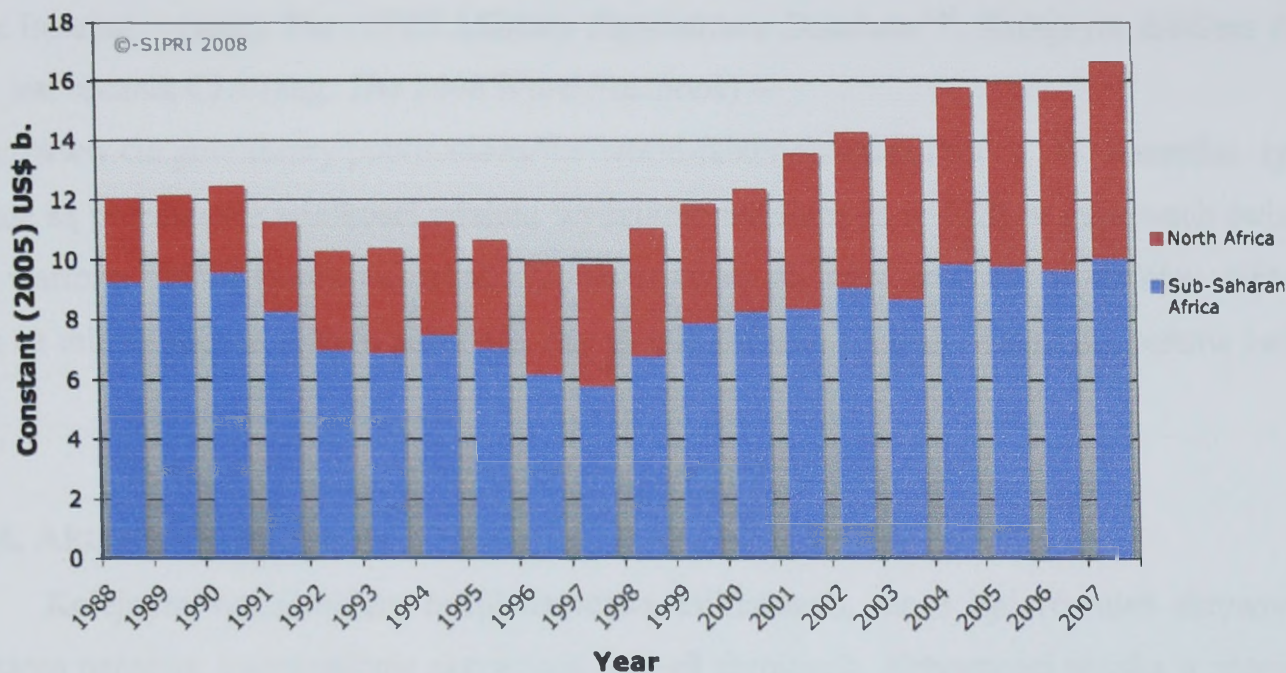
Wydatki militarne są istotnym wskaźnikiem poziomu zapalności, szczególnie w przeliczeniu na mieszkańca dają obraz sytuacji w danym państwie. Dane o wielkości wydatków publikowane są w wielu źródłach, najczęściej są to jednak ogólne kwoty nominalne odniesione do jakiegoś roku, co wskazuje na trendy w tym zakresie.

W celu otrzymania wielkości przyjętego wskaźnika, należy ogólny poziom wydatków podzielić przez liczbę mieszkańców w danym państwie. Dopiero tak przeliczone wydatki militarne (na mieszkańca), dają pogląd na to czy dane państwo utrzymuje je na poziomie nadmiernym stwarzając tym samym zagrożenia kryzysowe.

¹²⁶ Patrz: *Proliferacja a rozwój – ujawnienie powiązań*, Przegląd NATO, jesień 2007, <http://www.nato.int/docu/review/2007/issue3/polish/art3.html>.

¹²⁷ Patrz: <http://www.sipri.org/contents/expcon/cnscindex.html>.

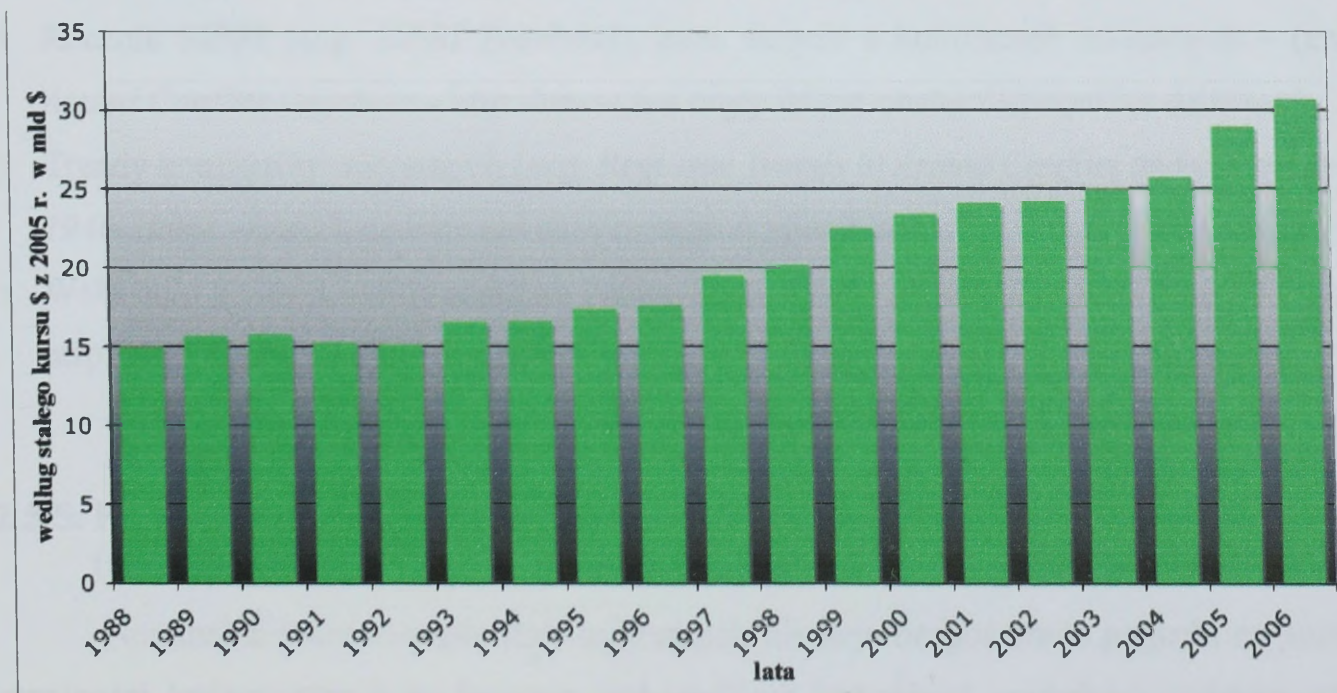
Military expenditure in Africa, 1988-2007

[Źródło: http://www.sipri.org/contents/milap/milex/mex_graph_africa.html]

Rys. 2.19. Wydatki militarne państw kontynentu afrykańskiego w latach 1988-2007

Wydatki militarne są więc istotnym wskaźnikiem wzrostu zagrożeń bezpieczeństwa i niestety poziom ich w wielu regionach i państwach ma tendencję wzrostową. Przykładem powyższego niech będzie najbiedniejszy kontynent jakim jest Afryka (rys. 2.19.) i trendy w zakresie ogólnych wydatków militarnych w Azji Południowej, co przedstawiono na rys. 2.20.

[Źródło: SIPRI Yearbook 2007]

Rys. 2.20. Wydatki wojskowe w Azji Południowej w mld \$ w latach 1988 – 2006

Źródłem danych dotyczących poziomu wydatków militarnych mogą być wydawnictwa SIPRI (ang. *Stockholm International Peace Research Institute*) np. bazy danych dostępne przez Internet – (ang.) *The SIPRI Military Expenditure Database*¹²⁸. Kolejnym źródłem danych jest rocznik CIA (ang. *The 2008 World Factbook*) – <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>. W roczniku tym podane są procentowe wielkości udziału wydatków militarnych w PKB w państwach świata oraz wartości PKB i liczba mieszkańców, co pozwala obliczyć wielkość wydatków militarnych na mieszkańca w danym państwie, czy grupie państw, a nawet większości państw świata.

2.5.4. Aktywność militarna

Kolejnym wskaźnikiem bezpieczeństwa militarnego, może być również aktywność militarna państwa, a szczególnie aktywność jego sił zbrojnych. Aktywności wojska w różnych działaniach i operacjach militarnych zewnętrznych i wewnętrznych wskazuje bezpośrednio o wysokim poziomie zapalności, gdyż użycie sił zbrojnych z reguły świadczy o tym, że sytuacja jest daleka od stabilności.

Źródłami danych mogą być następujące opracowania i bazy informacyjne:

- Trendy konfliktów w świecie – (ang. *Global Conflict Trend*) - <http://members.aol.com/cspmgm/conflict.htm>.
- Rocznik SIPRI (ang. *SIPRI Yearbook*), baza danych o konfliktach militarnych – (ang.) *Armed Conflict Database* - <http://www.iiss.org/publications/armed-conflict-database/>.
- Trendy konfliktów militarnych (ang. *Regional Trends in Armed Conflict and Governance, 1946-2006*) - <http://members.aol.com/cspmgm/region2.htm>.
- Wskaźniki polityki bezpieczeństwa państw (ang. *Country Indicators for Foreign Policy*) - <http://www.carlton.ca/cifp/rank.htm>.

2.5.5. Procentowy udział wydatków militarnych w PKB (ang. *Military expenditures - percent of GDP*)

Nominalna wartość wydatków militarnych nie daje bezpośrednio poglądu na poziom zapalności kryzysowej, dużo lepszym wskaźnikiem jest udział wydatków wojskowych w

¹²⁸ Patrz: <http://milexdata.sipri.org/result.php4>.

ogólnym PKB wyrażany w procentach. Wydatki powyżej 2 % stanowią najczęściej już znaczące obciążenie dla budżetu i świadczą o wzroście poziomu zapalności.

Dane dotyczące tego wskaźnika są publikowane w wielu źródłach (rys. 2.21.), problemem może być tylko ich wiarygodność, gdyż państwa starają się często ukryć rzeczywiste wielkości wydatków, a często też są one zawarte w innych pozycjach niż cel któremu służą.

Źródłem danych może być rocznik wydawany przez CIA - *The World FactBook*, który dostępny jest w Internecie - <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html#Military>, ponadto baza wskaźników polityki bezpieczeństwa państw (ang. *Country Indicators for Foreign Policy*): <http://www.carleton.ca/cifp/docs/militaryexp.htm>. Kolejnym źródłem informacji może być baza danych publikowana przez SIPRI - *The SIPRI Military Expenditure Database* - <http://milexdata.sipri.org/result.php4>.

Państwo	1994 Index	1995 Index	1996 Index	1997 Index	1998 Index	Global Rank Score
Afghanistan						
Albania	6	6	4	3	2	4.2
Algeria	7	7	7	8	8	7.4
Angola	9	9	9	9	9	9
Argentina	4	4	4	3	3	3.6
Armenia		9	7	8	8	7.8
Australia	5	5	5	5	5	5
Austria	1	1	2	2	1	1.4
Azerbaijan	8	6	6	6	7	6.6
Bahrain	9	9	9	9	9	8.8
Bangladesh	3	3	4	4	4	3.6
Belarus	5	3	3	3	2	3.2
Belgium	4	4	4	4	4	4
Belize	3	3	3	4		3.3
Benin						
Bolivia	5	5	5	5	5	5
Bosnia and Herzegovina						
Botswana	8	7	7	7	7	7.2
Brazil	2	3	3	4	3	3
Brunei Darussalam	9	9	9	9	9	9
Bulgaria	6	7	6	6	6	6.2
Burkina Faso	4	4	4	4	4	4
Burundi	8	8	9	9		8.5
Cambodia	8	8	8	7	7	7.6
Cameroon	3	3	2			2.7
Canada	4	4	3	3	3	3.4
Cape Verde	1	3	2	1	2	1.8
Central African Republic	3	2	3			2.7
Chad	6	5	6	4	3	4.8
Chile	4	5	5	5	5	4.8

[Źródło: <http://www.carleton.ca/cifp/docs/militaryexp.htm>]

Rys. 2.21. Udział procentowy wydatków militarnych w PKB (ang. *Total Military Expenditure - % of GDP, Constant 1995 US\$*)

W bazie danych prowadzonej przez SIPRI umieszczono informacje o wielkości wydatków wojskowych w państwach świata w trzech wariantach:

- 1) wydatki wojskowe w walucie danego państwa według bieżącego kursu w latach 1988-2006;
- 2) wydatki wojskowe w dolarach w latach 1988 – 2006, według stałego kursu \$ z roku 2005;
- 3) procentowy udział wydatków wojskowych w wielkości produktu krajowego brutto.

Ogólne wydatki państw wojskowe świata w ujęciu globalnym i regionalnym przedstawiono w załączniku 19.

2.5.6. Cywilna kontrola nad armią

Cywilna kontrola nad siłami zbrojnymi stanowi istotny czynnik obniżający pułap potencjalnych zagrożeń bezpieczeństwa państwa. Brak cywilnej kontroli często prowadzi do niekontrolowanego i nielegalnego użycia sił zbrojnych w państwie, co przejawia się np. puczem wojskowym, czyli przejściem przez wojsko władzy i wprowadzeniem dyktatury wojskowej. Często gdy państwo przeżywa problemy, armia ma skłonność do interweniowania i przejmowania władzy. Cywilna kontrola nad siłami zbrojnymi, to jeden z trudniejszych aspektów organizacji państwa demokratycznego, zwłaszcza młode lub nieustabilizowane demokracje (państwa Europy Wschodniej, Bliskiego Wschodu, Ameryki Łacińskiej) często przez brak odpowiedniego uregulowania tej kwestii cierpią różnego rodzaju problemy. By temu zapobiec, w państwie demokratycznym muszą być przestrzegane następujące zasady:

- Pełna zwierzchność i odpowiedzialność władz cywilnych, oddzielenie w ministerstwie obrony narodowej struktur cywilnych od wojskowych;
- Separacja struktur wojskowych i cywilnych - wojskowi w służbie czynnej nie mogą piastować funkcji w cywilnych organach władzy;
- Apolityczność sił zbrojnych - w armii nie może być prowadzona jakakolwiek działalność i agitacja polityczna, wojskowi nie mogą być członkami partii politycznych, armia nie może być angażowana w działalność polityczną;
- Ograniczenie wewnętrznych funkcji sił zbrojnych - funkcje gospodarcze i inne skierowane do wewnątrz państwa (utrzymanie porządku społecznego, funkcje policyjne) powinny być ograniczone do niezbędnego minimum.

- Zapobieganie autonomizacji sił zbrojnych - zbyt daleko idące przywileje, oddzielne osiedla, szkoły itp. sprzyjają wyalienowaniu armii ze społeczeństwa. Wojskowi muszą mieć poczucie zbieżności swoich interesów z interesami reszty społeczeństwa.

Informacje dotyczące tych kwestii publikowane są w encyklopediach, leksykonach, charakterystykach systemu władzy poszczególnych państw świata przedstawianych w różnych opracowaniach, w tym w rocznikach politycznych np. *SIPRI Yearbook*. Dane do tego rocznika są pozyskiwane w ramach współpracy z wieloma placówkami i instytucjami z całego świata (załącznik 20).

3. KONCEPCJA OKREŚLANIA POTENCJAŁU KRYZYSOWEGO PAŃSTW METODĄ ANALIZY WIELOZMIENNEJ

Potencjał kryzysowy to zasób destrukcyjnych mocy mogących doprowadzić do sytuacji kryzysowej, konfliktu lub wojny. Potencjał ten może być wyrażony jako sumaryczny wpływ zespołu wskaźników (ocenionych w przyjętej skali „potencjalnej zapalności”), reprezentatywnych dla oceny zagrożeń bezpieczeństwa.

Zagrożenia bezpieczeństwa państwa to znaczące co do skali skutków (przestrzennych, politycznych, ekonomicznych, demograficznych, militarnych itp.), potencjalnie możliwe sytuacje będące następstwem zdarzenia, wydarzenia, klęski, kataklizmu lub katastrofy, których zaistnienie, może doprowadzić do sytuacji kryzysowej w państwie.

3.1. Ogólne założenia modelu badań potencjału kryzysowego – ujęcie strukturalne

W kontekście powyższego oczywistym jest przede wszystkim podejmowanie różnorodnych działań zapobiegających wystąpieniu destrukcyjnych zdarzeń oraz ograniczaniu skutków zaistniałych wydarzeń, których następstwem może być również wystąpienie sytuacji kryzysowej w państwie, czy regionie. Podejmowane są w tym celu różne przedsięwzięcia natury politycznej, ekonomicznej czy militarnej w wymiarze globalnym, regionalnym i narodowym oraz budowane są odpowiednie struktury, które podejmują działania w ramach zarządzania kryzysowego.

Klasyczny cykl zarządzania, obejmuje w przypadku reagowania kryzysowego¹²⁹ osiem sekwencyjnie następujących po sobie etapów działania: Z1→Z2→Z3→Z4→Z5→Z6→Z7→Z8, gdzie:

- Z1 – monitorowanie stanu zagrożeń;
- Z2 – analizowanie sytuacji kryzysowej;
- Z3 – prognozowanie rozwoju sytuacji kryzysowej;
- Z4 – wypracowanie decyzji do reagowania kryzysowego;

¹²⁹ Ficoń K., *Jakościowy model identyfikacyjny systemu reagowania kryzysowego*, [w:] *Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej*, rocznik XLVIII nr 4 (171) 2007; http://www.amw.gdynia.pl/download_attachment.php?f=pl.attachment_158231623477b81b375d4c.pdf.

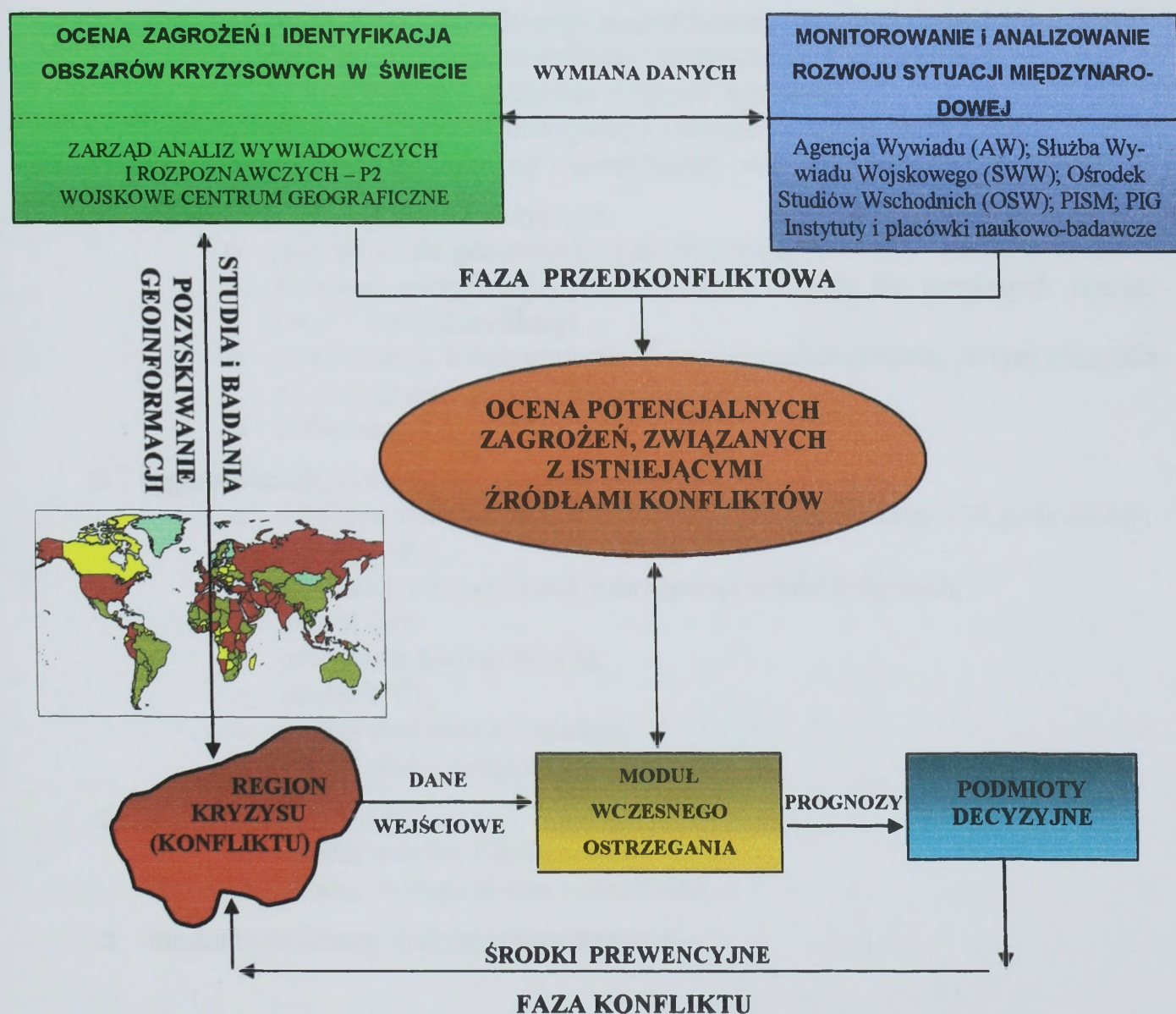
- Z5 – planowanie procesu reagowania kryzysowego;
- Z6 – organizowanie przedsięwzięć reagowania kryzysowego;
- Z7 – stymulowanie przedsięwzięć reagowania kryzysowego;
- Z8 – kontrolowanie skuteczności reagowania kryzysowego.

Szczególne znaczenie w działalności prewencyjnej i uprzedzającej w ramach problematyki kryzysowej mają działania przedkryzysowe, których celem jest zapobieganie wystąpieniu sytuacji kryzysowej. Takie podejście jest znacznie bardziej racjonalne, niż czekanie na wybuch kryzysu i podejmowanie działań dopiero w momencie rozwoju kryzysu. W tym celu priorytetowe są badania tzw. potencjału kryzysowego, dzięki którym wskazane mogą być państwa i regiony potencjalnie zagrożone wystąpieniem sytuacji kryzysowej, co pozwoli realizować cały szereg przedsięwzięć mogących zapobiec rozwojowi kryzysu. Ponadto będzie można bardziej dokładnie monitorować stan zagrożeń (Z1) we wskazanych państwach i regionach, jak i wspomagać inne działania w wymienionych wyżej etapach reagowania kryzysowego (Z2-Z5). Dzięki wynikom prowadzonych badań można będzie zawczasu przygotowywać materiały kartograficzne i inne geoinformacyjne, które są niezbędne w toku kolejnych etapów reagowania kryzysowego, szczególnie w fazie rozwoju konfliktu (rys.3.1). W Polsce jak dotychczas działania w tym zakresie mają charakter wycinkowy i okazjonalny. Wieloaspektowe badania potencjału kryzysowego wymagają zarówno odpowiednich struktur, które mogłyby taką działalność studyjną prowadzić, jak i przede wszystkim uzyskania możliwości pozyskiwania informacji oraz wypracowania odpowiednich procedur ich zbierania i przetwarzania, nawiązania kontaktów między instytucjami w celu wymiany danych, opracowania metodologii studiów i badań oraz metod opracowania wyników. Nie ulega wątpliwości, że działalność w zakresie oceny potencjału kryzysowego ma charakter wyjątkowo interdyscyplinarny i powinna skupiać różne instytucje, które zajmują się problematyką zagrożeń w kontekście globalnym czy regionalnym.

Określanie potencjału kryzysowego państw, szczególnie dla potrzeb sił zbrojnych, powinna zająć się struktura, która zdaje się być wiodąca w tym zakresie tzn. Zarząd Analiz Wywiadowczych i Rozpoznawczych P-2, jako centrum koncepcyjne i koordynacyjne oraz Wojskowe Centrum Geograficzne, jako placówka realizujące badania dla potrzeb wojska, szczególnie dla pozyskiwania geodanych i geoinformacji oraz tworzenia i utrzymywania baz danych geoprzestrzennych w zakresie zagrożeń bezpieczeństwa w państwach świata.

Działalność analityczna (studyjna) i badawcza w tym zakresie jest niezbędna dla sił zbrojnych, gdyż dzięki niej można skupiać wysiłki na rozpoznaniu wskazanych rejonów oraz

zawczasu tworzyć stosowne produkty geoinformacyjne niezbędne w sytuacji, kiedy następować będą kolejne fazy kryzysu i zostaną podjęte decyzje o udziale sił zbrojnych w misjach. Jednak, co najistotniejsze, będzie istniała możliwość optymalnego wykorzystania środków i ukierunkowanie potencjału wytwórczego na realizację zadań najważniejszych z punktu widzenia ewentualnego udziału naszych sił zbrojnych w różnego rodzaju operacjach i misjach, które mogą się pojawić w bliższej i dalszej perspektywie. Posiadanie zawczasu odpowiednich materiałów informacyjnych, w tym produktów geoinformacyjnych, może mieć znaczenie kluczowe dla powodzenia działań.

[źródło: opracowanie własne]

Rys. 3.1. Proponowany model funkcjonalny działań analityczno-badawczych w systemie wczesnego ostrzegania oraz zapobiegania konfliktom i sytuacjom kryzysowym

Tworzenie zasobu informacyjnego w momencie, kiedy zapadnie decyzja o udziale wydzielonych sił do misji, byłoby działaniem spóźnionym i na pewno nie pozwoliłoby termi-

nowo i skutecznie podjąć operacji przez wydzielone oddziały i pododdziały wojskowe i struktury cywilne.

Zadaniem *systemu analiz, ocen i prognoz rozwoju zagrożeń oraz identyfikacji obszarów kryzysowych* – w wymiarze pragmatycznym - jest stałe (lub okresowe) monitorowanie, analizowanie i ocenianie określonego (na podstawie badań) obszaru zainteresowania, pod kątem czynników stanowiących potencjalne zagrożenie dla szeroko rozumianego bezpieczeństwa państwa czy organizacji (NATO, UE).

W strukturze systemu powinny znaleźć się następujące elementy funkcjonalne¹³⁰:

- segment koordynacji badań:
 - organizacja i koordynacja pozyskiwania, wymiany danych i informacji,
 - współpraca z użytkownikami i koordynacja działalności,
 - nawiązywanie współpracy z innymi agendami,
 - moduł badawczo-rozwojowy i kształcenia kadry analitycznej,
 - moduł weryfikacyjny i oceny badań oraz funkcjonowania systemu;
- segment zasobów geoinformacyjnych:
 - pozyskiwania geodanych i geoinformacji,
 - wstępnej weryfikacji, przetwarzania danych do przyjętych standardów¹³¹ i ich klasyfikacji,
 - archiwizacji, katalogowania¹³² oraz przechowywania, w tym klasyfikacji dostępności przez użytkowników¹³³,
 - biblioteka;
- segment analityczny:
 - struktura monitoringu operacyjnego (moduł dyżurny - 24 godz./dobę),
 - moduł analiz,
 - stanowisko interpretacji zobrazowań teledetekcyjnych,
 - moduł GIS,
 - pracownia kartograficzna,
 - moduł DTP,
 - moduł tłumaczeń i redakcji,
 - moduł małej poligrafii;
- segment dystrybucji:
 - moduł serwisu GEOServera,
 - moduł obsługi zleceń i zamówień;
- moduł technicznej obsługi informatycznej.

W celu realizacji zadań związanych z przyjęciem przez Polskę specjalizacji w zakresie geografii, kartografii wojskowej oraz satelitarnego rozpoznania obrazowego oraz zadeklaro-

¹³⁰ ze względów organizacyjnych dopuszcza się inne usytuowanie struktur, przy zachowaniu realizowanych systemowo funkcji.

¹³¹ np. układu współrzędnych, zamiany jednostek pomiarowych oraz przetwarzania do postaci numerycznej itp.

¹³² czynność o ogromnym znaczeniu dla zarządzania zasobami informacyjnymi; wpływająca na jakość dalszych prac badawczych.

¹³³ nadawanie klauzul dostępności dla wydzielonych grup użytkowników.

wanej specjalizacji w tym obszarze, w ramach Inicjatywy Zdolności Obronnych NATO (ang. *Defence Capability Initiative* – DCI), przyjęto do realizacji cały szereg różnych przedsięwzięć o charakterze praktycznym. Jednym z nich było *zorganizowanie ośrodka prowadzenia studiów oraz gromadzenia materiałów geograficznych na obszary potencjalnego zaangażowania Sojuszu Północnoatlantyckiego*. Głównym zadaniem powołanego ośrodka jest również monitorowanie sytuacji geopolitycznej na świecie i reagowanie na każdy potencjalny konflikt poprzez gromadzenie, opracowanie i udostępnianie materiałów geoinformacyjnych. Oczywiście jest więc, że struktura ta (rys. 3.1.) powinna przede wszystkim uczestniczyć w procesie oceny potencjału kryzysowego w państwach świata.

3.2. Zastosowanie analizy wielozmiennej do określania potencjału zagrożeń bezpieczeństwa i identyfikacja obszarów kryzysowych w świecie

W celu badania obszarów świata pod kątem analizy ryzyka wystąpienia zagrożeń w ramach zarządzania kryzysowego i reakcji sił (przeciw)kryzysowych, ponadto dla wczesnego ostrzegania i zapobiegania konfliktom, należy przyjąć przede wszystkim odpowiednią metodę określania potencjału kryzysowego. Na podstawie dokonanego wcześniej przeglądu metod, które można byłoby wykorzystać do badania potencjału kryzysowego, autorzy doszli do wniosku, że z uwagi na przestrzenny charakter oraz konieczność badania wielu zmiennych wyrażających zagrożenia bezpieczeństwa, najlepsze będą metody analizy przestrzennej. W tym wypadku przyjęto analizę wielozmienną, jako metodę wyjściową do badań potencjału kryzysowego. Oczywiście jaką metodę by nie zastosować w tak złożonym zagadnieniu badawczym, trudno byłoby zakładać stu procentową trafność otrzymanych prognoz, co do faktycznego wystąpienia sytuacji kryzysowej oraz skali tego zjawiska. Tym niemniej mamy przekonanie, iż działalność ta będzie ze wszech miar użyteczna. Przekonanie to opieramy również na licznych przykładach analogicznej działalności podejmowanej przez różne ośrodki w świecie (patrz rozdz. 1.). Metoda analizy wielozmiennej w zastosowaniu do analizy zagrożeń i identyfikacja obszarów kryzysowych polega na analizie wielu czynników (wskaźników, mierników) kryzysowych, co dokonuje się według przyjętych kryteriów, co w konsekwencji pozwala na uniwersalne podejście do badanej przestrzeni o dowolnym wymiarze. Badaniami można objąć zarówno pojedyncze państwa, a nawet ich części (np. według jednostek NUTS - NTS), poprzez badanie regionów, do wymiaru globalnego włącznie. Badaniami można będzie obejmować zarówno pojedyncze czynniki kryzysowe, jak np.: terroryzm, ubóstwo, spory terytorialne, separatyzm, ryzyko klęsk żywiołowych, lub dowolny inny czynnik z przyjętego do

analizy zbioru, jak również grupy (kategorie) wskaźników, (mierników) np.: polityczne, ekonomiczne, społeczno-kulturowe itd. Możliwe będzie również uzyskanie wartości wskaźnika syntetycznego przedstawiającego ogólny wpływ łączny wszystkich czynników w poszczególnych państwach i obrazowanie tej sytuacji w formie graficznej, w sposób najbardziej pogłębiony dla użytkownika.

Punktem wyjścia analizy wielozmiennej jest macierz danych przestrzennych, nazywana także macierzą geograficzną lub macierzą B.J.L. Berry'ego. Przyjmuje ona postać:

$$X_{ij} = \begin{bmatrix} X_{11}, & X_{12}, & \dots, & X_{1n} \\ X_{21}, & X_{22}, & \dots, & X_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ X_{m1}, & X_{m2}, & \dots, & X_{mn} \end{bmatrix}$$

gdzie:

$i = 1, 2, \dots, m$ – jednostki przestrzenne lub obiekty,
 $j = 1, 2, \dots, n$ – cechy (wskaźniki).

Dane zawarte w macierzy wyrażane są najczęściej w postaci zmiennych ciągłych, pochodzących z jednego zbioru liczb rzeczywistych. W niektórych sytuacjach mogą to być zmienne dyskretne, lub binarne. Poza ujęciem statystycznym możliwa jest rejestracja danych w kolejnych przekrojach czasowych.

Stworzenie macierzy danych geograficznych umożliwia:

- a) badanie danych w poszczególnych jej kolumnach – analiza rozmieszczenia badanej cechy,
- b) badanie danych w poszczególnych wierszach – analiza związku między cechami zaobserwowanymi w jednej jednostce przestrzennej lub obiekcie,
- c) porównanie kolumn – analiza współzależności cech,
- d) porównanie wierszy – syntetyczne badanie zróżnicowania przestrzennego zespołu uwzględnionych cech,
- e) analizę macierzy geograficznej jako całości.

Powyższe procedury c) – e) nazywamy analizą wielozmienną. Do jej prowadzenia konieczne jest odwołanie się do abstrakcyjnej, n-wymiarowej, euklidesowej przestrzeni matematycznej. Cechy uwzględnione w macierzy danych powinny spełniać określone warunki stawiane przez wielozmienną analizę statystyczną. Są to: *mierzalność, sumowalność, niezależność, zmienność, relatywność oraz rozkład statystyczny.*

- **Mierzalność** oznacza, że jedynie w przypadku liczbowego wyrażenia wielkości zjawisk istnieje możliwość zastosowania odpowiedniej procedury statystycznej w celu dokonania analizy podobieństwa jednostek przestrzennych lub obiektów.
- Operacje arytmetyczne można prowadzić wtedy, kiedy wielkości liczbowe są **sumowalne** względem siebie, tj. wyrażane w tych samych jednostkach pomiarowych lub stanowią wielkości niemianowane. Ponieważ najczęściej badamy macierz o cechach mierzonych w różnych jednostkach, stąd konieczność ich standaryzacji w procesie obliczeniowym.
- Cechy w macierzy powinny charakteryzować się brakiem istotnej współzależności – **niezależnością**. Bowiem zależność powoduje konsekwencje natury merytorycznej oraz metodycznej.
 - Merytorycznie – ponieważ oddziaływanie cech nakłada się na siebie, prowadząc do ujednolicenia właściwości porównywanych obiektów, zacierania różnic przestrzennych.
 - Metodycznie – ponieważ konieczne jest uwzględnienie takich metod analizy badanych jednostek lub obiektów, których formuły nie zakładają niezależności cech.

Określenie stopnia niezależności cech w macierzy danych dokonuje się poprzez obliczenie współczynników korelacji między nimi.
- Warunek **zmienności** polega na tym, że przyjęte do badania cechy (wskaźniki) muszą się charakteryzować istotnym zróżnicowaniem. Cechy odznaczające się małą dyspersją w przekroju badanych jednostek lub obiektów powinny zostać pominięte, nawet, gdy są istotne z merytorycznego punktu widzenia.
- **Relatywność** – oznacza, że istotne są przede wszystkim cechy, których pomiar odnosi się dodatkowo do innych skal (cechy relatywne). Szczególnie istotne są one wówczas, gdy dotyczą jednostek przestrzennych różniących się znacznie między sobą wielkością. Umożliwiają również porównywanie skali danego zjawiska na różnych terytoriach.
- Znajomość **rozkładu statystycznego** cech w macierzy danych decyduje o stosowaniu określonych procedur statystycznych.

Dobór cech do macierzy może mieć charakter:

- deterministyczny – wybranie ściśle określonych cech z całego zbioru możliwych, charakteryzujących analizowany problem,
- losowy – za pomocą jednej z metod reprezentacyjnych.

Podobnie jak cechy, jednostki przestrzenne i obiekty również muszą spełniać określone kryteria, a więc charakteryzować się jednolitością rodzajową. W naszych rozważaniach przyjmujemy, że będą to jednostki podziału politycznego świata tzn. państwa.

Do najbardziej znanych procedur analizy wielozmiennej, stosowanych w badaniach geograficznych¹³⁴ należą:

- metoda punktowa i bonitacyjna,
- trójkąt Ossana,
- tabela znaków,
- metody taksonomiczne, w tym diagram J. Czekanowskiego i taksonomia wrocławska,
- analiza elementarnego połączenia Mc Quitty'ego,
- metody czynnikowe.

Oczywistym jest, że w analizie geopolitycznej zarówno dobór wskaźników, jak i samo określenie potencjału kryzysowego z zachowaniem wszystkich warunków oraz procedur jest niemożliwe i nie byłoby też celowe. Stąd chodzi raczej o podejście do rozwiązania problemu, niż ścisłe trzymanie się procedur wynikających z zastosowania tej metody.

3.3. Dobór przestrzeni badań, kategorii zagrożeń bezpieczeństwa i wskaźników ich identyfikacji

Wobec przedstawionych w rozdziale pierwszym zagrożeń, szczególnie w aspekcie funkcjonowania Sojuszu Północnoatlantyckiego i Unii Europejskiej w XXI wieku, a także biorąc pod uwagę wydarzenia na arenie międzynarodowej, szczególnie trwające i wybuchające nowe wojny, konflikty¹³⁵ i kryzysy oraz różnorodne zagrożenia stanowiące potencjalne źródło wybuchu kolejnych sytuacji kryzysowych, nie ulega wątpliwości, że obszar zainteresowania w tym kontekście rozciąga się na cały świat. Co prawda liczba wojen zmniejsza się w ostatnich latach, nie oznacza to jednak, że świat stał się spokojniejszy. Trwające od lat konflikty stały się jeszcze bardziej zażarte, nasiliły się polityczne niesnaski, grożące wybuchem kolejnych wojen. Terroryzm i proliferacja broni masowego rażenia, to niestety nie jedyne

¹³⁴ Runge J., *Wybrane zagadnienia analizy przestrzennej w badaniach geograficznych*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1992.

¹³⁵ w 2003 r. na świecie toczyło się 25 wojen i 16 konfliktów zbrojnych, z których większość rozgrywała się przede wszystkim w Afryce i Azji, z kolei w 2005 r. było 21 wojen, z tego: na Bliskim Wschodzie – 5 (Afganistan, Irak, Palestyna, Jemen, Kurdowie – Turcja); w Azji – 8 (Indie, Indonezja, Laos, Birma, Nepal, Filipiny, Tajlandia, Czeczenia – Rosja); w Afryce – 7 (Algieria, Burundi, Wybrzeże Kości Słoniowej, Dem. Rep. Kongo, Somalia, Sudan, Uganda); w Ameryce Południowej – (Kolumbia).

zagrożenia współczesnego świata, gdyż nawet wydawałoby się ustalone kwestie, jak np. przebieg granic, czy terytoria państw powodują, że na całym świecie dziesiątki narodów toczą nadal spory o terytoria, zasoby surowców i istnieje jeszcze wiele konfliktów, które nie zostały do tej pory uregulowane i stanowią potencjalne zarzewie kryzysów i wojen. Podobnie istnieje bardzo wiele innych czynników kryzysowych, które powinny być brane pod uwagę dla oceny zagrożeń i identyfikacji obszarów kryzysowych.

Dobór przestrzeni badań

W celu prowadzenia badań nad potencjałem kryzysowym w odniesieniu do całego świata, a z racji tego co przedstawiono wyżej zdaje się to ze wszech miar konieczne, należy zdać sobie sprawę, że według prawa międzynarodowego istnieją cztery rodzaje terytorium¹³⁶:

- podległe suwerenności poszczególnych państw,
- zależne, nie podlegające suwerenności żadnego państwa, lecz za których stosunki międzynarodowe odpowiadają inne państwa,
- nie podlegające suwerenności żadnego państwa, lecz dostępne dla wszystkich państw w celu ich działalności w zakresie określonym przez umowy międzynarodowe i prawo zwyczajowe,
- niczyje, które mogą być poddane suwerenności jakiegoś państwa.

Państwo ma zwierzchnictwo terytorialne na własnym terytorium, czyli suwerenność, a więc wszystkie osoby i rzeczy znajdujące się na tym terytorium podlegają jego władzy i prawu. Nie wnikając w szereg szczegółowych niuansów związanych z całością problematyki dotyczącej państw i terytoriów, przyjmujemy, że dalsze rozważania prowadzone będą w odniesieniu do uznanych na arenie międzynarodowej państw, których szczegółowe wykazy publikowane są przez ONZ. W tym więc kontekście odnosząc rozważania do całego świata, będzie to ponad 230 jednostek terytorialnych. Z uwagi na dużą liczbę tak określonych państw należałoby badania potencjału kryzysowego ograniczyć do mniejszej ich liczby, gdyż w przeciwnym stanie rzeczy badania takie będą trudne do realizacji. Należy więc w tym celu wyodrębnić państwa według ich ważności, oczywiście w kontekście problematyki kryzysowej. Kryteria tego wyodrębnienia mogą być różne i w zasadzie wymagałoby to oddzielnych rozważań. Przyjmując jednak uproszczony tok rozumowania, można założyć, że istotne będzie dokonanie analizy przestrzenno-demograficznej państw. Potencjał demograficzny, to wielkość, która

¹³⁶ terytorium jest trójwymiarową przestrzenią podlegającą suwerenności danego państwa. Składa się z obszaru lądowego, morskich wód przybrzeżnych, wnętrza ziemi pod lądem i morzem przybrzeżnym, a także z przestrzeni powietrznej ponad terytorium lądowym i morskim.

może się wprost przekładać na skalę problemu dotyczącego sytuacji kryzysowej i jej skutków dla innych państw (struktur), wynikającą z zaistnienia sytuacji kryzysowej. Kryzys (wojna) w dużych państwach, z reguły wiąże się z większym oddziaływaniem i możliwych negatywnych skutków dla pozostałych państw świata.

W tym więc kontekście, należy stwierdzić, że na świecie istnieje 11 państw o liczbie ludności powyżej 100 mln (państwa pierwszej rangi), 70 państw jest w przedziale od 10 mln do 100 mln osób (państwa drugiej rangi) oraz kolejne 75 państw posiadających od 1 mln do 10 mln mieszkańców (państwa trzeciej rangi). Pozostałe to państwa czwartej rangi. Szczegółowe przedstawienie państw świata, według liczby ludności zawarto w załączniku 21.

Dobór kategorii zagrożeń bezpieczeństwa i wskaźników w procesie badań

Dla oceny zagrożeń bezpieczeństwa istotne są więc przede wszystkim: odpowiedni dobór kategorii zagrożeń bezpieczeństwa a w jego ramach wybór wskaźników, czyli uzyskanie tzw. „reprezentacji”, następnie właściwa ocena przydatności informacji oraz jej w miarę jednoznaczna interpretacja z punktu widzenia potencjalnych skutków „zapalności”. Wskaźniki oraz dane i informacje, na podstawie których dokonuje się oceny, powinny być reprezentatywne i należycie odzwierciedlać potencjalne zagrożenia. Dotyczy to zarówno identyfikowanych (dobranych) kategorii zagrożeń (polityczne, społeczne, kulturowe, ekonomiczne, naturalne, ekologiczne, militarne itd.), jak i reprezentatywności wskaźników w poszczególnych kategoriach zagrożeń. Istotna dla oceny będzie ogólna zasada, że większość szans determinuje stany integracji i koncentracji, a większość zagrożeń – stany dezintegracji i dekoncentracji. Ważną kwestią dla tzw. „reprezentatywności” jest więc jak wspomniano wyżej problem określenia zmiennych diagnostycznych (wskaźników). W wielowymiarowej analizie porównawczej (analizie wielozmiennej) zmienne diagnostyczne (wskaźniki) stanowiące przedmiot rozważań, powinny spełniać następujące kryteria:

- ujmować najbardziej istotne właściwości analizowanych zjawisk (zagrożeń),
- winny być prosto, jasno i ściśle zdefiniowane,
- być bezpośrednio mierzalne,
- odznaczać się wysoką zmiennością przestrzenną,
- nie mogą być wzajemnie wysoko skorelowane.

Część z powyższych warunków uwzględnia się w trakcie konstruowania (wyboru) wskaźników i określania kryteriów ich oceny w miarę rozbudowy listy zmiennych diagnostycznych.

Kolejną istotną kwestią leżącą u podstaw wielowymiarowej analizy porównawczej jest konieczność rozwinięcia zbioru zmiennych diagnostycznych w trzech podzbiorach: stymu-

lant, destymulant i nominat. Dla stymulant pożądane są „wysokie” wartości cech (z punktu widzenia zagrożeń kryzysowych - wysokiego ryzyka), a dla destymulant – niskie (tzn. takie które nie tworzą zagrożeń kryzysowych - niskiego ryzyka). W przypadku nominat pożądane są „normalne” - średnie poziomy zmiennych. W praktyce stosowanie nominat jest dość trudne, bowiem to ustalenie wartości poziomu normalnego danej zmiennej jest najbardziej kłopotliwe. Określenie zmiennych odbywa się zwykle na przesłankach negatywnych. W sytuacji braku odpowiedniej teorii można posłużyć się oceną ekspercką (metodą ekspercką), względnie wykorzystać kryteria formalne statystyczne. Te ostatnie sprowadzają się do założenia, że wszystkie stymulanty podobnie jak destymulanty powinny być ze sobą dodatnio skorelowane, zaś współczynniki korelacji między stymulantami i destymulantami powinny być ujemne. Między nominatami oraz stymulantami (destymulantami) nie powinno się obserwować istotnych zależności korelacyjnych. Statystyczne metody ustalania stymulant, destymulant i nominat polegają na analizie struktury macierzy korelacji między zmiennymi diagnostycznymi. W tak złożonych analizach dotyczących wielu kwestii różnorodnej natury związanej z całością funkcjonowania państw i ich bezpieczeństwa, a szczególnie w ocenach uwarunkowań społecznych i politycznych, trudno byłoby zachować ściśle reguły matematycznej poprawności, które mogłyby czasem wręcz wypaczyć ostateczne wyniki i doprowadzić do błędnej oceny potencjalnej „zapalności”. Najważniejszą kwestią przy ocenie jest więc uzmysłowienie, które wartości zbioru stanowią stymulantę, a które destymulantę, oczywiście z punktu widzenia oceny potencjału kryzysowego (potencjalnej „zapalności”). Istotą oceny jest uzmysłowienie sobie, że ocena powyższa dotyczy potencjału „negatywnego” – „zapalności”, stąd im dane zjawisko ma większy wpływ na wystąpienia sytuacji kryzysowej, tym wyższa jego ocena nominalna. Kwestia to będzie wyjaśniona w kolejnym podrozdziale. W ocenie wpływu poszczególnych czynników, czy wręcz całych grup na sumaryczny potencjał kryzysowy („zapalności”), stosuje się szeroko analizy eksperckie i udział ekspertów w takiej działalności jest wręcz niezbędny. Stanowi to jednak w tym momencie odrębną kwestię i ten wątek nie będzie szerzej rozwijany. Pomimo tego należy mieć na uwadze, co wynika również z badań kryzysów międzynarodowych, zwłaszcza na Bałkanach, ale również na Zakaukaziu, że charakteryzują się one najwyższym stopniem nieprzewidywalności, złożoności, dwuznaczności oraz bardzo dużym stopniem zmienności. Cechy własne środowiska kryzysowego sprzed konfliktu oraz stan po konflikcie, świadczą o tym, iż jest to środowisko niepewne, skomplikowane, niejasne, a także zmienne. Stąd wynika wiele trudności z uzyskaniem obiektywnych ocen takiej rzeczywistości, nie powinno to jednak zrażać kogokolwiek od dokonywania analiz i dalszego doskonalenia aparatu badawczego.

W świetle dotychczasowych badań nad bezpieczeństwem państw, trudno uzyskać jednolity podział na kategorie informacyjne reprezentujące wszystkie rodzaje możliwych zagrożeń kryzysowych. Wynika to ze zróżnicowanego spojrzenia na sprawę klasyfikacji zagrożeń przez poszczególnych badaczy, przy czym istotniejsze jest to, iż faktycznie z uwagi na skomplikowane związki przyczynowo-skutkowe jednolity podział na kategorie akceptowany przez wszystkich jest niemożliwy do przedstawienia. Nie jest to jednak, aż tak bardzo ważne, gdyż istotniejszym zagadnieniem jest sporządzenie listy wskaźników (mierników), które będą reprezentatywne dla większości zagrożeń i zjawisk kryzysowych, według których będzie można dokonywać jednoznacznych ocen stopnia potencjalnej „zapalności”. Kwestie kategorii zagrożeń, ich podziały, wskaźniki i wagę (ważność) oraz inne istotne zagadnienia przedstawiono w rozdziale 2, stąd odwołujemy się dalej do tych treści. Na podstawie rozważań tam przedstawionych przyjmujemy w miarę jednoznaczną naszym zdaniem klasyfikację czynników (wskaźników) kryzysowych, podzielonych na odpowiednie kategorie. Proponujemy więc podział wszystkich czynników (wskaźników) napięć kryzysowych na następującego kategorie (załącznik 22): **1) Polityczne; 2) Środowiskowe (naturalne); 3) Społeczno-kulturowe; 4) Ekonomiczne oraz 5) Militarne.**

Pierwsza kategoria czynników powinna odzwierciedlać problematykę zagrożeń, które klasyfikuje się jako polityczne, czyli rodzące się i występujące na gruncie politycznym, przy czym jak wspomniano wyżej, trudno byłoby uzyskać w tym względzie jednakowe wyniki eksperckie z uwagi na wspomniane wyżej uwarunkowania. Zagrożenia identyfikowane na gruncie politycznym powinny mieć wymiar (skalę) istotny z punktu widzenia bezpieczeństwa państwa. Oprócz geografii politycznej istotny jest tu kontakt i dorobek takich gałęzi naukowych i dyscyplin jak: nauki o polityce, prawo międzynarodowe, bezpieczeństwo narodowe oraz geopolityka i geostrategia.

Druga kategoria to czynniki środowiskowe (naturalne), obejmuje ona wskaźniki identyfikujące problemy i zagrożenia wynikające ze zjawisk i czynników naturalnych, które występują w wielu państwach w formie kataklizmów naturalnych (klęsk żywiołowych) lub u których podłoża leżą czynniki fizyczno-geograficzne lub przyrodnicze. W szczególności są to więc te, które dotyczą środowiska naturalnego i stwarzają istotne zagrożenia oraz destabilizują sytuację w państwie i mogą doprowadzić do sytuacji kryzysowej. Będą tu na pewno rozpatrywane wszelkie zjawiska, które są przedmiotem badań nauk o ziemi, a więc takie dziedziny, gałęzie i dyscypliny, jak: geografia fizyczna i regionalna, hydrologia, hydrometeorologia, geologia, meteorologia, klimatologia, sejsmologia, i inne. Wynika to z różnorodności zjawisk naturalnych, których wystąpienie, szczególnie w formie najbardziej drastycznej, jako katakli-

zmy i klęski żywiołowe, może przyczynić się do destabilizacji sytuacji w państwie, czy wystąpienia sytuacji kryzysowej.

Do *trzeciej kategorii* zaliczyliśmy czynniki społeczno-kulturowe, identyfikowane na gruncie nauk społecznych i geografii społecznej (człowieka) oraz wielu dyscyplin związanych z naukami społecznymi: etnologią, etnografią, socjologią, demografią, religioznawstwem, bezpieczeństwem społecznym, czy nawet wybranymi naukami medycznymi dotyczącymi kwestiach zdrowotności, epidemii itd. W kategorii tej są więc wskaźniki, które dotyczą zagrożeń związanych ze: strukturą ludności, konfliktami społecznymi, mniejszościami, uchodźcami i azylantami, religią, terroryzmem, zdrowotnością, przestępczością, rozwojem społecznym i innymi możliwymi problemami społecznymi.

Czwarta kategoria będzie obejmowała czynniki ekonomiczne, które charakteryzują potencjalne zagrożenia rodzące się na bazie sytuacji ekonomicznej państwa. Szczególnie istotne będzie tu rozważanie problemów dotyczące: poziomu rozwoju ekonomicznego i jego wzrostu lub spadku, struktury ekonomicznej, energetyki (bezpieczeństwa energetycznego), finansów, gospodarki rolnej (bezpieczeństwa żywnościowego), problemów ekologicznych, handlu i wymiany międzynarodowej, zagrożeń technologicznych (katastrof) i inne. Niektórzy badacze traktują problemy ekologiczne jako wyodrębnioną grupę, jednak w naszych rozważaniach zasadnym jest naszym zdaniem umieszczenie tej problematyki w grupie czynników ekonomicznych, a po części w środowiskowych (naturalnych).

W grupie tej istotne są wyniki badań prowadzonych przez geografę ekonomiczną i przemysłu, ale także geografę handlu, rolnictwa, ponadto ekonomię, finanse itd. Ponadto ważne znaczenia ma dorobek nauk technicznych (w kontekście zagrożeń technologicznych) i nauk ekonomicznych (ekonomia, gospodarka i finanse w świecie).

Piąta kategoria obejmować będzie czynniki (wskaźniki) militarne, które dotyczą potencjalnego wpływu zagrożeń militarnych lub zagrożeń rodzących się na tym gruncie, na możliwość wystąpienia kryzysów, konfliktów i wojen. W kategorii tej rozpatrywane są kwestie zagrożeń wynikających z posiadania nadmiernego potencjału sił zbrojnych i zbyt dużych wydatków budżetu na zbrojenia, posiadania i proliferacji broni masowego rażenia, poziomu cywilnej kontroli nad armią, aktywności militarnej, poziomu wyszkolenia sił zbrojnych oraz ich poziomu technologicznego i struktury uzbrojenia. Niektóre z przedstawionych zagadnień wkraczają na pole informacji niejawnych lub trudno dostępnych, stąd nie zawsze niektóre z tych kwestii są rozpatrywane, a czasem pomija się w rozważaniach całą grupę. Istnieje też możliwość dokonywania oceny części z tych problemów w wymienionych wyżej kategoriach, szczególnie w grupie czynników politycznych i ekonomicznych.

Następną istotną kwestią w procesie analizy wielozmiennej jest dobór wskaźników w poszczególnych kategoriach (grupach) zagrożeń, tak aby one odpowiadały kryteriom przedstawionym w poprzednich rozdziałach. Będą one służyły do oceny poziomu zagrożeń bezpieczeństwa (potencjału kryzysowego, zapalności) w przyjętej skali i powinny być, przede wszystkim, jak najbardziej reprezentatywne dla zagrożeń..

Problematyce doboru wskaźników oraz źródłom danych i informacji, poświęcono poprzednie rozdziały. Stąd zostaną tu tylko zaprezentowane końcowe wyniki rozważań, które przyczyniły się do określenia (zdefiniowania) poszczególnych wskaźników.

Biorąc powyższe pod uwagę, proponuje się analizować w poszczególnych kategoriach zagrożeń, następujące wskaźniki potencjału kryzysowego (potencjalnej „zapalności”) - załącznik 22:

- 1) Czynniki polityczne: 1.1. Położenie geopolityczne, 1.2. System władzy, 1.3. Spory graniczne / terytorialne, 1.4. Eksklawy / enklawy, 1.5. Separatyzm, 1.6. Nacjonalizm / ekstremizm, 1.7. Stosunki z sąsiednimi krajami;
- 2) Czynniki środowiskowe (naturalne): 2.1. Zagrożenia hydrometeorologiczne, 2.2. Zagrożenia geologiczne, 2.3. Zagrożenia endemiczne, 2.4. Podstawy do samowystarczalności żywnościowej, 2.5. Zasoby wody, 2.6. Zasoby surowców strategicznych;
- 3) Czynniki społeczno-kulturowe: 3.1. Konflikty społeczny, 3.2. Struktura wieku ludności, 3.3. Przyrost naturalny, 3.4. Koncentracja ludności, 3.5. Migracje ludności i uchodźcy, 3.6. Mniejszości narodowe / grupy etniczne / plemiona / klany, 3.7. Zdrowotność / epidemie / pandemie, 3.8. Zróżnicowanie religijne, 3.9. Fundamentalizm religijny, 3.10. Teryoryzm, 3.11. Przestępczość zorganizowana i korupcja, 3.12. Wskaźnik rozwoju społecznego - HDI;
- 4) Czynniki ekonomiczne: 4.1. PKB na mieszkańca, 4.2. Poziom inflacji, 4.3. Dług zewnętrzny, 4.4. Skala ubóstwa, 4.5. Bezrobocie, 4.6. Tempo wzrostu produkcji, 4.7. Bezpieczeństwa energetyczne, 4.8. Bezpieczeństwa żywnościowe, 4.9. Narkotyki (uprawa / handel), 4.10. Problemy ekologiczne, 4.11. Struktura handlu, 4.12. Zagrożenia technologiczne – ryzyko katastrof.
- 5) Czynniki militarne: 5.1. Potencjał militarny, 5.2. posiadanie i proliferacja BMR, 5.3. Wydatki militarne na mieszkańca, 5.4. Aktywność militarna, 5.5. Procentowy udział wydatków militarnych w PKB, 5.6. Cywilna kontrola armii.

3.4. Kryteria oceny wskaźników zagrożeń oraz ocena potencjału kryzysowego („zapalności”) państwa

Po zdefiniowaniu wskaźników zagrożeń w poszczególnych grupach czynników, przychodzi kolejny etap analizy wielozmiennej w którym powinny być określone zasady oceny potencjału kryzysowego (potencjalnej „zapalności”). Potencjał kryzysowy („potencjalna zapalność”) określony będzie indywidualnie dla każdego wskaźnika poprzez przyporządkowanie mu oceny w przyjętej skali punktowej od 4 do 0 na podstawie określonych z materiałów źródłowych wartości adekwatnych do badanego problemu. Czynności te wykonywane są w matrycy potencjału kryzysowego – załącznik 22, indywidualnie dla każdego z przyjętych do badania państw regionu do wymiaru globalnego włącznie. W tym celu proponuje się przyjęcie skali punktowej od 4 do 0, w której poszczególne wartości oznaczać będą:

- **4** – bardzo duży potencjał kryzysowy (bardzo wysoka „zapalność”), co oznacza, że: trwa sytuacja kryzysowa wynikająca z określonego czynnika lub występuje duże natężenie i znaczna skala przestrzenna negatywnych sytuacji, zdarzeń, kataklizmów, klęsk, katastrof, a także istnieje wysokie prawdopodobieństwo ich zaistnienia w najbliższym czasie w skali, która może zagrażać podstawom istnienia państwa, skutkować rozkładem państwowości i jego upadkiem (pozbawienie suwerenności, zniszczenie podstaw bytu ekonomicznego, znaczne straty ludzkie i materialne), a nawet ta negatywna sytuacja może rozprzestrzenić się na inne państwa regionu;
- **3** – duży potencjał kryzysowy (wysoka „zapalność”), co oznacza, że: trwa sytuacja kryzysowa wynikająca z określonego czynnika, jednak w mniejszej skali przestrzennej (objęta jest nią jednak znaczna część terytorium kraju i duża część ludności państwa) lub występuje znaczne natężenie i duża skala przestrzenna negatywnych sytuacji, zdarzeń, kataklizmów, klęsk, katastrof, a także istnieje znaczne prawdopodobieństwo ich zaistnienia w najbliższym czasie w skali, która może zagrażać podstawom egzystencji części państwa, skutkować rozkładem ekonomicznym i upadkiem systemu państwowego na części terytorium (znaczne straty ludzkie i materialne, znaczne uszczuplenie podstaw bytu ekonomicznego, brak kontroli nad częścią terytorium), a nawet ta negatywna sytuacja może rozprzestrzenić się na całe państwo;
- **2** – średni potencjał kryzysowy (średnia „zapalność”), co oznacza, że nie występuje sytuacja kryzysowa wynikająca z określonego czynnika zagrożeń, jednak istnieje duże prawdopodobieństwo negatywnego rozwoju sytuacji, wystąpienia nagłych zjawisk, zdarzeń, kataklizmów, klęsk żywiołowych czy katastrof co może skutkować znac-

nym uszczupleniem potencjału ekonomicznego (straty i zniszczenia materialnych podstaw funkcjonowania gospodarki, straty ludzkie, brak kontroli nad częścią terytorium państwa) oraz inne negatywne skutki na części terytorium państwa.

- **1** – niski potencjał kryzysowy (niska „zapalność”), co oznacza, że zauważalne są symptomy pogorszenia się sytuacji w stosunku do stanu normalnego, w którym nie występują zakłócenia rozwoju społeczno-ekonomicznego, nie występują symptomy sytuacji kryzysowej i następuje w miarę niezakłócony rozwój. Występujące negatywne zjawiska i rozwój sytuacji, w tym i potencjalne kataklizmy, klęski żywiołowe, katastrofy nie destabilizują sytuacji w państwie oraz państwo radzi sobie z występującymi problemami i ich skutkami oraz jest w stanie w miarę sprawnie je likwidować. Istnieje potrzeba monitorowania sytuacji.
- **0** – brak symptomów wystąpienia zagrożenia i możliwości rozwoju sytuacji kryzysowej na tle określonego czynnika zagrożenia bezpieczeństwa. Sytuacja na poziomie normalnym, w którym nie występują zakłócenia rozwoju społeczno-ekonomicznego, nie występują symptomy sytuacji kryzysowej i następuje niezakłócony rozwój. Występujące negatywne zjawiska i rozwój sytuacji, w tym i potencjalne kataklizmy, klęski żywiołowe, katastrofy nie destabilizują sytuacji w państwie oraz jest ono w stanie radzić sobie z występującymi problemami oraz sprawnie je likwidować.

Po ocenie wartości wskaźników w przyjętej skali „zapalności” istnieje również możliwość określenia potencjału kryzysowego w formie syntetycznej (skondensowanej) dla poszczególnych grup zagrożeń (polityczne, środowiskowe, społeczno-kulturowe, ekonomiczne czy militarne), a także można będzie dokonać obliczenia ogólnej syntetycznej wartości potencjału kryzysowego dla każdego państwa. Ogólną syntetyczną wartość potencjału kryzysowego dla każdego państwa określa się jako średnią ważoną, którą oblicza się w następujący sposób: dla każdej kategorii czynników określa się wartość potencjału wyrażoną liczbą całkowitą, przyjmując dla całej kategorii czynników taką wartość, przy której ogólna liczba wskaźników o danej wartości i większych osiągnie co najmniej jedną trzecią ich ogólnej liczby w danej kategorii, np.: w kategorii czwartej (wskaźniki ekonomiczne) jest 12 wskaźników, stąd 1/3 tej liczby to 4 wskaźniki. Sprawdzenia dokonujemy od wartości najwyższych tzn. 4 (bardzo wysoki potencjał kryzysowy), jeżeli będą cztery wskaźniki na tym poziomie (jak w przyjętym przykładzie) to ocena średnia dla całej grupy wynosić będzie 4. Jeżeli nie będzie czterech ocen najwyższych to „schodzimy” jeden poziom niżej i dodatkowo sprawdzamy ile jest ocen 3 (wysoki poziom kryzysowy). Jeżeli łącznie wskaźników ocenionych na 4 i 3 są już cztery to

ocena średnia dla tej grupy wyniesie 3 (wysoki poziom kryzysowy). Dla lepszego zobrazowania przyjmijmy, że otrzymano następujące wartości poszczególnych wskaźników: 4.1. – 0; 4.2. – 2; 4.3. – 3; 4.4. – 1; 4.5. – 3; 4.6. – 4; 4.7. – 3; 4.8. – 2; 4.9. – 2; 4.10 – 1; 4.11. – 3; 4.12. – 2. z uwagi, iż ogólnie w tej kategorii jest 12 wskaźników, to co najmniej 4 muszą mieć określoną wartość lub większą, w naszym przykładzie mamy 4 – jeden, 3 – cztery, a więc w tej sytuacji powyżej 1/3 ogólnej liczby wskaźników została osiągnięta (w sumie pięć wskaźników na poziomie 4 i 3), stąd przyjmujemy dla całej kategorii wartość 3 - wyrażającą wysoki poziom kryzysowy (potencjalną „zapalność”). Podobnie określamy kolejne wartości dla każdej grupy.

Następnie, w celu określenia ogólnej wartości syntetycznej, należy: załóżmy, że dla poszczególnych kategorii otrzymaliśmy następujące wartości: dla pierwszej – 4 (przy siedmiu wskaźnikach), dla drugiej kategorii – 3 (przy sześciu wskaźnikach), dla trzeciej kategorii – 4 (przy dwunastu wskaźnikach) i dla czwartej kategorii – 3 (również przy dwunastu wskaźnikach) i dla piątej kategorii – 2 (przy sześciu wskaźnikach). Z uwagi na różną liczbę wskaźników (przy założeniu ich równorzędności) dla poszczególnych kategorii przyjmujemy „wagi”, które będą równe liczbie wskaźników, i tak pierwszej grupy – waga 7, dla drugiej – 6, dla trzeciej – 12, dla czwartej – 12 oraz dla piątej – 6. Następnie obliczamy średnią ważoną ze wzoru:

$$S_p = \frac{W_1 \times K_1 + W_2 \times K_2 + W_3 \times K_3 + W_4 \times K_4 + W_5 \times K_5}{K_1 + K_2 + K_3 + K_4 + K_5}$$

gdzie:

W_i – ocena danej kategorii; K_i – liczba wskaźników w danej kategorii (waga);

W naszym przykładzie:

$$S_p = \frac{7 \times 4 + 6 \times 3 + 12 \times 4 + 12 \times 3 + 6 \times 2}{7 + 6 + 12 + 12 + 6} = \frac{142}{43} = 3,30$$

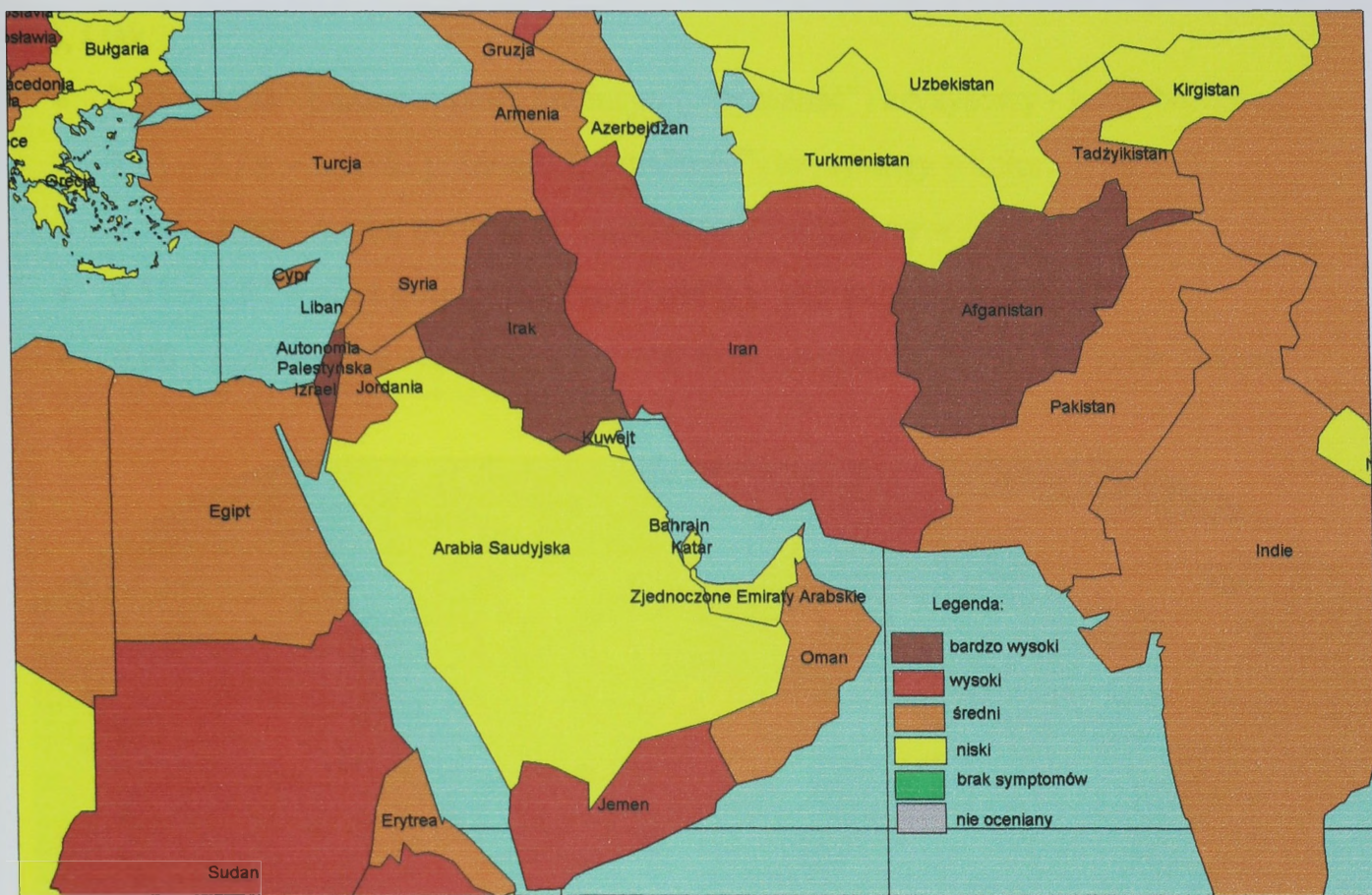
Ogólnie więc potencjał kryzysowy (potencjalna „zapalność”) danego państwa wynosi więc 3,30.

3.5. Matryce pojedyncze i zbiorowe oceny potencjału kryzysowego („zapalności”) państw i regionów oraz prezentacja graficzna wyników

W celu dogodnej prezentacji wyników analizy potencjału kryzysowego proponuje się wykonywać poszczególne czynności oceny w tzw. „pojedynczych matrycach potencjału kryzysowego” (załącznik 22), które będą odrębnie zestawiane dla każdego państwa. W pojedynczej matrycy na podstawie wartości poszczególnych wskaźników, zostaje dokonana ocena ich potencjalnej „zapalności”, według przedstawionych wyżej kryteriów. Wyniki oceny zostają wpisane w odpowiednim wierszu odpowiadającym danemu wskaźnikowi oraz w odpowiedniej kolumnie odpowiadającej ocenie „zapalności”. Można wpisać ocenę „zapalności” od „0” do „4”. W odpowiednich wierszach, należy wpisać również uzasadnienie wystawionych ocen w sytuacji, gdy są one w przedziale od 1 do 4. Uzasadnienie to powinno być przedstawione w syntetycznej formie (krótki opis lub podana wartość) nie dłuższej, niż jeden wiersz do tego przeznaczony w matrycy. Na podstawie pojedynczych matryc mogą być zestawiane matryce zbiorcze, które obejmują badane państwa danego regionu, a nawet wszystkie państwa świata przyjęte do analizy. Zarówno pojedyncze jak i zbiorcze matryce, mogą być przygotowywane w odpowiedniej bazie danych, np.: Microsoft EXCEL, ACCESS lub bazy związanej z GIS-em.

Ujęcie państw regionu geograficznego w jedną zbiorową (połączoną) matrycę lepiej przedstawia potencjał kryzysowy danego obszaru, gdyż wyniki prezentowane są w formie najbardziej syntetycznej (zestawione są tylko oceny poszczególnych wskaźników i ogólne potencjału kryzysowego w poszczególnych państwach). Wyniki powyższych analiz mogą być również prezentowane w formie graficznej i to w dowolnych konfiguracjach zależnych od potrzeby użytkownika.

W myśl stwierdzenia „*obraz wart więcej niż tysiąc słów*”, należy podkreślić, że forma graficznej prezentacji wyników badań i oceny potencjału zagrożeń kryzysowych jest jak najbardziej zalecana. Mogą to być prezentacje graficzne pojedynczych wskaźników analizowanej grupy państw, mogą to być również prezentacje poszczególnych grup wskaźników lub nawet syntetycznych wyników potencjału kryzysowego poszczególnych państw w ujęciu regionalnym (rys.3.2) czy globalnym.

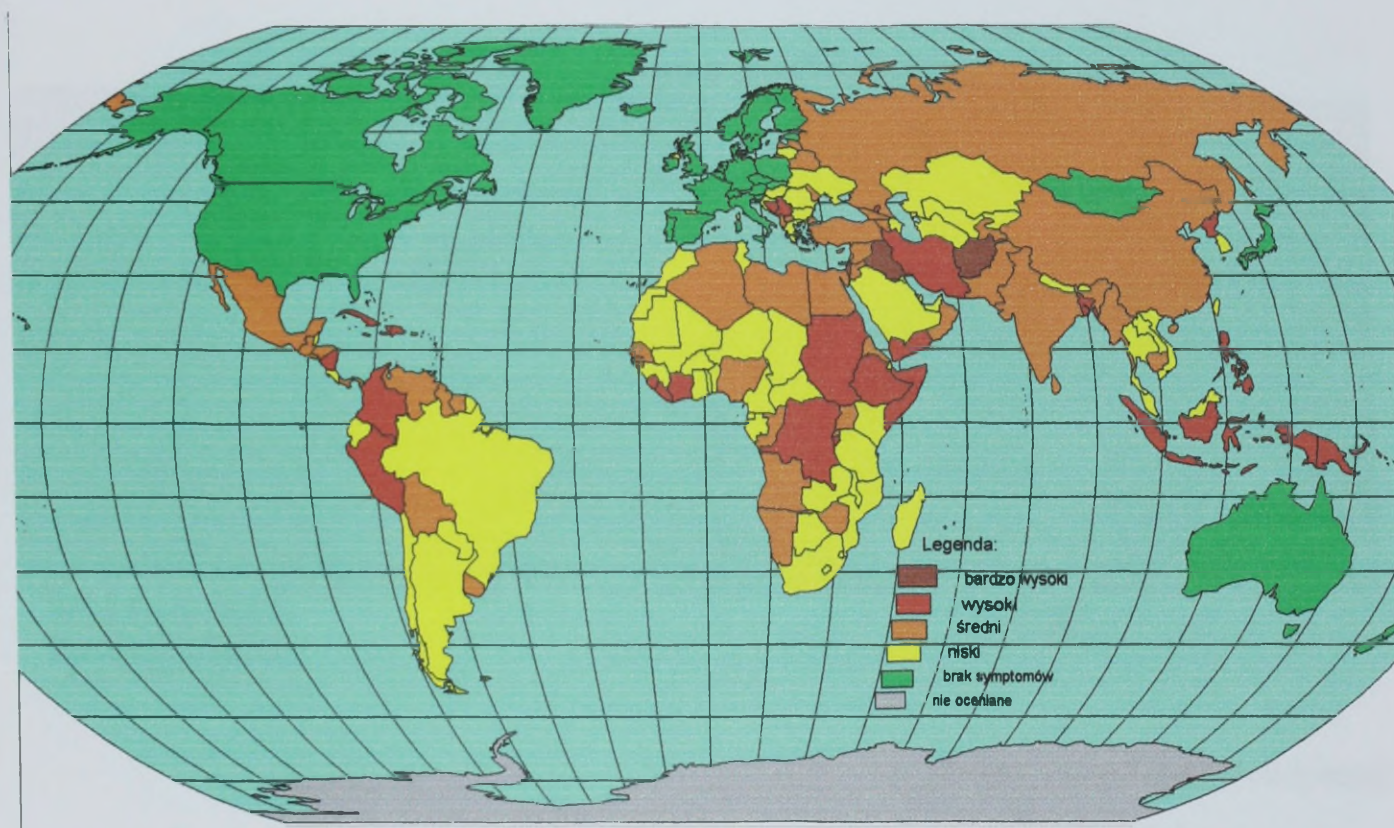
[Źródło: opracowanie własne]

Rys. 3.2. Prezentacja graficzna wyników oceny potencjału kryzysowego wybranych państw Azji Południowo-zachodniej

Graficzne przedstawienie, szczególnie dużych obszarów, do całego świata włącznie, w kontekście prezentacji wskaźników zagrożeń, pozwala na podstawie analizy ich związków przestrzennych (analizy przestrzennej) wytworzyć nową informację, na podstawie której można określić rejony i obszary potencjalnych kryzysów i napięć. Te z kolei wyniki stanowią podstawę do prowadzenia dalszych bardziej szczegółowych badań, monitorowania sytuacji kryzysowej, pozyskiwania dokładniejszych i bardziej aktualnych informacji, na podstawie wszelkich możliwości z dokładnymi i aktualnymi zobrazowaniami satelitarnymi włącznie. Stąd rozwiązaniem optymalnym w omawianym zakresie, zdaje się być połączenie możliwości bazodanowych z graficznymi. Wymaga to zastosowania technologii GIS lub połączenia oddzielnej relacyjnej bazy danych (np. Excel, Access, dBASE) z programem do graficznej prezentacji. Jednym z prostszych narzędzi w tym zakresie jest MapInfo Professional (z opcjonalnym systemem DBMS i SQL). Prezentowanie wyników analizy zagrożeń (czynników sprzyjających wybuchowi konfliktu/kryzysu) zawartych w matrycach potencjału kryzysowego

wymaga przyjęcia określonej skali graficznej stosownie do przyjętej skali punktowej (cyfrowej), i tak:

- 3,51 – 4,00 – bardzo wysoki potencjał („zapalność”) kryzysowy - kolor bordowy;
- 2,51 – 3,50 – wysoki potencjał („zapalność”) kryzysowy – kolor czerwony;
- 1,51 – 2,50 – średni potencjał („zapalność”) kryzysowy – kolor pomarańczowy;
- 0,51 – 1,50 – niski potencjał („zapalność”) kryzysowy – kolor żółty;
- 0,00 – 0,50 – -brak symptomów wystąpienia sytuacji kryzysowej – kolor zielony.

[Źródło: opracowanie własne]

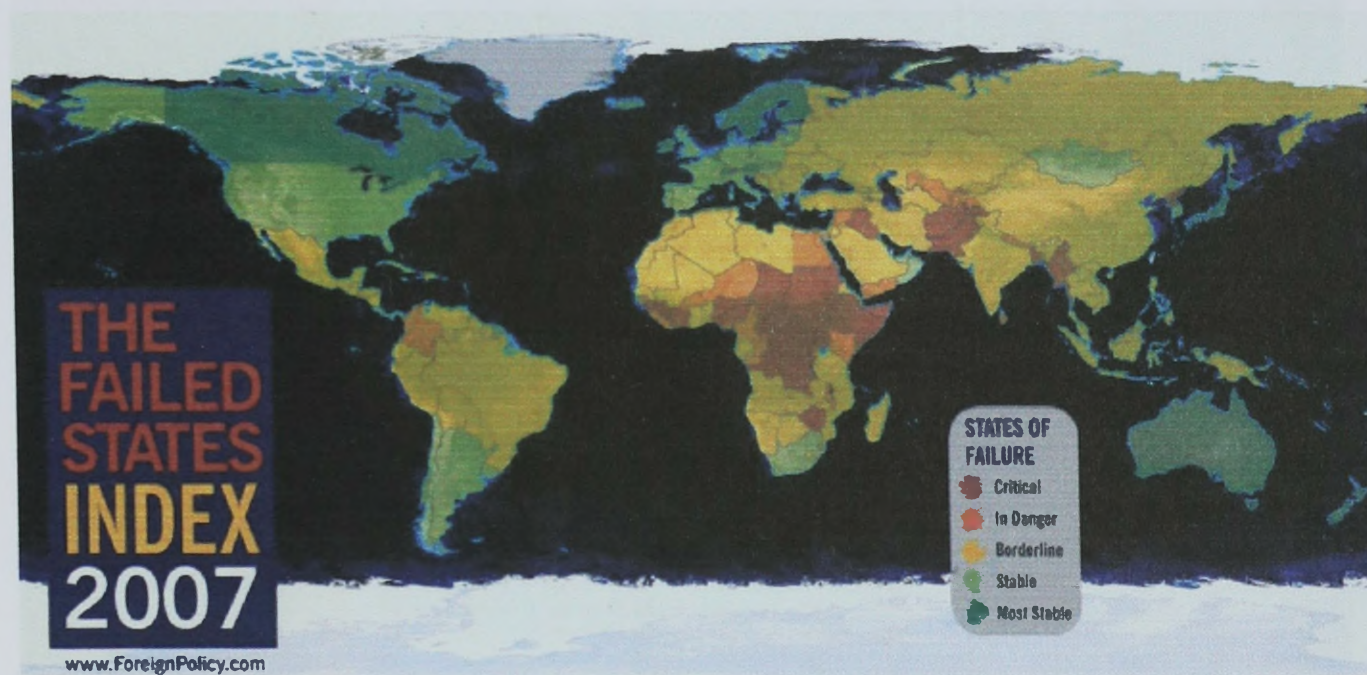
Rys. 3.3. Potencjał kryzysowy państw świata - prezentacja graficzna - przykład

Państwa, które nie podlegały ocenie mogą być przedstawione dowolnym innym, niż wymienione kolorem np. jasno szarym.

Prezentowanie wyników w formie graficznej pozwala lepiej uwypuklić związki przestrzenne między poszczególnymi państwami i ich potencjałem kryzysowym (zagrożeń) w wymiarze przestrzennym (rys.3.3.) lub poszczególne wskaźniki potencjału zagrożeń w państwach regionu lub nawet w wymiarze globalnym.

3.6. Weryfikacja wyników analizy wielozmiennej potencjału kryzysowego

Weryfikacja wyników analizy wielozmiennej potencjału kryzysowego (potencjalnej „zapalności”) może być przeprowadzona poprzez porównanie otrzymanych wartości z wynikami analiz prowadzonych w świecie przez różne ośrodki a dotyczących podobnej problematyki. Spośród wielu możliwości w tym względzie na uwagę zasługuje analiza tzw. „niewydolności (niestabilności) państw” - (ang. *The Failed States Index*), której wyniki prezentowane są na stronie www.ForeignPolicy.com.

[Źródło: www.ForeignPolicy.com]

Rys.3.4. Wyniki analizy niestabilności („niewydolności”) państw świata
(ang. *The Failed States Index 2007*)

Analiza powyższa opiera się na ocenie punktowej w skali od 0 do 10, dwunastu wskaźników politycznej, ekonomicznej, militarnej oraz społecznej „niestabilności” (ang. *instability*). Dla każdego wskaźnika, najwyższa wartość (największa niestałość - niestabilność) jest oznaczona polem czarnym; najniższy wynik (najmniejsza niestałość - niestabilność) jest w polu białym (rys. 3.5.). Wyniki powyższej analizy są prezentowane są w Internecie i uaktualniane okresowo. Do państw najbardziej niestabilnych w 2007 roku zaliczono: Sudan (113,7 pkt), Irak (111,4 pkt), Somalię (111,1 pkt), Zimbabwe (110,1 pkt), Czad (108,8 pkt), Wybrzeże Kości Słoniowej (107,3 pkt), Demokratyczną Republikę Konga (105,5 pkt), Afganistan (102,3 pkt), Gwineę (101,3 pkt), Republikę Środkowoafrykańską (101,0 pkt), Haiti (100,9 pkt), Pakistan (100,1 pkt), Koreę Północną (97,7 pkt), Birmę (97,0 pkt), Ugandę (96,4 pkt),

Rank	Total	Country	Indicators of Instability											
			Demographic Pressures	Refugees and Displaced Persons	Group Grievance	Human Flight	Uneven Development	Economy	Delegitimization of State	Public Services	Human Rights	Security Apparatus	Factionalized Elites	External Intervention
1	113.7	Sudan	9.2	9.8	10.0	9.0	9.1	7.7	10.0	9.5	10.0	8.9	9.7	9.8
2	111.4	Iraq	9.0	9.0	10.0	9.5	8.5	8.0	9.4	8.5	9.7	10.0	9.8	10.0
3	111.1	Somalia	9.2	9.0	8.5	8.0	7.5	9.2	10.0	10.0	9.7	10.0	10.0	10.0
4	110.1	Zimbabwe	9.7	8.7	8.8	9.1	9.5	10.0	9.5	9.6	9.7	9.5	9.0	7.0
5	108.8	Chad	9.1	8.9	9.5	7.9	9.0	8.3	9.5	9.1	9.2	9.6	9.7	9.0
6	107.3	Ivory Coast	8.6	8.3	9.8	8.4	8.0	8.9	9.5	7.9	9.2	9.6	9.3	9.8
7	105.5	Dem. Rep. of the Congo	9.4	8.9	8.8	7.6	9.1	8.0	8.3	8.7	8.9	9.6	8.6	9.6
8	102.3	Afghanistan	8.5	8.9	9.1	7.0	8.0	8.3	8.8	8.0	8.2	9.0	8.5	10.0
9	101.3	Guinea	7.8	7.4	8.1	8.3	8.5	8.5	9.6	8.9	8.6	8.1	9.0	8.5
10	101.0	Central African Republic	8.9	8.4	8.8	5.5	8.6	8.4	9.0	8.0	8.2	8.9	9.3	9.0
11	100.9	Haiti	8.6	4.2	8.0	8.0	8.2	8.4	9.2	9.0	9.1	9.3	9.3	9.6
12	100.1	Pakistan	8.2	8.5	9.0	8.1	8.5	5.8	8.7	7.1	8.7	9.5	9.5	8.5
13	97.7	North Korea	8.0	6.0	7.2	5.0	8.8	9.6	9.8	9.5	9.7	8.3	7.9	7.9
14	97.0	Burma	8.5	8.5	9.1	6.0	8.9	7.6	9.1	8.3	9.8	9.0	8.2	4.0
15	96.4	Uganda	8.1	9.4	8.5	6.0	8.5	7.5	8.5	6.2	8.2	8.3	7.8	7.4
16	95.9	Bangladesh	8.6	5.8	9.6	8.4	9.0	6.9	9.0	7.4	7.8	8.0	9.5	5.9
17	95.6	Nigeria	8.2	5.6	9.5	8.5	9.1	5.4	9.1	8.7	7.1	9.2	9.5	5.7
18	95.3	Ethiopia	9.0	7.9	7.8	7.5	8.6	8.0	7.9	7.0	8.5	7.5	8.9	6.7
19	95.2	Burundi	9.1	8.9	6.7	6.7	8.8	8.2	7.1	8.9	7.5	6.8	7.5	9.0
20	94.9	Timor-Leste	8.1	8.5	7.1	5.3	6.5	8.5	9.5	7.9	6.9	9.0	8.8	8.8
21	93.6	Nepal	8.1	5.2	8.9	6.1	9.2	8.2	8.5	6.6	8.8	8.3	8.5	7.2
22	93.5	Uzbekistan	7.7	5.4	7.1	7.1	8.6	7.5	9.2	6.8	9.0	8.9	9.2	7.0
23	93.4	Sierra Leone	8.6	7.4	7.1	8.7	8.7	8.7	8.0	8.0	7.0	6.5	7.7	7.0
24	93.2	Yemen	8.0	6.7	7.3	7.2	8.7	8.0	7.8	8.1	7.2	8.0	9.0	7.2
25	93.1	Sri Lanka	7.0	8.6	9.5	6.9	8.2	6.0	8.9	6.5	7.5	8.7	9.2	6.1
26	93.0	Republic of the Congo	8.7	7.3	6.8	6.1	8.1	8.3	8.5	8.8	7.9	7.9	7.2	7.4
27	92.9	Liberia	8.1	8.5	6.5	6.8	8.3	8.4	7.0	8.6	6.7	6.9	8.1	9.0
28	92.4	Lebanon	6.9	8.6	9.0	7.0	7.1	6.3	7.3	6.4	7.0	9.0	8.8	9.0
29	92.2	Malawi	9.0	6.0	6.0	8.0	8.8	9.2	7.9	9.0	8.0	5.4	7.5	7.4
30	92.0	Solomon Islands	8.5	4.8	8.0	5.1	8.0	8.0	8.5	8.5	7.1	7.7	8.8	9.0
31	91.3	Kenya	8.4	8.0	6.9	8.0	8.1	7.0	8.0	7.4	7.0	7.1	8.2	7.2
32	91.2	Niger	9.2	5.9	8.9	6.0	7.2	9.2	8.2	8.8	7.1	6.7	6.0	8.0
33	89.7	Colombia	6.8	9.5	7.4	8.4	8.4	3.8	8.2	6.0	7.4	8.3	8.5	7.0
34	89.7	Burkina Faso	8.6	5.6	6.4	6.6	8.9	8.2	7.6	8.9	6.6	7.6	7.7	7.0
35	89.4	Cameroon	7.0	6.8	7.0	7.9	8.7	6.1	8.5	7.5	7.2	7.7	8.0	7.0
36	89.2	Egypt	7.7	6.5	7.8	6.2	7.8	7.0	9.0	6.7	8.5	6.1	8.3	7.6
37	89.2	Rwanda	9.1	7.0	8.7	7.6	7.1	7.5	8.5	6.9	7.4	4.6	8.2	8.8
38	88.8	Guinea-Bissau	7.6	6.5	5.4	7.0	8.6	8.0	7.2	8.5	8.0	8.0	6.8	7.2
39	88.7	Tajikistan	7.7	6.1	6.3	6.4	7.3	7.3	9.0	7.3	8.6	7.8	8.8	6.1
40	88.6	Syria	6.5	8.9	8.0	6.8	8.1	6.8	8.5	5.3	8.5	7.4	7.5	6.3
41	88.2	Equatorial Guinea	8.0	2.0	7.0	7.4	9.0	4.0	9.4	8.6	9.4	8.9	8.5	6.0
41	88.2	Kirgizstan	7.5	6.2	6.8	7.4	8.0	7.5	8.2	6.3	7.9	7.9	7.5	7.0
43	87.5	Turkmenistan	7.0	4.5	6.2	5.6	7.3	7.4	9.0	7.7	9.6	8.5	8.2	6.5
44	87.2	Laos	8.0	5.5	6.5	6.6	5.7	7.1	7.9	8.0	8.5	8.2	8.6	6.6
45	86.7	Mauritania	8.7	6.2	8.0	5.0	7.0	7.8	6.8	8.1	7.1	7.4	7.9	6.7
46	86.6	Togo	7.5	5.4	6.0	6.5	7.5	8.2	7.7	8.0	7.8	7.8	7.6	6.6
47	86.4	Bhutan	6.5	7.5	7.0	6.7	8.7	7.9	8.0	6.5	8.5	4.6	8.0	6.5
48	85.7	Cambodia	7.6	5.9	7.3	8.0	7.2	6.4	8.5	7.6	7.1	6.2	7.5	6.4
48	85.7	Moldova	7.0	4.7	7.3	8.4	7.5	7.5	7.9	7.1	6.8	6.3	7.5	7.7
50	85.5	Eritrea	8.1	7.1	5.4	6.0	5.9	8.4	8.3	7.7	7.4	7.5	7.2	6.5
51	85.2	Belarus	8.0	4.6	6.5	5.0	7.5	6.8	9.1	6.9	8.5	6.7	8.5	7.1
52	85.1	Papua New Guinea	7.5	3.5	8.0	7.9	9.0	7.3	7.8	7.8	6.1	7.0	6.7	6.5
53	84.9	Angola	8.5	7.5	5.9	5.0	8.7	4.2	8.6	7.7	7.5	6.2	7.5	7.6
54	84.5	Bosnia	6.1	8.0	8.3	6.0	7.2	6.0	7.6	5.6	5.3	7.3	8.3	8.8
55	84.4	Indonesia	7.0	7.5	6.0	7.5	8.0	6.5	6.5	7.0	7.0	7.3	7.2	6.9
56	83.2	Philippines	7.0	5.7	7.2	6.7	7.6	5.8	8.2	5.9	6.8	7.6	7.8	6.9
57	82.8	Iran	6.2	8.6	7.1	5.0	7.2	3.3	7.8	5.7	8.7	8.3	8.9	6.0
58	82.3	Georgia	6.3	6.8	7.6	5.7	7.0	5.7	7.9	6.1	5.4	7.8	7.8	8.2
59	82.0	Bolivia	7.4	3.7	7.0	7.0	8.5	6.4	7.2	7.4	7.0	6.2	8.3	5.9
60	81.4	Guatemala	7.0	6.0	7.1	6.7	8.0	7.0	7.4	6.6	7.1	7.3	5.9	5.3

[Źródło: www.ForeignPolicy.com]

Rys.3.5. Wyniki analizy niestabilności („niewydolności”) państw świata

Bangladesz (95,9 pkt), Nigerię 95,6 pkt), Etiopię (95,3 pkt), Burundi (95,2 pkt) i Timor Wschodni (94,9 pkt). Wyniki powyższe powinny być więc zbieżne z wartościami w przedziale między 3,51 – 4,00 (najwyższy potencjał kryzysowy – najwyższa „zapalność”), otrzymanymi w odniesieniu do wymienionych państw w wyniku przeprowadzenia analizy wielozmiennej potencjału kryzysowego, według proponowanej metody. Na podstawie przeprowadzonych dotychczas analiz potencjału kryzysowego w odniesieniu do wybranych państw otrzymano dużą zgodność wyników, co potwierdza prawidłowość przyjętych założeń wypracowanej metody. W drugim etapie badań będzie można dokonać pełnej weryfikacji wyników na podstawie szerszych badań odniesionych do liczniejszej grupy państw.

ZAKOŃCZENIE

Praca niniejsza stanowi opracowanie pierwszego etapu zadania badawczego nt. *Określanie potencjału zagrożeń bezpieczeństwa państwa i identyfikacja regionów kryzysowych w świecie*, stąd trudno byłoby uznać pracę za zakończoną. Należy również mieć na względzie, że w naszej publicystyce i nauce opracowań na powyższy temat, poza dokonaniem autorów, w zasadzie nie ma. Ponadto praca wkracza na niedostatecznie zidentyfikowane pole badawcze. Autorzy opracowania stanowiące podsumowanie badań pierwszego etapu, pomimo znaczącego doświadczenia kilku ostatnich lat, jakie poświęcili na badania i rozwój, obejmujące m.in. rozważaną problematykę, mają świadomość niedostatku wszechstronności badań, zidentyfikowanych problemów i hipotez badawczych.

Szybkie zmiany w środowisku międzynarodowym, rodząca niepokój niemożność przewidzenia wypadków i niepewność rozwoju sytuacji w świecie oraz chaotyczność wielu zjawisk warunkujących cztery główne, powiązane ze sobą procesy: globalizacji, modernizacji, demokratyzacji oraz pomnożenie „aktorów” sceny międzynarodowej, skłania tym bardziej do poszukiwania metod badania problematyki kryzysowej i poszukiwania rozwiązań na tym polu.

Godnym podkreślenia jest fakt, że przedmiotowa problematyka i poruszane zagadnienia stanowią tematykę, która jest praktycznie realizowana w działalności naukowo-badawczej i dydaktycznej Zakładu Geostrategii i Geografii Wydziału Bezpieczeństwa Narodowego AON. Stąd szereg myśli i rozwiązań przekazanych w niniejszej pracy wywodzi się z tego kręgu badawczego a wynikające stąd wnioski i metody badań są weryfikowane w działalności dydaktycznej, realizowanej na Wyższych Kursach Obronnych, Podyplomowych Studiach Polityki Obronnej, ponadto prowadzonych dotychczas w AON Podyplomowych Studiach Operacyjno-Strategicznych i Niestacjonarnych Podyplomowych Studiach Bezpieczeństwa Narodowego.

Studia i badania geopolityczne w kontekście podjętej przez autorów problematyki realizują na świecie instytucje, które posiadają duży potencjał badawczo-wykonawczy, realizując zadania na korzyść całych sił zbrojnych, a nawet szerzej dla całego systemu bezpieczeństwa państwa czy sojuszu, np. w USA, Wielkiej Brytanii, czy w Niemczech (rozd. 1).

W obliczu wyzwań globalnej współczesności, zasadną wydaje się konieczność wprowadzenia proponowanego systemu analiz, również w Siłach Zbrojnych RP, co pozwoliłoby na dysponowanie rzetelnymi wynikami gromadzonymi i opracowywanymi na podstawie wiarygodnych danych, analizowanych na gruncie naukowym przez powołany do tego ośrodek. Doświadczenia innych armii, zdają się w pełni potwierdzać taką tezę. Odrębnym problemem jest ustalenie kto miałby takie analizy prowadzić i na czyj użytek? Chociaż wiele kwestii w tym względzie zostało już rozstrzygniętych (powołanie Ośrodka Studiów i Gromadzenia Materiałów, funkcjonującego w ramach Wojskowego Centrum Geograficznego). W realiach naszego kraju, oprócz Wojskowej Służby Geograficznej i jej organów wykonawczych, analizowane przedsięwzięcie powinno angażować również inne instytucje i agendy państwa, takie jak: MSZ, GUS, wybrane departamenty MON, AON, w tym szczególnie Wydział Bezpieczeństwa Narodowego – Katedrę Strategii i Geostrategii, MSWiA, Agencję Wywiadu, Agencję Bezpieczeństwa Wewnętrznego, PISM, Ośrodek Studiów Wschodnich, Instytut Geopolityki oraz inne placówki naukowe i naukowo-dydaktyczne - wojskowe i cywilne.

Powyższa problematyka ma również wymiar praktyczny, w tym ekonomiczny, gdyż wnioski wypływające z przeprowadzanych analiz, pozwolą na bardziej racjonalną działalność w sferze monitorowania i opracowywania produktów geoinformacyjnych. A ponadto, dostarczą kluczowych informacji usprawniających podjęcie decyzji i przygotowanie odpowiednich działań zmierzających do obniżania napięcia kryzysowego metodami i środkami nacisku pozamilitarnego lub odpowiednio wczesnego przygotowania opcji zaangażowania militarnego i pozamilitarnego w potencjalny konflikt, jeżeli okaże się to niezbędne.

W drugim etapie autorzy przewidują wykonanie badań potencjału kryzysowego wybranej grupy państwach w ramach przyjętego do badań regionu świata, metodą analizy wielozmiennej, na podstawie założeń wypracowanych w pierwszym etapie. Pozwoli to na wypracowanie ostatecznych szczegółowych rozwiązań metodologii badań potencjału kryzysowego oraz zaproponowanie w tym obszarze badawczym metody pozwalającej na określanie potencjalnej „zapalności” państw oraz identyfikowanie na tej podstawie regionów kryzysowych.

Autorzy zapraszają Czytelników do konstruktywnej dyskusji i wymiany poglądów. Zgłaszane uwagi i propozycje w miarę możliwości, zostaną uwzględnione w kolejnym etapie realizowanej pracy badawczej.

DEFINICJE I POJĘCIA

ANEKSJA (ang. *annexation*) - zajęcie, a następnie przyłączenie przez państwo (agresora) całości lub części terytorium innego państwa do swojego terytorium, najczęściej przy użyciu siły lub w wyniku wygranej wojny. Współcześnie zakazana przez prawo międzynarodowe.

BEZPIECZEŃSTWO EKOLOGICZNE (ang. *ecological security*) – zespół uwarunkowań chroniących człowieka i środowisko przed → zagrożeniami ekologicznymi oraz takie kształtowanie stosunków naturalnych i społecznych w biosferze Ziemi, które tworzy właściwe warunki życia dla całej ludzkości, nie podważając zarazem podstaw życia na naszej planecie, głównie poprzez wdrażanie i realizację koncepcji zrównoważonego rozwoju. Bezpieczeństwo ekologiczne w wymiarze przestrzennym i problemowym może dotyczyć → ekosystemu, państwa (kraju), regionu czy globu ziemskiego.

EKOSYSTEM (ang. *ecosystem, ecological system*) – system, który łączy w jedną funkcjonalną całość rośliny, zwierzęta i ludzi, czyli biocenozę, z ich nieożywionym środowiskiem, tj. siedliskiem (biotopem). Ekosystem stanowi więc funkcjonalną całość, w której zachodzi wymiany materii między biocenozą i biotopem oraz jest największą jednostką funkcjonalną biosfery.

EKSKLAWA (ang. *exclave*) – część terytorium innego państwa położona wewnątrz terytorium danego kraju. Terminy eksklawa i enklawa odnoszą się do tego samego terytorium spełniającego tak samo zdefiniowane kryteria. Ich stosowanie zależy jedynie od kontekstu – w państwie, które ma część własnego terytorium na obszarze innego państwa nazywa się enklawą, a w kraju, na terytorium którego ta enklawa jest położona, określa się ją mianem eksklawy.

ENKLAWA (ang. *enclave*) – to najczęściej niewielkie terytorium umiejscowione wewnątrz innego państwa i równocześnie nie podlegające jego jurysdykcji.

GRANICA PAŃSTWA (ang. *border of the state, national boundary*) – płaszczyzna, przebiegająca prostopadle względem powierzchni ziemi, oddzielająca państwa i obszary bez określonej przynależności (np. otwarte morza) i określająca zasięg terytorialny zwierzchności poszczególnych państw, oznaczającej wyłączone władztwo danego państwa nad swym terytorium i niedopuszczalność działania na tym terytorium władzy i praw innego państwa. W takim rozumieniu granica określa przynależność do danego państwa nie tylko jego terytorium lądowego, ale i akwenów wodnych, przestrzeni powietrznej i podziemnej a linia graniczna na powierzchni ziemi określa sam przebieg granicy państwowej.

KATAKLIZMY NATURALNE (ang. *natural disasters*) – zdarzenia wywołane zjawiskami przyrodniczymi (naturalnymi), takimi jak: susze, trzęsienia ziemi, epidemie, ekstremalne temperatury, powodzie, plaga owadów, osuwiska i lawiny, wybuchy wulkanów, fale / tsunami, wieloprzestrzennymi pożarami lasów, rozległymi pożarami terenu, huraganami, zjawiskami kosmicznymi i in.

Źródło: <http://www.emdat.be/ExplanatoryNotes/glossary.html>

KATASTROFA (ang. *disaster*) - nieprzewidziane i często nagłe wydarzenie, które powoduje wielkie uszkodzenia i zniszczenia mienia oraz śmierć i ludzkie cierpienie. Chociaż często spowodowane zjawiskami naturalnymi, katastrofy mogą wystąpić z przyczyn pierwotnych związanych z działaniami człowieka. Wojny i cywilne konflikty, które niszczą państwa i doprowadzają do migracji ludzi są następstwem katastrof. Innymi przyczynami mogą być: zawalenie budynku, zamieć, susza, epidemia, trzęsienie ziemi, eksplozja, ogień, powódź, niebezpieczne i toksyczne materiały albo wypadki transportowe (skutkiem czego dochodzi do wycieku substancji chemicznych i toksycznych, wybuchu substancji), ponadto huragan, katastrofa jądrowa i uwolnienie substancji promieniotwórczych, tornado, albo wybuch wulkanu.

Źródło: <http://www.emdat.be/ExplanatoryNotes/glossary.html>

KATASTROFA (ang. *disaster*) – nagłe i nieoczekiwane wydarzenie niosące ze sobą negatywne skutki: straty materialne oraz straty w ludziach. Najczęściej odnosi się to do katastrof antropogenicznych, wywołanych przez ludzi. Katastrofy naturalne nazywa się raczej klęskami żywiołowymi lub kataklizmami.

Źródło: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Katastrofa>

KŁĘSKA (ang. *defeat, disaster*) – ograniczone czasem niekorzystne zdarzenie, powodowane najczęściej siłami natury, w którym kontynuacja normalnych procesów społecznych staje się problematyczna. Klęskę rozpatruje się najczęściej jako zjawisko społeczne.

KŁĘSKA ŻYWIOŁOWA (ang. *natural disasters*) – katastrofa naturalna, duże przestrzennie zdarzenie żywiołowe najczęściej na skutek przyczyn naturalnych (przyrodniczych), którego skutki zagrażają życiu lub zdrowiu znacznej liczby osób, uprawom i mieniu, a także ekosystemom (środowisku) na znacznym obszarze, a pomoc i ochrona mogą być skutecznie podjęte tylko przy zastosowaniu nadzwyczajnych środków, we współdziałaniu różnych struktur i specjalistycznych służb i formacji.

KŁĘSKA ŻYWIOŁOWA (ang. *natural disasters*) – wszelkiego rodzaju zdarzenia żywiołowe zagrażające bezpieczeństwu życia lub mieniu większej liczby osób albo też mogące wywołać poważne zakłócenia gospodarki narodowej.

Źródło: Popularna encyklopedia powszechna, t.8, Kraków 1995, s.164

KRYZYS (ang. *crisis*) – termin pochodzi z greckiego „krisie” i oznacza, w sensie ogólnym, wybór, decydowanie, zmaganie się, walkę, w której konieczne jest działanie pod presją czasu.

Źródło: http://pl.wikipedia.org/wiki/Kryzys_%28definicje%29

KRYZYS (ang. *crisis*) – sytuacja kryzysowa jest kulminacją konfliktów w różnych dziedzinach życia społecznego. Konflikty są wszechobecne, nieuniknione, tkwią bowiem w strukturze społeczeństwa. Kryzys oznacza rozwój wydarzeń wewnętrznych lub zewnętrznych stanowiących bezpośrednie zagrożenie żywotnych interesów społeczeństwa (państwa) i następuje tak szybko, że wymuszają one na władzach politycznych natychmiastowe podjęcie nadzwyczajnych działań.

Źródło: http://pl.wikipedia.org/wiki/Kryzys_%28definicje%29, autor Ryszard Wróblewski

KRYZYS POLITYCZNY (ang. *political crisis*) – załamanie się realizacji określonej polityki i utrata przez grupę rządzącą przyzwolenia społecznego.

Źródło: Mała encyklopedia PWN, wyd. drugie, Warszawa 1996, s. 441

KRYZYS SPOŁECZNY (ang. *social crisis*) – stan kumulacji napięć i konfliktów społecznych, których nierozwiązanie na czas powoduje przerwanie dotychczasowego cyklu rozwojowego społeczeństwa.

Źródło: Mała encyklopedia PWN, wyd. drugie, Warszawa 1996, s. 441

MIGRACJA (ang. *migration*) – legalne lub nielegalne przemieszczanie się ludności w celu uzyskania lepszych warunków bytowych albo uniknięcia prześladowań → uchodźcy.

PODATNOŚĆ (WRAŻLIWOŚĆ) (ang. *vulnerability*) - stopień straty (od 0% do 100%) będącej skutkiem potencjalnego szkodliwego zjawiska.

Źródło: <http://www.emdat.be/ExplanatoryNotes/glossary.html>

POTENCJAŁ GOSPODARCZY (ang. *economic potential*) - zdolność kraju do produkcji towarów (dóbr) i usług.

POTENCJAŁ DEMOGRAFICZNY (ang. *demographic potential*) – określany na podstawie liczby ludności państwa, możliwości mobilizacji mieszkańców, liczby osób przeszkolonych itp.

POTENCJAŁ KRYZYSOWY (ang. *critical potential*) - zasób destrukcyjnych mocy mogących doprowadzić do sytuacji kryzysowej, konfliktu lub wojny. Potencjał ten może być wyrażony jako sumaryczny wpływ zespołu wskaźników (ocenionych w przyjętej skali „potencjalnej zapalności”), reprezentatywnych dla oceny zagrożeń bezpieczeństwa.

POTENCJAŁ MILITARNY (ang. *military strength, military potential*) - określenie stosowane do wojsk własnych lub przeciwnika, dotyczące liczby żołnierzy, wielkości zapasów, sprzętu, uzbrojenia, pojazdów i ogólnych zdolności zabezpieczenia logistycznego.

RYZYKO (ang. *risk*) - szacowane straty (zgonów, zranień, uszkodzeń i zniszczeń obiektów, strat ekonomicznych) dzięki szczególnemu zagrożeniu mogącemu wystąpić na danym obszarze w określonym czasie. Oparte na matematycznych obliczeniach, ryzyko jest wskaźnikiem zagrożenia i podatności (wrażliwości).

Źródło: <http://www.emdat.be/ExplanatoryNotes/glossary.html>

RYZYKO (ang. *risk*) – w języku naturalnym oznacza jakąś miarę/ocenę zagrożenia czy niebezpieczeństwa wynikającego albo z prawdopodobnych zdarzeń od nas niezależnych, albo z możliwych konsekwencji podjęcia decyzji.

Najogólniej, ryzyko jest wskaźnikiem stanu lub zdarzenia, które może prowadzić do strat. Jest ono proporcjonalne do prawdopodobieństwa wystąpienia tego zdarzenia i do wielkości strat, które może spowodować.

Źródło: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Ryzyko>

SIŁA, POTENCJAŁ (ang. *power, the potential, strength*) – w odniesieniu do państwa określana wielkością → potencjału gospodarczego, → potencjału militarnego, → potencjału demograficznego i innych.

SUSZA (ang. *drough*) - okres braku wilgoci w ziemi skutkiem czego występuje deficyt wody dla roślin, zwierząt i ludzi.

ŚRODOWISKO (ang. *environment*) - otoczenie, w którym działa organizacja, obejmujące powietrze, wodę, ziemię, zasoby naturalne, florę, faunę, ludzi i ich wzajemne relacje.

UCHODŹCA (ang. *refugee*) - jakakolwiek osoba, która z powodu silnie uzasadnionej obawy przed prześladowaniem na tle rasowym, religijnym, narodowościowym, przynależności do określonej grupy społecznej czy poglądów politycznych, przebywa poza krajem ojczystym i nie zamierza, z powodu tych obaw, skorzystać z ochrony tego kraju lub osoba, która nie posiadając obywatelstwa i znajdując się poza krajem jej poprzedniego stałego zamieszkania, w wyniku takich prześladowań nie jest w stanie, lub z powodu takich obaw nie wyraża woli powrotu do niego.

ZAGROŻENIE (ang. *hazard*) - groźba wydarzenia, albo prawdopodobieństwo zdarzenia lub wystąpienia potencjalnie szkodliwego zjawiska w danym okresie czasu i na danym obszarze.

Źródło: <http://www.emdat.be/ExplanatoryNotes/glossary.html>

ZAGROŻENIE (ang. *hazard*) – zjawisko wywołane działaniem sił natury bądź człowieka, które powodują, że poczucie bezpieczeństwa maleje bądź zupełnie zanika. Zagrożenia dzielimy na naturalne (np. klęski żywiołowe) i związane z działalnością człowieka (te dzielimy na cywilizacyjne, np. imprezy masowe, choroby, z. destrukcyjne, np. terroryzm, przestępczość, sabotaż, z. gospodarcze, np. zanieczyszczenie środowiska, wadliwe konstrukcje). Zagrożenie możemy jeszcze podzielić ze względu na rozmiary przestrzenne (terytorium) na którym ono zachodzi, tzn. z. globalne, regionalne jak i lokalne.

Źródło: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Zagro%C5%BCenie>

ZAGROŻENIA ANTROPOGENICZNE - (ang. *anthropogenic hazards*) – część zagrożeń ekologicznych, wynikających z zamierzonej i nie zamierzonej działalności człowieka oraz jego wytworów, wyróżnia się wśród nich: **technologiczne** (przemysłowe, transportowe, techniczne, budowlane i inne), **geofizyczne** (wynikające z użycia broni geofizycznej i jej oddziaływania na człowieka i środowisko), **epidemiczne, genetyczne i toksyczne** (choroby cywilizacyjne, manipulacje genetyczne, substancje toksyczne) i inne. Ze względu na skalę i skutki oddziaływania na człowieka i środowisko wyróżnia się: incydenty i wypadki, awarie techniczne i epidemie oraz katastrofy i pandemie.

ZAGROŻENIA EKOLOGICZNE (ang. *ecological hazards*) – zagrożenia życia i zdrowia człowieka oraz degradacji środowiska, wynikające z naturalnych zjawisk i procesów przyrodniczych zachodzących na Ziemi → zagrożenia naturalne (środowiskowe) oraz spowodowane działalnością człowieka i jego wytworów → zagrożenia antropogeniczne, wpływające negatywnie na życie i zdrowie ludzi oraz stan środowiska w wymiarze lokalnym, kraju (państwa), regionu i globalnym.

ZAGROŻENIA NATURALNE (ŚRODOWISKOWE) - (ang. *natural hazards, environmental hazards*) – część zagrożeń ekologicznych, których istota wynika z działań sił natury, dzielą się na: **geologiczne** (trzęsienia ziemi, tapnięcia i osiadanie gruntu; fale tsunami; wybuchy wulkanów; ruchy masowe gruntu – osuwiska i lawiny oraz inne); **hydrometeorologiczne** (opady nawalne; powódzie; huragany, tornada i burze; wysokie fale; trąby powietrzne; ekstremalne temperatury; susze, stepowienie i pustynnienie; pożary wieloprzestrzenne lasów i inne); **endemiczne** (spowodowane przez zwierzęta, rośliny, pasożyty, bakterie i wirusy oraz inne czynniki chorobotwórcze wynikające z położenia geograficznego obszaru i specyficznych warunków środowiska lub zaburzenia procesów naturalnych). Ze względu na skalę i skutki oddziaływania na człowieka i środowisko wyróżnia się: zjawiska fizyczne (incydenty), klęski żywiołowe (plagi) oraz kataklizmy naturalne.

ZARZĄDZANIE KRYZYSOWE (ang. *critical management*) – zespół przedsięwzięć organizacyjnych, logistycznych i finansowych, których celem jest zapobieganie powstawaniu sytuacji kryzysowych, zapewnienie sprawności struktur decyzyjnych na wszystkich szczeblach zarządzania, ciągłej gotowości sił i środków do podjęcia działań, sprawnego reagowania oraz likwidacji skutków w zaistniałej sytuacji.

Źródło: http://pl.wikipedia.org/wiki/Zarz%C4%85dzanie_kryzysowe

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ (ang. *sustainable development*) – ekorozwój, jest rozwojem społeczno-gospodarczym, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych. Rozwój ten ma na celu równoważenie możliwości dostępu do środowiska i jego zasobów poszczególnym społecznościom oraz obywatelom, obecnie i w przyszłości.

Bibliografia

- Albinowski S., 2000, *Dylematy XXI wieku: Bogactwo i nędza narodów, Polska 2000 Plus - nr 2/2000*, Elipsa, Warszawa.
- Balcerowicz B., 2007, *Sily zbrojne w stanie pokoju, kryzysu, wojny- materiał studyjny*, AON, Warszawa.
- Barber B.R., 2001, *Dżihad kontra McŚwiat*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA, Warszawa.
- Barnier M., 1995, *Wielki atlas zagrożeń. Ekologia, środowisko, przyroda*, Wydawnictwo Naukowo - Techniczne, Warszawa.
- Bezpieczeństwo w stosunkach transatlantycznych*, 2008, red. nauk. J. Gryz, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Białoskórski R., 2002, *Modelowanie empiryczne w procesie wczesnego ostrzegania i zapobiegania współczesnym konfliktom zbrojnym*, Zeszyty Naukowe AON nr 1 (46), Warszawa.
- Białoskórski R., 2003, *Wczesne ostrzegania i zapobieganie konfliktom zbrojnym w procesie integracji europejskiej – czynnik militarny (część I)*, [w:] *Mysł Wojskowa* 1/2003, Warszawa.
- Boniface P., 2001, *Atlas wojen XX wieku. Konflikty współczesne i w przyszłości*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa.
- Borkowski J., 2003, *Proces globalizacji*, [w:] *Mysł Wojskowa* 2/2003, Warszawa.
- Brodniak W.A., *Międzynarodowe raporty i strategie dotyczące kontroli substancji psychoaktywnych*; http://ain.ipin.edu.pl/archiwum/2002/2/t15n2_1.pdf.
- Brzeziński Z., 2007, *Prognoza dla świata*, wystąpienie w dn. 01.10. 2007 r. w trakcie gdańskiego AREOPAG-u.
- Cesarz Z., Stadtmuller E., 1998, *Problemy polityczne współczesnego świata*, Uniwersytet Wrocławski, Warszawa.
- Chojnicki Z., 1999, *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Ciupiński A., Białoskórski R., 2002, *Wczesne ostrzeganie i zapobieganie konfliktom zbrojnym w strategii Sojuszu Północnoatlantyckiego*, AON, Warszawa.
- Czaputowicz J., 1998, *System czy nieład?*, PWN, Warszawa.
- Dawidczyk A., 2001, *Nowe wyzwania, zagrożenia i szanse dla bezpieczeństwa Polski u progu XXI wieku*, AON, Warszawa.
- Ficoń K., 2007, *Jakościowy model identyfikacyjny systemu reagowania kryzysowego*, [w:] *Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej*, rocznik XLVIII nr 4 (171) 2007. http://www.amw.gdynia.pl/download_attachment.php?f=pl.attachment_158231623477b81b375d4c.pdf.
- Flint C., 2008, *Wstęp do geopolityki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Friedman T.L., 2001, *Lexus i drzewo oliwne. Zrozumieć globalizację*, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań.
- Garvan B., 2000, *Wsparcie geograficzne podczas kryzysu i klęsk żywiołowych*, [w:] *Wiadomości Służby Topograficznej* 1(4) 2000.
- Gaździcki J., 2001, *Leksykon geomatyczny*, Polskie Towarzystwo Informacji Przestrzennej, wydanie drugie, Warszawa.
- Generic Crises Management Handbook*, EAPC (COEC)D(99) 1/99
- Global Conflict Trends*, wyd. Center for Systemic Peace, USA 2007, <http://members.aol.com/cspm/mgm/conflict.htm> .
- Góralczyk B., 2000, *W jakim świecie będziemy żyli według raportu UNESCO, Polska 2000 Plus* - nr 2/200, Elipsa, Warszawa.
- Graniczny M., Mizerski W., 2007, *Katastrofy przyrodnicze*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Grocki R., 2003, *Vademecum zagrożeń*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa.
- Hackett J., *The Military Balance*, wyd. The International Institute for Strategic Studies (IISS), www.iiiss.org .
- Huntington S., 1999, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, WWL Muza S.A., Warszawa.
- Koncepcja specjalizacji Sił Zbrojnych RP w zakresie geografii, kartografii wojskowej i satelitarnej rozpoznania obrazowego*, 2002, wyk. GZRW – ZGW, Warszawa.
- Konflikty współczesnego świata*, 2006, pod red. G. Ciechanowskiego, J. Sielskiego, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Kriendler J., 2002, *Przewidzieć kryzys - Zarządzanie kryzysowe*, [w:] Przegląd NATO wyd. Zima 2002; <http://www.nato.int/docu/review/2002/issue4/> .
- Kubiak K., 2007, *Wojny, konflikty zbrojne i punkty zapalne na świecie. Informator 2007*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa.
- Kuciński K., 1999, *Wielka encyklopedia geografii świata. Gospodarka współczesnego świata*, tom XVI, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań.
- Lach Z., Łaszczuk A., 2004, *Geografia bezpieczeństwa*, AON, Warszawa.
- Lach Z., Łaszczuk A., 2005, *Ocena zagrożeń i identyfikacja obszarów kryzysowych w świecie na gruncie geografii bezpieczeństwa*, AON, Warszawa.
- Mała encyklopedia PWN*, 1996, wyd. drugie, Warszawa.
- Mały słownik stosunków międzynarodowych*, 1999, pod red. G. Michałowskiej, wyd. trzecie, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne SA, Warszawa.
- Michałowska G., 1999, *Mały słownik stosunków międzynarodowych*, WSiP, Warszawa.
- Mojsiewicz C., 2003, *Leksykon problemów międzynarodowych i konfliktów zbrojnych*, Alta 2, Wrocław.
- Mońko M., 2002, *Słowa wojny*, [w:] Odra, 6/2002, Wrocław, s. 14-20.
- Motak D., 2002, *Nowoczesność i fundamentalizm. Ruchy antymodernistyczne w chrześcijaństwie*, Kraków.

- Opis wojskowo-geograficzny Irak, Turcja, Arabia Saudyjska, Kuwejt* itd., 2003, Sztab Generalny WP, Zarząd Geografii Wojskowej, Warszawa.
- Otok S., 1999, *Geografia polityczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Pajórek L., Szkodzińska M., 2004, *Polityka bezpieczeństwa i obrony Unii Europejskiej*, MON, Warszawa.
- Pawlak Z., 2003, *Geografia ekonomiczna dla biznesu*, INTER-INFORM, Poznań.
- Popularna encyklopedia powszechna*, 1995, t.8, Kraków.
- Popularna encyklopedia powszechna – kontynenty i państwa*, 2000, wyd. Bertelsmann, Warszawa.
- Preventing violent conflict: Opportunities for the Swedish and Belgian Presidencies of the European Union in 2001*, 2000, Saferworld/International Alert, December
- Proliferacja a rozwój – ujawnienie powiązań*, 2007, *Przegląd NATO - jesień 2007*; <http://www.nato.int/docu/review/2007/issue3/polish/art3.html> .
- Prusakowski M., 2001, *bioTERROR. Jak nie dać się zabić*, Tower Press, Gdańsk.
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie Europejskiej Strategii Bezpieczeństwa* (2004/2167 (INI)), <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P6-TA-2005-0133+0+DOC+WORD+V0//PL> .
- Rotfeld D.A., 2006, *Polska w niepewnym świecie*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa.
- Runge J., 2006, *Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej – elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Runge J., 1992, *Wybrane zagadnienia analizy przestrzennej w badaniach geograficznych*, Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Rykiel Z., 2006, *Podstawy geografii politycznej*, Polskie Wydawnictwa Ekonomiczne, Warszawa.
- Sicherman H., 2004, *Odnowa geopolityki*, [w:] *Nowe Sprawy Polityczne* – kwartalnik, numer 1/2004.
- SIPRI, 2000, *Zapobieganie konfliktom*, Bellona, Warszawa.
- Słownik podstawowych terminów dotyczących bezpieczeństwa*, Wyd. AON, Warszawa.
- Słownik poprawnej polszczyzny*, 2000, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Słownik terminów bezpieczeństwa narodowego*, 2002, AON, Warszawa.
- Słownik wyrazów obcych*, 1980, PWN, Warszawa.
- Społeczeństwo i polityka – podstawy nauk politycznych*, 2003, red. K. Wojtaszek, W. Jakubowski, Oficyna Wydawnicza ASPRA – JR, Warszawa.
- Smith L.L., 2006, *Wywiad*, [w:] *Przegląd NATO – jesień 2006*, <http://www.nato.int/docu/review/2006/issue3/polish/interview.html>
- Sobczyński M., 2006, *Państwa i terytoria zależne. Ujęcie geograficzno-polityczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Stabryła A., 2000, *Zarządzanie strategiczne w teorii i praktyce firmy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Kraków.

- Stankiewicz W.M., 2008, *Konflikt jako zjawisko integrujące i dezintegrujące oblicze współczesnego świata*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, 2003;
<http://www.msz.gov.pl/start.php> .
- Strategia Bezpieczeństwa Narodowego RP*, 2007 r.
- Strategia Bezpieczeństwa Narodowego USA 2006*, 2006, [w:] *Międzynarodowy Przegląd Polityczny* 3(15)2006, Warszawa, s. 5-57.
- Szafranski J., 2004, *Współdziałanie jednostek obrony terytorialnej i policji w walce z terroryzmem*, Wyd. Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno.
- Szmajdziński J., 2003, *Szczyt w Pradze - NATO u progu XXI wieku*, *Myśl Wojskowa* 3/2003. Warszawa.
- Wczesne ostrzeżenie i zapobieganie konfliktom zbrojnym w strategii Sojuszu Północnoatlantyckiego*, 2002, AON, Warszawa.
- Wilczyński T., 2006, *Doskonalenia działalności Wojskowego Centrum Geograficznego w sferze geografii bezpieczeństwa – praca końcowa*, wykonana pod kierownictwem dr. Z. Lacha, AON, Warszawa.
- Wolański N., 2006, *Ekologia człowieka*, t. 1 i 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- World Resources 2008: Roots of Resilience - Growing the Wealth of the Poor*, wyd. United Nations Development Programme, United Nations Environment Programme, World Bank, World Resources Institute, <http://www.wri.org/publication/world-resources-2008-roots-of-resilience> .
- Wróblewski R., 2001, *Państwo w kryzysie*, AON, Warszawa.
- Wróblewski R., 1996, *Zarys teorii kryzysu, zagadnienia prewencji i zarządzania kryzysami*, AON, Warszawa.
- Zarys dziejów Afryki i Azji. Historia konfliktów 1869-2000*, 2000, praca zbiorowa pod red. nauk. A. Bartnickiego, wydanie drugie poprawione i rozszerzone, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Zbrojne konflikty i spory międzynarodowe u progu XXI wieku. Analiza problemów i studia przypadków*, 2003, praca zbiorowa pod red. W. Malendowskiego, Wydawnictwo Alta 2, Wrocław.

Strony internetowe:

<http://209.232.239.37/gtd2/Default.aspx>

<http://boundaries.ungiwg.org/>

http://cms.isn.ch/public/docs/doc_10463_290_de.pdf

<http://earthobservatory.nasa.gov/NaturalHazards/>

http://earthtrends.wri.org/searchable_db/index.php?theme=2

http://earthtrends.wri.org/searchable_db/index.php?theme=6

http://earthtrends.wri.org/searchable_db/index.php?theme=8

http://earthtrends.wri.org/maps_spatial/maps_detail_static.php?map_select=505&theme=6

http://earthtrends.wri.org/searchable_db/index.php?theme=8&variable_ID=180&action=select_countries

http://earthtrends.wri.org/searchable_db/index.php?step=countries&ccID%5B%5D=0&allcountries=c
http://earthtrends.wri.org/searchable_db/index.php?theme=2&variable_ID=1299&action=select_countries
<http://esa.un.org/unpp/>
<http://forummaps.maplecroft.com/loadmap?template=min>
http://forummaps.maplecroft.com/showtext?issue=201&topic=interpreting_the_map#2_1_0_
http://hdr.undp.org/xmlsearch/reportSearch?y=*&c=n&t=*&k=
<http://members.aol.com/cspmgm/conflict.htm>
<http://members.aol.com/cspmgm/region2.htm>
<http://milexdata.sipri.org/result.php4>
http://pdf.wri.org/world_resources_2008_roots_of_resilience_tables.pdf
http://pl.wikipedia.org/wiki/D%C5%82ug_zewn%C4%99trzny
<http://pl.wikipedia.org/wiki/Enklawa>
http://pl.wikipedia.org/wiki/Fundamentalizm_religijny
<http://pl.wikipedia.org/wiki/Katastrofa>
http://pl.wikipedia.org/wiki/Kryzys_%28definicje%29
<http://pl.wikipedia.org/wiki/Malaria>
<http://pl.wikipedia.org/wiki/Nacjonalizm>
<http://pl.wikipedia.org/wiki/Ryzyko>
<http://pl.wikipedia.org/wiki/Separatyzm>
http://pl.wikipedia.org/wiki/Wska%C5%BAnik_Rozwoju_Spo%C5%82ecznego
http://pl.wikipedia.org/wiki/Wska%C5%BAnik_Ub%C3%B3stwa_Ludzkiego
<http://pl.wikipedia.org/wiki/Zagro%C5%BCenie>
http://pl.wikipedia.org/wiki/Zarz%C4%85dzanie_kryzysowe
http://portalwiedzy.onet.pl/87387,,,ekstremizm_polityczny,haslo.html
<http://reference.aol.com/atlas>
<http://world.euratlas.net/countries.html>
<http://www.bp.com/multipleimagesection.do?categoryId=9023755&contentId=7044552>
<http://www.buffalo-israel-link.org/Joel3.htm>
<http://www.carleton.ca/cifp/docs/militaryexp.htm>
<http://www.carlton.ca/cifp/rank.htm>
<http://www.cdi.org/program/index.cfm?programid=39>
[https://www.cia.gov/library/publications/the-worldfactbook/geos/xx.html#Govt.](https://www.cia.gov/library/publications/the-worldfactbook/geos/xx.html#Govt)
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>
<http://www.cred.be>
<http://www.em-dat.net>
<http://www.emdat.be/Database/terms.html>
<http://www.emdat.be/ExplanatoryNotes/glossary.html>
<http://www.esa.int/esaLP/LPgm.html>
http://www.espon.eu/mmp/online/website/content/projects/259/655/index_EN.html
<http://www.fewer.org>

<http://www.ForeignPolicy.com>
<http://www.globalissues.org/Geopolitics/>
<http://www.iiss.org/publications/armed-conflict-database/>
<http://www.maplecroft.com/>
<http://www.mgip.gov.pl/Polityka+regionalna/Espon/>
<http://www.money.pl/gospodarka/inflacjabezrobocie/edukacja/inflacja/>
<http://www.neoinfo.pl/ekonomia/inflacja.html>
<http://www.oneworld.org/euconflict>
<http://www.povertyprogram.com/sources.html>
<http://www.routledgereference.com/books/The-Military-Balance-2008-isbn9781857434613>
<http://www.sipri.org/contents/expcon/CBWpublications.html>
<http://www.sipri.org/contents/expcon/cnscindex.html>
http://www.sipri.org/contents/milap/milex/mex_graph_africa.html
<http://www.sitesatlas.com/Atlas/PolAtlas/>
http://www.stat.gov.pl/gus/definicje_PLK_HTML.htm?id=POJ-662.htm
http://www.stat.gov.pl/gus/definicje_PLK_HTML.htm?id=POJ-1258.htm
http://www.stat.gov.pl/gus/definicje_PLK_HTML.htm?id=POJ-3212.htm
<http://www.terrorism.co.uk>
<http://www.terrorisminfo.mipt.org/incidentcalendar.asp>
http://www.ungiwg.org/docs/8th_meeting/Presentations/UNGIWG_TG1_Progress_Report_PPT.pdf
<http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/asylum?page=europe>
<http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/home/opendoc.pdf?id=478ce0532&tbl=STATISTICS>
<http://www.unhcr.org/statistics/STATISTICS/478cda572.html>
<http://www.unic.un.org.pl/incb/>
<http://www.unic.un.org.pl/incb/99.2.pdf>
<http://www.unic.un.org.pl/incb/2006.1.php>
<http://www.unodc.org/unodc/en/crop-monitoring/index.html>
<http://www.who.int/globalatlas/default.asp>
http://www.who.int/whosis/database/gis/salb/salb_home.htm
http://www.wiw.pl/biblioteka/wirusy_oldstone/09.asp
<http://www.world-atlas.us/>

GŁÓWNE EPIZODY POLITYKI PRZEMOCY W LATACH 1946-2007

Początek	Koniec	Typ	Moc	Państwa bezpośrednio zaangażowane	Opis	Liczba zabitych
1946	*	CV	1	Bolivia	Civil violence	1000
1947	*	IV	1	China	Taiwan invasion	1000
1947	*	CW	3	China	Repression of Taiwan dissidents	20000
1947	*	CV	1	Paraguay	Civil violence (Liberals)	1000
1948	*	IN	1	Israel	Independence	4000
1948	*	CV	1	Colombia	Civil violence (Conservatives)	1000
1948	*	CV	1	Costa Rica	Civil violence (National Union)	2000
1948	*	CV	1	South Korea	Civil violence (Army)	1000
1948	*	CV	1	India	Civil violence (Hyderabad)	200
1948	2007+	EW	4	Myanmar (Burma)	Ethnic war (Karen, Shan, and others) ²	100000
1950	*	IV	2	China; Taiwan	International violence (Formosa Straits)	5000
1950	*	EV	2	Indonesia	Ethnic violence (Moluccans)	5000
1951	*	CV	1	Thailand	Civil violence	na
1952	*	CV	1	Egypt	Civil violence (Nasser coup)	1000
1952	*	CV	2	Bolivia	Civil violence	2000
1952	2007+	EW	2	India	Ethnic war (northeast tribals; Assam separatsts)	25000
1953	*	CV	1	Indonesia	Civil violence (Darul Islam)	1000
1954	*	IV	1	China Taiwan	International violence	na
1954	*	CV	1	Guatemala	Civil violence (coup against Arbenz)	1000
1955	*	CV	1	Costa Rica	Civil violence	1000
1955	*	CV	2	Taiwan	Civil violence (Taiwanese v KMT)	5000
1955	*	CV	2	Argentina	Civil violence (army rebellion)	3000
1956	*	IW	2	Egypt	Suez War	3000
1956	*	IW	3	Hangary; USSR	International war	20000
1956	*	CV	1	North Vietnam	Civil violence	na
1957	*	CV	1	Oman	Civil violence	na
1957	*	IV	1	Honduras; Nicaragua	International violence (border dispute)	1000
1958	*	CV	1	Lebanon	Civil violence	2000
1958	*	CV	1	Iraq	Civil violence (coup ousts monarchy)	2000
1958	*	CV	1	Jordan	Civil violence	na
1959	*	CV	1	Iraq	Civil violence (Shammar tribe)	2000
1959	*	CW	2	China	Repression of counter-revolutionaries	50000
1961	*	CV	1	Tunisia	Colonial violence	1000
1961	*	IV	2	India; Portugal	International violence	na
1962	*	IV	1	China; India	International violence (border dispute)	2000

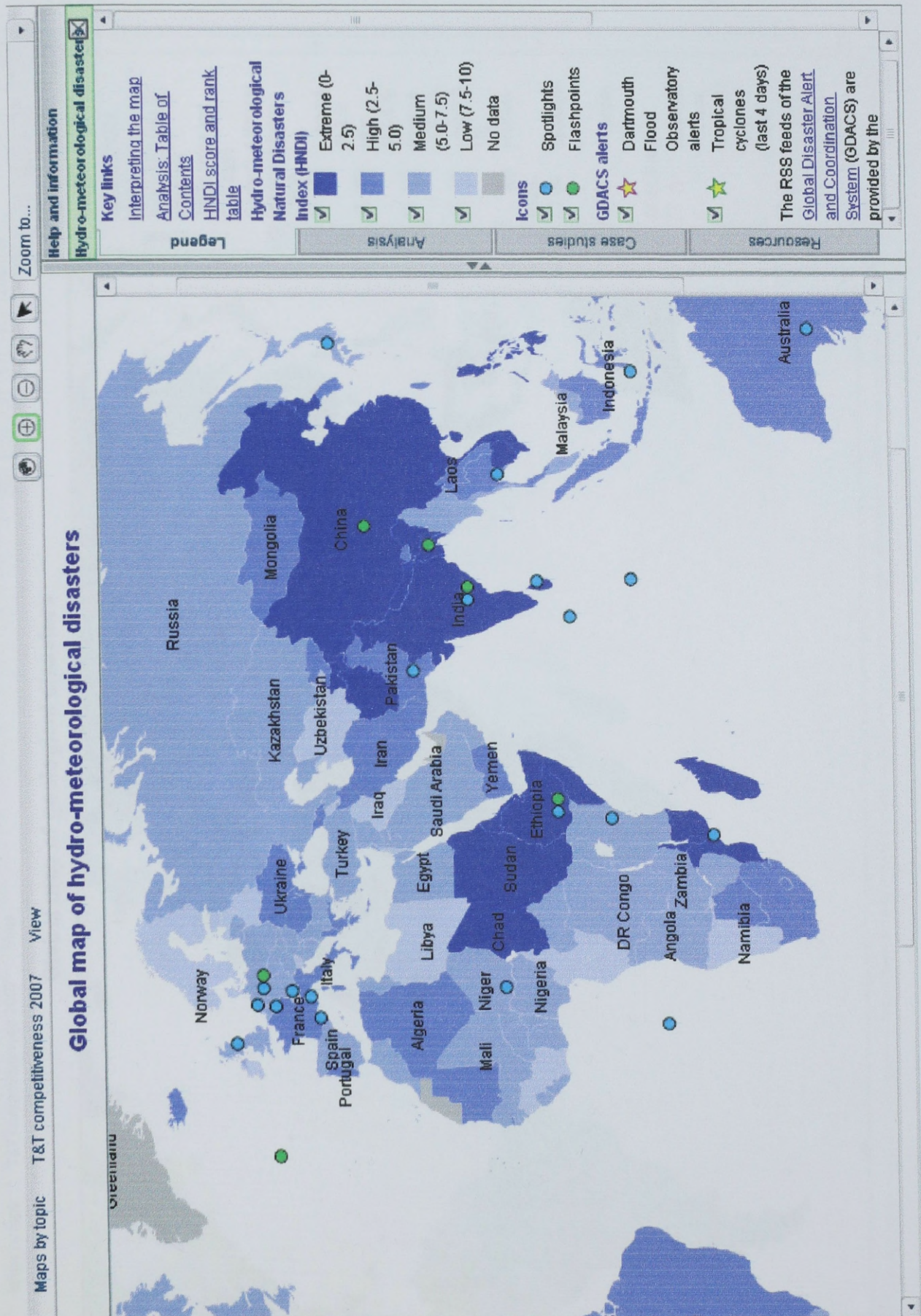
Początek	Koniec	Typ	Moc	Państwa bezpośrednio zaangażowane	Opis	Liczba zabitych
1963	*	CV	1	Iraq	Civil violence	na
1963	*	CV	1	Iran	Civil violence (land reform)	1000
1964	*	CV	1	Tanzania	Civil violence	na
1964	*	IV	1	Ethiopia Somalia	Ogaden clashes	2000
1964	*	CV	1	Brazil	Civil violence	na
1965	*	EV	2	Burundi	Ethnic violence (failed coup; Hutu/Tutsi)	5000
1965	*	CV	2	Dominican Republic	Civil violence	3000
1965	*	IW	3	India Pakistan	2nd Kashmir War	20000
1965	*	CV	1	Peru	Civil violence	na
1965	2007+	EW	2	Israel	Ethnic war (Arab Palestinians/PLO)	20000
1966	*	CW	3	Nigeria	Repression of Ibo	20000
1966	*	EV	1	Uganda	Ethnic violence (Buganda)	2000
1967	*	CV	1	Zaire	Civil violence	800
1968	*	CV	1	France	Civil violence (student and labor unrest)	3000
1968	*	CV	1	Czechoslovakia	"Prague Spring" civil violence	1000
1969	*	IV	1	USSR; China	Ussuri River border dispute	1000
1969	*	IW	2	El Salvador Honduras	"Soccer War"	5000
1970	*	CV	3	Jordan	Civil violence (Palestinians)	10000
1971	*	CV	2	Sri Lanka	Civil violence (attempted coup)	10000
1971	*	EW	6	Bangladesz; Pakistan	Ethnic war (Bengali independence)	1000000
1971	*	IW	3	India; Pakistan	International war	11000
1972	*	EV	2	Burundi	Ethnic violence (Hutus target Tutsis)	2000
1972	2007+	EW	3	Philippines	Ethnic warfare (Moros)	50000
1973	*	IW	3	Egipt; Izrael; Syria	"Yom Kippur War"	16000
1973	*	CV	2	Chile	Civil violence (army ouster of Allende)	5000
1974	*	CV	2	Cyprus	Civil violence	5000
1975	*	CV	1	Portugal	Civil violence	na
1976	*	EV	1	South Africa	Ethnic violence	1000
1976	*	CV	1	Sudan	Islamic Charter Front	1000
1977	*	IV	1	Angola; Zaire	International violence (dispute over Shaba)	1000
1978	*	IV	2	Izrael; Lebanon	International violence (PLO factions)	5000
1978	*	IV	1	Angola; Zaire	International violence (dispute over Shaba)	1000
1978	*	CV	1	Somalia	Military faction	500
1979	*	IW	4	China; Vietnam	International war	30000
1980	*	CV	1	Brazil	Repression of dissidents (death squads)	1000
1980	*	CV	1	Jamaica	Civil violence (elections)	1000

Początek	Koniec	Typ	Moc	Państwa bezpośrednio zaangażowane	Opis	Liczba zabitych
1981	*	EV	1	Ghana	Civil violence (Konkomba v Nanumba)	1000
1981	*	CV	1	Gambia	SRLP rebellion	650
1981	*	IV	1	Ecuador; Peru	International violence	na
1981	*	IV	1	China; Vietnam	International violence	na
1982	*	IV	1	Izrael; Syria	International violence	1000
1982	*	IW	1	Argentyna; UK	Falklands-Malvinas War	1000
1983	*	CV	2	India	Civil violence (elections in Assam)	3000
1983	*	IV	1	India; Pakistan	International violence	na
1983	*	IV	1	China; Vietnam	International violence	na
1983	2007+	EW	5	Sri Lanka	Ethnic war (Tamils)	75000
1984	2007+	CV	4	Colombia	Civil violence (insurgency and drug lords)	50000
1985	*	IV	1	India; Pakistan	International violence	na
1985	*	CW	2	Liberia	Repression of dissidents (failed coup)	5000
1986	2007+	EV	2	Uganda	Ethnic violence (Langi and Acholi)	12000
1987	*	IV	1	China; Vietnam	International violence	1000
1987	*	IV	1	India; Pakistan	International violence	na
1987	*	CV	2	Chile	Civil violence	3000
1988	2007+	CW	5	Somalia	Civil war	100000
1989	*	CV	1	China	Civil violence (Tiananman protests)	2000
1989	*	IV	1	Panama; USA	International violence	1000
1989	*	CV	1	Romania	Civil violence	1000
1990	*	CW	1	China	Repression of dissidents	2000
1990	2007+	EW	3	India	Ethnic war (Kashmiris)	35000
1991	*	CW	2	Croatia	Civil war (Croatian independence)	10000
1991	*	CV	1	Burundi	Civil violence	1000
1991	*	CV	1	Haiti	Civil violence (Aristide presidency)	na
1992	*	IV	1	India; Pakistan	International violence	na
1993	*	EV	1	Congo-Brazzaville	Ethnic violence	2000
1994	*	EW	7	Rwanda	Ethnic violence (Hutus target Tutsis) ⁶	500000
1994	*	EV	1	Ghana	Ethnic violence	1000
1994	*	EW	1	Yemen	Ethnic warfare (south Yemenis)	3000
1995	*	IV	1	Ecuador; Peru	International violence (border dispute)	1000
1996	2007+	CW	5	Zaire	Civil War (ouster of Mobutu & aftermath)	1500000
1998	*	CV	2	Indonesia	Civil violence (ouster of Suharto)	2000
1998	*	EW	1	Georgia	Ethnic warfare (Abkhazia)	1000

Początek	Koniec	Typ	Moc	Państwa bezpośrednio zaangażowane	Opis	Liczba zabitych
1999	*	IV	1	India; Pakistan	International violence (Kargil clashes)	1500
1999	*	CV	2	Indonesia	Ethnic violence (East Timor independence)	3000
1999	*	IV	3	Yugoslavia	International violence (NATO airstrikes)	1000
1999	2006	EW	4	Russia	Ethnic war (Chechen separatists)	30000
2001	*	EV	1	Indonesia	Communal (Dayaks vs Madurese immigrants)	1000
2001	*	EW	1	Rwanda	Ethnic war (attacks by Hutu guerillas)	2500
2001	*	IV	2	United States	Al Qaeda attacks on New York/Washington	3000
2001	2007+	IW	3	Afghanistan	Ouster of Taliban; Hunt for al Qaeda	25000
2001	2007+	CV	1	India	Maoist insurgency (People's War Group; Maoist Communist Centre; People's Liberation Guerrilla Army)	1500
2001	2007+	EV	1	Pakistan	Sectarian violence: Sunnis, Shi'ites, and Ahmadis	2000
2003	2007+	IW	6	Iraq	Ouster of Hussein-Ba'athist regime and subsequent sectarian strife: Sunnis, Shias, Kurds, and foreign al Qaeda	150000
2003	2007+	IW	2	United States ⁷	Invasion of Iraq and military occupation	4000
2003	2007+	CV	1	Saudi Arabia	Islamic Militants	700
2003	2007+	EV	5	Sudan	Communal-separatist violence in Darfur	200000
2004	2007+	CV	1	Yemen	Followers of al-Huthi in Sadaa	2000
2004	2007+	CV	1	Haiti	General unrest surrounding ouster of President Aristide and his Lavalas Family ruling party	2000
2004	2007+	EV	1	Pakistan	Pashtuns in Federally Administered Tribal Areas, mainly South Waziristan, and North-West Frontier Province	1500
2004	2007+	EV	1	Thailand	Malay-Muslims in southern border region (Narathiwat, Pattani, Songkhla, and Yala provinces)	2500
2004	2007+	EV	1	Turkey	Kurds in the southeast	1000
2005	2007	EV	1	Pakistan	Rebellion in Baluchistan	800
2005	2006	CW	1	Chad	United Front for Democratic Change (FUC) rebels	1000
2005	2007+	EW	2	Central African Republic	APRD (northwest) and UFDR (northeast) rebels	1500
2006	2007+	EV	2	Chad	Communal fighting between Toroboro ("black" sedentary farmer) and Janjawid ("arab" pastoralist) militias	5000
2006	*	IV	2	Izrael; Lebanon	Israel vs Hezbollah	1500
2007	2007+	EV	1	Lebanon	Palestinian/Islamist militants	500
2007	2007+	EW	1	Ethiopia	Somalis and Oromo militants in Ogaden	500

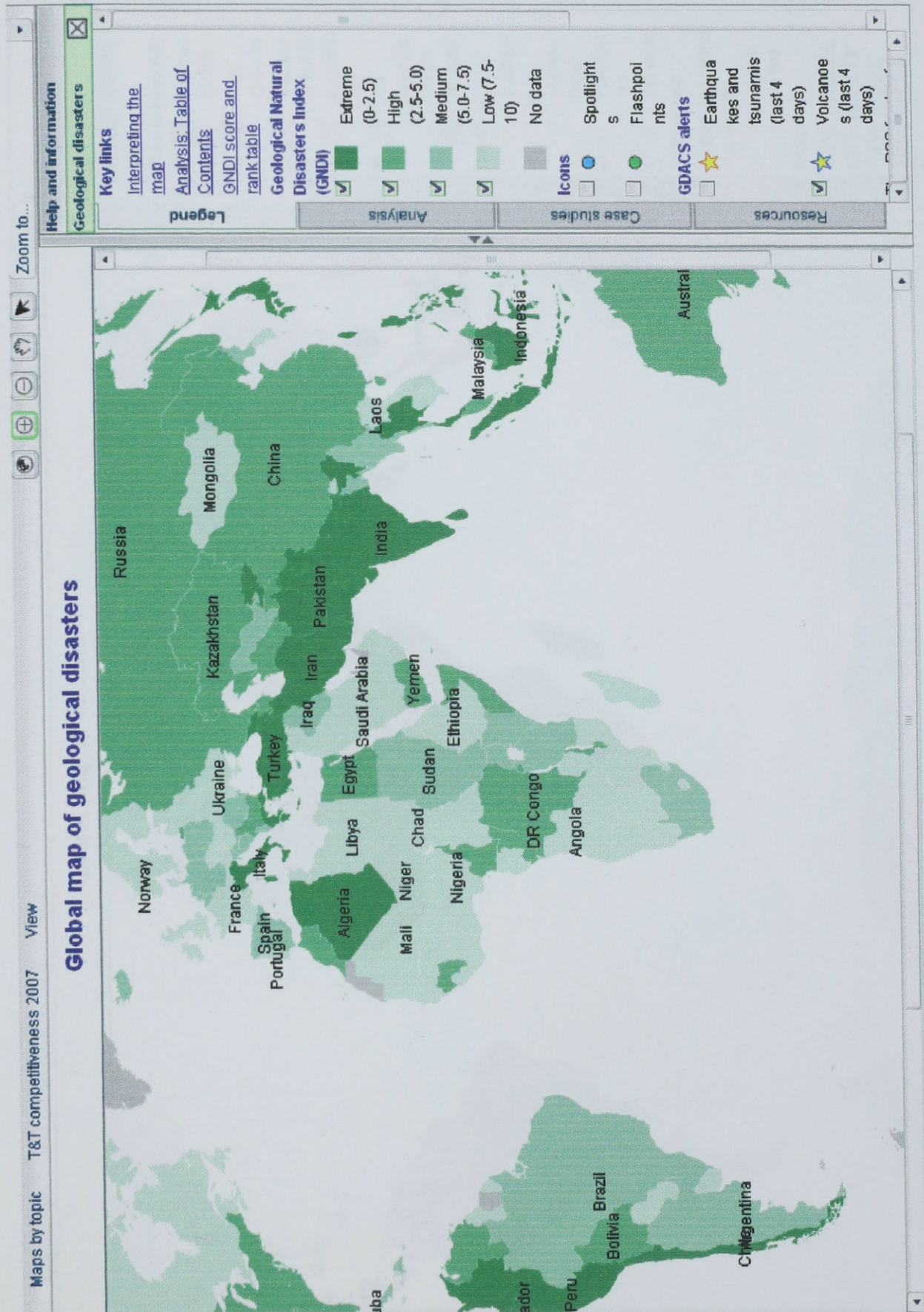
Określanie wartości wskaźnika HNDI (ang. *Hydro-meteorological Natural Disasters*)

Źródło: <http://forummaps.maplecraft.com/loadmap?template=min>

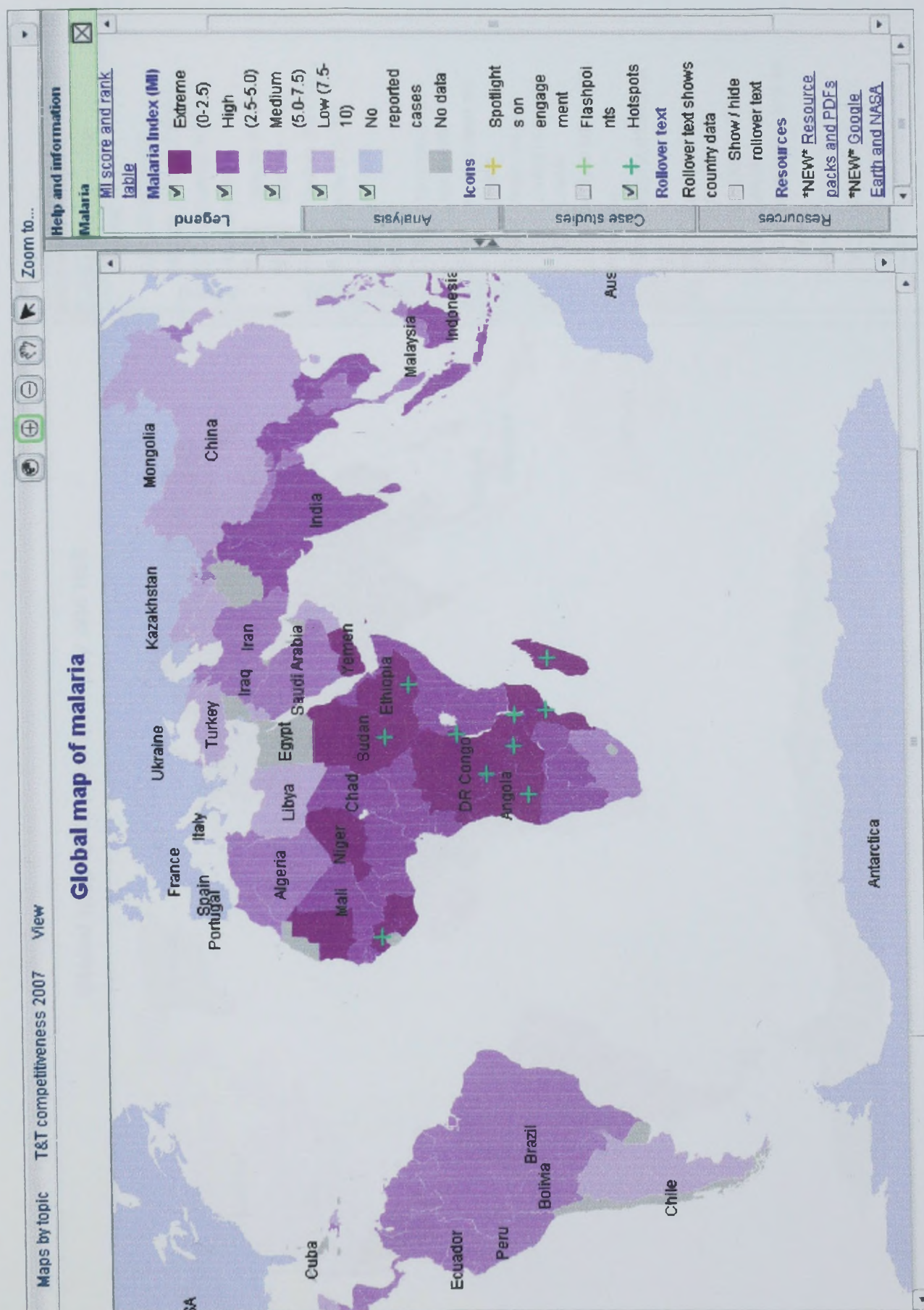
Określanie wartości wskaźnika GNDI (ang. *Geological Natural Disasters*)

Źródło: <http://forummaps.maplecraft.com/loadmap?template=min>

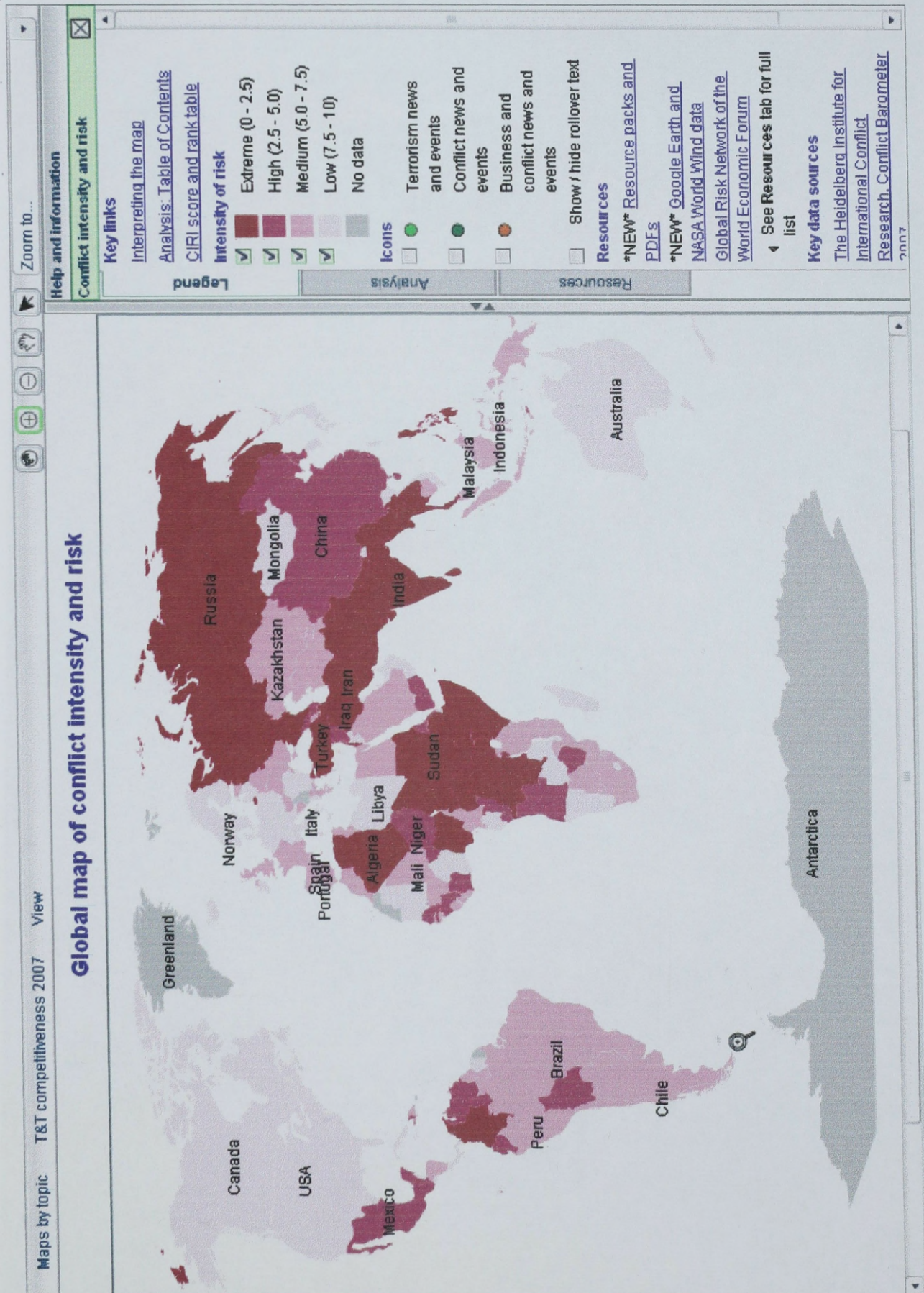
Określanie wskaźnika zachorowalności na malarię
(ang. *Global map of malaria*)

Źródło: <http://forummaps.maplecraft.com/loadmap?template=min>

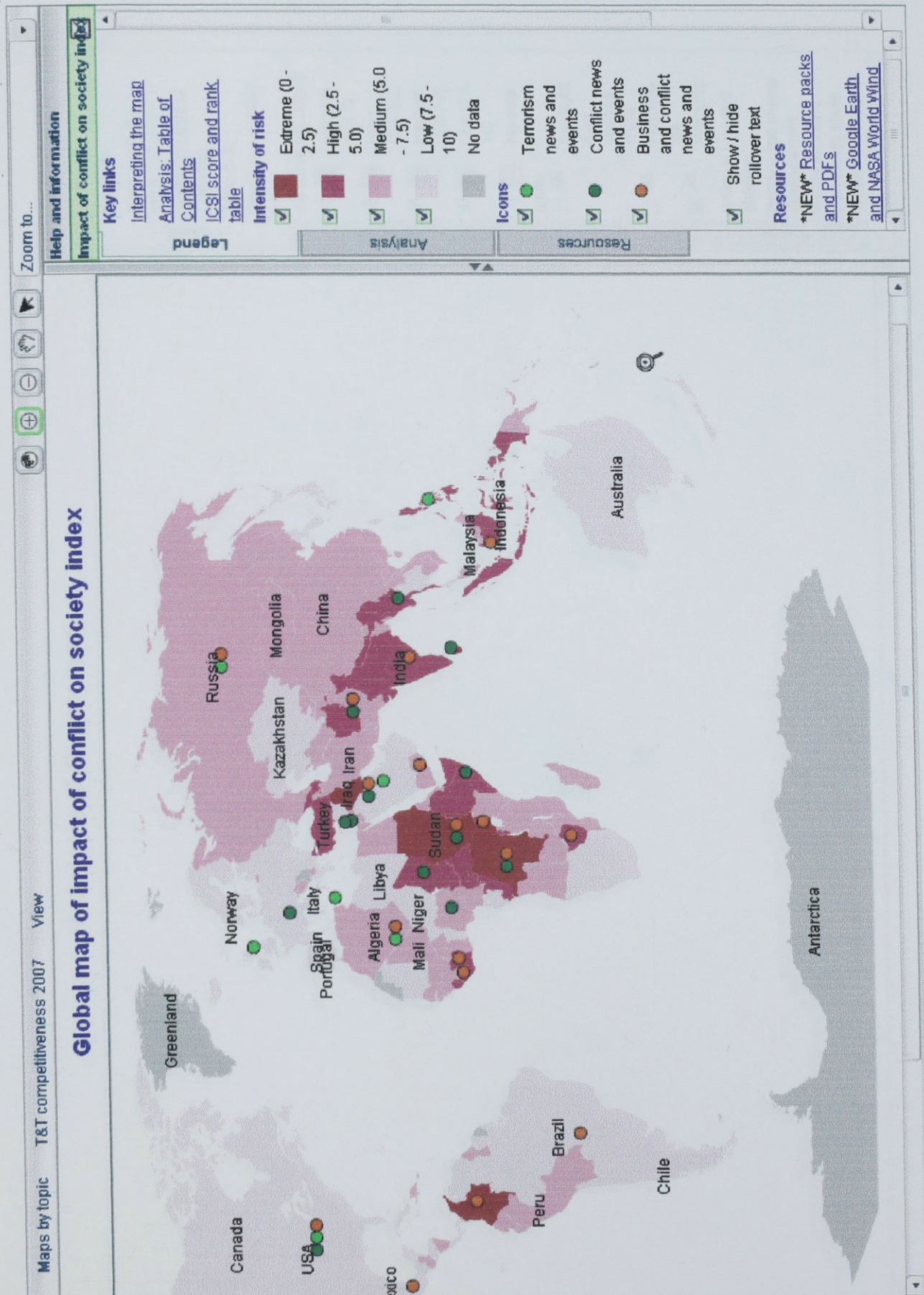
Określanie wartości wskaźnika intensywności konfliktów (ang. *Intensity of risk*)

Źródło: <http://forummaps.maplecraft.com/loadmap?template=min>

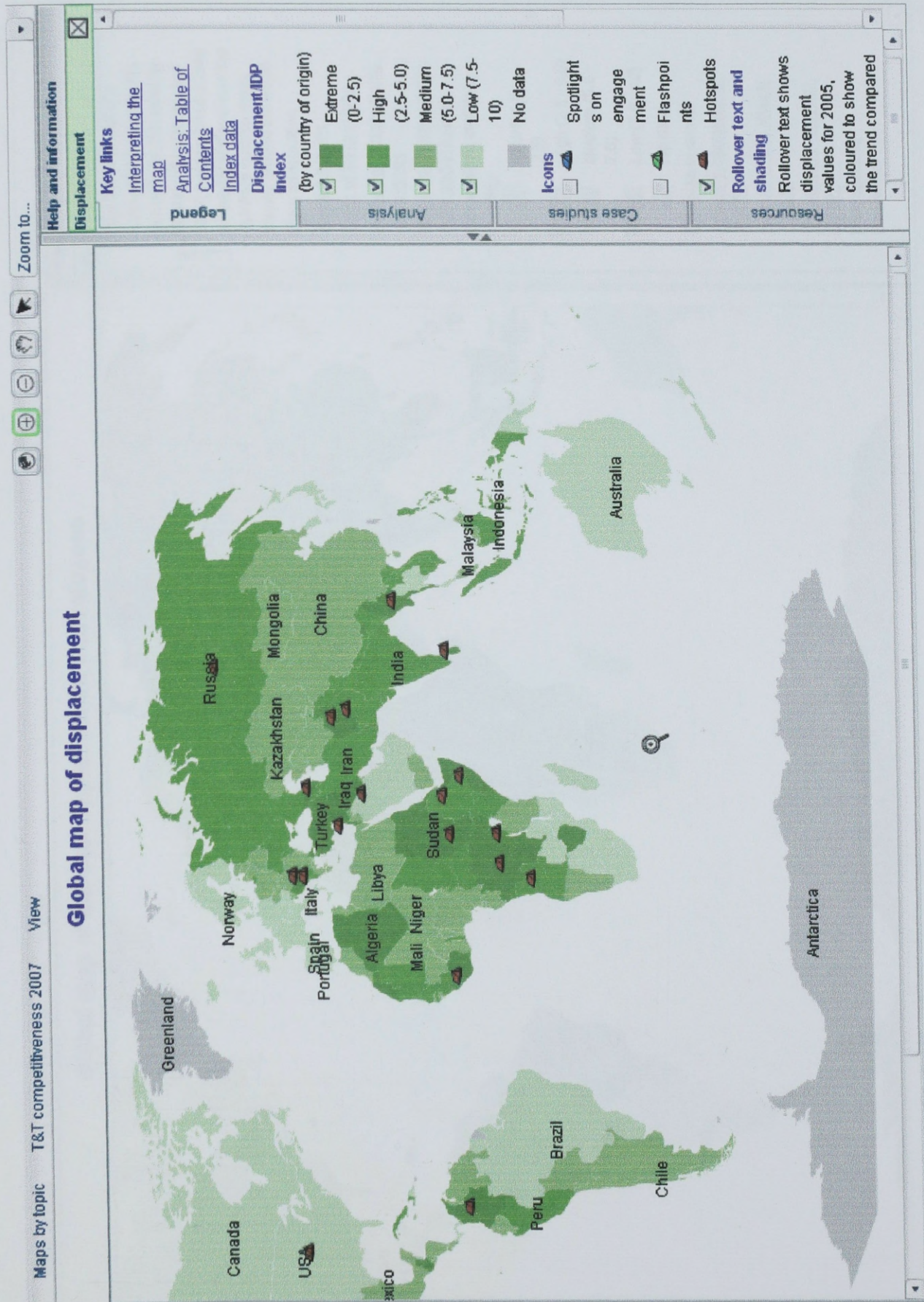
Określanie wartości wskaźnika wpływu konfliktów na społeczeństwo (ang. *Global map of impact of conflict on society index*)

Źródło: <http://forummaps.maplecraft.com/loadmap?template=min>

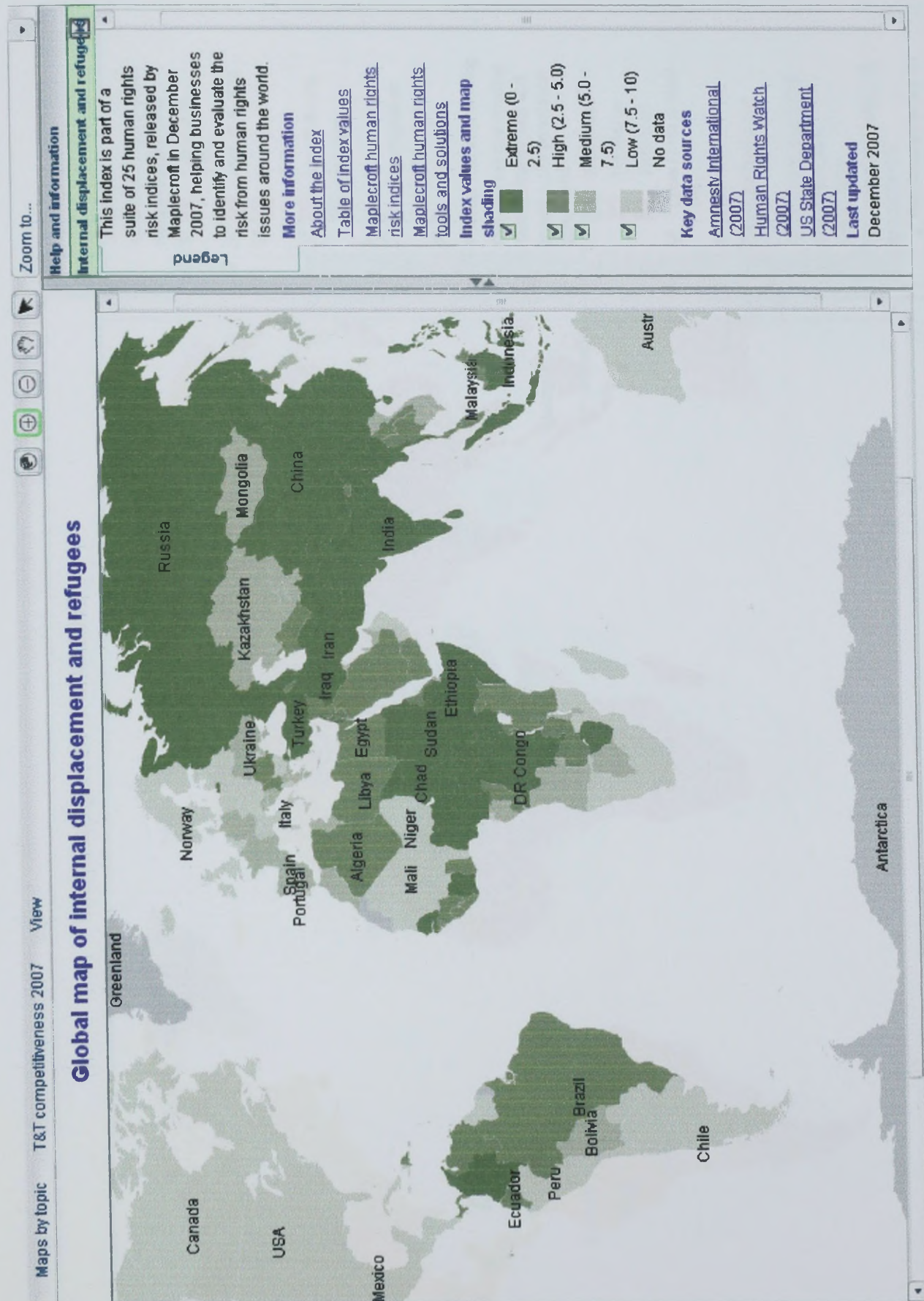
Określanie wskaźnika migracji ludności (ang. *Global map of displacement*)

Źródło: <http://forummaps.maplecraft.com/loadmap?template=min>

Określanie wskaźnika migracji wewnętrznych i uchodźców (ang. *Global map of internal displacement and refugees*)

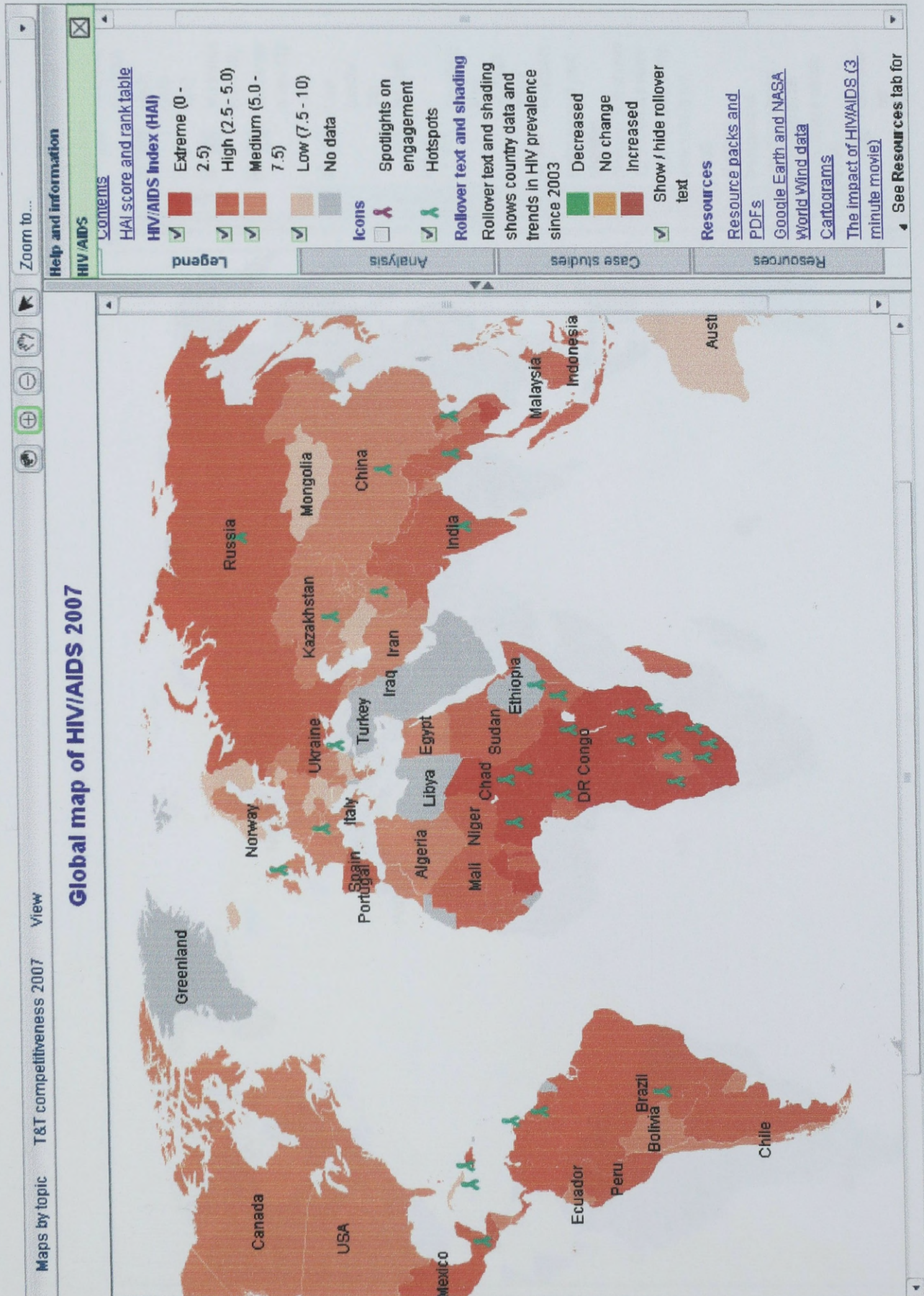
Źródło: <http://forummaps.maplecroft.com/loadmap?template=min>

Określanie wskaźnika zachorowalności HIV/AIDS

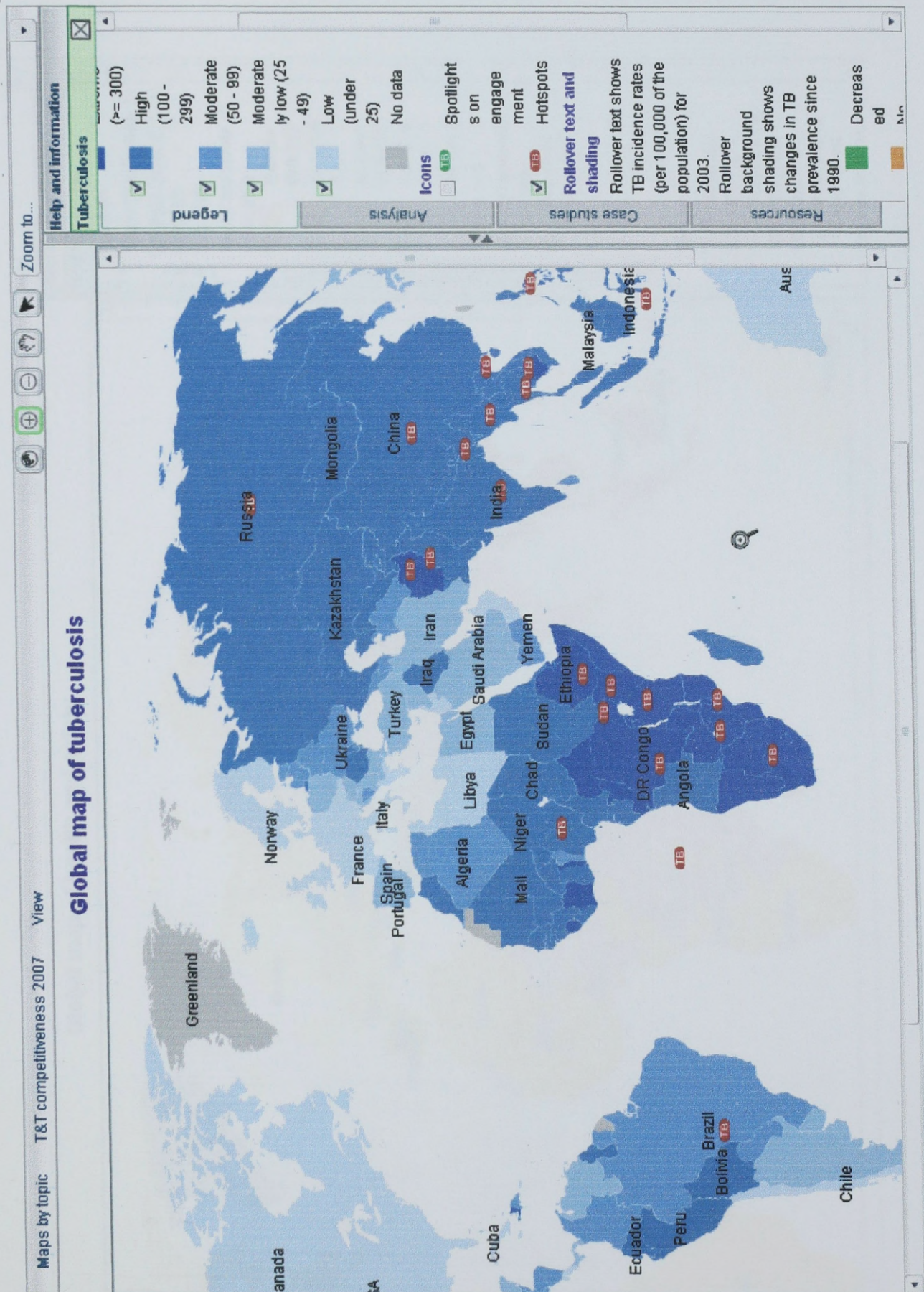
(ang. *Global map of HIV/AIDS*)

Źródło: <http://forummaps.maplecraft.com/loadmap?template=min>

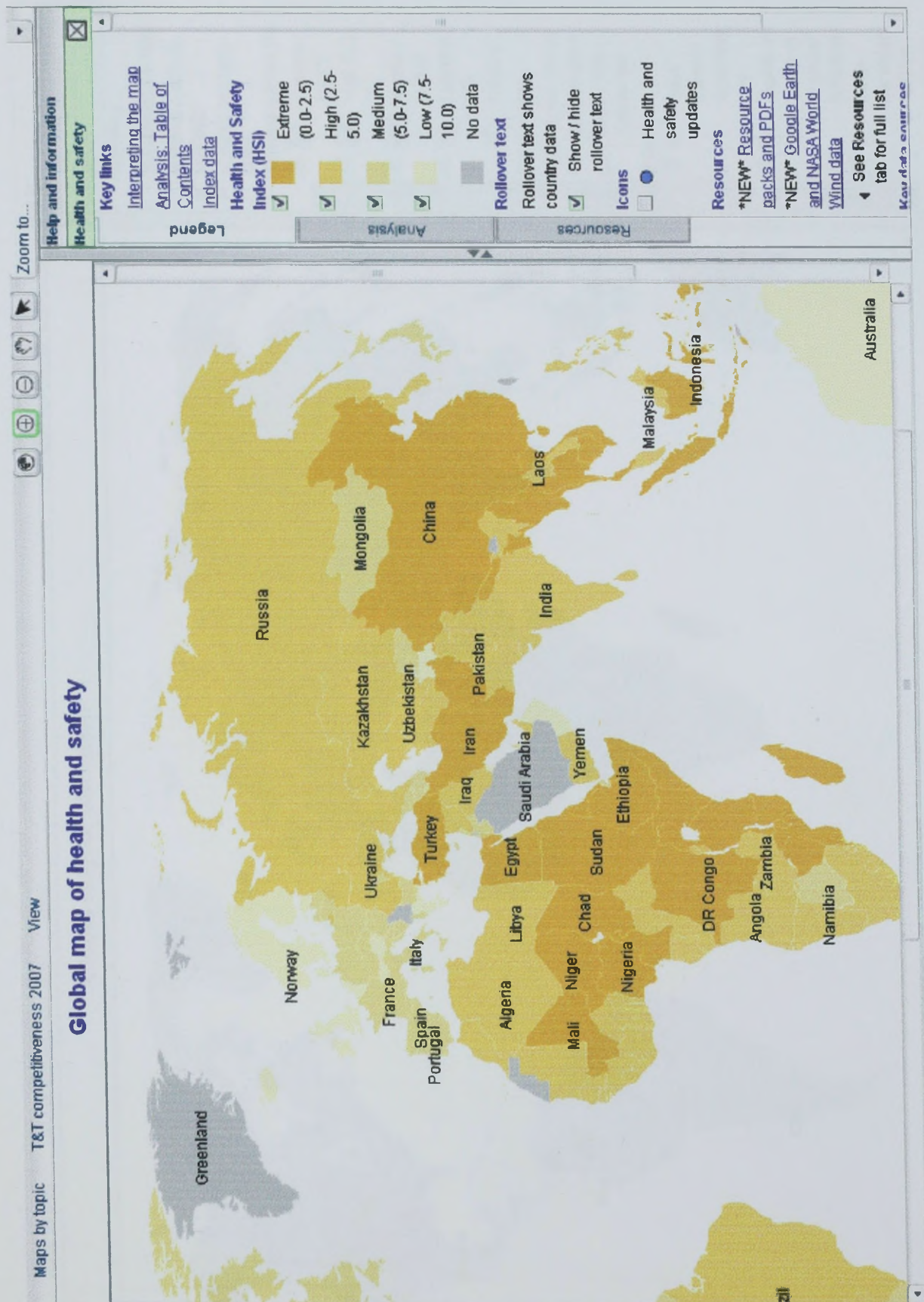
Określanie wskaźnika zachorowalności na gruźlicę
(ang. *Global map of tuberculosis*)

Źródło: <http://forummaps.maplecraft.com/loadmap?template=min>

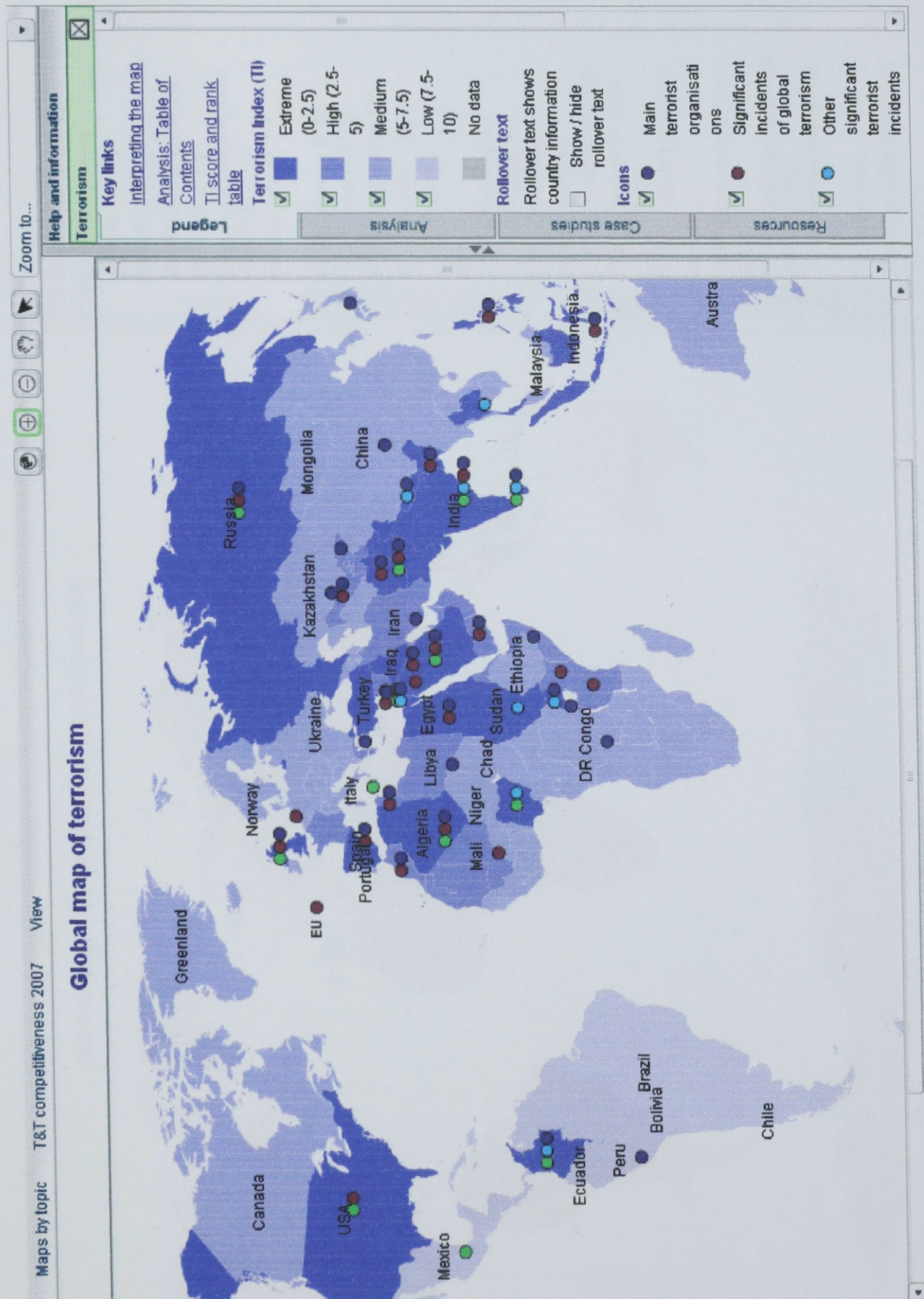
Określanie wskaźnika zdrowotności i bezpieczeństwa pracy (ang. *Global map of health and safety*)

Źródło: <http://forummaps.maplecraft.com/loadmap?template=min>

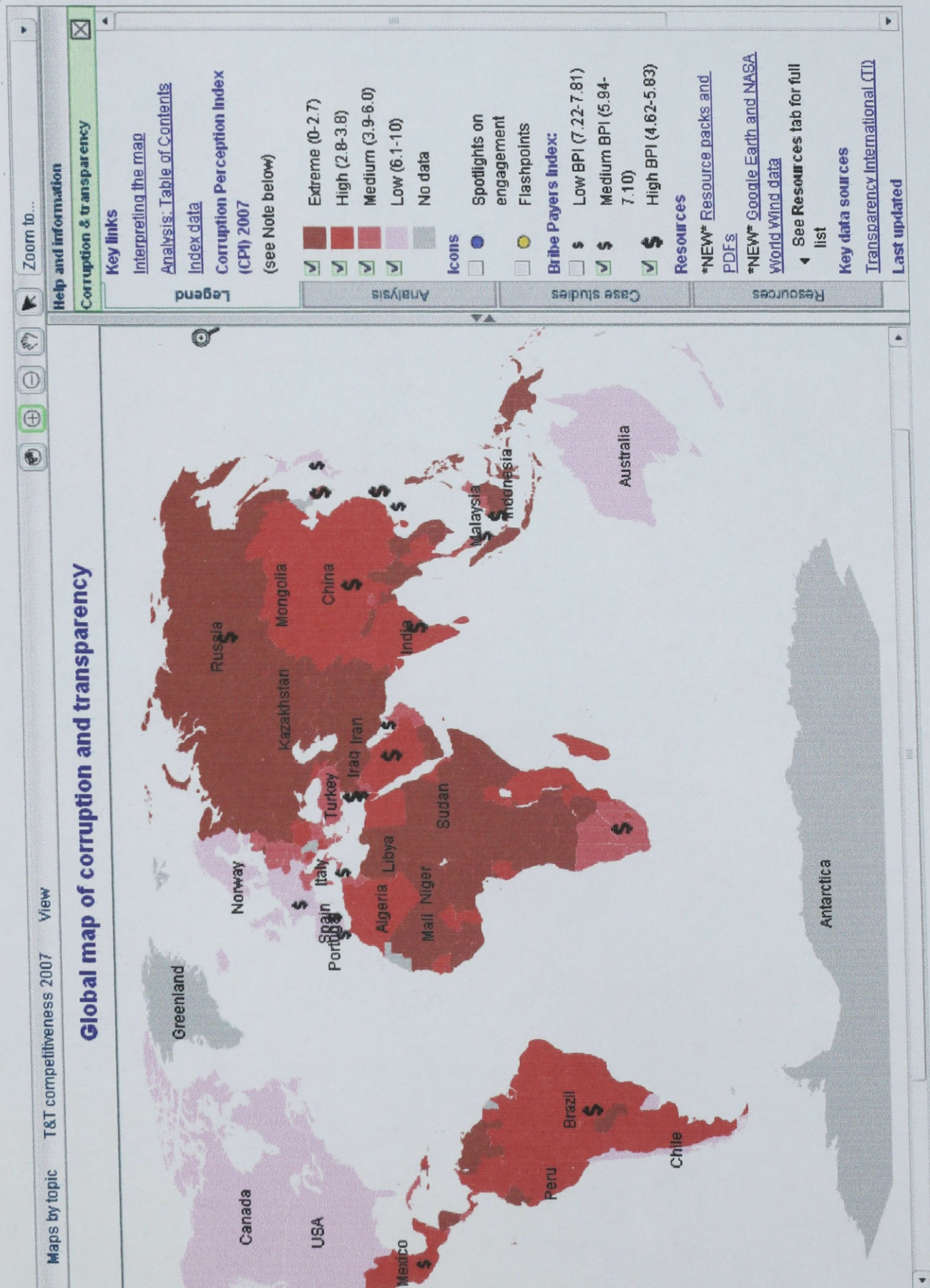
Określanie wskaźnika zagrożenia terrorystycznego
(ang. *Global map of terrorism*)

Źródło: <http://forummaps.maplecraft.com/loadmap?template=min>

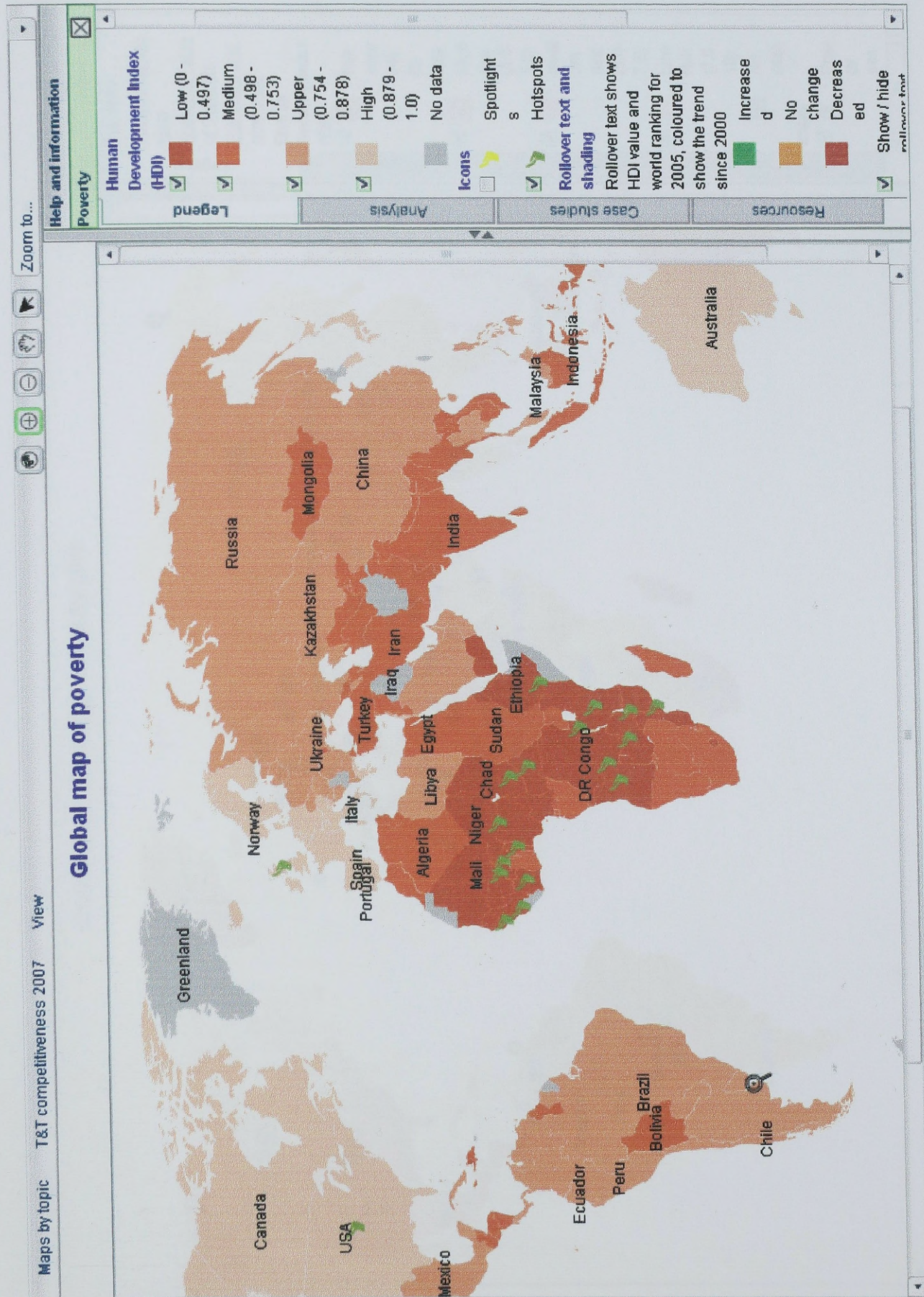
Określanie wskaźnika korupcji – CPI ang. *Corruption Perception Index*
 (ang. *Global map of corruption and transparency*)

Źródło: <http://forummaps.maplecraft.com/loadmap?template=min>

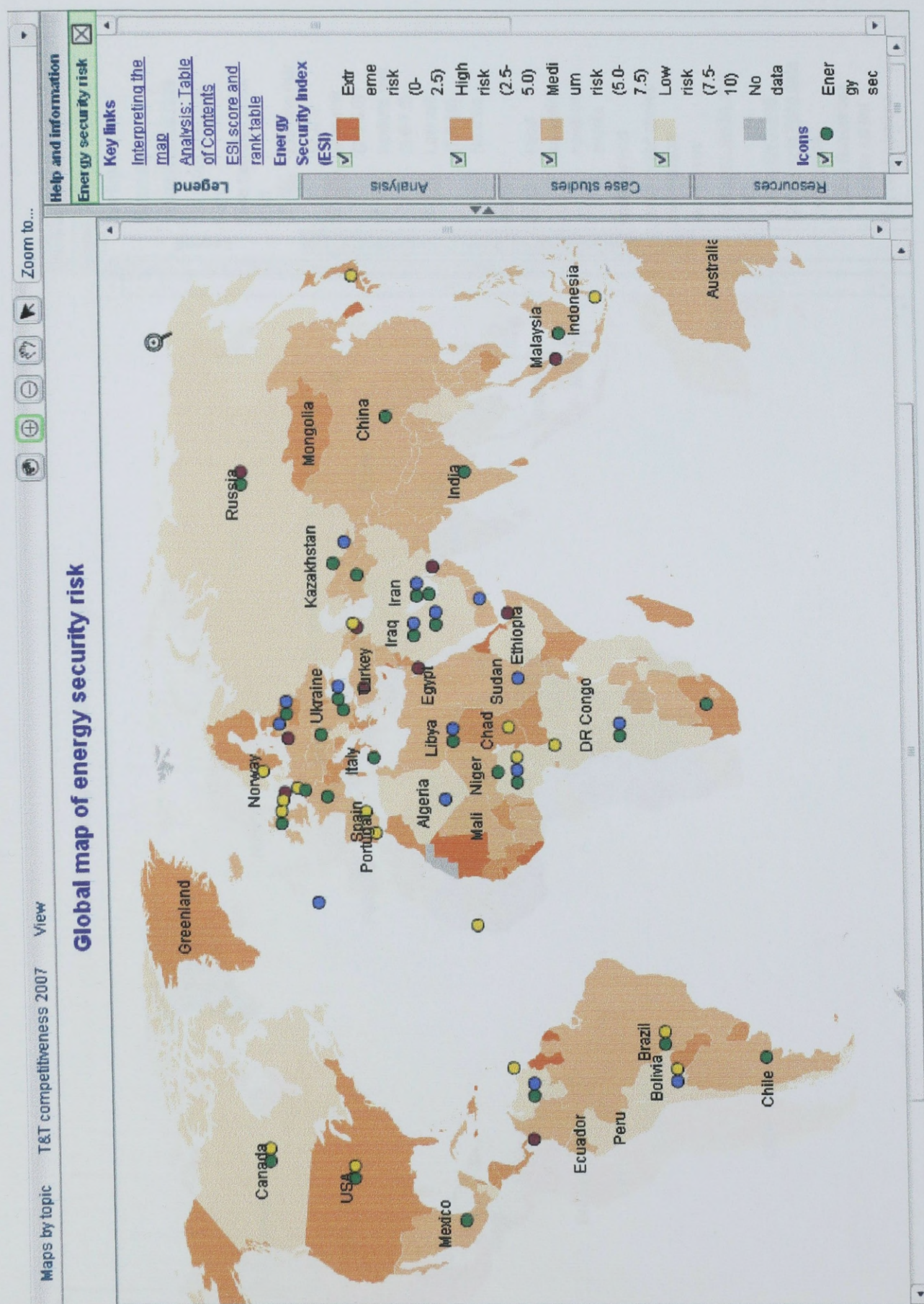
Określanie wartości wskaźnika rozwoju społecznego HDI (ang. *Human Development Index - HDI*)

Źródło: <http://forummaps.maplecraft.com/loadmap?template=min>

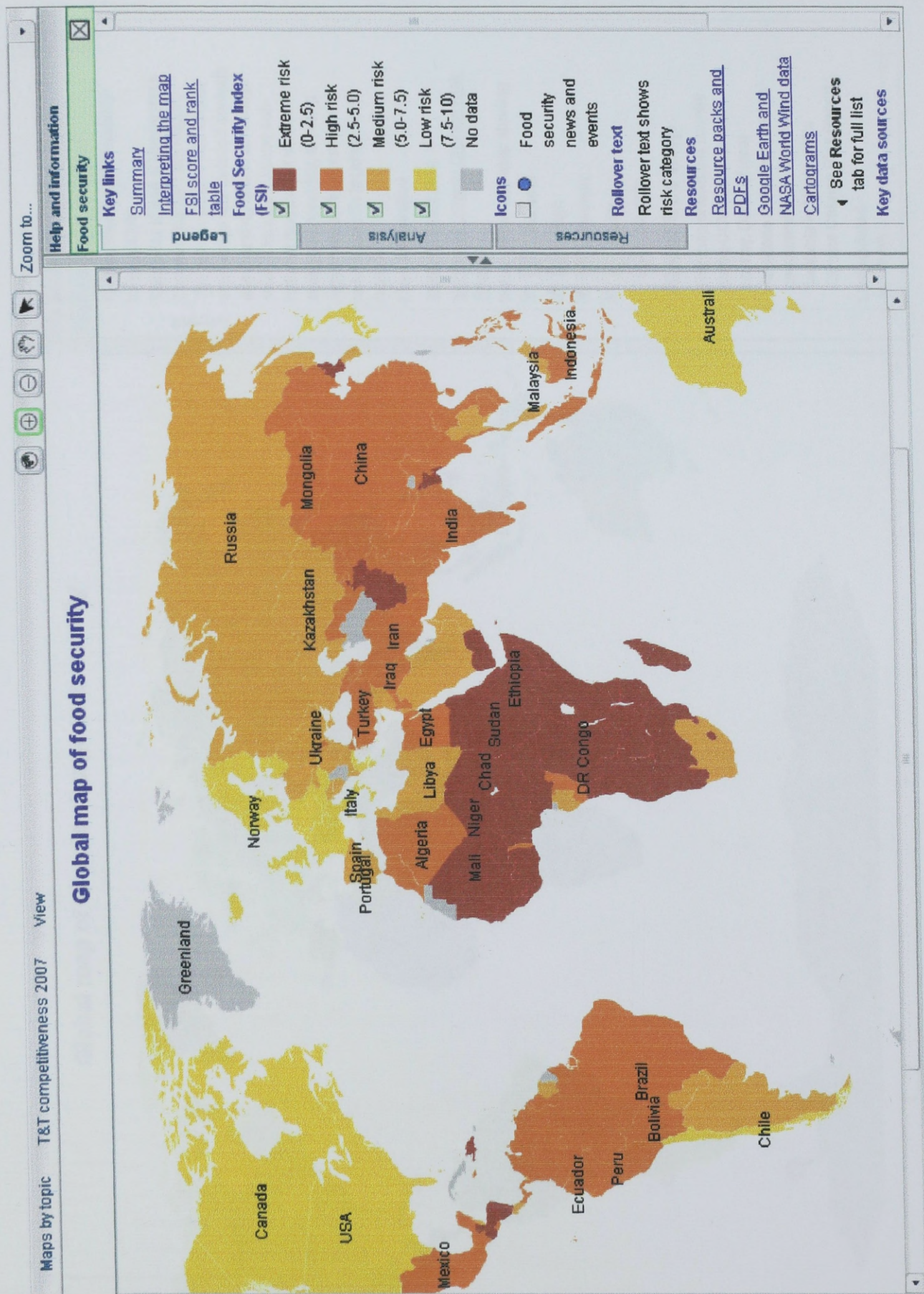
Określanie wskaźnika bezpieczeństwa energetycznego (ang. *Global map of energy security risk*)

Źródło: <http://forummaps.maplecraft.com/loadmap?template=min>

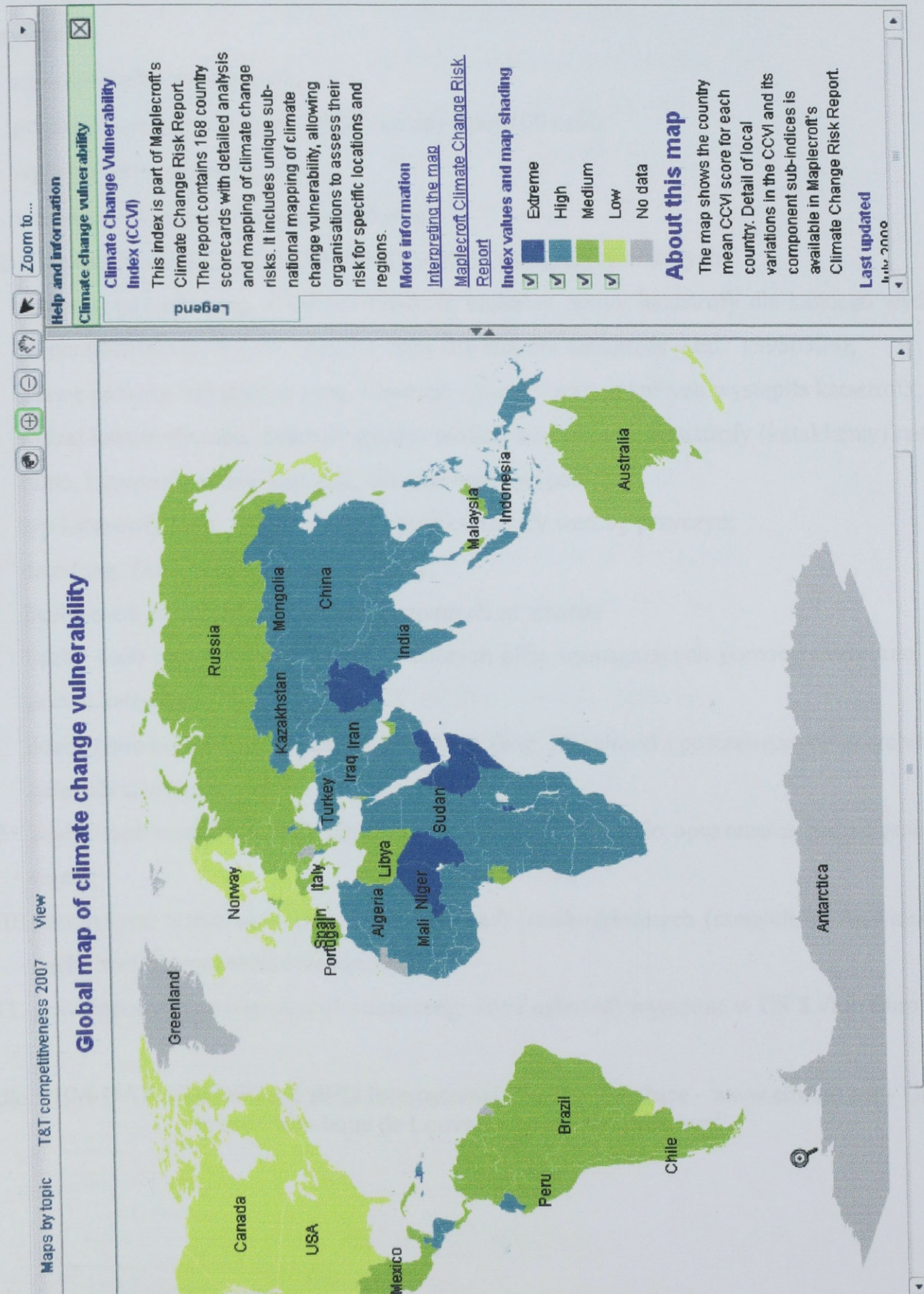
Określanie wskaźnika bezpieczeństwa żywnościowego (ang. *Global map of food security*)

Źródło: <http://forummaps.maplecroft.com/loadmap?template=min>

Określanie wskaźnika podatności (wrażliwości) na zmiany klimatyczne (ang. *Global map of climate change vulnerability*)

Źródło: <http://forummaps.maplecraft.com/loadmap?template=min>

Baza danych EM - DAT - Kryteria & Definicje

według <http://www.em-dat.net/criteria.htm>

W bazie danych są ewidencjonowane katastrofy, które spełniają przynajmniej jedno z następujących kryteriów:

- zginęło 10 albo więcej osób;
- poszkodowanych i rannych zastało co najmniej 100 osób;
- wprowadzono stan wyjątkowy;
- wezwano do pomocy międzynarodowej.

EM - DAT zawiera skatalogowane katastrofy według następujących danych:

1. numer katastrofy (ang. *Disaster number*): unikalny numer katastrofy dla każdego wydarzenia (8 cyfrowy: 4 cyfry roku i 4 cyfry dla numeru katastrofy – np.: 19950324);
2. nazwę państwa lub państw (ang. *Country: Country-ies*), w których wystąpiła katastrofa;
3. rodzaj katastrofy (ang. *Disaster group*) według klasyfikacji: katastrofy (kataklizmy) naturalne; katastrofy technologiczne; złożone nagłe wypadki;
4. typ katastrofy (ang. *Disaster type*) : opis katastrofy według przyczyn;
5. data (ang. *Date*) wystąpienia katastrofy;
6. liczbę osób zabitych (ang. *Killed*) i uznanych za zmarłe;
7. liczbę osób rannych (ang. *Injured*), chorych albo wymagających pomocy medycznej na skutek katastrofy;
8. liczbę osób pozbawionych dachu nad głową (ang. *Homeless*) i potrzebujących natychmiastowych schronień;
9. liczbę osób ewakuowanych (ang. *Affected*) i zmuszonych do opuszczenia miejsc przebywania;
10. sumaryczną liczbę osób (ang. *Total affected*) poszkodowanych (rannych, pozbawionych dachu nad głową i ewakuowanych);
11. prawdopodobne straty ekonomiczne (ang. *Total affected*) wyrażone w US \$ i/lub Euro.

Źródło: „EM-DAT: The OFDA/CRED International Disaster Database - www.em-dat.net - Université Catholique de Louvain - Brussels – Belgium”

Baza danych EM - DAT - Kryteria & Definicje

według <http://www.em-dat.net/criteria.htm>

W bazie danych są ewidencjonowane katastrofy, które spełniają przynajmniej jedno z następujących kryteriów:

- zginęło 10 albo więcej osób;
- poszkodowanych i rannych zastało co najmniej 100 osób;
- wprowadzono stan wyjątkowy;
- wezwano do pomocy międzynarodowej.

EM - DAT zawiera skatalogowane katastrofy według następujących danych:

1. numer katastrofy (ang. *Disaster number*): unikalny numer katastrofy dla każdego wydarzenia (8 cyfrowy: 4 cyfry roku i 4 cyfry dla numeru katastrofy – np.: 19950324);
2. nazwę państwa lub państw (ang. *Country: Country-ies*), w których wystąpiła katastrofa;
3. rodzaj katastrofy (ang. *Disaster group*) według klasyfikacji: katastrofy (kataklizmy) naturalne; katastrofy technologiczne; złożone nagłe wypadki;
4. typ katastrofy (ang. *Disaster type*) : opis katastrofy według przyczyn;
5. data (ang. *Date*) wystąpienia katastrofy;
6. liczbę osób zabitych (ang. *Killed*) i uznanych za zmarłe;
7. liczbę osób rannych (ang. *Injured*), chorych albo wymagających pomocy medycznej na skutek katastrofy;
8. liczbę osób pozbawionych dachu nad głową (ang. *Homeless*) i potrzebujących natychmiastowych schronień;
9. liczbę osób ewakuowanych (ang. *Affected*) i zmuszonych do opuszczenia miejsc przebywania;
10. sumaryczną liczbę osób (ang. *Total affected*) poszkodowanych (rannych, pozbawionych dachu nad głową i ewakuowanych);
11. prawdopodobne straty ekonomiczne (ang. *Total affected*) wyrażone w US \$ i/lub Euro.

Źródło: „EM-DAT: The OFDA/CRED International Disaster Database - www.em-dat.net - Université Catholique de Louvain - Brussels – Belgium”

Instytucje współpracujące z SIPRI (ang. *Stockholm International Peace Research Institute*) w pozyskaniu danych i informacji:

1. **BICC** **Bonn International Centre for Conversion**
2. **CEIP** **The Carnegie Endowment for Int. Peace**
3. **CIDOB** **Center of Int. Relations and Int. Cooperation**
4. **CITS** **Center for International Trade and Security**
5. **CRED** **Center for Research on the Epidemiology of Disasters**
6. **Crisis Group** **International Crisis Group**
7. **FOI** **Swedish Defence Research Agency**
8. **FfP** **The Fund for Peace**
9. **GRC** **Gulf Research Center**
10. **FH** **Freedom House**
11. **HIK** **Heidelberg Institute of Int. Conflict Research**
12. **HU** **Hiroshima University**
13. **HRW** **Human Rights Watch**
14. **IDEA** **Int. Inst. for Democracy & Electoral Assistance**
15. **INCORE** **Initiative on Conflict Resolution and Ethnicity**
16. **IEA** **International Energy Agency**
17. **ICBL** **International Campaign to Ban Landmines**
18. **IPU** **The Inter-Parliamentary Union**
19. **ISIS** **Institute for Science and Int. Security**
20. **NISAT** **Norwegian Initiative on Small Arms Transfers**
21. **IDMC** **Internal displacement monitoring centre**
22. **NPSIA** **Norman Paterson School of Int. Affairs**
23. **OFDA** **Office of US Foreign Disaster Assistance**
24. **RWB** **Reporters without Borders**
25. **TI** **Transparency International**
26. **UCDP** **Department of Peace and Conflict Research Uppsala University**
27. **UNCA** **The University of North Caroline at Asheville**
28. **UNSD** **United Nations Statistics Division**
29. **UoT** **The Perry-Castaneda library, University of Texas at Austin**
30. **World Bank** **The World Bank Group**

Instytucje współpracujące z SIPRI (ang. *Stockholm International Peace Research Institute*) w pozyskaniu danych i informacji:

1. **BICC** **Bonn International Centre for Conversion**
2. **CEIP** **The Carnegie Endowment for Int. Peace**
3. **CIDOB** **Center of Int. Relations and Int. Cooperation**
4. **CITS** **Center for International Trade and Security**
5. **CRED** **Center for Research on the Epidemiology of Disasters**
6. **Crisis Group** **International Crisis Group**
7. **FOI** **Swedish Defence Research Agency**
8. **FfP** **The Fund for Peace**
9. **GRC** **Gulf Research Center**
10. **FH** **Freedom House**
11. **HIK** **Heidelberg Institute of Int. Conflict Research**
12. **HU** **Hiroshima University**
13. **HRW** **Human Rights Watch**
14. **IDEA** **Int. Inst. for Democracy & Electoral Assistance**
15. **INCORE** **Initiative on Conflict Resolution and Ethnicity**
16. **IEA** **International Energy Agency**
17. **ICBL** **International Campaign to Ban Landmines**
18. **IPU** **The Inter-Parliamentary Union**
19. **ISIS** **Institute for Science and Int. Security**
20. **NISAT** **Norwegian Initiative on Small Arms Transfers**
21. **IDMC** **Internal displacement monitoring centre**
22. **NPSIA** **Norman Paterson School of Int. Affairs**
23. **OFDA** **Office of US Foreign Disaster Assistance**
24. **RWB** **Reporters without Borders**
25. **TI** **Transparency International**
26. **UCDP** **Department of Peace and Conflict Research Uppsala University**
27. **UNCA** **The University of North Caroline at Asheville**
28. **UNSD** **United Nations Statistics Division**
29. **UoT** **The Perry-Castaneda library, University of Texas at Austin**
30. **World Bank** **The World Bank Group**

Analiza demograficzna państw świata¹

Lp.	Państwo	Liczba ludności
1	<u>China</u>	1,330,044,544
2	<u>India</u>	1,147,995,904
3	<u>United States</u>	303,824,640
4	<u>Indonesia</u>	237,512,352
5	<u>Brazil</u>	196,342,592
6	<u>Pakistan</u>	172,800,048
7	<u>Banladesh</u>	153,546,896
8	<u>Nigeria</u>	146,255,312
9	<u>Russia</u>	140,702,096
10	<u>Japan</u>	127,288,416
11	<u>Mexico</u>	109,955,400
12	<u>Philippines</u>	96,061,680
13	<u>Vietnam</u>	86,116,560
14	<u>Ethiopia</u>	82,544,840
15	<u>Germany</u>	82,369,552
16	<u>Egypt</u>	81,713,520
17	<u>Turkey</u>	71,892,808
18	<u>Congo, Democratic Republic of the</u>	66,514,504
19	<u>Iran</u>	65,875,224
20	<u>Thailand</u>	65,493,296
21	<u>France</u>	64,057,792
22	<u>United Kingdom</u>	60,943,912
23	<u>Italy</u>	58,145,320
24	<u>South Africa</u>	48,782,756
25	<u>Korea, South</u>	48,379,392
26	<u>Burma</u>	47,758,180
27	<u>Ukraine</u>	45,994,288
28	<u>Colombia</u>	45,013,672
29	<u>Spain</u>	40,491,052
30	<u>Argentina</u>	40,482,000
31	<u>Sudan</u>	40,218,456

¹ Na podstawie Factbook 2008 - CIA

Lp.	Państwo	Liczba ludności
32	<u>Tanzania</u>	40,213,160
33	<u>Poland</u>	38,500,696
34	<u>Kenya</u>	37,953,840
35	<u>Morocco</u>	34,343,220
36	<u>Algeria</u>	33,769,668
37	<u>Canada</u>	33,212,696
38	<u>Afghanistan</u>	32,738,376
39	<u>Uganda</u>	31,367,972
40	<u>Nepal</u>	29,519,114
41	<u>Peru</u>	29,180,900
42	<u>Iraq</u>	28,221,180
43	<u>Saudi Arabia</u>	28,146,656
44	<u>Uzbekistan</u>	27,345,026
45	<u>Venezuela</u>	26,414,816
46	<u>Malaysia</u>	25,274,132
47	<u>Korea, North</u>	23,479,088
48	<u>Ghana</u>	23,382,848
49	<u>Yemen</u>	23,013,376
50	<u>Taiwan</u>	22,920,946
51	<u>Romania</u>	22,246,862
52	<u>Mozambique</u>	21,284,700
53	<u>Sri Lanka</u>	21,128,772
54	<u>Australia</u>	21,007,310
54	<u>Cote d'Ivoire</u>	20,179,602
56	<u>Madagascar</u>	20,042,552
57	<u>Syria</u>	19,747,586
58	<u>Cameroon</u>	18,467,692
59	<u>Netherlands</u>	16,645,313
60	<u>Chile</u>	16,454,143
61	<u>Kazakhstan</u>	15,340,533
62	<u>Burkina Faso</u>	15,264,735
63	<u>Cambodia</u>	14,241,640
64	<u>Malawi</u>	13,931,831
65	<u>Ecuador</u>	13,927,650
66	<u>Niger</u>	13,272,679

Lp.	Państwo	Liczba ludności
67	<u>Guatemala</u>	13,002,206
68	<u>Senegal</u>	12,853,259
69	<u>Angola</u>	12,531,357
70	<u>Mali</u>	12,324,029
71	<u>Zambia</u>	11,669,534
72	<u>Cuba</u>	11,423,952
73	<u>Zimbabwe</u>	11,350,111
74	<u>Greece</u>	10,722,816
75	<u>Portugal</u>	10,676,910
76	<u>Belgium</u>	10,403,951
77	<u>Tunisia</u>	10,383,577
78	<u>Czech Republic</u>	10,220,911
79	<u>Rwanda</u>	10,186,063
80	<u>Serbia</u>	10,159,046
81	<u>Chad</u>	10,111,337
82	<u>Hungary</u>	9,930,915
83	<u>Guinea</u>	9,806,509
84	<u>Belarus</u>	9,685,768
85	<u>Somalia</u>	9,558,666
86	<u>Dominican Republic</u>	9,507,133
87	<u>Bolivia</u>	9,247,816
88	<u>Sweden</u>	9,045,389
89	<u>Haiti</u>	8,924,553
90	<u>Burundi</u>	8,691,005
91	<u>Benin</u>	8,532,547
92	<u>Austria</u>	8,205,533
93	<u>Azerbaijan</u>	8,177,717
94	<u>Honduras</u>	7,639,327
95	<u>Switzerland</u>	7,581,520
96	<u>Bulgaria</u>	7,262,675
97	<u>Tajikistan</u>	7,211,884
98	<u>Israel</u>	7,112,359
99	<u>El Salvador</u>	7,066,403
100	<u>Hong Kong</u>	7,018,636
101	<u>Paraguay</u>	6,831,306

Lp.	Państwo	Liczba ludności
102	<u>Laos</u>	6,677,534
103	<u>Sierra Leone</u>	6,294,774
104	<u>Jordan</u>	6,198,677
105	<u>Libya</u>	6,173,579
106	<u>Papua New Guinea</u>	5,931,769
107	<u>Togo</u>	5,858,673
108	<u>Nicaragua</u>	5,785,846
109	<u>Eritrea</u>	5,502,026
110	<u>Denmark</u>	5,484,723
111	<u>Slovakia</u>	5,455,407
112	<u>Kyrqyzstan</u>	5,356,869
113	<u>Finland</u>	5,244,749
114	<u>Turkmenistan</u>	5,179,571
115	<u>Norway</u>	4,644,457
116	<u>Georgia</u>	4,630,841
117	<u>United Arab Emirates</u>	4,621,399
118	<u>Singapore</u>	4,608,167
119	<u>Bosnia and Herzegovina</u>	4,590,310
120	<u>Croatia</u>	4,491,543
121	<u>Central African Republic</u>	4,444,330
122	<u>Moldova</u>	4,324,450
123	<u>Costa Rica</u>	4,195,914
124	<u>New Zealand</u>	4,173,460
125	<u>Ireland</u>	4,156,119
126	<u>Lebanon</u>	3,971,941
127	<u>Puerto Rico</u>	3,958,128
128	<u>Conqo, Republic of the</u>	3,903,318
129	<u>Albania</u>	3,619,778
130	<u>Lithuania</u>	3,565,205
131	<u>Uruguay</u>	3,477,778
132	<u>Mauritania</u>	3,364,940
133	<u>Liberia</u>	3,334,587
134	<u>Oman</u>	3,311,640
135	<u>Panama</u>	3,309,679
136	<u>Mongolia</u>	2,996,081

Lp.	Państwo	Liczba ludności
137	<u>Armenia</u>	2,968,586
138	<u>Jamaica</u>	2,804,332
139	<u>Kuwait</u>	2,596,799
140	<u>West Bank</u>	2,407,681
141	<u>Latvia</u>	2,245,423
142	<u>Lesotho</u>	2,128,180
143	<u>Kosovo</u>	2,126,708
144	<u>Namibia</u>	2,088,669
145	<u>Macedonia</u>	2,061,315
146	<u>Slovenia</u>	2,007,711
147	<u>Botswana</u>	1,842,323
148	<u>Gambia, The</u>	1,735,464
149	<u>Guinea-Bissau</u>	1,503,182
150	<u>Gaza Strip</u>	1,500,202
151	<u>Gabon</u>	1,485,832
152	<u>Estonia</u>	1,307,605
153	<u>Mauritius</u>	1,274,189
154	<u>Swaziland</u>	1,128,814
155	<u>Timor-Leste</u>	1,108,777
156	<u>Trinidad and Tobago</u>	1,047,366

Uwaga:

Podział państw świata na kategorie:

1. Państwa o liczbie ludności powyżej 100 mln – np. Meksyk;
2. Państwa o liczbie ludności od 10 do 100 mln – np. Tajlandia;
3. Państwa o liczbie ludności od 1 do 10 mln – np. Libia;
4. Pozostałe państwa o liczbie ludności poniżej 1 mln.

Czynniki sprzyjające wybuchowi kryzysu / konfliktu		Region:		Stan na: 2008 r.
Czynniki (wskaźniki) napięć:	Poziom zapalności: 4: b. wysoki; 3: wysoki; 2: średni; 1: niski; 0: brak			Państwo:
1. Polityczne				
1.1. Położenie geopolityczne				
1.2. System władzy				
1.3. Spory graniczne / terytorialne				
1.4. Eksklawy / enklawy				
1.5. Separatyzm				
1.6. Nacjonalizm / ekstremizm				
1.7. Stosunki z sąsiednimi państwami				
2. Środowiskowe (naturalne)				
2.1. Zagrożenia hydrometeor. – (HNDI)				
2.2. Zagrożenia geologiczne – (GNDI)				
2.3. Zagrożenia endemiczne				
2.4. Podstawy do samowystarcz. żywn.				
2.5. Zasoby wody				
2.6. Zasoby surowców strategicznych				
3. Społeczno-kulturowe				
3.1. Konflikty społeczne				
3.2. Struktura wieku ludności				
3.3. Przyrost naturalny				
3.4. Koncentracja ludności				
3.5. Migracje ludności i uchodźcy				
3.6. Mniejszości narodowe / grupy etniczne / plemiona / klany				
3.7. Zdrowotność /epidemie/pandemie				
3.8. Różnicowanie religijne				
3.9. Fundamentalizm religijny				
3.10. Terroryzm				
3.11. Przestępczość zorganizowana i korupcja				
3.12. HDI – wsk. rozwoju społecznego				
4. Ekonomiczne				
4.1. PKB na mieszkańca				
4.2. Poziom inflacji				
4.3. Dług zewnętrzny				
4.4. Skala ubóstwa				
4.5. Bezrobocie				
4.6. Tempo wzrostu produkcji				
4.7. Bezpieczeństwo energet. - (ESI)				
4.8. Bezpieczeństwo żywność. - (FSI)				
4.9. Narkotyki (uprawa / handel)				
4.10. Problemy ekologiczne				
4.11. Struktura handlu				
4.12. Zagrożenia technologiczne - ryzyko katastrof				
5. Militarne				
5.1. Potencjał militarny				
5.2. Posiadanie i proliferacja BMR				
5.3. Wydatki militarne na mieszkańca				
5.4. Aktywność militarna				
5.5. % udział wyd. militarnych w PKB				
5.6. Cywilna kontrola armii				
OCENA OGOLNA				

Czynniki sprzyjające wybuchowi kryzysu / konfliktu		Region:									
Czynniki (wskaźniki) napięć:	PAŃSTWA										
		Poziom zapalności: 4: b. wysoki; 3: wysoki; 2: średni; 1: niski; 0: brak									
1. Polityczne											
1.1. Położenie geopolityczne											
1.2. System władzy											
1.3. Spory graniczne / terytorialne											
1.4. Eksklawy / enklawy											
1.5. Separatyzm											
1.6. Nacjonalizm / ekstremizm											
1.7. Stosunki z sąsiednimi państwami											
2. Środowiskowe (naturalne)											
2.1. Zagrożenia hydrometeorologiczne											
2.2. Zagrożenia geologiczne											
2.3. Zagrożenia endemiczne											
2.4. Podstawy do samowystarcz. żywn.											
2.5. Zasoby wody											
2.6. Zasoby surowców strategicznych											
3. Społeczno-kulturowe											
3.1. Konflikty społeczne											
3.2. Struktura wieku ludności											
3.3. Przyrost naturalny											
3.4. Koncentracja ludności											
3.5. Migracje ludności i uchodźcy											
3.6. Mniejszości narodowe / grupy etniczne / plemiona / klany											
3.7. Zdrowotność / epidemie/pandemie											
3.8. Zróżnicowanie religijne											
3.9. Fundamentalizm religijny											
3.10. Terroryzm											
3.11. Przestępczość zorg. i korupcja											
3.12. HDI – wsk. rozwoju społecznego											
4. Ekonomiczne											
4.1. PKB na mieszkańca											
4.2. Poziom inflacji											
4.3. Dług zewnętrzny											
4.4. Skala ubóstwa											
4.5. Bezrobocie											
4.6. Tempo wzrostu produkcji											
4.7. Bezpieczeństwo energet. (ESI)											
4.8. Bezpieczeństwo żywność. (FSI)											
4.9. Narkotyki (uprawa / handel)											
4.10. Problemy ekologiczne											
4.11. Struktura handlu											
4.12. Zagrożenia technologiczne - ryzyko katastrof											
5. Militarne											
5.1. Potencjał militarny											
5.2. Posiadanie i proliferacja BMR											
5.3. Wydatki militarne na mieszkańca											
5.4. Aktywność militarna											
5.5. % udział wyd. militarnych w PKB											
5.6. Cywilna kontrola armii											
OCENA OGOLNA											

